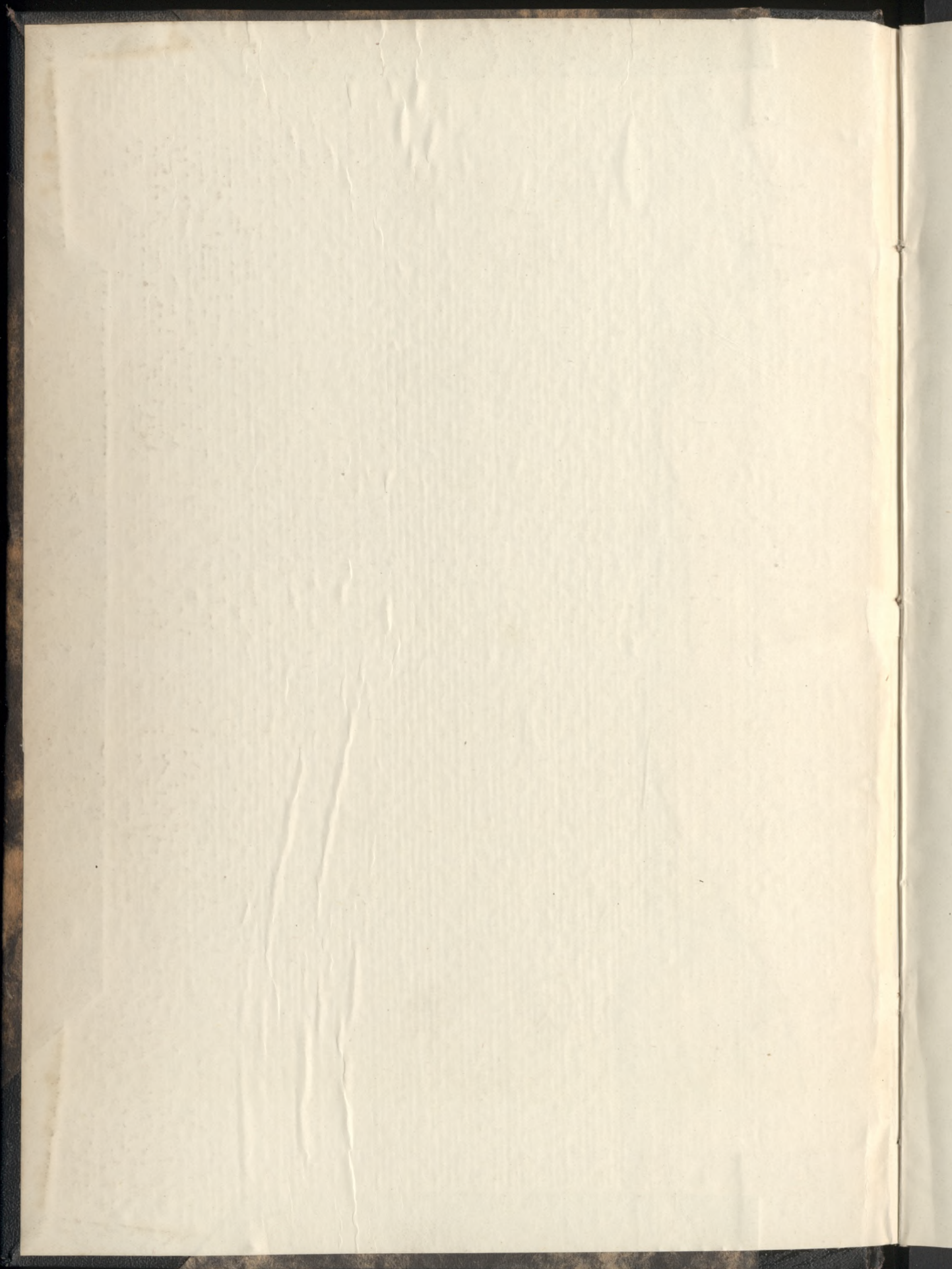
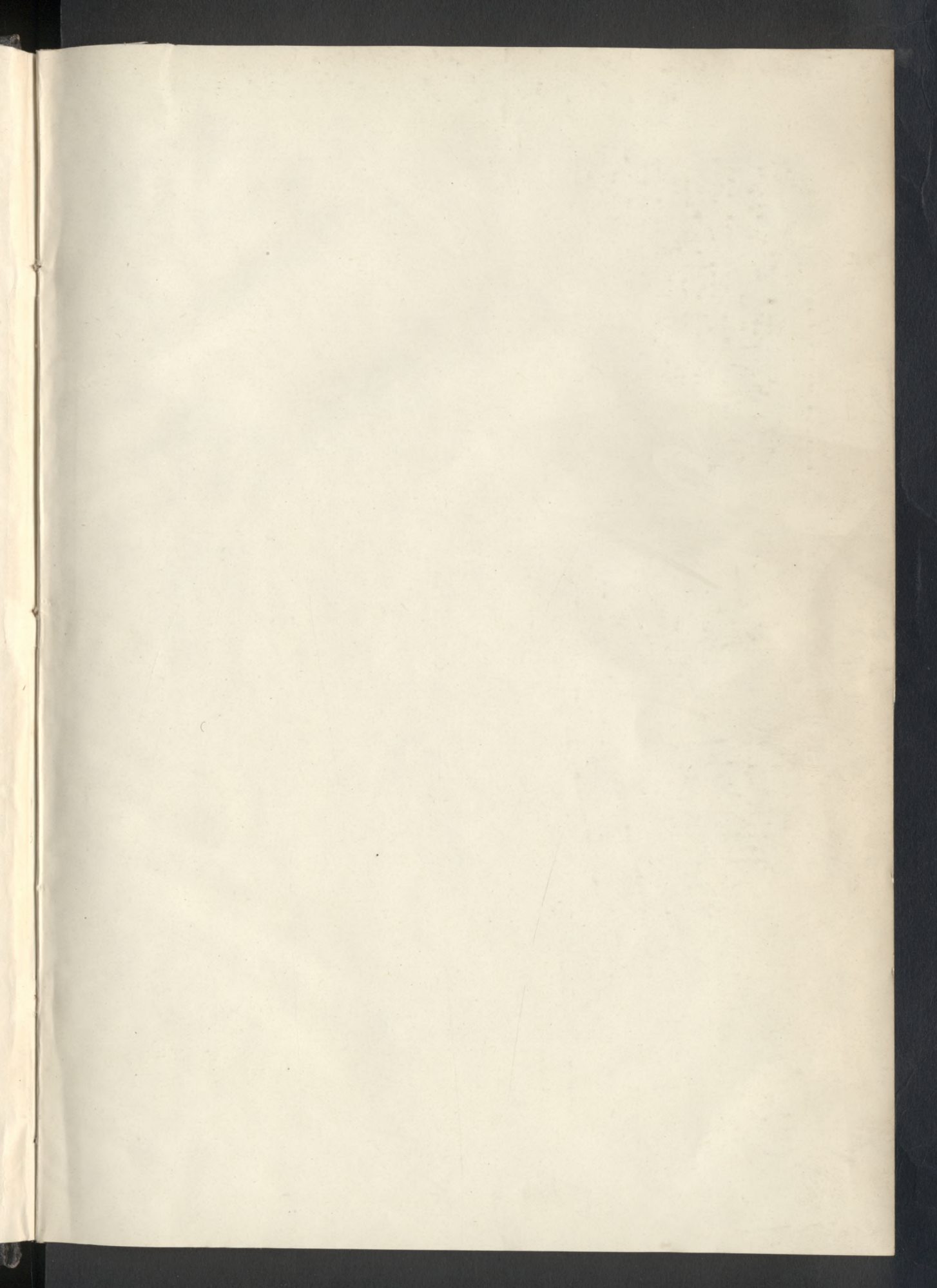
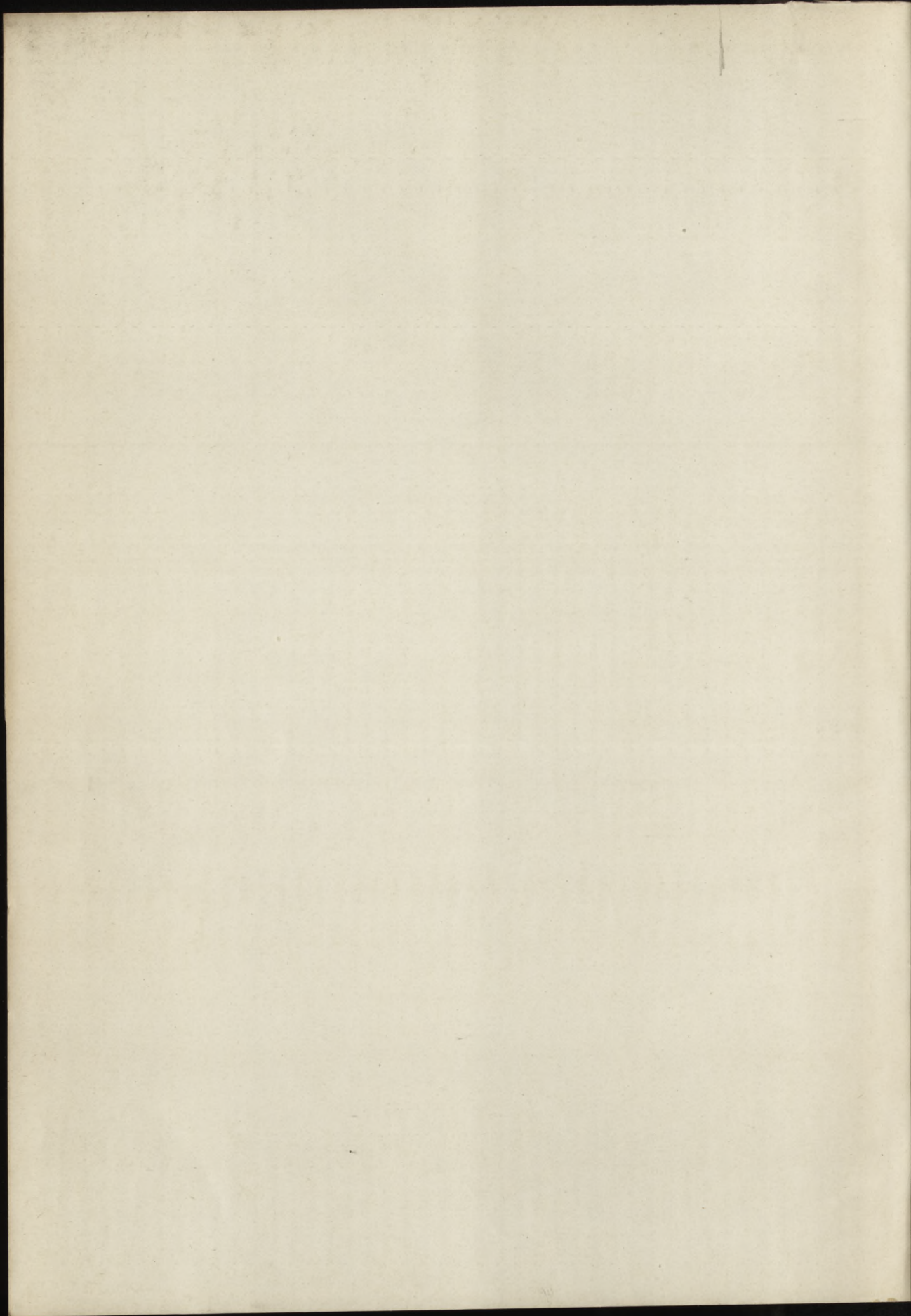

21029

3

1179

AGRÁRPOLITIKA

IRTA

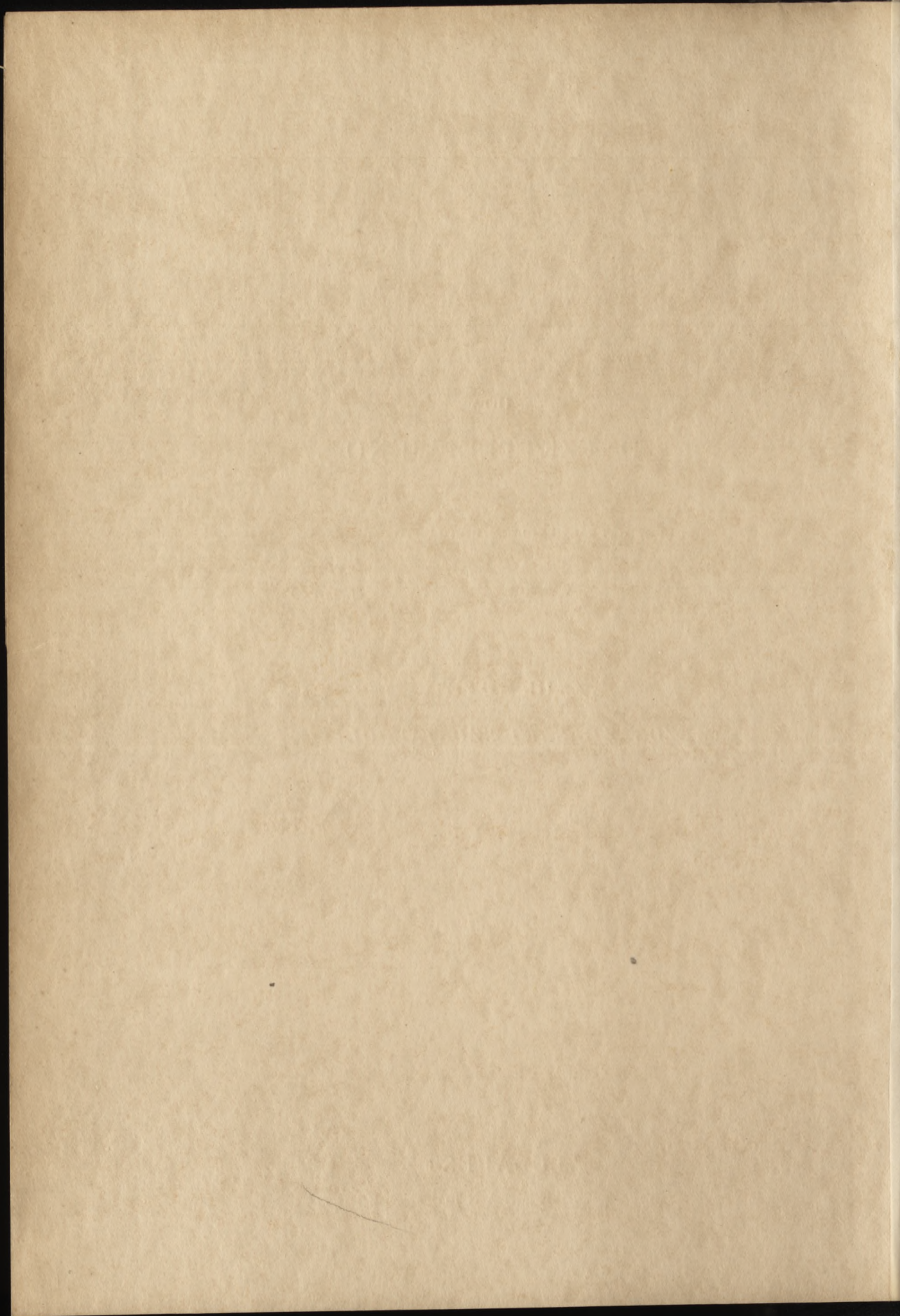
DR CZETTLER JENŐ

EGYETEMI NYILVÁNOS RENDES TANÁR, A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA LEVELEZŐ, A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA RENDES ÉS
TÖBB BELFÖLDI ÉS KÜLFÖLDI TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG TAGJA

III. KÖTET

MEZŐGAZDASÁGI SZOCIÁLPOLITIKA

BUDAPEST
STEPHANEUM

AGRÁRPOLITIKA

IRTA

DR CZETTLER JENŐ

EGYETEMI NYILVÁNOS RENDES TANÁR, A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA LEVELEZŐ, A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA RENDES ÉS
TÖBB BELFÖLDI ÉS KÜLFÖLDI TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG TAGJA

III. KÖTET

MEZŐGAZDASÁGI SZOCIÁLPOLITIKA

BUDAPEST
STEPHANEUM

21.029/3

ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR
Növedéknaptó
1887. év. 8365. sz.

Kiadásért felel: Czettler Jenő.
Stephaneum nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. Felelős: Ketskés János.

III. RÉSZ.

MEZŐGAZDASÁGI SZOCIÁLPOLITIKA.

I. FEJEZET.

Szociális kérdés a mezőgazdaságban.

1. §. A szociális agrárpolitika társadalomtani összefüggései.

A mezőgazdasági szociálpolitika munka- és feladatköre. — A szociálpolitika és a gazdasági és társadalmi fejlődés. — Az alsóbb osztályok gazdasági felemelkedése. — A mezőgazdasági osztályképződés okai és a társadalomtagozódás jellege. — Az osztályfelemelkedés lehetőségei. — A társadalmi és gazdasági haladás tényezői. — A felemelkedés a mezőgazdaságban és az iparban. — A mezőgazdasági és ipari szociálpolitika különbözősége és kölcsönhatásai. — A szociális kérdés a mezőgazdaságban és az iparban. — A mezőgazdasági szociálpolitika lényege, eszközei és lehetőségei. — A falu szociális törekvései. — A népesedés és a föld eltartóerejének kérdése. — A szociális kérdés és a földbirtoklás. — A mezőgazdasági szociálpolitika irányelvei. — Passzív alanyai. — Felosztása és eszközei. — A birtokpolitika szerepe. — Az ingótfőke és a mezőgazdasági kisegisztenciák. — A termelés fejlesztésének jelentősége. — Az önállóságrajutás feltételei. — Az önálló parasztbirtok. — A családi üzem gazdasági problémái. — Kulturális feladatok és szervezési teendők. — A helyes munkarendszer és a jobb megélhetés. — A társadalmi és gazdasági reformok mérlegelése.

A társadalom kialakulásának mindenkor alapvető tényezője volt a föld és annak birtoklása. A történelem folyamán fajok, társadalmi osztályok, sőt államok is ezért vívtak legkeseredettebb küzdelmeket. A megszálláson és hódításon kívül, a birtokosok és birtoktalanok küzdelme a hatalomért, egyszersmind a föld birtoklásának és használatának változását is jelentette. A földhöz kapcsolódó munka s ennek mint termelési tényezőnek szerepe a nemzet munkamegosztásában a társadalom nagy részének sorsa felett is döntött s az osztálytagozódásnak is megvetette az alapját. És jóllehet már Liebknecht figyelmeztet arra, hogy bár a föld nagyon fontos szociális probléma, de nem maga a szociális kérdés, mert munka nélkül a föld sem terem, a fönti szempontok Saint Simon, Mill, Carlyle, Kidd és a történelmi etikai közgazdaságtan hatása alatt az agrárpolitikában is éreztették hatásukat. Szemben a mezőgazdasági politikával, amely a termeléssel és a tisztahozadék kialakulásával kapcsolatban főleg az értékesítéssel foglalkozik, a klasszikus közgazdaságtanhoz fölzárkózó régebbi agrárpolitika úgy ezeket, mint a velük összefüggő társadalmi kérdéseket a termelő ember helyzetéből kiindulva mérlegelte, kiegészítve az adóügy, a szakoktatás, az érdekvépviseleti és szövetkezeti szervezkedés stb. segítő hatásának vizsgálatával a

mezőgazdaságban tevékeny összes társadalmi osztályok helyzeténél. A modern agrárpolitika egységes társadalmi szemlélet helyett külön-külön vizsgálja a vállalkozó nagyüzem egyéneinek, a parasztcsaládnak és a nemzeti közösség társadalmi szervezeteinek sorsát befolyásoló kérdéseket. A mezőgazdasági szociálpolitika, mint az agrárpolitika szerves része, a társadalmi alakulás törvényszerűségei mellett az üzemtani kutatásokra épít, mert reformterveinek fedezeti alapja a termelés vagy a jobb áralakulás, szemben az ipari szociálpolitikával, amelynek költségeit a munkaadó hozzájárulása vagy az államkincstár fizeti. Viszont kutatásainak központjából kikapcsolja a piac számára termelő vállalkozót és helyébe a forgalmi üzemben tevékeny munkás sorskérdéseit állítja. Legtöbbet foglalkozik azonban a kisüzem alanyával, a parasztcsaláddal, amely egyben a közösségi termelés alapsejtje is, továbbá ennek összefoglaló szervezetével, a történelmileg kialakult faluval, kiterjeszkedvén nemcsak a termeléssel közvetlenül kapcsolatban álló jelenségekre, de a lelkeségnek, az általános és szakműveltségnek, életcéloknak, munkaalkotmánynak, a közvélemény irányításának szociológiai egyútt-hatására is. A mezőgazdasági szociálpolitika tehát úgy a mezőgazdasági politikát, mint a falupolitikát közösségben foglalja össze és a gazdasági élet olyan rendezésére törekszik, hogy a létükben veszélyeztetett társadalmi osztályok egzisztenciája a történelmi fejlődés és természeti adottságok keretein belül biztosítva legyen. Természetesen az egyes országok, sőt egyes vidékek sajátos viszonyai más és más megoldást kívánnak, mert a mezőgazdaság helyhez kötött, és így a természeti viszonyok és a történelmi fejlődés szerint differenciáltabb, amiért is a mezőgazdasági szociálpolitika megoldási módjait közös formába önteni sokkal nehezebb. Az életnívó, a munkaalkalom stb., de különösen a lelkeség és a közvélemény hatása is külön vizsgálatot követel, amint ezt a legújabb amerikai faluanalízis igazolja. Ennek munkaprogramja a mezőgazdasági társadalom sajátosságait a család különleges szervezetén keresztül tárgyalja, de a falut és annak társadalmi rétegződését, lelkeségét, kultúráját, közvéleményalakító hatását mint élő és fejlődő organizmust mélyrehatóan boncolja. A termeléssel szoros összefüggésben levő kérdéseket azonban a földművelő társadalom statikájára és dinamikájára vonatkozó szociológiai kutatások eredményeivel összhangba hozni törekszik.

Nem feladatunk a szociológia elméletét és alapkérdéseit tárgyalni. Figyelembe kell vennünk azonban, amit a mezőgazdasági szociálpolitika első úttörője, Le Play (A munkásviszonyok reformja) már a XIX. század közepén felismert, hogy az emberi társadalomnak épügy megvannak a maga törvényei, mint a hangya- vagy a méhtársadalomnak, különbség csupán, hogy az embernek szabad akarata van azokat betartani vagy megszegni, de büntetlenül ezt sem teheti meg. Azokat tehát nagy vonásokban a mezőgazdasági szociálpolitikának ismeretnie kell. A szociológia rendszerét a XIX. század teremti meg, amikor a görög filozófia «Zoon politikon»-jának társadalmi biológiáját kezdik kimunkálni. A szociológia művelői hosszú ideig nem vették figyelembe, hogy minden magasabb társadalmi jelenség (politika, közigazdaság, erkölcs, vallás stb.) vizsgálata csak az általános életfejlődés, tehát a társadalmi evolúció tanán épülhet föl. Egyes fajoknál, nemzeteknél kiselejteződé, visszaesés előfordulhat, de az emberiség azok egyenlőtlen mozgásiránya dacára is szünet nélkül fölfelé halad. Darwin szerint ez a haladás a kiválasztás és a kiselejteződé, tehát a létért való küzdelem alapján megy végbe. A társadalmak nemcsak a természettel, de egymással is folytonos harcban állanak. A haladás ezen a vonalon szelektálódás, belsőleg pedig

differenciálódás. Spencer utal arra, hogy minden organizmus egy külön társadalom, amely kölcsönösen és szolidárisan kötött sejtekből áll, ezek létfeltételük, de fejlődésük érdekében is kénytelenek együttműködni. Az emberi társadalom azonban öntudatos egyénekből tevődik össze, akikről nem lehet Comte-tal egyetértve azt mondani, hogy az egyén tulajdonkép abstrakció, mert azt a társadalom magába olvasztja. Loria helyesen utal arra, hogyha az merő abstrakció volna, hogyan lehetne maga a társadalom valóság, amely nem más, mint az egyének összefoglalása. Bizonyos mértékig érzi ezt Comte is, amikor az egyén egoisztikus és a közösség altruista érzelmeinek küzdelméből vezeti le a fejlődést. Az emberiség a haladás legmagasabb fokát csakis társadalmi szervezetekben érheti el s ezért az egyén biológiai fejlődésével szemben fontosabb annak társaslény gyanánt való szemlélete. Az egyén érdekeit alá kell rendelni a társadalom magasabbrendű érdekeinek. Az egyén mint gondolkodó lény nehezen tudja megérteni, hogy miért kelljen saját érdekeit háttérbe szorítva, magát még meg sem született nemzedékek érdekeinek alávetnie. Azonban Kidd szerint (Társadalmi evolúció) az emberiség evolúciója eredetileg nem értelmi, de valláserkölcsös jellegű, azt az egyén észbeli tehetsége csak annyiban fejleszti, amennyiben az a társadalom szolidáris fejlődésének vallásos és altruista mozgató erővel összefér.

Spencer is utal arra, hogy a társadalom nem az egyedek amorf összefoglalása, hanem erkölcsi, tradicionális és gazdasági kapcsolatokkal összekötött alakulat. Évezredek alatt a fejlődés ezeket az összefüggéseket megnövelte, a népesség szaporodása, a szükségletek nyomása és az elégedetlenség, amelynek oka épúgy lehet a nyomor, mint a nyereségvágy, vagy a hatalomra való törekvés, a primitív társadalmakat differenciáltabbá tette, kiterjedésükben, belső természetükben és együttműködésükben folyton növelte. Szerkezetük komplikáltabb lett, funkcióik is gyarapodtak. Primitív társadalomban a főnök, a pap, a bíró nemcsak katona, de egyúttal földműves vagy háziiparos is. Spencer összehasonlítást tesz az állati és a társadalmi szervezet közt. Az alacsonyabb organizmusoknak nincs speciális szervük a táplálkozásra, a lélekzésre stb. A fejlettebbekben ezt külön szervek látják el, épúgy, mint a fejlettebb társadalmakban a táplálkozás (földművelés, ipar), a vérkeringés (a kereskedelem) funkcióit; a társadalmi fejlődés teremti meg a jogszolgáltatás, a kultúrfeladatok, az országvédelem stb. orgánumait. Ezek belső szolidaritásban és egymástól való függésben működnek, és ha közülük bármelyik elszorvad, a többi társadalmi szerv funkcióiban is zavarok következnek be. A szív működésével együtt megáll a tüdő lélegzése és az agy gondolkodása; ha a mezőgazda nem termel eleget, vagy a szénbányászat a minimumra csökken, ugyanúgy megáll az ipar, stagnál a kereskedelem, elbocsátják a munkásokat és a tisztviselői kar nem képes ellátni az állami funkciókat, a hadsereg ütőképessége megszűnik stb.

A prehisztorikus kortól a mai napig a munkamegosztás volt a társadalmi tagolódás alapja. Először a rabszolgaság, majd a jobbagyság, végül a szabad bér-munka adja a lényegét a munkaalkotmánynak. Munkamegosztás jelentkezik a különböző termelési ágak között is, ez teszi lehetővé az ipari fejlődést, a kereskedelmet, de ez az előidézője a tulajdon megosztásának, a kultúrhaladásnak is. A szellemi és a fizikai munkának kompromisszumán alapul az államélet fejlődése. Ebben adva van a társadalmi osztályalakulásnak oka és fennmaradásának törvénye is. Amint ezt Schmoller kifejti (Die soziale Frage), teljes barbárságra vezetne, ha a társadalmi munkamegosztást kizárólag a fizikai munkára

és a természetes gazdálkodásra alapoznak. Szerinte minden magasabb kulturájú államalakulatban szükség van vezetőkre és vezetett társadalmi osztályokra. Az olyan állam, amely vezetőrétegét kiirtja vagy nívójában lesüllyeszti, előbb-utóbb tönkremegy, minthogy vezetőosztályokat mesterségesen kitermelni nem lehet. Ammon, Gobineau, Laponge egyes nemzetek hanyatlását a vezető felsőbb osztályok hiányából magyarázzák. Spencer, Loria és vele együtt a szociológia több más művelője is utal arra, hogy a társadalom nem mesterséges alkotás, nem gépezet, amelyet tetszés szerint lehet szétszedni, összerakni vagy változtatni, hanem organikusan fejlődik és maga a haladás is szigorú természeti törvényekhez kötött. A legszebben kidolgozott társadalmi reform is legfeljebb csak a növényélet vagy az állattenyésztés keresztezéseinek korlátai között hat.

Darwin szerint a társadalmi szervezetek a létért való küzdelem hatása alatt fokozatosan tökéletesednek és úgy a külső, mint a belső versenyben (differenciálódás) a tökéletesebb szervekkel rendelkező erősebbek győznek. Társadalmi haladás csak ott lehetséges, ahol kiválasztás van, ennek pedig a verseny az alapja. Az átlagot meghaladó egyedek túlnyomó szaporodásának és létfeltételeinek biztosítása nélkül hanyatlás áll be. Weismann biológiai kutatásai szerint, ha bármely faj minden nemzedékének minden egyede egyenlően szaporodnék, minden nemzedék átlaga csekélyebb értékű volna az előző átlagánál. Ezt a retrográd irányt Pareto szerint a társadalmi fejlődésben a kiválóbbak, az elit-réteg körforgása fékezi, hatóereje az osztálytagolódásban is érezhető.

Kétségtelen tehát, hogy versenyre a társadalmi fejlődés érdekében szükség van, de az is kétségtelen, hogy az egyéni érdek, amely sokszor fajulhat egyéni önzéssé és magát a társadalmat is szétbonthatja, megfékezésre szorul. Az egyén racionalizmusa és a társadalmi érdek összeegyeztetést kíván, amely Kidd szerint csak az Istenségbe vetett hit és a vallás parancsainak útmutatása alapján lehetséges. «A vallás a hitnek oly alakja, amely észfeletti jóváhagyásról gondoskodik az egyéni magaviselet ama gyakori eseteiben, amikor az egyén érdekei a társadalom szervezetével ellentétbe jutnak s amelynél fogva az előbbieket az utóbbiaknak a faj általános evolúciója érdekében alárendelendők. A hit az ész természetes és kikerülhetetlen kiegészítője. A vallás segítségül hívhatja a bölcsélet szokait, azonban minden vallás lényeges vonása, hogy tanítételei ésszel föl nem foghatók, de a társadalmi fejlődés természetében gyökeresnek.» Kidd egyébként Kant hasonló felfogására is hivatkozik.

Marx és követői az emberiség fejlődését a termelés szerkezetéből és mód-szereiből vezetik le. Szerintük nemcsak a termelés technikai része, de a csere, a nyereség, a bér, sőt maga a fogyasztás is alapvető, minden más szociális jelentőséget megelőző tényező. Ez alapon osztják az emberi társadalmat két részre: tőkésekre és munkásokra; ennek a rendszernek felépítménye az állam és a jog, de az egész emberi civilizáció is. Végeredményben a szerves fejlődést ők is elismerik, sőt Marx tanítványai már azt is koncedálják, hogy sem az egyént, sem az emberi társadalmat nem egyetlen motívum mozgatja és így az erkölcs és jog, de végeredményében a Comte-féle intellektuális beavatkozás is üdvös hatású lehet a termelésre, sőt a jövedelemelosztás útján a társadalom fejlődésére is.

A szocializmus végcélja az emberi társadalomban ösidők óta folyó létküzdelem megszüntetése a termelés egész rendszerének megváltoztatása által, amely az osztály nélküli társadalomban lát végcélt. Ezzel szemben a legtöbb szociológia azt hirdeti, hogy a természetes kiválasztódás útját nem szabad teljesen elzárni, mert ez az emberi társadalom primitív és barbár formáihoz vezetne,

de minden erővel törekedni kell egy jobb, erkölcsösebb, gazdaságosabb és humánusabb termelési szervezet alakítására, amely a mai termelési rend keretein belül az alsó társadalmi osztályok helyzetét a vagyonosabbak rovására emeli. A haladáshoz feltétlenül szükségesek a különböző társadalmi osztályok, de a verseny brutalitását enyhíteni kell, elsősorban a háborút, továbbá az antiszociális cselekményeket is, a faji, vallási és politikai üldözést. A versenyt szabadabbá, méltányosabbá kell tenni, főleg a nevelés erkölcsi erejével. Ez pedig ne a racionális tudásközvetítést és tervkovácsolást, de a jellemerő, egyenesség, odaadás és kötelességteljesítést tekintse a haladás mozgatóerejének. Kidd szerint minden faj elpusztul, amelynek értelmi fejlettsége felülmúlja annak erkölcsi fejlettségét.

Az emberi haladás föltétele oly termelési rend és szociális állapot megteremtése, amely lehetővé teszi, hogy a létért való küzdelemben a nép egész tömege egyenlő föltételek mellett vehessen részt; ez azonban nemcsak materiális eszközöktől függ, hanem attól is, hogy a haladás egoista és altruista tényezői egyensúlyban legyenek s az észfölötti (vallásos) hatóerők (és vice versa) érvényesülni engedjék az ezzel a szentesítéssel ellenmondásban levő szellemi erők szabad játékát, amennyiben ez alkalmas az egyének összességét a társadalmi érvényesülés legmagasabb fokára emelni. A Comte- és Kidd-féle felfogásnak, de mondhatnók Darwin és Spencer tanításának ez a szintézise. Erkölcsi és politikai fegyvelmezés nélkül államokat, sőt azokon belül nagy intézményeket létesíteni és fenntartani lehetetlen. Ezt a konzervatív elvet azonban összhangba kell hozni a szabadság elvével, ami lényegében véve az egyéni örzésnek és a szolidaritásnak összeegyeztetése. Saint Simon óta Kidden keresztül az egyháznak erkölcsi fegyvelmező hatását (Szent Tamás stb., Rerum Novarum, Quadragesimo Anno) a tudományos szociológia is megfelelően értékeli. Elismeri, hogy kellő határok közt az önzés a gazdasági élet egyik legfőbb mozgatója, de tagadja, hogy ez volna az egyedüli és utal arra a belátásra, hogy a szociális működés folytán így könnyebben boldogulhatunk. Éppen ezért az önzés túltengését minden eszközzel visszazorítani törekszik, mert akár egyéni egoizmus, akár valamely társadalmi osztályönzés legyen az, az összesség rovására megy. Kívánja a nemzeti vagyonosodást, de a kulturális és erkölcsi gyarapodásra és a nemzeti jövedelem igazságos megosztására sokkal nagyobb súlyt vet, mint magára a vagyongyarapodásra. Az evolúció, amint láttuk, a társadalom életképebb részének erősödése révén halad előre.

A társadalmi osztályképződés történelmileg fejlődött alapja a munkamegosztás és a tulajdon, amely régebben csak földben és felszerelési tárgyakban akkumulálódott és az örökjog által megrögzített vagyon segítségével vált szilárdabbá. Navratil modern közgazdasági szemlélete nem a foglalkozást és a termelésben való részvételt, hanem az életmód minőségét, tehát a fogyasztást tekinti az osztálytagolódás alapjául. Végeredményben sok különbséget ez sem tesz, mert hiszen a vagyon nélkül szűkölködő osztályok jövedelmüket tisztán testi vagy szellemi munkából nyerik és túlnyomórésztben élelmiszerekre költik, vagyonuk pedig nem lévén, életnívójukat a munkamegosztással összefüggő szolgáltatás és annak ellenértéke határozza meg. Bátran elfogadhatjuk tehát az osztályképződés tárgyalásánál irányjelzőül Schmoller felfogását, aki szociális osztály alatt a munkamegosztásos társadalom olyan nagyobb csoportját érti, amelynél a nemzetség, a rokonság, a vallás, a helyi és állami összetartozandóság figyelembevételével hasonló életfeltétel, vagy a hasonló hivatás és munka, esetleg a hasonló birtoknagyság vagy az államnak

vagy a közgazdaság rendjének hierarchikus szervezetében érvényesülő rangsorozás, illetve az ezeken alapuló öntudatos összetartozandóság alapja a társadalmi tagolódásnak. Precízen megfigyelhető ez az indiai kasztoknál, de az ezekenél sokkal modernebb hivatásrendekben is. Az osztályképződésnél két erő küzd egymással, az egész nép szellemi egysége és a különleges csoportoknak ezzel ellentétes közfelfogása. Külön érdekek, érzések — a mezőgazdaság társadalmi osztályainál a talaj- és a munkaszervezet — szintén befolyásolják a csoportalakulást és amint erre Spann és iskolája utal, a munkaalkalom bizonytalansága, a fundált kereseti alkalom, a társadalmi kapillaritás lehetősége, helyi, tartományi, nemzeti vagy internacionális adottságok a társadalmi osztályokon belül is különböző csoportokat hozhatnak létre. Nem szabad elhanyagolni a szomszédos társadalmi osztályok határvonalán észlelhető fluktuációt sem, amely különösen a mezőgazdaságban a munkaeszközök aránylag könnyű megszerzése folytán a társadalmi felemelkedés útját állandóan nyitva tartja. A csoportok épűgy, mint a társadalmi osztályok, magánjogi érvényesülésre, esetleg közjogi elismerésre törekedhetnek és ez az akció a szociális intézményekben rendi vagy legalább egyesületi jogosultságot teremthet.

Az Alapvetés történelmi fejezetében már utaltunk arra, hogy a középkori kötöttség ezer évre megszervezte Európának gazdasági rendjét és ebből a liberalizmus a magántulajdon, a nyereségre való termelés és a bérmunka segítségével a jogállam alapjául új gazdasági és társadalmi rendet teremtett, amely a különböző társadalmi osztályokba tagolt egyének jogi helyzetének egy nevezőre hozatalával igyekezett az osztályalakulás centrifugális erejét gyengíteni. A francia forradalom célkitűzése az egységes demokrácia megteremtése volt az egyénen keresztül, mindhárom termelési ágban. Elgondolása szerint a gazdasági szabadság, agrárvonalon a szabad földvásárlás, az egyén számára a felfelé-emelkedést épűgy biztosítja, mint az iparban és a kereskedelemben a szabad vállalkozás az arra valók kiválását. Természetes, hogy az egyén boldogulásának egységes szemlélete a szellemi foglalkozásokat sem zárta ki ebből a demokratikus alakulásból, sőt a vállalkozó magasabb intelligenciájában, ügyességében a tőkeképződés mozgatóját látta. A vékony rétegre szorított nemesség, főleg a nagybirtokos osztály, de a piac számára termelő középbirtokosok sem kaptak az új társadalomban érdekképviseletet, csak az egyéni arravalóság révén lehetett energiájukat a gazdasági, társadalmi és politikai életben érvényesíteni. A fundált vagyont ezt bizonyos mértékig előmozdítja, de a társadalmi hajszálcsovévesség az osztályok különbségeit enyhíti, mert az elzárkózás eszköze, az életmód, mindinkább nivelálódik, már csak a verseny és a tőkeképződés legfontosabb tényezőjének, a takarékoságnak érdekében is. A felsőbb osztályok fényűzése a XX. században inkább kivételes jelenség, életmódjuk sem különbözik lényegesen a középosztálytól, amely elsőrendű szükségleteit jobb minőségű élelmiszerekkel elégíti ki és ezenkívül társadalmi és szellemi szükségleteket ismer. Az ú. n. középosztály, de a munkásság kvalifikáltabb rétegei is készleteket és vagyont gyűjtenek, amely Navratil szerint a társadalmi csoportokban a különböző foglalkozások között és azokon belül az elválasztó korlátok gyengítését és az erők állandó átcserelését idézi elő.

Természetesen ez a fejlődés nem haladt oly simán, mint ahogyan azt a liberális kor társadalompolitikusai gondolták. A békés fejlődést gazdasági válságok és a nyomukbanjáró osztályellentétek sokszor megzavarták. Az egyén a maga képességeit a vállalkozásban, a magántulajdon megszerzésénél, védelménél stb.

biztosítani kívánta és ez sokszor a közösségi szempontok háttérbe szorulásához vezetett. Amint erre Sebess Dénes utal (Új agrárdemokráciák), az egységesnek tervezett demokrácia is több csoportra oszlott. Mereven elvált egymástól a falusi és a városi demokrácia. Előbbinek egysége felbomlott és ott, ahol különleges jogi és gazdasági intézmények nem védik a parasztgazdaságok zártságát, a faluról való elvándorlás magát a városi demokráciát, sőt annak eddig egységes alsó osztályát is több csoportra osztotta. Más a munkavezető, a tanult szakmunkás és a tanulatlan gyári munkás helyzete, utóbbinál is nagy különbség, hogy van-e háza, kertecskéje, élvez-e valahonnan földjáraadékokat, milyen az életkora, családi állapota, gyermekeinek neveléséről, felfelé törekvéséről tud-e gondoskodni? A tanult munkásság egészen más gondolatvilágban él, mint a tanulatlan. Külön kategória a hivatalnok, akár állami, akár magánvállalati, mert alkalmazása fix, nincs kitéve a mindennapi felmondásnak, nyugdíjat élvez. Más mentalitásban él a kézműves, a kisparaszt, a kiskereskedő stb. Ezeknek ellentétes érdekei sokszor keresztezik egymást, de ez egyúttal a haladás mozgatója is, mert a termelésben rekordot, a társadalmi fejlődésben pedig egészséges kompromisszumot, az erkölcsi, kulturális és pszichológiai motívumok közrehatását és érvényesülését biztosítja.

A társadalmi haladásnak és az élen járó osztályalakulásnak és fejlődésnek hatótényezői részben etikaiak és kulturálisak, részben azonban materiálisak. Bár a közvélemény felfogása utóbbit döntőnek tartja, bajos volna e kérdésben végleges ítéletet mondani, mert a vagyoni helyzetükben vagy hatalmi pozíciójukban szilárd társadalmi osztályok a maguk ideológiáját minden eszközzel reá akarják oktrojálni a nemzetegészre, amiből érzelmi ellentétek, esetleg centrifugális törekvések származnak. Az igazi demokrácia nem tűr sem a kultúrjavak megosztásában aránytalanságot, sem pedig annak tartalmában egyoldalúságot. Ez a társadalmi fejlődés egyenes vonalát is megbonthatja, mert ha a kultúrhiányokhoz faji, hivatási, jövedelmi és vagyoni aránytalanságok is társulnak és az állam kormányzatának ereje, amellyel a társadalmi békét és egységét biztosíthatja, meggyengül, továbbá az erkölcsi erők is hiányoznak, az osztályellentét osztályharccá erősödhetik, sőt osztályuralommá fajulhat. A különböző osztályok közös érdekei elhomályosulnak, sokszor a haladás rovására igyekeznek új hivatást és munkamegosztást létesíteni. Ezek a törekvések lehetnek a haladás mozgatói, de gyakran kerékkötői is. Minden attól függ, hogy egy szilárd államhatalom, amely széles néprétegeken épül föl, képes-e az egoisztikus osztályérdekeket kiegyensúlyozni, mert enélkül állandóan fenyeget a despotizmus vagy az anarchia. Különösen az intelligenciának kell erre az eshetőségre figyelnie, amely a demokratikus fejlődésben vezetőszerpét csak akkor képes megtartani, ha a világkultúra racionalis elemeit, különösen a természettudományi és technikai ismereteket, de a szellemtudományok és az irodalom újabb irányait is össze tudja egyeztetni azzal a hivatással, hogy a nemzeti kultúrának jogszokásokban, dalban, mondákban, népművészetben megnyilvánuló kincseit eleven erejükben konzerválja. Ennek előfeltétele továbbá az, hogy az intelligencia a nemzeti műveltség ősi kincseit megőriző falusi néppel kultúrkapcsolatát megtartsa. Ha állandóan elzárkózik a népi kultúrártékek elől, ha irodalmi, művészeti, szociális és közgazdasági kérdésekben mindig csak külföldi hatásokkal méri a nemzeti kultúra értékét és különösen ha a maga széles, de egyoldalú ismeretkörét, világszemléletét az alsóbb osztályok műveltségének lebecsülésével egyeduralmukodóvá emelni törekszik, ebből úgy a demokráciának, mint a nemzeti kultúrának kára lesz.

Spann is utal úgy a társadalmi, mint a közgazdasági fejlődésnél a kultúr-szemponatok fontosságára. Szerinte a mindinkább elfajuló osztályharcot, amelyhez újabban a korosztályharc is felzárkózik, az iskolai és iskolán kívüli nevelés eszközeivel kell enyhíteni, amely az egyes társadalmi osztályok számára saját foglalkozási körükben nevel vezetőket, kiegyenlíti a tanult és tanulatlan, a vezető és vezetett társadalmi osztályok különbségeit. Schmoller részletesen kifejti, hogy a nevelés és bizonyos materiális előfeltételek a szellemi és erkölcsi haladást lassankint minden társadalmi osztályra kiterjesztik. A történelem tanulása szerint minden jogi, politikai és gazdasági berendezkedés idővel humánusabbá lesz. A jogegyenlőség, a szabad hivatásválasztás a civilizált országokban terjed s ez az alsóbb osztályoknak is módot nyújt, hogy az általános gazdasági haladás áldásaiban részesedjenek. Az individualizmus, egoizmus és a nyereségvágy növekedhet ugyan, de vele együtt fejlődik a könyörületesség, a hasonló sorsúakkal való szolidaritás, a hazaszeretet és a szociális kötelességérzet is. Az emberek egymásra tekintettel lesznek, az iskola, a közegészségügy, a sajtó, az alkotmányos berendezkedés a gyengéket felemeli, az erőseket korlátozza, a közvéleményt erősíti nemcsak a kicsiny közületekben, de a nagyobb állami szervezetekben is.

A kultúrhatások azonos elemei, dacára hogy forrásukat, az egységes világkultúrát, a városiakok szellemi ereje teremtette meg, még sem voltak képesek a falusi és a városi demokráciát egy nevezőre hozni. Abban igaza van Sebess Dénesnek (i. m.), hogy «az igazi demokrácia szervezkedése nem falusi nem is városi, hanem hit- és érzésbeli; a jók, a műveltebbek és jellemesebbek szervezkedése. Az új demokrácia a boldogulás lehetőségét kell hogy biztosítsa minden dolgozó számára úgy a hatalmaskodók visszaéléseivel szemben, mint az értelmetlenek lázadó szelleme ellenében...» Viszont tisztán látja az egységes fejlődés legnagyobb akadályát is, hogy az ipari demokrácia a kapitalista termelés onnipotenciájában sorvadt el épügy, mint a föld demokráciáját az expanzív kapitalista export világversenye gyúrta maga alá. A kapitalizmus szétbontó hatása ellen azonban az ipari proletariátus a kollektív termeléssel, a pusztuló parasztság és a birtoktalan mezőgazdasági munkásság pedig a magántulajdon alapján, földszerzéssel kíván védekezni. Sebess megállapítja, hogy azok a kísérletek, amelyek a két, teljesen eltérő felfogást és társadalmi fejlődést bármelyik demokráciának egyeduralkodóvá tételével igyekeznek kiegyensúlyozni, többnyire hajótörést szenvedtek, mert az átalakulást mechanikusan vizsgálták és nemcsak a fönt ismertetett evolúciós gondolattal, hanem a társadalmi fejlődés alapját képező két termelési rendszer eltérő természetével is ellentétben állottak. Fejlettebb társadalmi szervezetet nem lehet a maga differentciáltságából egyetlen társadalmi osztály életformái szerint átalakítani anélkül, hogy az organizmus ezt a fejlődést megakasztó, vagy direkt visszafejlesztő operációt meg ne szenvedje. Kétségtelen tehát, hogy a célul kitűzött új demokrácia nem lehet kizárólag agrárdemokrácia, épügy, mint ahogyan nem lehet kizárólag merkantilista, vagy ipari demokrácia, a demokrácia csak egységes lehet, amely az összes termelő osztályokat összefogja. A nemzeti életet fönntartó termelés sem lehet kizárólag a földre alapozott, hanem e mellett az ipari, kereskedelmi és szellemi munkások össz munkájának eredménye.

Ezeket a különbségeket részleteiben megismerni és az egy nevezőre hozás föltételeit és határait kutatni nem a szociológia, de az ipari és mezőgazdasági szociálpolitika feladata. Az ipari demokrácia létkérdése a munkabér, amely a munkás társadalmi elhelyezkedésének meghatározója. A munkaadó és munkás

viszonyának a kereslet és kínálat törvényei szerint való rendezése logikusan vezet az osztályharc gondolatához, ennek, mint egységes alapnak nemzetközivé tétele ad erőt a proletariátus mozgalmának úgy elméleti, mint gyakorlati vonalon. A mezőgazdaságban fizikai munkával tevékenyek sorskérdéseit azonban nemcsak a bérkérdés, a munkaadó és a munkás egymáshoz való viszonya határozza meg, hanem a termelési és értékesítési politikában tárgyalt sok más ügy, amelynek kétségtelenül vannak nemzetközileg azonos, lényeges vonásai, de a termelés alapja, a föld, természeti adottságai miatt nem enged olyan egységes, mechanikus megoldást, mint a gyárpar termelőeszköze, a gép. Annak mérlegelése, hogy a föld a nemzet megélhetésének az alapja, amely egyéni tulajdonban is a nemzetcsalád érdekében kezelendő, értékes kiindulópont a gondolkodó fők számára, hogy a haza fogalmában az ember és a föld kapcsolata elválaszthatatlanul egybefonódik és hogy a mezőgazdasági szociálpolitika a földnek és művelőinek sorsát az államélet többi jelenségeitől izolálva, nemzetközi alapon nem tárgyalhatja. De a termelés szervezete is utal az ipari szociálpolitikától elkülönült tárgyalásra. A szociális kérdés lényege a mezőgazdaságban nem egyedüli munkaadó és munkás vitája, nem is a kis- és nagyüzem harca oly értelemben, amint a kézmű- és gyárpar másfél évszázada küzd egymással, bár kétségtelen, hogy a mezőgazdasági szociális kérdés között ezek is szerepet játszanak, hanem a többezer éves, szolidarizmuson, önellátáson nyugvó agráralkotmány átalakulása, amely a földművelést és földművelőt a forgalmi gazdaság piaci szerkezetével és az ingó tőkével szembeállítja. Az agrárkérdés elsősorban a kapitalisztikus fejlődésnek, különösen a világszociális átalakulásnak, a földbirtok eladósodásának és elporlásának szociális következménye. Lényege, hogy az eddig független és önálló parasztság gazdasági önállóságában megfogyatkozott és nemcsak ínséges esztendőkből, hanem a jövedelemhiány miatt normális esztendőkből is nagy lépéssel sodródik a törpebirtokosok nehéz és bizonytalan helyzete felé.

Nem mellőzhető el annak a kérdésnek vizsgálata sem, amellyel a nyugati államokban a falupolitika és a népszociológia mind behatóbban foglalkozik, hogy a mezőgazdasági népesség és az azt egységbe foglaló falu szociális törekvései és célkitűzései azonosak-e a város és az ipari munkásság szociális kérdésével. A szociológiának ez az új iránya a falunak, mint a benne élő társadalmi szervezetnek funkcióit feltárni igyekező, annak szolidáris szellemét a mezőgazdasági termelés sajátosságaiban, az önellátásra törekvésben és a természeti gazdálkodásban keresi. Utal ezenkívül arra is, hogy a falu lakosságának 95%-a fizikai munkából él és csak 5%-a tartozik más hivatások művelői közé. Viszont a föld gazdasági és etikai hatása utóbbiakat is egybefűzi a falu többi lakóival, és pedig nemcsak egy ország keretein belül. Világnézeti síkon Európa legtöbb országában a falusi társadalom szemlélete alapvonalaiiban egységesnek tekintendő. Ez a nemzetközileg egységes világszemlélet azonban az agrárdemokrácia megélhetésének anyagi kérdéseiben nemzeti szempontok és adottságok szerint részekre bomlik. A részletkérdések kutatása a közgazdaságtan feladata, a társadalomtan az osztályalakulás, fejlődés, fluktuálás és verseny szempontjait szintézisben vizsgálja, amidőn az illető ország eltartási kapacitását és az egyes társadalmi osztályok életmódját általánosságban törekszik megállapítani. A föld és a népesség viszonyozása; a szaporodás; a keresők és eltartottak aránya; végül a társadalmi felemelkedés lehetősége határozzák meg a fejlődés föltételeit. Kenéz Béla (Nép és föld) utal arra, hogy agrárországban a terület és a népesség egymáshoz való viszonyától függ az osztályalakulás belső

alkata és harmóniája. Ahol a birtok kevesek kezében halmozódik, akikkel szemben a birtoktalanok nagy tömege áll és a kis- és középbirtok hiánya miatt a társadalmi felemelkedés lehetetlen, az osztályellentét is igen nagy. Balás Károly (A népesedés) közgazdasági értelemben túlnépesedés alatt egy kelleténél zsúfoltabb, az átlagos igényeknek megfelelően el nem látott társadalmat ért. Figyelmeztet arra, hogy több ember nem élhet valamely országban vagy földön, mint amennyinek életfönn tartására elegendő táplálék akad, de az ezen a határon élő társadalom is durva, állati jellegű, mert a határnépeségen felüli szaporodás eredménye a nélkülözés, vagy az elvándorlás. Túlnépes tehát az az ország, vagy ennek azok a vidékei, ahol a népesség legszerényebb igényű rétege munkakészége dacára is nélkülözni kénytelen, a közgazdasági viszonyok és erőforrások fejlettlensége által okozott munkanélküliség miatt. Ennek ellentéte a gyér népesség azokban az országokban, ahol a közgazdaság erőforrásainak felhasználásához és fejlesztéséhez a szükséges munkaerő hiányzik. Balás szerint felületes az a felfogás, hogy a népsűrűség növekvése okvetlenül a jólét emelkedésével jár. Ma is az emberiség megélhetésének leghatalmasabb forrása a föld termőképessége. Kína is csak aránylag kicsiny és nagyon jó talajú vidékén túlnépes, viszont az U. S. A. aránylag gyér népessége dacára is intenzív földműveléssel és világiparral dicsekedhet. Amerika és Oroszország természeti kincsei, Anglia gyarmatai a túlnépesedés okozta válságot képesek akkor is kiegyensúlyozni, ha idővel népességük relációja változnék, mert a nyersanyagfeldolgozással és a termékek forgalombahozatalával újabb munkaalkalmakat teremthetnek s a gépalkalmazás sem veszi el a munkás kenyerét, mert számára több munkaalkalmat szolgáltat, mint a szerszámgyártás.

Balás rámutat a túlnépesedés relatív voltára. Carey és List nyomán először arra figyelmeztet, hogy az intenzív mezőgazdasági kultúra nem előfeltétele, de következménye a gyáripari termelésnek. A kevésbé intenzív mezőgazdaság a téli munkaszünete miatt a szoros értelemben vett mezőgazdasági munkásság állandó foglalkoztatására sem alkalmas. A rossz termés katasztrofálisan csökkentheti a mezőgazdasági munkások kereseti alkalmait. Relatív túlnépesedést idézhet elő az életigények emelkedése is, amely megakasztja a munkaalkalmat szaporító tőkeképződést, sőt termelő vagytonokat bont szét fogyasztási javakká. A vagytonból élők rétege egyre csökken, épúgy, mint a birtokos, s így biztosítottabb munkaalkalmú népességé, a bizonytalanabb egzisztenciájú ipari munkásokkal szemben. A városbatódulás elkerülhetetlen a mezőgazdaság túlterhelése miatt, viszont ez a társadalmi bizonytalanság és elégedetlenség forrása. A zsúfolt társadalom munkásságának proletárjellegét a foglalkozás bizonytalansága adja meg, ellentétben a normális sűrűségű országgal, amelynek közgazdasága az esetleges válságok okozta ingadozások dacára is megélhetést biztosít a társadalom legnépesebb osztályainak.

A zsúfolt társadalom dinamikus tényezője a népszaporaság, amely a birtokreform, az iparfejlesztés és a szociális intézkedések által teremtett enyhülést és nyugalmi helyzetet állandóan veszélyezteti. A növekvő tömegű és életigényű vagytonalan osztályok megélhetését az aránylag csökkenő népességű s egyre jobban megterhelt vagytonos osztályok csak kisebb mértékben képesek biztosítani. Maga a birtokreform is minél szélesebb körű, annál nagyobb mértékben fogyasztja a jövő nemzedék igénylésének tartalékföldjét. Sokszorosan nagyobb a mezei munkások évi szaporulata, mint amennyinek évente földet lehet juttatni és a juttatással megnövelt természetes szaporodás folytán

10—20 év múlva még nagyobb birtoktalan tömeg vár kielégítésre. Csak az eddig művelésbe nem vett területek bonifikációja és az intenzitás fokozása enyhíthet ezen a nehézségen, de mindkettő drága és hosszabb időt kívánó gyógy mód.

Ezek az elvi meggondolások teszik szükségessé a szociálpolitika részletkérdéseinek tárgyalását, amelynek alapszempontja azonban mindig egy marad, hogy t. i. a reformtervek mennyivel több javulást, vagy legalább stabilitást jelentenek a társadalom egészének vagy egyes osztályainak megélhetésénél és élet-nívójában. Célkitűzés legyen a jövedelemeloszlás olyan formája, hogy a gazdasági javak országonként és társadalmi osztályonként változó minimuma és a munkaalkalmak biztosítása folytán minél többen élvezhessenek mérsékelt jólétet. Minden szociálpolitika a magántulajdon alapján áll, de az állam a társadalmi és gazdasági szervezkedés segítségével törekedjék a hiányok pótlására és a felmerülő nehézségek kiküszöbölésére. Figyelembe kell venni azt is, hogy a szociális kérdés lényegében nem más, mint az alsóbb társadalmi osztályoknak a gazdasági és társadalmi állásért vívott küzdelme s ezért a vonatkozó reformokat nemcsak célszerűségi szempontból, de mint erkölcsi szükségességet is mérlegelni kell. Ezek a szempontok különösen annál a társadalmi körforgásnál érvényesítendőek, amelyet már Hansen (Die drei Bevölkerungstufen) felismert, amikor a mezőgazdasági népességnek városi középosztályá fejlődését, majd bér-munkásosztállyá alakulását tárgyalta. A mezőgazdasági szociálpolitikára e tekintetben sokkal súlyosabb feladat hárul, miután az ipari szociálpolitika csak egyetlen társadalmi osztály sorskérdéseivel foglalkozik, amely számtalan csoportra tagolódik ugyan, de ezeknek helyzetét a munkaalkalom biztosítása és a munkaszerződés egy nevezőre hozza. Az ipari munkás azzal nem számol, hogy az üzemet, amelynek alkalmazottja, másként, mint kollektív termelési rendszerben magáénak mondhatta s a kis- és nagyüzem versenyének eredményét ismerve, általában nem törekszik a termelési eszközök individuális megszerzésére. A mezőgazdasági termelés és annak munkaalkotmánya lényegesen eltér az iparétól, ezért más a mezőgazdasági munkás mentalitása amit a szociálpolitikának is figyelembe kell vennie. A mezőgazdasági szociálpolitikának passzív alanya nemcsak a bér-munkás, de a saját üzemében fizikai munkát végző kisgazda, annak segítő családtagjai és eltartottai, továbbá a törpebirtokosok, akiknek egzisztenciája kisebb vagy nagyobb mértékben saját vagyonukkal biztosított. A mezőgazdasági szociálpolitikának tehát még gondosabban kell mérlegelnie, vajjon az a társadalmi osztály, amelynek érdekvédelme az állami és társadalmi beavatkozást szükségessé teszi, a termelés és a nemzeti előhaladás oly tényezője-e, hogy e szempontból érdemes érte áldozni (közösségi szempont), továbbá, hogy e társadalmi osztály helyzete valóban oly súlyos-e, hogy az állami és társadalmi beavatkozás indokolt (szociális szempont). A mezőgazdasági szociálpolitika irányelve, hogy az állam csak ott lépjen közbe, ahol az egyén és az érdekelt társadalmi csoportok saját erejükkel nem bírják a problémákat megoldani és kényszer is csak ott alkalmazható, ahol az egyéni vagy osztályönzészt más, mint a törvény hatalma megfékezni nem képes. Viszont az érdekelteknek a végrehajtásban is szerepet kíván biztosítani márcsak a mezőgazdasági reformok legsúlyosabb problémája, a decentralizáció és a szociális segítség költségeinek szétosztása miatt is. Szükséges ez továbbá a reformok egymásutánjának és tempójának meghatározása szempontjából is, mert a közvetlenül érdekeltek sokkal jobban ismerik az illető vidék természeti viszonyaihoz és történelmi fejlőd-

déséhez alkalmazandó reformok szükségességét és megvalósításának föltételeit, mint a központi hatalom, amely sokszor nemzetközi példák alapján a gyakorlati életben keresztül nem vihető általános intézkedéseket tesz. Bár kétségtelen, hogy az utóbbi időben a fokozott állami beavatkozás a szociális szakigazgatás terén nagy haladást mutat és ennek kapcsán a tisztviselők szociális kiképzése is javult, az érdekelték közremunkálása nélkül a legkisebb községi és tanyai alakulatokban a szociális elgondolások sikere biztosítva nincs. Az ipari szociálpolitika vezetőivel alapján kiképzett tisztviselők tájékozatlanul állanak a passzív alanyokat érdeklő agrárkérdésekkel szemben. Mert nemcsak a kiskisgazda és törpebirtokos, de a zsellér mezőgazdasági munkás is kisvállalkozó, akinek szorgalma és családjának egyesített munkaereje módot és lehetőséget nyújt a konvenciók földön, részesmunkán, kisbérleten keresztül az önálló vállalkozáshoz, maga vagy gyermekei a családi gazdaság tulajdoni és életnívójára jelentékeny százalékban felemelkedhetnek. Tehát, ha fontosak is reá nézve az ipari munkáspolitiká mintájára készült intézkedések, nem lehet szorososan elhatárolni a kisebb termelőüzemben tevékenykedő törpebirtokost és a csak háztartási üzemmél rendelkező mezőgazdasági munkást, főleg a konvenciók földdel rendelkező cselédet a kiskisgazdától, akikre vonatkozó gazdasági intézkedések «a jó gazdasági politika a legjobb szociálpolitika» elve alapján előbbiekre is alkalmazandók. A piac rendezése folytán biztosított magasabb állatár sokszor többet jelent a gazdasági cselédnek, mint a bérszerződésre vonatkozó minden hatósági rendelkezés. A mezőgazdasági szociálpolitika tehát a munkáspolitiká szokásos eszközein kívül a mezőgazdasági munkásnak, mint kisvállalkozónak, tulajdonszerzésre vonatkozó törekvéseit is eszközei közé sorozza, s így a birtokpolitika, továbbá a gazdasági munkára nevelés, de a munkaerő fenntartásával kapcsolatban a lakás, ruházkodás, táplálkozás, tisztaság kérdésein kívül a családi üzemben termelő kiskisgazda szövetkezeti szervezkedése és részben társadalmi önségisége is helyet foglal munkatervében.

Kétségtelen, hogy a mezőgazdasági szociálpolitika passzív alanyai között legrosszabb helyzetben a nincstelen napszámos van s így elsősorban rajta kell segíteni. A kérdés csupán az, hogy mi módon történjék ez. A történelmi fejlődés nem igazolja, hogy ez a munkabérszerződés kizárólagos eszköze által lehetséges. Köztapasztalás szerint a pénzber mint a proletár-kapitalista viszony legracionálisabb kifejezője, a gazdasági munkás háztartását leválasztotta a nagybirtok termelési szervezetéről és a munkás helyzete a természetes ellátottság megszűnésével és a tulajdonszerzésre vonatkozó kilátások csökkenésével arányban rosszabbodott. Különösen amikor a cséplőgép alkalmazása a munkanapok számát lecsökkentette és a mezőgazdasági munka mindinkább szezonmunkává lett. Betetőzte ezt a fejlődést a legelőre és erdőre vonatkozó közös használati jogok megszüntetése, amely a mezőgazdasági munkás fő jövedelmi forrását, az állattartást hátrányosan befolyásolta. Sem a pénzber, sem a munkaviszonynak az ipari munkásságnál bevált normája nem érdeke a mezőgazdasági munkásnak, mert a konvenciók földön az elaggott, rokkantá vált munkások és a gyermekek szintén kereső foglalkozást találnak. Sorsának jobbrafordulását csak attól várhatja, ha háztartási szükségleteit belső üzemkörében részben vagy egészben maga fedezheti, sőt a kisvállalkozás is lehető lesz számára.

De a mezőgazdasági szociálpolitika, bármennyire különbözik is a liberális gazdasági rend alapján kialakult karitatív szociálpolitikától és az ipari szociálpolitikának a munkabérszerződésre, munkásvédelemre és munkásbiztosításra

vonatkozó elgondolásától, a földműves munkás sorsának javítását soha el nem hanyagolhatja. Kulturális része egységes, de anyagi része kettéválik: szoros értelemben vett munkásügyi politikára, amelyet azonban a mezőgazdasági munkás szociális felemelkedésének célkitűzése és bizonyos mértékig egzisztenciájának biztosítása is összekapcsol a mezőgazdasági szociálpolitika leghatalmasabb, bár korántsem egyedüli eszközével, a birtokpolitikával. Utóbbinál nem az igazságos jövedelemelosztás, mégkevésbé az egyenlőbb vagyoneelosztás elvi szempontjai érdeklik a mezőgazdasági munkást, mint inkább megélhetésének biztosítása, munkaalkalmi és gyermekeinek jövője. Első kérdés tehát, hogy milyen üzemszerződésben biztosít a föld a mezőgazdasági népesség számára legtöbb munkaalkalmat és legjobb megélhetést. Statikus mérlegelés nem elégséges, tekintettel kell lenni a dinamikus gazdasági fejlődés két mozgatóerejére, a népesség szaporodására és az adott földterület korlátolt voltára, amit a termelés fokozása csak részben módosít. Ez teszi szükségessé a különböző megoldások, főleg az uralkodó családi gazdaság által adható egzisztenciák mérlegelését, de ez teszi szükségessé a mezőgazdasági szociálpolitika passzív alanyainak jövője érdekében az ipari fejlődés előfeltételeinek tisztázását is. Kétségtelen, hogy a mezőgazdasági és az ipari szociálpolitika kölcsönhatással van egymásra építve, mint a két termelési ág. Éppen ezért ügyelni kell, hogy túlságosan nagy különbség az ipar és mezőgazdaság munkásainak életműve között ne legyen, mert ennek nyomában mindig tömeges elvándorlás jár a faluról, vagy az államot és társadalmi rendet fenyegető forradalmi megmozdulások a városokban. A mezőgazdasági szociálpolitikát e vizsgálatnál az osztályharc nem befolyásolja oly mértékben, mint az ipari fejlődésben, mert a depposzedált nagy- és középbirtokos rendszerint nem marad meg a mezőgazdasági foglalkozásban és így nem fordul olyan élesen szembe a birtokos osztállyal, mint az önállóságát elvesztett és ipari munkássá vált kézműves. Az elpusztult kisgazdaság sem keresi pusztulásának okát a nagyüzemben, hiszen földjét nem az vásárolja fel. Az ellentét a földkérdésben más okokból táplálkozik, az inkább a törpebirtokos és a földnélküli mezőgazdasági munkás mozgalmá.

A birtokpolitika korántsem tűr olyan mechanikus kezelést, mint a bérmegállapítás és a munkaszerződés egyéb vonatkozásai. A föld terméséből nemcsak annak kell megélnie, aki azt megműveli, de az iparban, kereskedelemben, szellemi pályán dolgozóknak is, mert végeredményben az a nemzeti munkamegosztás alapja. Az Agrárgazdaságtanban láttuk, hogy a piac számára termelésnek, tehát az ország agrárcikkkel való ellátásának átlagos üzemi minimuma adva van. Ezen alul a közvetett ellátás, a törpebirtokosnál pedig sokszor a család megélhetése is kétségessé válik. A birtokpolitika tehát csak bizonyos határok között és feltételek mellett alkalmazható szociálpolitikai eszköz. Sikere elsősorban attól függ, hogy az átlagos területű parasztüzem megbír-e élni és termelési intenzitásának növelése lehetővé teszi-e, hogy országos területállagának csökkenése újabb üzemek létesítésére módot adjon. De önmagában ez sem elég még. A kisgazdának, hogy fölöslegre s így piaci termelésre törekedjék, meg kell kapnia munkájának ellenértékét, amely nem maradhat alatta a többi termelőosztályok hasonló szolgáltatásáért élvezett jövedelemnek. A szociális kérdés mérlegelésénél tehát nem szabad elhanyagolni a mezőgazdaságnak, de legfőképp a mezőgazdaságban tevékeny alsóbb társadalmi osztályoknak a nagytőkével vívott küzdelmét sem, a hitel, az anyagbeszerzés és főleg az értékesítés terén. Nemcsak az illető társadalmi osztálynak, hanem az egész nemzetnek nagy érdeke

fűződik az árvédelemhez, mert ha a kisgazda családi gazdálkodásának sáncaiba vonul és csak annyi árut hoz a piacra, amennyiből adója és más készpénzkidadásai kikerülnek, azok a tényezők, amelyek a kisgazdát vállalkozói nyereségétől megfosztani törekednek, az élelmiszerdrágaság és a nyersanyaghiány révén kétszeresen fizetik meg a tőle elvont összeget. A gyáripár agrárellátása még sokáig a piac számára termelő üzemek feladatkörébe tartozik, de úgy az összességnek, mint magának a kisgazdaosztálynak érdeke a családi üzemnek a piaci termelésbe való intenzív bekapcsolódása, mert ez határozza meg azok szaporíthatóságának reális alapjait is. A családi kisüzemet pedig oly módon szorítani az árutermelésre, hogy az csak a termelés technikai részét végezze, viszont az eredménynek a létminimumot meghaladó részét akár kollektív tervgazdaságban, akár a kapitalista piaci rendszerben másnak engedje át, nagyobb összeütközések és állandó nyugtalanság nélkül keresztülvinni nem lehetséges. A kisgazda a több munkával és tőkebefektetéssel termelt több-értékre époly joggal támaszt igényt, mint az ipari munkás megszolgált munkabérére, viszont a munkaeszköz birtokában, ennek a törekvésnek megvalósítására hatályos eszközzel is rendelkezik. A mezőgazdasági szociálpolitika célkitűzése nem lehet az, hogy a családi üzemet a maga zártságában és a természetes gazdálkodásban középkori nívón konzerválja. A tőkés termelés ezt a zártságot rég megbontotta s a mai állami berendezkedés, a civilizáció s a népélelmezés kétségtelen hanyatlását jelentené, ha újból erre az alapra kívánnók a fejlődést visszaterelni. A kisgazda sorsát, de az ország ellátását is csak akként lehet biztosítani, ha egyrészt igyekszünk termelését olyan arányokban növelni, hogy ne csak családjának ellátása, hanem ezenfelül még minél nagyobb árutermelése is lehetővé váljék. Viszont az előbbi reformnak előfeltétele, hogy a kisgazdaságot a piaci forgalomba ne a tőle idegen nagytőke, hanem saját maga, illetőleg az általa létesített szövetkezetek kapcsolják be. Ezek biztosítják számára a vállalkozói nyereséget az árutermelésnél, ezek biztosítják számára méltányos feltételek mellett a hitelt is, amely újabb családi üzemek alapításához, földvásárláshoz, vagy földbérlethez szükséges és ezek felhasználásával (beruházások) fokozható a kisüzem termelési intenzitása. Sokan a családi üzem munkaszervezetét elavultnak és antiszociálisnak tartván, a «paraszti életforma válságát» a földtulajdon megszüntetésével és a közösségi gazdálkodás csúciszervezetének, a kollektív termelésnek általánossá tételével gondolják orvosolhatónak. Ez a törekvés az ipari szociálpolitika vonalára terelné a mezőgazdasági szociálpolitikát is. Kérdés azonban, hogy ez megfelelne-e a parasztnak, a törpebirtokosnak, sőt a nincstelen mezőgazdasági munkás elgondolásának? Utóbbi előtt a saját föld a munkakényszer alóli szabadulást jelent s a történelmi fejlődés tanulsága szerint már a középkor zsellértelepedései is arra vezethetők vissza, hogy a szolgát az udvarházi szolgálat szigorúbb munkafegyelmével szemben függetlenebb életet kívánt. Európában akkor alakult ki az a stabil agrárrendszer, amely a nagybirtok mellett a jobbágycsalád parasztbirtokaira és a zsellérek törpeüzemeire épült.

Ennek a rendszernek tengelye volt és ma is a parasztbirtok. Úgy gazdasági, mint társadalmi szempontból nagy érték, hogy a kisgazda földjéhez jobban ragaszkodik és termelői függetlensége őt minden olyan gazdasági és társadalmi rendszerben, amely nem a tőkehalmozódást, de a termelő embert és a közösség érdekét választja kiindulópontul, az agrárdemokrácia gerincévé teszi. Olyan nagy érték ez, hogy sokan az ipari szociálpolitika eszközei közé is beiktatják a törpeüzemet s a városkörnyéki munkástelepítések kiskertes parcelláival a városok

ellátásán kívánnak enyhíteni. A faluról városba költözött munkások kapcsolatait is igyekeznek fenntartani a mezőgazdasági foglalkozással, hogy azok kedvező körülmények között ismét visszatérjenek eredeti foglalkozásukhoz. Megemlítendő továbbá, hogy Röpke a gyáripár decentralizációjával kíván egyrészt a túlnépes vidékek munkahiányán, másrészt a mammutipar szociális hátrányain segíteni.

De a mezőgazdasági munkás önállóságra való törekvésének sikere sem csupán a föld megszerzésétől függ, hanem attól is, hogy a kisbirtokososztály anyagi, társadalmi és kulturális helyzete olyan legyen, amely életnívó-emelkedést jelent a felfelé törekvő munkásréteg számára. Gondoskodni kell tehát arról, hogy a kisbirtokososztály életnívója és egzisztenciája gazdasági reformok és a méltányos ár segítségével biztosabb és jobb legyen, viszont a mezőgazdasági munkás társadalmi és gazdasági felemelkedése is lehetővé tétessék. A kisgazdaosztály mindenekelőtt azzal a felfogással szemben kell hogy védelmet találjon, amely a földben nem lát egyebet, mint közönséges, a géppel azonos jellegű tőkét. A kisbirtok elporlásának és a parasztság elproletarizálódásának folyamatával szemben Rodbertussal együtt erőteljesen hangsúlyoznunk kell, hogy a föld nem tőke, hanem járadékforrás és a föld a hozadék csökkenése nélkül csak bizonyos határig osztható, ezentúl az államhatalom kötelessége az igaképes önálló parasztbirtokokat nemcsak a latifundiumképződés, de a törpeüzemre bomlás ellen is megfelelő jogi és gazdasági intézményekkel megoltalmazni.

Hogy a mezőgazdaság stabil rendje Európában fennmaradhatott, ezt a birtokforgalmi korlátozások: bizonyos maximumon felüli hozzávásárlás és bizonyos minimumon aluli eldarabolás és elidegenítés tilalma biztosította. Ez az, amit az újabb kor agrárjoga sajnosan nélkülöz. Vannak ezenkívül a parasztcsalád üzemének a kapitalista berendezkedésből folyó egyéb nehézségei is. Ezekről az Agrárgazdaságtanban részletesebben szólottunk, de nem árt azokra szociális szempontból egész röviden utalni. A családi gazdaságban termelő kisgazda is szenvedhet a tőkehiány és a piac szervezetlensége miatt, ezenkívül még saját birtokán is küzdenie kell a nehéz munkával, mert a mezőgazdasági gépek és a technika egyéb vívmányait megszerezni tőkehiány miatt képtelen, de szak tudásának csekélysége miatt alkalmazni sem igen tudja. Munkája ezért elmaradott és túlságosan fárasztó s ez az oka, hogy sokan hagyják ott a földművesfoglalkozást. Jövedelme is csupán néhány százalék s innen van nagymérvű eladósodása is, amely a szövetkezeti hitelhálózat kiépítése és koronkint földterhermentesítés nélkül soha nem orvosolható. De magábanvéve ez époly kevéssé elégséges, mint a különböző szubvenció, uzsoravédelem s egyéb izolált állami segítség. Az árvízvédelem, melioráció, a biztosítás és szakoktatás stb. terén tett intézkedések sem változtatnak sokat ezen a helyzeten, mert a kisgazdaosztály, mégkevésbé a csupán mezőgazdasági háttérrel rendelkező, vagy ipari bérmunkából élő törpebirtokos, nem képes a termelését azon a nívón fenntartani, hogy a nemzetcsalád ellátását, a népesedési elvet, a munkaalkalom biztosítását összhangba tudja hozni a többtermelés és rentabilitás elvével. Szervesen átgondolt és gazdaságilag megalapozott agrárpolitika és az intenzitás fokozására irányuló termelési politika nélkül ötletszerű szociálpolitikai intézkedések eredményt el nem érhetnek.

Az Alapvetésben és az Agrárgazdaságtanban ismertetett közösségi gazdálkodás különösen a szociálpolitikában érezteti hatását. Elsősorban kulturális téren, amelynek az általános műveltségre vonatkozó része a mezőgazdasági népesség egységes életszemléletét kialakítani hivatott, szakoktatási része pedig

a nemzet létét biztosító több kenyér termelését segíti elő. A szövetkezeti vonal elsősorban a termények jobb értékesítését, de a hitelt és a termelést előmozdító eszközbeszerzést, földbérletet stb. is szolgálja. Ide tartozik az érdekképviseleti kérdés is, amelynek a modern szervezetekkel és eszközökkel szemben a mezőgazdasági termelő osztályok sorsközösségét és összefoglalását jeler'ő falu ad keretet. A falut ma már úgy a közgazdaságtan, mint a társadalomtan de legfőként az agrárpolitika külön kutatási területnek tekinti, amelynek minden vonatkozását (tagozódás, osztályalakulás, pszichológia stb., stb.) átvilágítani törekszik. Az Alapvetésben már utaltunk arra, hogy nem szabad a falut mint muzeális ritkaságot felfogni, annak sokszor nehezen érthető, sajátos világszemlélete, népművészete, szokásai stb. mind a falu magját képező parasztcsaládok különleges termelési szervezetéből származnak. De bármennyire túlnyomó is a családi üzem a mezőgazdasági termelés rendszerében és bármennyire is fontos a parasztság társadalmi kiegyensúlyozó és államfönntartó ereje, a nemzetcsalád élő szervezet, amelynek minden osztálya gazdasági és kulturális szempontból egyensúlyban tartandó. Megfelelő arányban kell tehát állania a lakosság egészével s ez figyelembe veendő a mezőgazdasági szociálpolitika leghatályosabb eszközénél, a birtokpolitikánál is. Különösen a mezőgazdasági munkásság kereseti alkalmaira kell figyelemmel lenni azokban az országokban, ahol elegendő föld nem áll rendelkezésre, hogy ezek munkaalkalmait a családi gazdaság keretei mellett biztosítani tudjuk. Soha t. i. szem elől nem vétendő, hogy a nagyüzemi rendszer és a mezőgazdasági munkásság nemcsak negatív, de a munkaalkalom nagyobb aránya miatt pozitív kapcsolatban is van egymással. A családi gazdaság kizárólagos életformáinak az egész nemzetcsaládra kényszerítése nemcsak a termelést, de a társadalmi fejlődést is megakasztaná, a városok ellátását és a jövő nemzedékre nézve fontos gyáripárt is nehéz helyzetbe hozná. A föld és a belőle élők viszonya (megosztása, használata, munkarendszere) t. i. nemcsak utóbbiak, de a nemzet egész sorsát is meghatározza.

A föld abszolúte nem szaporítható, és akár magántulajdonban, akár közös tulajdonban kezeltetik, egyetemes érdek, hogy minél többet termeljen, minél több életlehetőséget adjon a nemzet minden tagjának és társadalmi osztályainak és minél több munkaalkalmat azoknak, akik közvetlenül vagy közvetve belőle élnek. Ez a felfogás alapján véve a klasszikus közgazdaságtan elgondolásával is azonos, bár utóbbi a termelés problémáinak szociális vonatkozásait csak az áralakuláson és a jövedelemmegosztáson keresztül vizsgálta. Viszont eltér a szocializmus eredeti felfogásától abban, hogy utóbbi a nemzetközi munkamegosztás élelmiszerbőségét tartós valóságnak véve, a termelés fizikai munkáit igyekezett munkájuk teljes ellenértékéhez juttatni, tekintet nélkül arra, hogy ez a törekvés a mezőgazdaság kivételes termelési feltételei és rendje mellett az összesség érdekét szolgálja-e és a kollektív termelés képes lesz-e az összesség, elsősorban az ipari munkásság számára élelmiszerben és nyersanyagban mindazt biztosítani, amire a szaporodó népességnek szüksége van. A szocialista elmélet, amint ezt fentebb láttuk, később megosztott, és különösen a Dávid-féle fogalmazásban a földet mint különleges termelőeszközt egyénenként kívánta a termelő tulajdonába juttatni. Ez az elméleti elgondolás is az egyes nemzetgazdaságok történelmi fejlődése és természeti adottsága szerint más és más lehetőséget nyújt, de más és más akadályokkal kell, hogy megküzdjön. A sokszor emlegetett földmonopólium individuális vagy szövetkezeti áttörése majdnem annyi nehézséggel jár, mint a föld államosítására vonatkozó javaslat gya-

korlati megvalósítása. A kérdés lényege, a rendelkezésre álló földterület olyan munkarendszerben való hasznosítása, hogy abból közvetlenül vagy közvetve minél többen megélhessenek. Az Alapvetésben felsorolt néhány teória a termelés egész folyamatának áttekintése nélkül, csupán a földjáradék megszüntetése, vagy igazságosabb megosztása révén kereste a szociálpolitikai megoldást. A mezőgazdasági szociálpolitika ezzel szemben arra utal, hogy bármely társadalmi osztály érdekeiben létesítendő földreform el nem választható az illető termelő osztály közösségi szolgáltatóképességének pontos mérlegelésétől. Az nemcsak a jobb megélhetés, hanem a magasabb nemzeti célok elérésének eszköze, tehát a nemzet kultúrfejlődésével és általános haladásával összhangban kell lennie. Figyelembe veendő továbbá nemcsak az elméletben elérni vélt végső hatás, hanem a hitel, anyagbeszerzés és értékesítés kapcsolataiban rejlő módosító tényezők is.

A mezőgazdasági szociálpolitika gyakorlati stúdium, de a társadalomtan szigorú törvényszerűségei uralkodnak fölötte. Minden olyan javaslata, amely az emberi haladást és a társadalmi osztályok fejlődését hosszabb távra nem szolgálja, nemcsak eredménytelen marad, de azoknak is helyrehozhatatlan károkat okozhat, akiknek szociális bajain momentán segíteni törekedett. Az ipari szociálpolitika összefüggése a termeléssel sokkal egyszerűbb, a megoldandó kérdések, akár az uralkodó gazdasági és társadalmi rend keretében, akár a munkaadó és a munkás vitájában egy vonalon mozognak, az «egyetlen» szociális kérdés is a jövő kollektív termelési rendszerében elméletileg könnyen rendezhető. A mezőgazdaság azonban számtalan problémát zár magába úgy a termelésben, mint a munkarendszerben. Kapcsolatos ez az értékesítés és a természetes vagy pénzgazdaság rendjével is. Ennek visszahatása van a mezőgazdasággal foglalkozó társadalmi osztályokra amelyek a termelési eszközök birtokolását és a fizikai munkát tekintve szintén csoportokra tagolódnak. A mezőgazdasági szociálpolitika tehát úgy célkitűzéseiben, mint eszközeiben sokkal komplikáltabb, mint az ipari szociálpolitika, és nagyobb mértékben kénytelen az egyes országok adottságait figyelembe venni.

2. §. A mezőgazdasági népesség gazdasági és szociális helyzete Magyarországon.

A gazdasági és szociális vizsgálódások nehézségei a mezőgazdaságban. — A magyar föld eltartási kapacitása. — Az iparosodás kérdése. — Magyarország agrárnépessége. — Mezőgazdaságunk strukturája és a közgazdasági fejlődés lehetőségei. — A mezőgazdasági szociálpolitika hatóköre. — Az életszínvonal alakulása. — Az ipar és a mezőgazdaság gazdasági és szociális összefüggései. — A munkaalkalom és a munkabér termelési, népesedési és szociális vonatkozásai. — A mezőgazdasági népesedés kérdése. — Az üzemformák és termelési rendszerek hatása. — A földbirtokmegosztás és az eltartáskapacitás. — A munkaalkalom alakulása a különböző üzemtípusokban. — A törpe- és kisbirtokos munkája és keresete. — A mezőgazdasági munkásosztály foglalkoztatottsága és megélhetése. — A családi gazdaság munkaköre és életszínvonala. — A mezőgazdasági népesség gazdasági és szociális kérdésének lényege.

A szociálpolitika a vagyon- és jövedelemeloszlás elméletére s az állami beavatkozás szükségességére épít. Bölcsen tudja azonban, hogy egyetlen ország népességének jóléte sem lehet nagyobb, mint a hazai közgazdaság által termelt javak összessége. Ez teszi szükségessé, hogy hazánk nemzeti vagyonával, jövedelmével, ha nem is számszerűleg, de nagy általánosságban foglalkozzunk. De

az akár objektíve, akár szubjektíve, akár vegyes módszer szerint készült agrárstatisztikai felvételek még normális viszonyok között is bizonytalan tájékoztatást adnak. A családi gazdaság háztartáskörűli munkájának értéklése, továbbá a mezőgazdasági munkások kereseti napjainak eltérő száma stb. pontosan alig állapítható meg, rendkívüli időben külön hibaforrás még az árak és a pénz értékének hullámzása. Bizonytalan az is, hogy a nemzeti jövedelem miként oszlik meg a különböző termelési ágak között s utóbbiak munkaeredménye mennyivel járul a nemzeti jövedelemhez. Minél mélyebben hatolunk az egyes foglalkozási ágakon belül a részletekbe, keresve a társadalmi rétegek s az ezeket alkotó egyedek jövedelméből megszerezhető anyagi és szellemi javak mennyiségét és minőségét, annál hipotétikusabb a vizsgálódás eredménye. Ihrig szerint («Fejezetek az agrárstatisztika köréből») «A mezőgazdaságnak a nemzeti jövedelemben való részesedésére, továbbá a mezőgazdaság egyéni jövedelmének megosztására vonatkozó és forgalomban levő számszerű eredményeket valóságnak elfogadni és különösen agrárpolitikai intézkedések vagy tervek alapjává tenni meglepetések veszélye nélkül nem lehet».

Mindezeket mérlegelve, a statisztikai adatokat inkább összehasonlítás, mint metódikai célokra használjuk. Viszont nem térhetünk ki azoknak az üzemi adatoknak értékelése elől, amelyekkel már a munka agrárgazdaságtani részében foglalkoztunk, tekintettel arra, hogy a mezőgazdasági szociálpolitika osztályalakulási és rétegződési kérdései a különböző üzemkategóriák szolgáltatóképességétől elválaszthatatlanok. Minthogy pedig a magyar föld eltartási kapacitása agrárvonalon túlterhelt, kénytelenek vagyunk a más termelési ágak által nyújtott életlehetőségeket is számításba venni.

Miből és hogyan él a magyar nemzet normális gazdasági viszonyok között? E kérdésre elsősorban a népesedési és termelési statisztika ad feleletet. Ismerjük az ember kalóriaszükségletét, globálisan ismerjük a föld eltartási kapacitásának határvonalait s ebből megállapíthatjuk, hogy Magyarország a néptelíttség mai fokán kizárólag mezőgazdaságból megélni nem tud, tehát az agrárparország gazdasági rendszerét kell létföltétele alapjául választania, még akkor is, ha a mezőgazdaság intenzitását az adott természeti viszonyok között a maximumra fokoznánk. A mi, túlnyomórészt közepes minőségű, vízben szegény talajunk és száraz klímánk alatt lehetetlen a kínai öntözőgazdaság népeltartó kapacitását elérni még akkor is, ha népességünk életnívóját a kínai kuli igénytelenségére szorítanók le. Az iparosodás hazánk trianoni korszakában hatalmas lendületet vett, de oly mértékben, mint az ércgazdag országokban, nem volt képes magát a hazai mezőgazdaságtól függetleníteni. Kivitelünk 72%-a 1920—1937-ig, tehát az utolsó békeévig a mezőgazdaságból származott, 28·40% növényi, 29·10% állati és 14·50% mezőgazdasági ipari eredetű volt; ipari és egyéb exportunk 24·57%, fedezetlen hiányunk pedig 12·26%. Ezek a hozzászámítva sem termel a magyar ipar 40%-nál több exportértéket, viszont a behozatal túlnyomórészt az annak előfeltételét képező ipari nyersanyag beszerzését szolgálja, s így közzgazdaságunk a mezőgazdasági termelés függvénye. Hogy ez jóideig változatlan maradjon, arra nézve szintén a külkereskedelmi adatok adnak tájékoztatást. Az egyenleg 12·26% hiánya növekvő eladósodást jelent s ennek kamatát és tőketörlesztését nagyobbarányú idegenforgalom stb. nélkül, szintén a mezőgazdasági termelésnek kell viselnie. Egyébként is valamely ország mezőgazdasági vagy ipari jellegét elsősorban a termőtalaj gazdagsága és az ipari nyersanyag elő-

fordulása határozza meg, mert ettől függ, hogy az ország a termelés melyik ágából él.

Ha már most a magyar földművesosztály helyzetét a világháborút megelőző év népességi és területi adatai alapján mérlegeljük, a Mezőgazdaságpolitikai Intézet egyik legújabb kiadványa alapján (A magyar mezőgazdaság és a békekötés) megállapítható, hogy az agrárjellegű országok között Lengyelország (77·2), Románia (77), Jugoszlávia (76), Bulgária (74·3), a balti országok (64·6—76·7-ig), a Délafrikai Unió (69·6) stb. után Magyarország legerősebben agrárfoglalkozású: 100 kereső közül 55·7 őstermelő. Figyelembe veendő még, hogy emellett legnagyobb népsűrűségű is (97·8), míg a többi agrárországok közt csak Lengyelország éri el a 90-es sűrűséget, a Balkán-államok 60 és 70 közt variálnak, a balti államok 9·9 és 48·8 közt, és az agrárpublicisztika által mintaagrárországoknak tekintett Svájcban is egy négyzetkilométerre 102 lakos esik ugyan, viszont 100 kereső közül csupán 21·3 őstermelő; Dániában 88·4 népsűrűsége 35·3, Kanadában 1·2 népsűrűsége 31·2 mezőgazda jut. Megállapítható tehát, hogy őstermelő népességünk gazdasági viszonyainkhoz képest túlméretezett. Ez az oka a legtöbb szociális bajnak, az alacsony életszínvonalnak és a munkanélküliségnek is. A fent idézett munka szerint Magyarország agrárország, de erős és fejlett ipart feltételező népsűrűséggel, anélkül, hogy ennek nyersanyagbázisa adva lenne. Úgy az agrárpolitika, mint a mezőgazdasági szociálpolitika feladata tehát nem lehet más, mint a mezőgazdasági termelés szolgáltatóképességét odáig fokozni, hogy az ne csak a mindennapi kenyeret biztosítsa, hanem a magyar iparosodás számára külföldről beszerzendő nyersanyagot is.

Az Agrárgazdaságtanban megállapítottuk, hogy Magyarországon a talaj- és az éghajlati viszonyok mostohasága következtében a csökkenő földhozadék törvénye más, jobb viszonyok között élő országokkal szemben aránylag elég gyorsan lép hatályba s ezen a sok munkát felvevő és a törpeüzemek optimális teljesítményét alátámasztó vízgazdálkodás sem tud segíteni. Szántóföldi területünk nagyobb ugyan, mint az első világháború előtt, de a talaj átlagos minősége rosszabb, és a kisüzemre előnyösebb állattenyésztés előföltétele, a füves terület megoszlása is kedvezőtlenebb. Ezért az állattenyésztés stagnál, a szántóterület 100 ha-jára 1914-ben 73·3, 1925-ben 70·4 darab szarvasmarhaegység esett. A fent idézett munka szerint 1914-ben 100 hold szántóterületre 46·2 kat. hold rét és legelő jutott, viszont a trianoni határon belül csak 30·3 k. hold, aminek visszahatása van a talajerőfenntartásra is. Ez az oka, hogy Magyarországon a szántóföldi termelés strukturális fejlődése évtizedek óta alig mutat lényegesebb változást. A sok munkát felvevő termények csak 22·8%-át teszik a vetésterületnek, igaz, hogy ebben kétségtelen része van a kivitel nehézségeinek is. Az átlagtermékek alacsonysága az Agrárgazdaságtanban ismertetett okokon kívül főleg abból ered, hogy a nagy agrárnépsűrűség miatt fokozatosan újabb és újabb, eddig kisebb termőerejű földet vettek művelés alá.

Hogy az adott viszonyok között az ország közgazdasági állapota, a válság éveitől eltekintve, mégis zökkenés nélkül vegetálhatott, a fent idézett kiadvány szerint, azt a főváros és a bányavidékek fogyasztócentrumain kívül a magas kiviteli fejkvóta (0·68 q) biztosította, amelyet az európai agrárországok közül csak Románia halad meg (1·10 q) gabonafélékben, míg a többi ország (Jugoszlávia 0·49, Bulgária 0·44, Lengyelország 0·22 q) mögötte marad. A kivitel azonban a világpiaci árak függvénye s a magyar mezőgazdaság aránylag magas termelési költségei és a világpiaci konjunktúrákhoz csak csekély mértékben alkal-

mazkodni képes merev termelési szerkezete miatt csak nagy áldozatok árán tud a kivitel számára termelni, hogy nemzetközi fizetési forgalmát valahogy fenn tarthassa és az ipari nyersanyagokat beszerezhesse. A kiviteli cikkek vegyesen tartoztak az extenzív és az intenzív termények közé s a beviteli országok lehetőleg elzárkóztak a több munkát szolgáltatató agrárcikkekkel szemben, a feldolgozott mezőgazdasági termékek aránya is 28·5%-ról 11·5%-ra csökkent. Az idézett munka szerint «a beviteli államoknak elzárkózását a munkaterjesebb cikkekkel szemben nem sikerült áttörni oly módon, hogy a sűrű népesség részbeni eltartásának terhét ezen a vonalon is fokozódó mértékben háríthattuk volna át».

Ezek azok a keretek, amelyek a magyar mezőgazdasági népesség életlehetőségeit, munkaalkalmát, létminimumát s így a mezőgazdasági szociálpolitika hatókörét meghatározzák.

Kétségtelen, hogy a több embert foglalkoztató ipar a trianoni korszakban hatalmas fejlődést mutat. Az ipari termelés értéke 1924-től 1938-ig 88%-kal emelkedett. Nem ilyen nagyarányú, de jelentős ugyanezen időközben a gyáripari alkalmazottak számának emelkedése, 224.000-ről 348.000-re (55%), ami gyarázatául szolgál a falupolitikában bővebben tárgyalandó elvándorlásnak is. Viszont a lakosság megélhetési bázisának kiszélesedését ellensúlyozza a népesség szaporodása, amely az első világháború után Európaszerte, és így hazánkban is, relative csökkent, de a terméseredmény gyarapodása még ezzel sem tartott lépést. Nemcsak a mezőgazdaság, de az egyéb termelési ágak által adott jövedelem egy feje részre eső része is csekély, s az önálló vállalkozóknál ennek is 25—30%-át a közszolgáltatások veszik igénybe. Főntebb már említettük, hogy a magyar föld állandóan szegényedik, anyagi ellátottságunk Trianon óta évről-évre romlik, mert a jobbára változatlan mennyiségű és értékű mezőgazdasági terméseredményen 35%-kal több népesség osztozkodik, mint az első világháború előtt, amikor egy főre több munkalehetőség és kereset esett és a közteher 22%-kal volt alacsonyabb. Az élelmezési index is 100-ról 140-re emelkedett. Az ipari munkás keresetének 1929. évi maximuma 31·2%-kal volt kevesebb, mint a békében, életnívója épúgy, mint a tisztviselőé, 33%-kal alacsonyabb lett. A mezőgazdaság a nemzeti jövedelemből még kisebb részesedési arányt kap, nyilvánvaló tehát, hogy a földműves életszínvonala is alacsonyabb lehet. «A magyar mezőgazdaság és a békekötés» c. munka ennek bizonyítására a fejadagok nemzetközi összehasonlítását hozza fel, amely szerint az évi átlagos fogyasztás az egyes országokban:

	tejtermék	hús	cukor	búza	tojás
	k i l o g r a m m				darab
Anglia	404	63	50	132	172
Belgium	360	94	48	135	236
Csehszlovákia	375	33	26	95	115
Dánia	415	57	54	68	86
Finnország	650	31	23	43	41
Lengyelország	226	19	10	45	110
Németország	358	50	23	62	129
Magyarország	171	19	11	139	59

Miután ebben a kimutatásban a magyarországi viszonyokat tekintve, csak vékony nagybirtokos és nagyvállalkozó réteg fogyasztása foglaltatik, az általános életnívó nálunk rendkívül alacsonynak tekinthető. Nem szólva Angliának, Belgiumnak, Dániának magas színvonaláról, még a hozzánk legközelebb

álló Lengyelország népessége is többet fogyaszt, mint Magyarország, tekintettel arra, hogy épúgy mint Németország, kenyérgabonául a rozsot is használja, ami a kimutatásban nem szerepel. De ebből a kimutatásból a földműves élet-nívójára csak elméletileg következtethetünk, mert a valóságban az messze elmarad a városi népességé mögött. Az ipari munkás Angliában, Németországban, Belgiumban, Franciaországban jövedelmének csak 53—70%-át költi élelemre, a többit lakásra, fűtésre, világításra, ruhára, művelődésre. A család életmódját a kereset arányában emeli, megtakarítása többnyire csak a kényszerű öregségi biztosítás. A földműves ezzel szemben kénytelen birtokáért a nélkülözés maximumát vállalni, jövedelmi többletét épületbe, állatba, földvásárlásba fekteti és csak válságos időben éli föl ezeket, amikor felszerelését pusztulni hagyja. Németországban háztartási statisztikai felvételek alapján kiszámították, hogy amíg az 1932/33. évben egy városi munkáscsalád az élelmezésen kívül 650 márkát költhetett ruhára, iparcikkekre, kulturális, egészségügyi stb. szükségletekre, az ellátást mindkét családnál egyenlőnek véve, a parasztcsalád csak 386 márkát fordíthatott ugyanezen kiadásokra és ebből is csak 197 márka volt az üzemi feleslegből fedezhető. Hazánkban is egy 15 holdas családi üzem csak lakást, egyszerű ruházatot, szerény ételmezt, továbbá az apróbb szükségleti igényeket elégíti ki, de a magasabb kultúrigényeket és főleg a gyermekek megfelelő iskolázását nem. A kisbirtokososztály alsóbb rétege állandóan küzd az életnívó leszállításával, egykével stb. a proletársorba való lecsúszás ellen. A törpebirtokos-osztály alacsony termésátlagai miatt 30—35 q búzáértékből látja el családját, fizeti közterheit és a leprimitívabb életigények mellett is bér munkára van utalva.

Az ipar és a mezőgazdaság szociális és gazdasági összefüggésének más oldala is figyelmet érdemel. Ha általánosságban az ipar és mezőgazdaság egymásra utaltsága kétségtelen és az iparosodás előfeltételei közé az iparcikkek iránti kereslet s a vásárlóerő, tehát a virágzó mezőgazdaság is hozzátartozik, viszont az ipar nemcsak a felesleges agrárnép számára biztosít elhelyezkedést, hanem sok mezőgazdasági produktumot is fogyaszt s a két termelési ág fokozott szükséglete és vásárlási ereje a gazdasági élet belső javulását megindítja. A magyar nép magasabb életszínvonalát tehát csak a javakat szaporító termelőmunka szolgáltathatja, viszont a tulajdonképeni életszínvonalat a terményár determinálja, amiben, különösen a mezőgazdasági terményeknél, a munkabér sokkal nagyobb százalék, mint az iparcikkek árában. Az életnívó nemcsak a nominális jövedelemtől függ, hanem a fogyasztási cikkek árszínvonalától, továbbá a jövedelem mikénti felhasználásától is. A csekély jövedelmű városi ember olcsó élelmiszerárakat kíván. Ez viszont ellentétes az agrárpolitikának, még inkább a mezőgazdasági szociálpolitikának azzal a célkitűzésével, hogy a mezőgazdaság fizikai munkája is megkapja a méltányos ellenértékét, mert enélkül sem a parasztüzem, sem a munkás eredményesebb szolgáltatása nem biztosítható. Az ipari és mezőgazdasági munkabérek közötti diszparitást meg kell szüntetni, de nem az ipari munkásság béreinek leszállítása útján.

Magyarországon a földhöz és a felszereléshez viszonyítva a mezőgazdasági munka aránylag olcsó. A munkaintenzitás és a mezőgazdasági termelvények ára azonban szorosan összefügg. Minél magasabb az átlagos árszínvonal a munkabérhez viszonyítva, annál több költséget, tehát munkabért bír el a termelés. Bonyolult közgazdasági problémával áll tehát szemben úgy az ipari, mint a mezőgazdasági szociálpolitika, amelybe nemcsak az ország adottságai, hanem a kül-

kereskedelmi kapcsolatok is beleszólnak. Nemcsak a termelés, de az értékesítés és az árprobléma is közrehat az ipari és mezőgazdasági termelőrétegek reális munkabéreinek kiegyenlítésénél. Minél kisebb rés marad, hogy ezt a földjáradék, a vállalkozói nyereség, vagy az államkincstár adópolitikája révén oldják meg, annál nehezebbé válik a kivezető út megtalálása. Komplikálja ezt az ipar számára beszerzendő nyersanyag és a munkaalkalom kérdése is.

A mezőgazdaság struktúrájában a kis és törpeüzem erősítése érdekében végrehajtott birtokreformok kétségtelenül növelni fogják a népesség szaporodását, ezek számára tehát új munkaalkalmat kell teremteni. A merkantilizmus népesedési politikájának jelszava: több ember és több kenyér volt. A nyersanyagban szűkölködő országok csak annyi munkalehetőséget nyújthatnak a falu népefeleslegének, amennyivel több agrárcikket tud termelni a mezőgazdaság nemcsak a falusi lakosság, hanem a városok, tehát elsősorban az ipari munkásság számára és amennyivel úgy a falu, mint a város élelmiszerszükségletét meghaladja az exportálható mezőgazdasági termények összessége. Igaz, hogy a termelés és a szükségletek sorrendjét figyelmen kívül hagyva sokan az iparcikkek várható exportjánál előlegezik a kedvező eredményt, viszont az iparállamok tőkeerejével szemben ez a lehetőség problematikus és ha évek hosszú sora múltán a népesség nyomora árán ez a megoldás segíthetne is, kétséges, hogy ez alatt úgy a népszaporodás, mint a gazdasági fejlődés nem haladná-e túl a tervgazdaság előirányzatát. Nálunk számításba kell még venni a családi üzem belső szerkezetét és az ennek tradícióin felnevelkedett parasztság mentalitását is. A felmerült tervek többnyire az ipari vállalkozás normái szerint készültek. A paraszt kenyérgabona helyett lucernamagot fog termelni és ezt a nemzetközi áralakulás szerint olyan előnyösen cseréli át kenyérgabonára, hogy a különbözetből nemcsak magasabb életnívója, de a külföldről vásárolandó ipari nyersanyag, esetleg a hiányzó kenyérgabona is megszerezhető lesz. Eltekintve attól, hogy az ilyen átváltás előnyeit többnyire a közvetítőkereskedelem élvezi, továbbá hogy az értékesítés, a szállítás, és az anyagszétosztás is sok nehézséggel és fölösleges költséggel jár, a siker azon fordul meg, vajjon képesek leszünk-e a családi üzem évezredes gazdasági célkitűzését megváltoztatni. Az önellátás nem hagyatkozik az idegenből beszerzendő kenyérmagra, húsrá, zsírra stb., hanem a családnak és állatainak akar termelni és pedig nem a hatósági kalóriaszámítás szerint, hanem tradicionális szükségletei alapján, amelyeket csak a saját mérlegelése és érdekei szabályoznak. A kartellek és a közvetett adók; az árrendszer és a többtermelés; a jövedelemeloszlás és a bérrendszer összefüggéseit a kisgazda nem érti, de ösztönszerűleg a legegyszerűbb és legtermészetesebb módon védekezik hatásuk ellen, a természetes gazdálkodás ezeréves intézményének, a családi gazdaságnak elzárkózásával. A nagyüzem termelése és terméseredménye könnyen ellenőrizhető, termelési költsége, mint a hatósági ármegállapítás alapja, könnyen kiszámítható, vele szemben a rekvirálás és más kényszerintézkedések technikai-
lag könnyen keresztülvihetők. Más a helyzet a több milliónyi kisüzemnél, ahol első helyen az önellátás áll, az intenzív termelés pedig éppúgy, mint a főleg forgalombahozatala, az adótól és a legprimitívebb ipari szükségletektől eltekintve, elsősorban árkérdés. Ez nincs tekintettel a csak fogyasztók egyéni jövedelmére és osztályérdekeire. Ha az ipar elegendő csereértéket tud termelni, helyzete valamivel könnyebb, bár a mezőgazdaság belső vásárlóereje nem korlátlan és az exportkérdés sem könnyen oldható meg. Végeredményben tehát a legszebb szociális elgondolás is gazdasági megalapozottság nélkül csalóka álom marad.

A mezőgazdasági szociálpolitika vezérelve, hogy elsősorban a nemzet kenyérállománya szaporítandó, ez alapon lehet aztán a jövedelemeloszlással, mint a társadalmi tagolódás és egyensúly meghatározójával hatályosan foglalkozni. Az első világháború óta Európaszerte hanyatlott a termelés és ennek következménye nemcsak nálunk, de külföldön is az átlagjövedelem csökkenése és ennek szociális szempontból kívánatos hatása a nivellálódás és a felhasználás észszerűsége lett. Német számítás szerint a munkajövedelem — 1913. évvel összehasonlítva — 15%-ról 65%-ra emelkedett, a vagyonból eredő jövedelem rovására. Viszont gazdaságilag mérve a változást, ez annyit jelent, hogy a nemzetgazdaság tőkeképződésének magánforrásai a középosztály elproletarizálódásával arányban elapadtak. Ami viszont az állami tőkeképzést illeti, a német adóstatistika felvételei szerint a jövedelmiadó felét a 4000 M-án aluliak fizetik, míg ez a klasszis Franciaországban mindössze 7, Angliában 5%. Utóbbi országokban tehát úgy a jövedelmi, mint a vagyonadó könnyen fokozható, míg Németországban, de hasonló az eset nálunk is, az állami tőkeképzés és a szociális akcióknak ez a forrása jelentékeny apadást mutat.

A «több kenyér» problémáját tehát nem a jövedelemelosztás, hanem a többtermelés segítségével kell megoldani. Kérdés csupán, hogy a kitűzött cél miként érhető el a népesség folytonos szaporodásának és a csökkenő földhozadék törvényének határvonalai között. A megoldásnak legkétesebb értékű módszere túlnépes kultúrországokban a termelőeszközöknek egyenlősítése, a kínai öntözőtörpegazdaság, amely az ország egész gazdasági struktúráját felbontva, a mezőgazdasági termelést javított technikai és közgazdasági berendezéssel, a középkor apró jobbágygazdaságainak munkaszervezetére kívánja átállítani. Lehet, hogy olyan országban, ahol még nagyarányú földtartalék és terményfelesleg mutatkozik, ezzel a reformmal a momentán jelentkező jövedelemeloszlási nehézségeken segíteni lehet és az általános nyomort az életnivó egyenlősítése enyhítheti. Ezt az eredményt azonban csak a jövő fejlődés árán lehet megvásárolni és ha élelmiszerben és nyersanyagban az illető ország nem támaszkodhatik akár háborús, akár valutáris, vagy más egyéb okok miatt a külföld olcsó élelmiszer és nyersanyag szállítására, az előbb-utóbb jelentkező visszahatás az ország nagy értékeit semmisíti meg. Ipari munkaalkalmak híján a mezőgazdasági népelesleg kénytelen vagy kivándorolni, vagy háborús kalandok árán szomszédaitól szerezni élelteret, vagy ami még ennél is nagyobb tragédia, belső forradalommal, vagy a születések katasztrofális korlátozásával helyreállítani az élelmezési terület és a népesség egyensúlyát. A szociális megoldás tehát csak a közgazdaság struktúrájának adott keretei között, a termelési, értékesítési és hitelügyi segítőeszközök igénybevételével, agrárpolitikai alapon lehet eredményes. Természetesen ez nem jelentheti az illető ország közgazdasági életének lerögzítését, hiszen a folyton szaporodó népesség is dinamikus fejlődést kíván. Minthogy pedig ennek előfeltételeit az Agrárgazdaságtanban tisztáztuk, a Mezőgazdasági Szociálpolitikának a kérdés társadalmi vonalával, a népesedéssel kell behatóbban foglalkoznia, kutatva, hogy a föld, a mezőgazdasági foglalkozás általában és a különböző üzemformák milyen hatással vannak a népesség szaporodására, mennyi munkaalkalmat és megélhetést biztosítanak valamely ország agrárnépességének.

Világszerte észlelt jelenség, hogy az őstermelők házasságkötési és termékenység arányszáma jelentékenyen nagyobb, mint az ipari és kereskedelmi népességé, igaz viszont, hogy ezt utóbbiak átlagos halandósági arányszáma

némileg kiegyenlíti. A mezőgazdasági népesség szaporodására elsősorban a talaj termékenysége, a művelés intenzitása által adott munkaalkalom és a munkabér gyakorol hatást. Vannak ezenkívül más tényezők is. A világszerte jelentkező okok mellett mi elsősorban a magyar viszonyokat kutatjuk. Lipták szerint (i. m.) hazánkban a nagybirtokon élő munkások házassági termékenysége meghaladja a körzetükben lakó kisbirtokos családokét, mert utóbbiak félnek a birtokelaprózódástól. A különböző vallásúak és nemzetiségűek szaporodása is eltérő. A mezőgazdasági szociálpolitika szempontjából azonban mindez kevésbé fontos, mint az a körülmény, hogy a mezőgazdasági terület képes-e lakosságát munkaalkalommal ellátni. További kérdés, hogy a kis- vagy a nagyüzemi gazdálkodás szolgáltat-e több munkaalkalmat és jobb megélhetést a népszaporaság számára. Súlyos szociális problémává lett ez, amióta Európa népei elől a tengerentúli országok a kivándorlás útját elzárták és az ipari és mezőgazdasági népesség egyaránt a hazai föld terméseredményére lett utalva. A túlnépesedés szociális nyomása enyhítést találhat a pusztaterületek bonifikációjában és a termelés intenzitásának fokozásában, de a termőföld relatív szaporítása és a konjunktúráktól föltételezett intenzitás az új nemzedék foglalkoztatására aránylag kevés munkakeresletet ad. Figyelembe kell tehát venni az ipari fejlődés munkaalkalmait is, amelynek optimális előfeltétele éppúgy, mint a mezőgazdálkodás fejlesztésének, a piac számára termelő nagyobb üzem. A különböző üzemtípusok értékelése agrárpolitikai feladat ugyan, de szociális hatásának vizsgálata nem mellőzhető, egyébként a munkaalkalom és az életnivó összefüggéseit a népesséssel nem tudnánk tisztázni. A feladat amúgy sem könnyű, mert nem csupán reális, de szubjektív szempontokat is mérlegelni kell, így az üzemvezető képességeit, szakismeretét, amelynek hatóerejét elméletileg könnyű megállapítani, de konkrét esetben annál nehezebb.

Hazánkban a kis- és nagyüzemi formának hatását a népesedésre sokan vizsgálták. Még ma is standard mű Kenéz Bélának évtizedekkel ezelőtt megjelent «Nép és föld» c. munkája. Kenéz szerint a föld elaprózódásával arányos az illető vidék népsűrűsége és ezzel arányban nőtt a népszaporodás is, mert a munkaalkalomnak néplekötő hatása van. A nyugati országokban a nagybirtok ezért fogy állandóan és lesz kisebb annak átlagterülete is. Az Unióban a 20 acre-nál kisebb és az 500—1000 acreig terjedő középüzemek szaporodnak legerősebben. Az egyenletesebb birtokmegosztás mellett sűrűbb a népesség, erősebb a közfogyasztás, jobban biztosított az ipar fejlődése, nagyobb az állam katonai ereje. Utal azonban arra is, hogy a túlságos elaprózódás nem biztosítja a család megélhetését, meglazítja a családi kapcsokat és lesüllyeszti a gazdálkodás színvonalát. Az újabb kutatások azonban megállapították, hogy az üzemformánál nagyobb hatással van valamely vidék népesedésére a talaj termőereje. Már a középkorban is Itália és Németország legbővebben termő vidékei voltak legnépesebbek. Ihrig (i. m.) is utal arra, hogy nagy különbség van termő és terméketlen terület között. A nádas, erdő, legelő kevesebb embernek ad megélhetést, mint a kert vagy szőlő. Ezenkívül a hegység és nagy vízterület is, pl. a Balaton, változást jelent a népsűrűségben. Ez a magyarázata, hogy a nagybirtokos jellegű Zemplén, Szabolcs és Sopron megyékben legmagasabb a mezőgazdasági népsűrűség, viszont a szintén nagybirtoki jellegű Fejér megyében a legalacsonyabb. Még egyes járásokon belül is nehéz a kérdést eldönteni, ezért újabban községenként vizsgálják a telítettséget. Agrárközségekben különbséget tesz a határ nagysága, a történelmi fejlődés és az a körülmény, hogy az ott lévő nagybirtok

szántóterülete milyen arányú. Ha a nagybirtok nélküli községekben az 1 kat. holdra eső lakosok számát 100-nak vesszük, az index a szántónélküli, nagybirtokú községekben 117-et; 20%-ig 111-et mutat, ezen felül fokozatosan csökken. A mezőgazdasági keresőknel az index már a szántónélküli nagybirtoknál is 96; a 60%-on fölülieknel pedig 56. Vizsgálni kell azonban nemcsak a népsűrűséget, de a föld eltartóképességét is, amely két különböző fogalom, miután az agrárnépesség sem él kizárólag földművelésből, hanem a közgazdasági eltartóképesség által adott munkaalkalmakból (piaci eladás, fuvarozás, munkahasznosítás). E tekintetben utalunk az Agrárgazdaságtan anyagára.

Különös figyelmet érdemel az egyes üzemtípusok mezőgazdasági eltartóképessége. Ihrig szerint hazánkban a kisüzem e tekintetben nem haladja meg a nagyüzemet, közgazdasági eltartóképessége (munkások bére, iparcikkek ára, kölcsönkamat, adó, kereskedők nyeresége) pedig határozottan kisebb mint a nagyüzemé, mert utóbbi többet juttat nagyobb terméseredményében és piaci forgalmában a dolgozók számára. Figyelembe kell venni továbbá, hogy a nagyüzem csak annyi munkást alkalmaz, amennyire okvetlenül szükség van, míg a kisüzemet nemcsak a munkabefogadó képessége irányítja, hanem annyi családtagot tart el, amennyi másutt jövedelmező munkát nem talál. A kisüzemnek azonos intenzitási viszonyok mellett látszólag azért nagyobb a mezőgazdasági eltartóképessége, mert a család tagjai alacsonyabb életszínvonalon élnek és kisebb munkaellenértékkel megelégszenek. Tekintettel termelésének alacsonyabb intenzitási fokára, a kisüzem ipari beszerzései is csekélyek, az adóztatásban kimutatott fölénye pedig inkább a kivetés helytelenségével, mint a nagyobb eltartóképességgel kapcsolatos.

Ujlaki Nagy Árpád a kifizetett munkabérek figyelembevételével igyekszik a nagyüzem eltartási kapacitását elbírálni. Szerinte, ha a 100 holdon aluli üzemek területén ugyanolyan eredményesen gazdálkodnának, mint a nagyüzemekben, a magyar mezőgazdaság legalább kétszer akkora agrárnépességet tudna eltartani. A 3½ millió kat. hold nagyüzemi terület munkabérterhe kétszerannyi volt, mint a 8 millió hold körüli kisbirtokok munkaalkalmainak ellenértéke, beleértve a saját földön végzett szőlő-, kerti stb. munkák sokkal több munkaalkalmát. Szerinte a nagyüzem lényegét mint önmagában zárt vállalatot megérteni nem tudjuk, ha azokat a munkásokat figyelembe nem vesszük, akik a naturális bérek kapcsolata révén vele sorsközösségben élnek. Szintén a nagyüzem munkaalkalmához számítandó a kis- és törpebirtok számára adott részesföld is, továbbá az ipari üzemektől vásárolt gépek, szerszámok és azok javításának munkateljesítménye.

A németországi kutatások sokkal plasztikusabb képet rajzolnak a kisüzem által adott munkaalkalmáról. A 20 ha alatti üzemek munkájának 75%-át; 20—50 ha-ig 46—58%-át; 50—100 ha-ig 17—30%-át a családtagok végzik. Amit tehát a nagyüzem a munkásoknak mint bért kifizet, azt a kigazda maga keresi meg családi munkájával. Egy kereső munkásra birodalmi átlagban 1·4 eltartott; saját földdel vagy bérlettel rendelkezőknél 2·7; konvenciók földdel ellátott mezőgazdasági munkásra 3·3 családtag esik.

Nem sokkal jobb a helyzet hazánkban sem. Adorján (A magyar kenyérkérdés) a kisbirtok szántóföldi területét az ezen élők lélekszámával osztván, egy-egy főre 3·5 hold munkateret számít. Ez alapon a piac számára termelő 20—100 holdas birtokkategória szántóterületéből (2,385.000 hold) levonásba hozza a tulajdonos és családja által műveltnek tekinthető 1,780.000 holdat s így

a nagybirtok szántóterületével együtt mindössze 3,600.000 hold igényelt kétkézi bér munkát és szolgált a mezőgazdasági munkásosztály életteréül. A népsűrűségnek tehát nem kizárólag a nagyüzem területe, hanem a családi gazdaságok kiterjedése is együttható tényezője. Mindeniknek hatását a faluról való elvándorlás útvonala jelöli meg. A nagyüzemi vidékek munkásfőlösege külföldre vagy nagyipari centrumokba vándorol, viszont a kisbirtoki területek agrárnépessége a környező kisebb városokba húzódik.

Hány ember képes Magyarországon mezőgazdasági foglalkozásból megélni és jut-e ezek számára elegendő föld, hogy egzisztenciájukat a családi gazdaság üzemmformájában biztosítsák, vagy kénytelenek a nagyüzemi munkarendszerben keresni boldogulásukat? Föltételezve, hogy a közösségi gazdálkodás ipari szektorának agráralapja biztosítva van, ez adott keretek között kell vizsgálnunk a kisbirtokos osztály életszintjét és azok munkaalkalmait, akik a családi üzem keretébe nem férnek bele s akiknek ellátása így az ipar, a városok és az export számára dolgozó forgalmi gazdaságok munkaalkalmain nyugszik. A népesség évről-évre változik s ezért a statisztikai adatokat csak globálisan és inkább százalékos számítással alkalmazzuk. 1938-ban, tehát a világháborút megelőző békeévben kb. 4,500.000 ember élt Magyarországon mezőgazdaságból. Ennek 30%-a volt kisbirtokos, 25%-a törpebirtokos, egészen elenyésző része közép- és nagybirtokos; a többi pedig, körülbelül 2 millió, mezőgazdasági munkás, tekintélyes részben kereső családtag. Jelentékeny százalékuk gazdasági cseléd, akiknek $\frac{2}{3}$ része, de az általuk eltartottaknak több mint 80%-a 100 holdon felüli nagybirtokon élt. A nagybirtok szántóföldi területén minden 25—30 holdra, a 100 holdon aluli kategóriáknál minden 50 holdra jutott egy gazdasági cseléd. A 100 holdon felüli birtok, az aratókat és summásokat is beszámítva, kb. 500.000 őstermelő családnak, majdnem 2 millió léleknek adott munkát.

A birtokosok tagolódása a következő volt: Középbirtokos a második világháború előtt kb. 11.000, nagybirtokos kb. 1000, tehát az összes birtokosok 0,5, illetve 0,1%-a, akik az ország mezőgazdasági területének 21,4, illetve 22%-át bírták tulajdonul (Magyar Statisztikai Szemle 1938. évi 4. sz.), igaz, hogy ennek a szántóföldi területe csak 17,2, illetve 13,3% volt. De a Mezőgazdasági Szociálpolitikát elsősorban a 100 holdon aluli birtokosok érdeklik. Az 5—100 holdig terjedő 6,700.000 holdnyi (5,180.000 hold szántó) kisbirtok globálisan 437.000 tulajdonos között oszlott meg, akik közül kb. 200.000 volt 5—10; 140.000 a 10—20; 73.000 20—50, míg a többi az 50—100 hold közötti. Az 1—5 holdig terjedő törpebirtokosok száma kb. 556.000; az egy holdon aluliaké 776.000 volt; az ország mezőgazdasági területét a következőképpen birtokolták: 0—1 k. holdig 1,9%; 1—5-ig 10,1; 5—50-ig 35,2; 50—100-ig 6,2%. A sem földdel, sem házhellyel nem rendelkező nincstelenek száma egymillió körül volt.

A földbirtokosoktól megkülönböztetendők azok a földtulajdonosok, akiknek nem a mezőgazdálkodás a főfoglalkozásuk. Ezek ipari, közszolgálati, kereskedelmi stb. foglalkozást űznek és számuk elég jelentékeny, a földtulajdonosoknak kb. 20%-a. Föltűnő nálunk a gazdasági tisztviselők elenyésző száma, amely a birtokreformok előtt is elég csekély volt (0,3%), azóta még inkább csökkent (0,26%) az iparral (5%), kereskedelemmel és közlekedéssel stb. (11%) szemben. A tulajdoni viszonyok természetesen nem tükrözik vissza teljesen a földművelés által eltartottak viszonzszámát. Az 5—100 holdig terjedő birtokkategóriákon ellátást talált a mezőgazdaságból élők 30%-a (1,350.000 fő), ebből 5—10 holdig 44,7%; 10—20-ig 34,1 és 20—100-ig 21,2%. A törpebirtokosok száma

1938-ban 556.000 volt, ez Magyarország mezőgazdasági területéből 11% birtoklást jelentett körülbelül ugyanily arányú szántóföldi területtel. A csupán házzal bíró munkások aránya 27.6% volt.

A nincstelen munkások, törpebirtokosok, de jórészt a kisbirtokosok munkaellátottságát azonban a tulajdoni viszonyok számadatai alapján megismerni nem lehet, vizsgálnunk kell tehát a népesség tagolódását is. Az őstermeléssel foglalkozó munkások és napszámosok közül kereső volt az 1935. évi felvétel szerint kb. 584.000, eltartott több mint 700.000 lélek. Utóbbiaknál fontos a családi kötelék gazdasági mérlegelése is, amiről alább fogunk szólni. Ihrig (i. m.) szerint 2 millió (a nagy- és középbirtokost és gazdasági tisztviselőt figyelmen kívül hagyva) mezőgazdasági keresőre hazánkban majdnem 2,500.000 eltartott esik és pedig százalékosan a birtokosok és bérlők között :

	Önálló	Segítő- családtag	Eltartott	Kereső és eltartott együtt
	kereső			
1 holdon alul	1.3%	0.4%	1.6%	1.7%
1—5 holdig	15.2%	8.7%	24.0%	23.9%
5—20 holdig	13.2%	13.0%	21.9%	23.8%
20 holdon fölül	3.8%	3.9%	6.4%	7.0%
A földművesnapszámosok kis bérlettel vagy ház- hellyel	4.5%	—	7.4%	6.1%
Teljesen nincstelenek ...	22.8%	—	20.2%	21.4%

Ez alapon kiszámítható, hogy a magyar mezőgazdasági népességnek valamivel több mint a 30%-a él kisbirtokából, 70% pedig idegen munkaalkalomra utalt, mert az 5 holdon aluli birtok, egészen kivételes intenzitástól vagy piaci fekvéstől eltekintve, a család munkaerejét lefoglalni és megélhetését biztosítani nem képes. Figyelembe kell azonban venni, amire Ihrig utal, hogy a gyakorlatban sokszor nehéz eldönteni, ha vajjon a kisgazdacsalád tagjai valóban keresők-e, vagy csak alkalmoszerű munkát végeznek s így eltartottak. Megállapítható különben a Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet adataiból is (1930/31-i évkönyv), hogy minél erősebb a nagyüzemek arányszáma valamely országban, annál magasabb a mezőgazdasági munkásoké, viszont a kisüzemi országokban az önálló és a segítő családtagok száma nagyobb. Az önálló, segítő családtagok és idegen munkások viszonyzáma az összes keresőkhöz :

	Önálló	Segítő család- tagok	Mun- kások
Németország	23	52	25
Belgium	42	23	35
Bulgária	26	65	9
Dánia	42	25	33
Nagybritannia	26	—	74
Magyarország	26	27	47
Hollandia	35	—	65
Lengyelország	27	59	14
Svájc	45	34	21
Csehszlovákia	36	26	38
USA	61	19	20

Ezek a számok a családi és a piaci üzemek arányát is visszatükrözik. Általában véve a segítő családtagokat úgy érdekük azonossága, mint a magántulajdon és a vállalkozást illető felfogásuk közössége az önálló táborának részévé teszi.

Az eltartottak szigorú elhatárolása a segítő családtagok miatt nehéz a mezőgazdaságban. Kenéz szerint (i. m.) a kereső nők aránya Németországban :

2 ha-nál kisebb gazdaságokban	62%
2— 5 ha-nál kisebb gazdaságokban	51%
5— 20 ha-nál kisebb gazdaságokban	46%
20—100 ha-nál kisebb gazdaságokban	41%
100 ha felül	35%.

Angliában száz munkás között kereső nő

1— 5 acre nagyságú farmokon	40%
5— 50 acre nagyságú farmokon	34%
50—300 acre nagyságú farmokon	23%
300 acerenál nagyobb farmokon	10%.

A magyar mezőgazdaságban a női munka még erőteljesebben érvényesül a kisüzemek háztáji gazdasága következtében. A mezőgazdaságban nagyobb az eltartottak száma is (100 keresőre 121), az összlakossághoz viszonyítva (100 : 117), ami főleg a nagyobb gyermekáldással magyarázható. A segítő családtagok azonban nemcsak a kisbirtokosoknál, hanem a cselédek konvencióföldjeinél és a részes munkánál is számbaveendők, ezenfelül a legtöbb családtag maga is önállóan keres. Természetesen ennek lehetősége a rendelkezésre álló munkaalkalmaktól függ. Nálunk a fönt kimutatott 3,600.000 hold szántóterület bér munkáján majdnem 2,000.000 léleknek kell megosztoznia, amit még az intenzív termeléssel együttjáró gépesítés és a törpebirtokosok, sőt a kisbirtokosok alsóbb kategóriáinak segítő családtagjai is csökkentenek úgy, hogy egy mezőgazdasági munkásra alig esik több mint 1.4 hold szántóterület, tehát megközelítőleg $\frac{2}{5}$ része a kisbirtoki léletérnek. Ezen a helyzeten radikálisan a birtokpolitika, sőt a családi üzemnek piac számára termelővé alakítása sem tud változtatni, mert ha ily módon a parasztcsalád életnívója emelkednék is, ez a mezőgazdasági munkásosztály munkaalkalmait lényegesen nem szaporítaná.

A magyar mezőgazdasági szociálpolitika legsúlyosabb problémája tehát a gazdasági munkásosztálynak munkával való ellátása, amely eltekintve a kivételes időktől (mozgósítás, ipari fellendülés), meglehetősen problematikus, különösen a téli és a nyári munkaszükséglet különbözősége és az egyes vidékek népszaporaságának és termelési intenzitásának jelentékeny eltérése miatt. Sokan nem a munkánélküli egyéneket, hanem a mezőgazdaság intenzitásához mérten felesleges munkaerőt és a mezőgazdasági munkások munkakapacitását egybevetve igyekeztek a létszámfelesleget, tehát a reális munkánélküliséget megállapítani. Ihrig e munka szerzőjének, továbbá Szafka Eleknek és Matolcsy Mátyásnak különböző módszerekkel végzett számításai alapján a magyar mezőgazdasági munkások munkakapacitását kerek szám 100 millió munkanapra becsülve, 250.000-re teszi azon bér munkások számát, akiknek Magyarországon évi 200 napszámnál kevesebb a keresetük. Szafka szerint a munkaerőkészlet 60%-a kihasználatlan. Matolcsy a normál munkanapból indul ki és a szántóföldi termelés és állattenyésztés ágazatait külön veszi figyelembe és hasonlítja össze

a mezőgazdasági munkásság normális munkakapacitásával. Szerinte a mezőgazdaság hazánkban 471 millió normálmunkanapnak csak 76 %-át veszi igénybe, beleértve a 100 %-ig foglalkoztatott gazdasági cselédeket és a 96 %-ig foglalkoztatott kisbirtokosokat is. Mindannyian utalnak azonban a mezőgazdálkodás idényszerűségére, amelynél a téli munkahiány szabályszerűen visszatér. Ezzel függ össze a statisztikai kimutatások értékének relativitása is. A mezőgazdasági munkanélküliek számát t. i. a statisztika különböző módszerekkel, különbözőképpen igyekezett megállapítani. Ezek a megállapítások nemcsak az évről-évre változó viszonyok, de a téli és nyári hónap munkaalkalmainak egyenlőtlensége, továbbá a kis vállalkozások számbavételének nehézsége miatt nagyban és egészben hasznavehetetlenek. Így Magyarországon az 1933-ban eszközölt statisztikai összeírás csak kb. 24.000 munkanélkülit mutatott ki. Ennek a nyilvánvalóan csekély számnak oka abban keresendő, hogy munknélkülinek kizárólag azokat írták össze, akiknek 6 hónapon belül egyáltalán nem akadt munkaalkalmuk. Ha tehát valaki ezen az időn belül csak egy hétig is dolgozott, már nem tekintették munkanélkülinek. Az üzemtechnikai alapon eszközölt számítás, amint ezt fentebb láttuk, a mezőgazdasági munkáslétszámot az ország szántóföldi területével hasonlítja össze, vagy az uralkodó termelési rendszerben felhasznált munkaerőt a szükséges vagy az egyáltalában végezhető munkanapok számával hozza összefüggésbe. E szerint munkanélküli egyén helyett megfelelőbb a mezőgazdaság intenzitásához mérten felesleges munkaerőről szólni.

Az Agrárgazdaságtan megkülönböztet tőke- és munkaintenzitást. A piac számára termelő üzemekben az előbbi, a családi üzemenél utóbbi határozza meg a munkaerőfelesleget. A családi üzem zárt munkakörében az intenzitás kevésbé függ a bérek és az árak viszonyától s ezért a családi üzemek számának növelése a jobb ellátás jegyében fokozza a föld munkafelvevő képességét. Az a közkeletű felfogás azonban, hogy az intenzitás emelésével karöltve általában növekszik a munkaalkalom, csak fenntartással fogadható el. Az intenzitás az optimális jövedelmezőségtől, a gazdálkodás körülményeitől, természeti, jogi, mezőgazdaságttechnikai, tőke-, hitel- és árviszonyoktól, a szakudástól stb. függ. Ezek egyaránt hatnak a tőke- és a munkaintenzitásra. Befolyása van egyébként arra a munkások fegyelmének, munkakészségének és ügyességének is, mert minél produktívabbak, annál kifizetőbb őket foglalkoztatni s így sajátmaguknak teremtenek munkaalkalmat. Áll ez a családi gazdaságra is, amelyben különösen a kapásművelés ad sok munkát, úgy, hogy Matolcsy helyesen keres a népsűrűség és a kapásterület aránya között szorosabb összefüggést.

A családi gazdaságban a családtagok adják a munkát, eltartásuk az üzemet terheli, akár tudja őket foglalkoztatni, akár nem. Bármily csekélységgel növelik is a hozamot, az mindig tiszta haszon, olyankor is, amikor a munkatöbblet terméke esetleg a piacon nem volna annyiért elhelyezhető, amennyi a felhasznált munka ellenértéke lenne. Mikor tehát a bérmunka már nem jövedelmez, a családi munkaerőnek még mindig érdemes dolgoznia, különösen ha az üzem önellátó és a terményeket otthon fogyasztják el. De ha piacra termel is, az elérhető ár és a befektetett munkatöbblet értékének összehasonlításánál nem a szokásos napszám, de az a meggondolás az irányadó, hogy habár a bevételi többlet csekély, mégis jobb, mintha a családi munkaerő parlagon heverne. Minél több tehát a családi üzem, annál kevésbé függ a munkaintenzitás a bérek és árak egymáshoz való viszonyától, ezért a családi üzemek számának növelése

ugyanolyan szakszerű vezetés és munkafegyelem mellett, mint a nagyüzemé, fokozza a földterület munkafelvevőképességét. Ez azonban nem mindig jelenti az életszínvonal emelkedését, amely, mint ezt az Agrárgazdaságtanban láttuk, meglehetősen alacsony. Tájékoztatásul egy részleteiben kimunkált számítást közlünk, amely körülbelül megfelel a magyar viszonyoknak is. Münzinger kutatásai szerint («Der Arbeitsertrag in der bauerlichen Familienwirtschaft») a német paraszt életsorsa erősen hajlik a proletárokéhoz: túlmunka és elégnél kevesebb élelem. Délnémetországban egy-egy családtagra 1-2 hektár, egy átlagos családra tehát 4—8 ha élelmezési terület esik. A férfi évente 4075, a parasztasszony pedig 4284 órát dolgozik, ami 300 napra átszámítva, napi 14 óra munkaidő. Münzinger a parasztság elszegényedésének és a parasztüzem felbomlásának sokkal komplikáltabb jelenségére utal, mint aminő a munkásosztálynál megállapítható. A paraszt munkabére egyrészt a háztartási gazdálkodásba, másrészt a piaci termelés kapitalista pénzgazdaságába tagolódik s így nem hasonlítható össze a bérmunkából élők jövedelmével. Az élelmezési vonalon a közvetítői nyereséget megtakarítja ugyan, viszont az iparcikkeket a piac távolsága miatt drágábban vásárolja.

Az az elgondolás, hogy a kisüzem intenzívebb termelése hazánkban úgy a parasztság alsóbb rétegének, mint a törpebirtokosoknak fölös munkaerejét teljesen lekötheti, az Agrárgazdaságtanban tárgyalt üzemi és háztartási adatokból nem nyer igazolást. A parasztüzem az országos átlagnál kisebb mértékben termel zöldséget és más sok munkaalkalmat szolgáltató növényféléseket, főleg önellátó okokból előnyben részesíti a gabonaféléket és az állattenyésztést. Ezt a megállapítást nemcsak országosan, de tájcsoportok szerint is igazolják a Budapest ellátására vonatkozó statisztikai kutatások, amelyek a fővárosnak, mint a mezőgazdasági értékesítés központjának termelési bázisát feltárják. A pesti piac ellátásában a környék kertészkedő kis- és törpeüzemein kívül csak Kecskemét, Cegléd, Kőrös zöldség- és gyümölcstermelése reprezentálja az intenzív gazdálkodást, a paprika és a hagyma, de a káposzta is csak néhány vidék munkaalkalmait szaporítja. A tanyavilág intenzív növénytermesztése főleg a tengeriben csúcsonyul ki, amely a piacellátás egyik legfontosabb kisüzemi cikkét, a baromfi- és tojásprodukciónak szolgálja. A szőlőkultúra főleg a homokos talaj adottsága, de a dombvidék sok kisüzemének is aránylag sok munkaalkalmat szolgáltat. Viszont az Alföld talajának változékonysága (szik, homok) erősen korlátozzák az intenzív termelést, pedig ezen a területen nyomul leginkább előtérbe a parasztgazdaság, a nagyobb és a törpebirtok aránylag kevés. A Dunántúl lankáin a szőlő- és gyümölcskultúra mellett a minőségi állattenyésztés ad a parasztbirtokosnak életlehetőséget, míg a Tiszántúl, a Nyírség kivételével, amely a közép- és törpebirtok hazája, az étkezési burgonya- és a káposztatermelés szolgáltat munkaalkalmat a kisembernek. Általában megfelelő talaj mellett a vízmentes vidékek alkalmasak a munkaintenzív kisüzemi termelésre, ennek előfeltétele azonban a családtagokat foglalkoztató parasztgazdaságoknál is a piac. A mezőgazdasági munkásosztály földnélküli rétegének viszont a parasztüzem intenzív termeléséből csak az a haszna van, hogy a nagyüzem amúgyis elégtelen munkaalkalmain nem kell osztoznia a kis- és törpebirtokban hátvédet találó s így alacsonyabb bérigénnyel fellépő napszámosokkal. A mezőgazdasági munkásság életviszonyait külön tárgyaljuk.

A mezőgazdasági népesség gazdasági és szociális helyzetének általános prognózisa hazánkban: elégtelen élettér, túlnépesedés, a családi üzem elaprózó-

dása és jövedelemhiánya miatt sodródás a törpebirtok nehéz és bizonytalan helyzete felé. A mezőgazdasági munkás kereseti alkalmai viszont a kis- és törpeüzemek előhaladása miatt nagyobb mértékben fogynak, mint ahogyan ezeknek alacsonyabb életnívót, de több munkaalkalmat szolgáltatató kapacitása növekszik. Súlyosbítja ezt a helyzetet, hogy a gazdasági szabadság korszakának üzemtechnikai politikája, amely az istállózás és a szántóföldi takarmánytermelés üdvös hatását túlhangsúlyozva, a közös erdőket és a közlegelőket apró parcellákra bontotta, az agrártársadalom alsó rétegének hátvédét, az állattenyésztést megnehezítette. Az agrártársadalom érdekközösségének más gazdasági alapjai is elpusztultak s ezek újjáépítése nélkül a mezőgazdaság amúgyis szűk életterének felhasználása mind nehezebbé válik. De ennél is sokkal súlyosabb probléma, hogy hazánkban még mindig a földművelés az a termelési ág, amelyből népességünk túlnyomó többsége megélni kénytelen.

3. §. A magyar mezőgazdasági népesség társadalmi tagolódása.

A földművestársadalom kialakulása és alapsejtje. — Az ember és a föld kapcsolata. — A parasztcsalád és üzeme, mint termelési és fogyasztási közösség. — A családi gazdaság munkaszervezete és a társadalmi tagozódás. — A kisgazdaosztály általános jellemzése. — A magyar földművesnép sajátos társadalmi tagozódása. — Agrártársadalmi törekvések. — A középosztályalakulás kérdése. — A felemelkedés anyagi és kulturális tényezői. — A kisgazdaosztály, a törpebirtokosok és a mezőgazdasági munkásság életformája.

A városiak és az ipari munkásság a társadalmi fejlődés dinamikus példáját szolgáltatják, ezzel szemben az agrártársadalom, dacára a föld tulajdonjogában, az üzemtechnikában, a forgalmi viszonyokban bekövetkezett, gyakran forradalmi változásoknak, évezredek óta a stabilitás jegyében halad előre. A gazdasági élet korszakalkotó változásai nem múltak el nyomtalanul fölötté, egyes világrészek agráralkotmányának társadalmi visszahatásai szerint abban új típusokat különböztethetünk meg, de a földművestársadalom alapsejtje, az önellátó üzemre felépített család mindenütt szilárd bázis. Fölismerhető ez úgy a nomád pásztorkodás évezredes nemzeti szervezetében s ennek csökevényeiben, mint a modern nomádoknak, az Újvilág farmerjeinek, sajátos gazdasági és társadalmi szervezetében is, csupán a földhözköttőség foka szerint változik a család munkaközössége, sokszor összetétele is. A nomád pásztorcsaládot a vérségi kötelék szorosan összefűzi, de csak állatainak keres jobb legelőt és ezért nincs meg benne a földhöz való ragaszkodás tradíciója. A farmercsaládot a homstead a földhöz köti ugyan, de mint bevándorló telepes, évszázados tradíció híján üzemében nem a család megélhetésének bázisát látja, hanem egyszerű vállalkozást. Ha abban nem találja meg a számítását, nemcsak földjét adja el, de foglalkozását is szívfájdalom nélkül hagyja ott, ellentétben az európai gazdával, aki még a szomszéd faluba is csak akkor költözik, ha szülőföldjén mezőgazdasági egzisztenciáját nem képes megtartani. Igaz, hogy az európai földművest generációkon keresztül stabilitásra nevelte a közigazdasági élet és üzemének együttes fejlődése, míg a modern nomádot ebből a helyzetből a technika vívmányai, a gép, a piac és a vállalkozás különböző lehetőségei (pénzkölcsönzés, kereskedelem stb.) kiközlentek. Személyi és üzemi mozgása is sokkal szabadabb és függetlenebb, mint európai sorstársáé. Az amerikai farmerek 30%-ának van autója, 38%-ának telefonja. A nevraskai egyetem adatai szerint a farmer átlagban

2.4 km-nyire lakik a legközelebbi templomtól, 6.3 km-nyire főpiacától, 6.5 km-nyire az orvostól és 27 km-nyire a kórháztól. Kanadában a preriartományokban a népességnek csak 35%-a lakik városban és községben, a zöme tanyai lakos. De utóbbiaknál is hiányzik az európai parasztcsalád gazdasági célkitűzése, a föld szemükben nem élettér, hanem egyszerű üzlet, minden az értékesítésen és az áralakuláson fordul meg. Az európai földművesosztály szolidaritását náluk az értékesítés társas szervezetei pótolják, így a farmer, bár politikai súlya nagy, inkább a társadalmi kapillaritás üzleti sikereit keresi. A közgazdasági és történelmi fejlődés primitívebb fokán áll a balkáni és a keleteurópai földműves, aki a zadruga vagy a nomád-pásztorok nemzeti szervezeteinek más maradványában a magasabb szaktudás és a piaci termelés ismereteinek híján a törpebirtokos alacsony színvonalán él. A mezőgazdasági szociálpolitika ezekből a kivételekből nem indulhat ki, az ember és a föld relációját csak azon a vonalon keresheti, amelyet az európai fejlődés megjelölt, tehát az átlagos parasztcsalád sorsának alapulvételéből. Le Play szerint is a család a társadalom «alapszoportja», amelyet az állandóság és a tekintélytisztelt tart össze. Fundamentuma a föld magántulajdona és a fizikai munka.

A mai parasztcsalád rendszerint apából, anyából, gyermekekből, esetleg munkaképtelen idősebb hozzátartozókból áll. Kivételesen az új házaspárok is a család kötelékében maradnak, a délszláv zadrugában sokszor az unokák és a dédunokák is. Ezzel ellentétben a német parasztcsaládban csak egy fiú és pedig a törzsörökös hozhat asszonyt a házhoz, házasság testvérei kénytelenek kiválni a család üzemi kötelékéből. A parasztcsalád taglétszáma változó. Amint ezt a hazai viszonyokból kiindulva Farkas Árpád («Életképes üzemnagyság a magyar mezőgazdaságban») kifejti, legkisebb a házasságkötéskor, azután folyton növekszik, később a gyermekek házasodása és kiválása folytán csökken. A házasságkötéskori létszámot átlagosan 40—42 év múlva éri el. A parasztcsalád lélekszámának emelkedése és csökkenése egyébként az illető ország átlagos születési arányszámától függ, amelynél, mint lentebb látni fogjuk, nem mindig az anyagi helyzet, hanem a tradíció és az erkölcsi felfogás is határoz. Befolyással van rá a házasságkötések gyakorisága, bár ez nem minden esetben jelent nagyobb szaporodási arányszámot, régebben kisebb házassági ezrelék mellett is majdnem kétszerannyi volt az elveszületés. A parasztcsalád életlehetőségeire döntő a nők és férfiak arányszáma is.

A családi üzem alsó és felső határával, életképességével, munka- és igaerő-szükségletével, közgazdasági és magángazdasági teljesítőképességével az Agrár-gazdaságtanban foglalkoztunk. Itt a családot mint a társadalmi fejlődés alapszoportját vizsgáljuk. A család és a családi üzem szoros összefüggésével külföldön is sokan foglalkoztak, így az orosz Tschajanoff (Die optimalen Betriebsgrößen in der Landwirtschaft), aki a parasztcsaládot dolgozó és fogyasztó részre bontva vizsgálta. Előbbinek munkaszolgáltatását a férfi munkateljesítményével méri és arra számítja át a család többi tagjainak munkaerőjét is.

Az új család munkaképessége Farkas szerint az alakulás 11-ik évéig alig szenved változást, azután kezd emelkedni a gyermekek munkaképességének növekvésével. Legnagyobb a munkaképesség a család fennállásának 20—30 évei között, ezután, részben a szülők öregedése, részben a gyermekek kiválása következtében, fokozatos csökkenés mutatkozik. A család átlagos munkaképessége 3 férfi munkaerő. Alap mindig az apa és az anya munkaereje, mert a gyermekek számának növekvése nem hozza feltétlenül magával a munkaképesség ugyan-

olyan arányú emelkedését, még a több gyermekkel rendelkező családokban is csak ritkán dolgozik 2—3 számbavehető munkaerő, a többiek rendszerint kiválnak. Farkas szerint a család munkaképességének megállapításánál különös nehézséget okoz az is, hogy a parasztgazdaságban a munkát sokszor olyan családtagok is ellátják, akik rendszerint az üzemen kívül keresnek és abban csak kivételesen, főleg aratáskor dolgoznak. Ahol a családi gazdaság intenzitása idegen munkaerő állandó alkalmazását teszi szükségessé, mint pl. a nyugat-európai gazdaságokban, négy teljes munkaerővel kell számolni. Családi gazdaságban egy munkaerő évi átlagteljesítményét a háztartási munkák egyidejű beszámításával 300 napban állapítják meg, ez átlagosan 10 órával számítva, fejenként évi 3000 munkaórát jelent és 9000 munkaórát családonként. Ebben a keretben kell egy átlagos kisgazdacsaládnak tevékenykednie, hogy megélhetése biztosítva legyen. A család fogyasztására vonatkozólag fentebb már számításokat eszközöltünk, átlagosan 3000 kalóriában állapítottuk meg az egy fejre eső szükségletet, megjegyezvén azonban, hogy a férfi, a nő és a gyermek fogyasztása nem azonos, de egymást kiegyensúlyozza. Az Agrárgazdaságtanban mindkét szükséglet fedezetét hold-számban mutattuk ki, de előző szakaszban is megállapítottuk, hogy a család munkaerejének jelentékeny része a parasztgazdaság mai üzemi beosztása mellett jórészt kihasználatlan, mert a munkaerő-többlet még a nyári hónapokban is nagyobb, mint a munkaszükséglet. Ebben van adva a parasztüzem eltartási kapacitásának alacsony foka is.

A parasztcsalád életmódjáról a háztartási statisztika pontos felvilágosítást nem ad, viszont azt a városi mérték szerint sem bírálhatjuk el. A városi ember különvált kereső és fogyasztó életközösségekben tevékeny, könnyű, tehát az időszaki árváltozások dacára is, a családi élelmezés kalóriái alapján a létfenntartási indexet megállapítani. Ez azonban alkalmazhatatlan a parasztcsaládra, amely mint termelési és fogyasztási közösség, a termelt értékek legnagyobb részét (50—90%-át) maga fogyasztja. Ez a kemény munkaszervezet generációkon keresztül féltékenyen őrzi kettős funkciójának egységét és folyamatosságát. A falusi család közös kasszára dolgozik és a városi munkára járó, de hetenként élelemért és tiszta ruháért hazatérő vándormunkások is hazahordják keresetüket és a szülők elbírálása alapján vásárolnak ruhát és kapnak zsebpénzt. Fokozott mértékben észlelhető ez a zárt családi gazdaság tagjaira. Mindig a családfő dönt afölött, hogy az általuk termelt élelmiszerekből mennyi fogyasztható el és mennyi fordítható a nem termelt élelmiszerek (cukor, fűszer stb.) bevásárlására. Utóbbi adatokat aránylag környű a falusi fogyasztási szövetkezetek vásárlási visszatérítései alapján kiszámítani. Nehezebb annak megállapítása, hogy a családtagok a családfő döntése alapján mennyit költhetnek ruhára és szórakozásra. A ruhanemű beszerzése másjelleű, mint a városi munkás hasonló kiadása, mert ez a vásárlás többnyire a gyermekek kiházásításának céljaira történik, amely takarékoság egyébként magyarázata a falusi házasságkötések nagyobb számának és a házasulandó felek fiatalabb korának. A családalapítás többnyire új termelési és fogyasztási közösség alapításával kapcsolatos, ami ismét a népszaporaságnál érezteti a hatását. Míg az ipari munkás a gyermekben csak fogyasztót, vagy önköltségi áron ellátandó családtagot ismer, a mezőgazdasági munkás és törpebirtokos család a közös kassza és a szülők által irányított fogyasztás miatt nem idegenkedik a gyermektől, sőt ahol a mezőgazdasági nagyüzem, vagy a közelfekvő város ipara a tanulatlan munkásnak kereseti lehetőséget nyújt, valósággal istenáldást lát a nagy gyermeklétszámban. Ahol

természetesen ilyen kereseti alkalmak nem mutatkoznak, észlelhető a természetes szaporodás meggátlása.

A parasztgazdaság munkarendjét a közösségi kényszer szabályozza, de ennek szigorúságát enyhíti a családi összetartozandóság és az a körülmény, hogy a birtokos családfő társadalmi állása kihat a családtagokra is. Az apa munkára is magával viszi gyermekét, akinek ez nemcsak tanulás, de játék is, mikor vigyáz a lovakra, vagy őrzi az állatokat. A családjában kiskertjében, a sertések, baromfiak gondozásánál szintén segítenek a gyermekek és az öregek. A falusi család a régi oikos gazdaságból sok háziipari munkát folytat ma is (húsfeldolgozás, aszalás, kenyérsütés stb.), sőt sok vidéken a szövést, szalma- és gyékényfonást, fafaragást a háztartás szükségletére, vagy téli keresetül. Az egész család segít ebben, tehát tudja, mit jelent értéket termelni és azt megtakarítani. Már az apró gyermek is segít a hulladékot a baromfin és a sertésen keresztül értékesíteni. Korcsmázó falusi embert nem sokat lehet látni. A takarékoság a mezőgazdasági munkáscsaládnál is előtérbe lép. Mindegyik, még a városi munkára kényszerült családtag is összerakja a keresetét, hogy legalább egy házhelyet szerezhessen, ahol zöldséget termel és állatokat nevel, mert ez a háztartási gazdálkodás alapja. Ez a törekvés különben a falusi intelligenciára is jellemző.

A családi gazdaság évezredes munkaszervezete, termelési ideálja és munkamegosztása, amelyet a benne megnyilvánuló szolidaritás és a kisgazdacsalád igénytelensége nemcsak ellenállóbbá és maradandóbbá tesz, mint a piac számára termelő nagyobb üzemét, határozza meg az egész mezőgazdasági társadalom tagozódását, tehát nemcsak a kisgazdákét, hanem a törpebirtokosokét és a mezőgazdasági munkásokét is. Alap a kölcsönös segítség, a fogyasztási és termelési szolidaritás, egy vagy több teljes értékű vezetőmunkás mellett egy csomó kisebb értékű munkaerő összedolgozása. Az üzem nagyság munkafelvévő képessége és eltartási kapacitása határozza meg azután, hogy a család felnőtt tagjai mennyivel járulnak a család eltartásához, tekintet nélkül, hogy ez a munka saját üzemben, vagy idegenben folyik-e. A teljes értékű családi üzem teremti meg nemcsak a paraszt individuális függetlenségét, de polgári és demokratikus öntudatát is. Ezen alul önállósága és társadalmi hovatartozandósága bizonytalan, kezdődik a harc az egzisztenciáért. A mezőgazdasági társadalom különböző csoportjainak életnívóját a falu élelmezési, lakás és ruházatkodási viszonyait sem szabad mással mérni, mint az átlagos parasztcsalád sorsával. Utóbbi jelenti egyébként a szellemi és a képzett szakmunkás keresetének és vásárlóképességének első határát is.

Kétségtelen, hogy a mezőgazdasági társadalom gerince a kisgazdaosztály, mint a parasztcsaládok összefoglalása. Ősidőktől fogva ezen nyugodott a mezőgazdasági termelés. Csak a kapitalizmus kialakulása és a középkori munkarendszer közjogi kötelékeinek felbontása lazította meg a családi gazdaság munkaszervezetét, amikor üzemi beosztását kivonta a faluközösség nyomáskényszer alá. A liberális gazdasági rend célkitűzése a piac számára való intenzív termelés volt. Ez a paraszt személye és magántulajdona részére nyújtott védelem korszerűsége dacára is beleütközik a családi üzem évezredes zártságába. A birtokforgalom szabadsága, a hitelélet és a pénzgazdálkodás általános fejlődése, elsősorban a közszolgáltatásoknál és az iparcikkek beszerzésénél súlyos változást idézett elő a kisgazdák sorában. Hasztalan kapták meg földjük fölött a jogi rendelkezést, annak megművelése és hasznosítása szempontjából pedig a korlátlan szabadságot, a föld elaprózódása és az eladósodás az osztályleválás

és társadalmi ellentétek kútforrása lett. A fejlődés azonban nem ment olyan gyorsan és simán, mint az iparban. A kisgazda még ma is csak közvetve és fokozatosan vehető arra, hogy üzemtechnikájának javítása, vagy élelmiszerszükségletének korlátozása révén a piac számára növekvő terményfölösleget szolgáltatson. Az agrárkérdés legfontosabb közösségi problémája, hogy a kapitalizmus a zárt családi gazdaságot miként és mily mértékben képes piaci termelésre bírni és a tulajdoni alapon nem koncentrálható kisgazdaságokat, illetve azoknak apró fölöslegeit nagyobb gazdasági egységbe kapcsolva, a gazdasági fejlődés céljaira felhasználni. Viszont ennek a közgazdasági folyamatnak fontos társadalmi kihatásai vannak. Ez a célkitűzés és annak megvalósítása választja csoportokra a középkori rendszerben egységes parasztsztyált, bár kétségtelen, hogy a családi gazdaság konstrukciója az ellentéteket oly mértékben kiélesedni nem engedi, mint ez az ipari munkás és munkaadó között történt. Nagy- és kisparasztgazda, a törpebirtokos és a házhelyes zsellér, sőt konvenciók földje, kisbérlete révén a mezőgazdasági munkások egy része is birtokában van a munkaeszközöknek, fizikai munkát végez; háztartásának önellátása és a természetes gazdálkodás középkori rendje magasabb egységbe fűzi a különböző csoportokat. A piaci termelés kapitalista rendje csak ezen a kereten felüli birtoknál, vagy munkaerőfölöslegnél érezteti szétbontó hatását. A nagy parasztgazda bérmunkást alkalmaz, épígy a kertészkedő törpebirtokos is, ha családtagjaival az intenzív termelést nem képes ellátni. A bérmunka a nincstelen vagy kevésföldű kisembert sorsközösségbe hozza az ipari munkással, bár a természetes gazdálkodás elvei a mezőgazdasági munkás és munkaadó viszonyában jelentékeny eltérést mutatnak. A mezőgazdasági társadalom tagolódását Nyugat-Európában ezek az alaptényezők határozzák meg. Legfelső réteg a piac számára termelő nagyobb üzemek tulajdonosa, középső csoport a családi üzemében egzisztenciát kereső paraszt, viszont az alatta levő réteg társadalmi helyzeténél döntő, hogy az odatartozók mily mértékben képesek családjuk ellátását saját üzemükben biztosítani, illetve mily mértékben kénytelenek idegen munkaalkalmat keresni. A mezőgazdasági munkásság rangsorozását ennek a munkaalkalomnak kisebb vagy nagyobb biztonsága határozza meg.

Az egyetemes nyugateurópai fejlődéstől némileg eltérő képet mutat a magyar földművesnép társadalmi tagolódása, minthogy ebbe a materiális tényezőkhöz kívül ideológikus elemek is belevegyülnek. Nyugaton, — s ez a többi világrész földműves települőire is érvényes —, az egész agrártársadalom a polgári demokráciához, tudományos kifejezéssel a középosztályhoz számít. Efelé törekszik a törpebirtokos, sőt a háztartási önállóság keretében földet szerezni vagy bérelni vágyó nincstelen mezőgazdasági munkás is. A materiális föltételek mennyiségi változása mellett azonban az egész osztály ideológiája azonos, a kultúrvagyon megosztása nem szolgál a társadalmi tagolódás alapjául. Ha a városlakó a parasztot durvának és műveletlennek is nézi, világszemléletük és élettudásuk alapvonalainak azonossága nem enged közöttük osztályleválást előidézni. Grünwald Béla, Mocsáry Lajos, Bernát István, Sebess Dénes stb. utalnak az általánostól eltérő különleges magyar fejlődés okaira. A török hódoltság Magyarországon a szépen haladó és már közjogilag is érvényesülő polgárságot, az Alföld és a Dunántúl városaival együtt megtizedelte. A folytonos harc Nyugathoz viszonyítva nagyszámú, gazdasági pozíciójában bizonytalan armalista nemességet termelt ki, amely a nemesi birtokminimum meghatározása nélkül rövidesen zsellérállapotba jutott, tehát mint földművelő rosszabb helyzetbe, mint az urbáriumok által

birtokállományában védett jobbágy. A kismemességnek magasabb közjogi pozíciója által adott öntudata ennek az ellentmondásnak kiküszöbölését különböző pályákon kereste. Miután csak kis részüknek volt szilárd egzisztenciát biztosító birtoka, évszázados műhelye vagy kereskedése, de a városok, a polgári társadalomnak Nyugaton általánosan virágzó bázisai is Magyarországon kis számban voltak találhatóak, a kismemesség a rendi társadalom hivatalos nyelvének, a latinnak birtoklásából épített gyermekeinek védőbástyát, amely azokat a papi, iskolamesteri, kisebb hivatali, gazdatiszti, ügyvédi, orvosi stb. pályákra képesítette. Ez a fejlődés a belső és külső háborúk megszűntével veszi kezdetét és azt a középkori állami és gazdasági szerkezet felbomlása erősítette. Külföldön a francia forradalom hatása alatt kialakult közjogi, gazdasági és társadalmi rendszer, továbbá a közös nemzeti világszemlélet és műveltség a gazdasági erejében meggyengült nemességből, a jobbágyfelszabadítás következtében felemelkedő parasztságból, a céhekben polgári öntudatra iskolázott kézművesekből, a kontinentális zárlat következtében meggyarapodott kereskedőkből biztos egzisztenciájú nemzeti és valláserkölcsei felfogásban homogén demokráciát teremtett. Ennek az új középosztálynak alsó és felső határvonalai nem váltak el oly élesen a szomszédos társadalmi osztályoktól, hiszen a megélhetés és a nemzeti közműveltség alapjai ugyanazok maradtak. A városi fejlődés egyenlősítő hatása még akkor sem szűnt meg teljesen, amikor a céhrendszer kispolgári elemeit a gyáripar régi pozíciójukból kimozdította és a társadalmi felemelkedést megnehezítette. Törés mutatkozott azonban az agrártársadalomban aszerint, hogy a demokratikus parasztegzisztencia alapját, a családi üzemet a birtokminimum korlátainak lebontása, a szabad birtokforgalom és az örökösödési reálosztás mily mértékben bénította meg. Már Le Play reámutat, hogy Franciaországban, Irországban és a Rajna mentén a falusi lakosságra reákényszerített örökösödési reálosztás nem az egységes demokráciát erősítette, hanem egy sajátos agrárreáteget termelt ki, amely sem életmódjában, sem munkarendjében, sem világszemléletében és törekvéseiben nem mutat stabilitást. Sem a polgári, sem a proletár demokráciához nem tartozik s a két társadalmi osztály közötti bizonytalanságot lakóhelyének és foglalkozásának fölcserélésével igyekszik megszüntetni. A francia falvak elnéptelenedése, az írek kivándorlása és a délnémet földművesek városba menekülése is világos példa erre. Ahol ellenben az öntudatos parasztság a családi üzem osztatlanságát sokszor az államhatalom ellenkezése dacára is megőrizte, az agrárdemokrácia töretlenül fejlődött és az egységes középosztály kialakulására is kedvező hatást gyakorolt.

Amint erre már fentebb utaltunk, Magyarországon 1848 előtt a kis- és középbirtokú nemesség, kisszámú iparos és kereskedő, továbbá az egyre szélesülő rétegben a honoráciorok osztálya jelentette a középosztály jellegzetes tömegét. Nem volt ez azonos a nemességgel, hiszen utóbbinak egy része a mezőgazdasági termények értékesítésének a francia háborúk folytán megnyíló piaci révén a középosztály életnívóját jóval meghaladó módon élt és vett részt a közügyek intézésében. Viszont a nemesség nagyobb része, főleg az armalisták, a szabad birtokosztály következtében a telkesjobbágy életnívója alá hanyatlottak és gyermekeiket csak a kisipari vagy a tanult pályák segítségével tudták nemesi jogainak gyakorlásában anyagilag alátámasztani. Széchenyi elgondolása, a Pest vármegye által is elfogadott kismemesi birtokminimum, körülbástyázva az oszthatatlanság és a törzsöröklés jobbágytelki védettséggel, de tulajdonosuknak a nemesi privilégium által adott tekintélyével és az akkor közműveltséget jelentő latin

iskolázottsággal, úgy mint a szabad székelyeknél, jászoknál, kunoknál és hajdúknál, alapja lehetett volna a fizikai és szellemi készség szintézisének, de az egységes agrárdemokrácia kialakulásának is. Csak a jobbágyok személyi és politikai jogainak kiterjesztésére és a birtokminimumuk további fenntartására lett volna szükség, hogy a két széles társadalmi réteg úgy a közműveltség, mint a gazdasági tevékenység terén egységbe olvadjon. A közbejött politikai események azonban a fejlődésnek más irányt adtak. A jobbágybirtok minimumának megszüntetése útját állotta a parasztsztyály gazdasági konzerválásának s ezzel kapcsolatban annak, hogy önállóságához a nemzeti műveltség hiányzó elemeit megszerezhesse. A proletárnemesség, sőt az abszolút kormány retorziói következtében tönkrement középbirtokosok is, amennyiben nyom nélkül el nem tűntek a törpebirtokosok tömegében, vagy az eladósodás és agrárválságok következtében felparcellázott nagybirtokokból bérelni, vagy vásárolni nem tudtak, a lateiner, főleg hivatalnoki pályákon igyekeztek elhelyezkedni, amelynek előfeltétele az iskolai végzettség volt. Így Magyarországon nem az anyagi függetlenségen és önállóságon alapuló, nyugateurópai értelemben vett középosztály alakult ki, hanem kizárólag az iskolai végzettségre felépített és jórészt az államtól vagy más közülettől függő társadalmi osztály, a nemzet többségétől eltérő ideológiával és öntudattal. Életlehetőségének védelmében a nyugateurópai terminológiával merőben ellentétes magyar középosztály sajátos műveltségét elbástyázta a polgári demokrácia minden rétegével szemben. Így vált el egymástól a nemzeti kultúrvagyon birtoklása és a gazdasági függetlenség, amely nélkül pedig polgári demokrácia nincs. A magyar társadalom nem ismerte fel ennek az egyoldalú fejlődésnek veszedelmeit. Bizott az állam, vagy más közület által adott egzisztencia állandóságában, nem sejtve, hogy a Nagy-Magyarországra méretezett intelligencia milyen szociális bizonytalanságot fog a trianoni Magyarországra zúdítani. A demokrácia diadalának tekintették, ha virágzó ipari és kereskedelmi vállalatok évszázados családi pozícióit az új nemzedék a hivatalok íróasztalaival, vagy tanult szabad foglalkozásaival cserélte föl, a parasztság tehetséges fiai ahelyett, hogy tanulmányaik elvégzése után visszatérve a földhöz, üzemük intenzitásának és a piac számára való termelésnek emelése útján igyekeztek volna maguknak és társadalmi osztályuknak magasabb életnívót és közéleti tekintélyt szerezni, nyom nélkül tűntek el a lateiner osztályban.

Az áldemokratikus felfogás a foglalkozás és a társadalmi osztály megtagadását mint a társadalmi kapillaritás egyéni diadalát könyvelte el. Ellenben a demokratikus országokban aggályosnak tartják, ha minden tehetséget az intellektuális életpályák szívnak fel akár a földművelésből, akár az iparból. Spann (i. m.) pl. nem lát ebben az egyéni érvényesülésben demokratikus kiválasztást, hanem az illető társadalmi foglalkozásának lebecsülését, aminek következménye a termelési tevékenység hanyatlása vagy stagnálása és a kiművelt fők elvándorlása következtében a mezőgazdasági területek kisebb műveltségi központjainak megszűnése lesz.

Ennek a ferde társadalmi fejlődésnek további következménye volt nálunk a teljes szakadás a kiscgazdaosztály és a magyar középosztály műveltsége között, amivel lentebb még foglalkozni fogunk. De közvetve ugyanez volt az oka annak a mély szakadéknak is, amely a nyugateurópai értelemben vett középosztályhoz tartozó parasztságot minden generációval közelebb hozta birtokállagának elporladásához, amelyet az intenzitás emelése és a vállalkozás sem bír ellensúlyozni. Ahelyett, hogy az életképes parasztgazdaságok száma szaporodnék, generációról

generációra növekszik az a szociális és gazdasági veszedelem, amely végül Magyarország szántóföldi területét olyan kicsiny részekre fogja bontani, hogy azokon nemcsak a piaci termelés, de a család megélhetése is technikai akadályokba ütközik, anélkül, hogy az újabb generációk számára az ipar és kereskedelem fejlesztésével megfelelő munkaalkalmakról gondoskodni tudnánk.

Ez a sajátos fejlődés a magyar agrártársadalom tagolódására is reáüti a bélyegét. A nagybirtokosok a legutóbbi időkig bizonyos osztályfelettséget élveztek s egy részük az állam és a társadalom ingyenes és tiszteletbeli funkcióit látta el a földjük által szolgáltatott járadék indokolásául. Saját érdekükben úttörői voltak a mezőgazdasági haladásnak és a többtermelésnek, az általuk alkalmazott, szaktudásban kiváló gazdatiszti kar segítségével. Utóbbi a lateiner középosztály elismert része volt épúgy, mint a középbirtokos, aki saját birtokán végez gazdasági teendőket és földjáradékán kívül főleg vállalkozói nyereségből él.

A mezőgazdasági szociálpolitika azonban sem az egyiket, sem a másikat nem tekinti passzív alanyának, hanem a kis- és törpebirtokosokkal, továbbá a mezőgazdasági munkásokkal foglalkozik.

A magyar agrártársadalom tagolódásában tehát nemcsak anyagi, de kulturális tényezők is érvényesültek. Ezeknek meg nem mérhető hatása komplikálja a külföldön általánosan elfogadott társadalmi kategóriák alkalmazását. Az agrárpolitikai aléépítést, elsősorban a családi üzem lényegét és hatását figyelmen kívül hagyva, sokan rendi visszahatásokat, egyéni törekvéseket, a falusi közvélemény szigorú munkafegyelmét és ezalóli emancipációt jelölik meg a paraszti rétegződés okául és alapjául. Kétségtelen, hogy részletekbe merülő kutatásuk sok értéket feltár, különösen egyes magyar tájak helyi társadalmának rétegződésére nézve és így azok a falupolitika leíró részénél nélkülözhetetlenek. A mezőgazdasági szociálpolitika azonban az agrárpolitika üzemtani kutatásaira támaszkodva, csak a fönt ismertetett felosztás szerint értékesítheti azokat. A kisgazdaosztály egységének felbomlását jól figyeli meg Erdei Ferenc is, (L. «A magyar paraszttársadalom» és egyéb munkáit.) viszont az önellátás elvének társadalomalakító hatására kevesebb súlyt vet, pedig ezt ma már a közgazdaságtan modern irányai is elismerik. (L. Eucken munkáit.) A parasztcsalád önellátó üzeme határozza meg az agrártársadalom rétegződését. Ez a fundamentuma a piac számára termelő nagyobb gazdák vállalkozásainak is. Ezt a típust, különösen az alföldi parasztvárosokat illetőleg, Erdei plasztikusan rajzolja meg: Nagyobb kiterjedésű birtokuk lehetővé teszi, hogy a természetes ellátást biztosító üzemtervük fölött a piaci eladás és a szabad vállalkozás számára termeljenek. Életmódjuk, közszereplésük, gyermekeik neveltetése szerint magyar értelmezésű középosztályhoz tartoznak és ha részesedésük a nemzeti műveltségben kisebb is, maguk vagy gyermekeik ennek pótlására törekvesznek. De ebből a rétegből kerülnek ki legnagyobb számban az agrártársadalom szökevényei is, nemcsak a lateiner pályákon levők, de a tanyájukat bérbeadó, járadékos, vagy tisztán üzleti vállalkozást folytató földtulajdonosok. Ha termelési tevékenységüket nem áldozzák föl, többnyire jó gazdák, különösen az állattenyésztés terén szolgáltatnak figyelemreméltót, de a szőlő- és gyümölcs kultúra is sokat köszönhet nekik. A fizikai munkához értenek, fiatalabb éveikben eleget is foglalkoznak vele, éppen ezért mint munkaadók elég szigorú munkafegyelmet tartanak különösen cselédekkel szemben s ezért igyekeznek utóbbiak uradalmi, vagy városi szolgálatba.

Érdekes, dinamikus réteget alkotják az agrártársadalomnak azok a kis-

gazdák és törpebirtokosok, akiknek üzeme az önellátás kínosan megvont határán, vagy közvetlenül azon alul van és a vállalkozás (bérlet, fuvarozás, részes munka, kupeckedés stb.) révén üzemüknek függetlenségét, sőt piacellátóvá emelkedését kimunkálni törekednek. Közéjük tartozik a legtöbb, nagyrészt tanulatlan parasztiparos is, főleg a traktor vagy cséplőgépezelő kovács. Hihetetlen árakat fizetnek egy-egy parcelláért, sokszor bérletért. Erdélyi különösen a kishaszonbérlek, parasztkertészek intenzív termelését emeli ki. A piaci konjunktúrák szerint mindig új termelési ágakkal kísérleteznek, baromfit tenyésztenek, tejgazdaságot folytatnak, a piaci gazdaságban mint közvetítők szerepelnek, egész életüket a munkának szentelik, de gyermekeiket rendszerint más pályára nevelik. Mint fölfelé irányuló társadalmi mozgalom részesei, többnyire optimisták, ami a földvásárlás és egyéb vállalkozás rizikójának kiszámításánál is észlelhető.

Szintén nyugtalan, de inkább pesszimizmusra hajlik a pusztuló családi üzemből keletkezett törpebirtok tulajdonosa, az örökösödési reáosztás, vagy az eladósodás hajótöröttje. Az agrárgazdaságtanban láttuk, hogy a törpebirtok a gazdaságilag leggyengébb alakulat, amely legtöbbször még a család háztartási szükségletét sem képes kitermelni, külső üzemkörében pedig iga nélkül szűkölködvén, rendszerint a legelmaradottabb termelést folytatja. Minthogy a birtok munkafelvévőképessége nincs arányban a család létszámával, ennek tagjai állandóan, vagy időközileg bér munkára vannak utalva. A törpebirtokos-réteg összekötő a kisgazda és a munkásosztály között úgy fizikai munkája, mint kisvállalkozása, de főleg a munkaeszköz birtoklása révén, amely az ipari munkánál ellenállóbbá teszi a munkakereslet és kínálat törvényével szemben. Öntudata, célkitűzése azért korántsem proletár, hanem kisparaszti. Parcellabirtoka hátvédet szolgáltat megélhetéséhez és lépcsőt a zárt családi üzem teljességéhez. Még azok a törpebirtokosok is, akiknél az egész család felnőtt tagjai bér munkára járnak, egzisztenciájukat biztosabbnak érzik, mint a napszámra utalt, házatlan zsellérek, mert ezeknek a kisvállalkozás lehetősége sem adatik meg.

A mezőgazdasági munkásság társadalmi tagolódását — amint fentebb említettük — az egzisztencia biztonsága határozza meg. A városi munkásság bérkategóriái a mezőgazdasági szociálpolitikában hasznavehetetlenek. Nem a kereset nominális pénzértéke vagy vásárlóereje dönt az állandóságot nélkülöző mezőgazdasági munkánál, hanem az alkalmaztatás folyamatossága. Ezért tekinthető a mezőgazdasági munkásság legfelső rétegének a leglekötöttebb és igen gyakran keresetében is elmaradott gazdasági cseléd. Munkaalkalma t. i. egész évre szól, naturálbére pedig megmenti a piac árhullámszásától. Gabona-illetménye, természeti lakása, tüzelője, sertés- és baromfitartása, só- és tejjárandósága egy átlagos kisgazdacsalád élelmezési nivóját biztosítja, míg a megszántva kapott konvenció földjének termése a ruházat beszerzését teszi lehetővé, sőt a szorgalmas feleség és a gyermekek napszámomunkája a kisvállalkozásnak és a földszerzésnek is alapjává lehet.

A mezőgazdasági munkásság zömét az aratásra és más részes munkára (répa, kukorica, szénakaszálás) elszerződöttek alkotják. Gazdasági célkitűzésük tengelye az ellátás, az, hogy a család élelmezésének alapját, az évi kenyérszükségletet in natura megkeressék. Akinek aratás nem jutott, teljes bizonytalansággal néz a téli munkahiány elé. Adorján (i. m.) helyesen utal arra, hogy a bér munkások létszáma és a bér munkát igénylő földterület kedvezőtlen arányszáma okozója a magyar mezőgazdasági munkásnyomornak. Ezt bizonyos határok között enyhítheti a termelés intenzitása.

Külön kategóriába tartoznak az úgynevezett summások, az intenzív mezőgazdasági nagyüzemnek tavasztól ősziig terjedő munkára szerződött vándormunkásai. Főtevékenységük a kapálás, de segítenek az aratásnál, cséplésnél, termények betakarításánál, esetleg a cselédek helyettesítésénél. Meghatározott bérért és nem részért dolgoznak, de az élelmezéshez szükséges naturáliákon kívül gabonát is kötnek ki. Miután summásnak többnyire a fiatalabb korosztályok (18—24. év) mennek, a család évi kenyérszükségletét csak részben tudják biztosítani s ezért a család többi tagjai, de a téli hónapokban a summások is, alkalmi munkára kényszerülnek. Ez a munkakategória a legkiforratlanabb, legelégedetlenebb, mert vándoréletet él s így magát az uradalom és a falu munkafegyelme alól kivonni igyekszik. A faluról való menekülés törekvése is e kategóriában legerősebb. Ha családot alapítanak és állandóbb szerződés nélkül napszámosok lesznek, igyekeznek aratással vagy részes műveléssel megtámogatni egzisztenciájukat, mert az alkalmi munkára utalt napszámosok helyzete kétségbeejtő, ha csak valamely uradalom intenzív termelése vagy a mezőgazdasági gyáripár nem biztosít állandóbb kereseti alkalmat számukra.

Külön rétege a földművesmunkásságnak a monokultúrás dohánykertész, vincellér, dinnyés, kubikos. Erdei jól figyeli meg, hogy ezeknek már paraszti öntudata nincs, vagy nagyon gyenge, szoros értelemben vett paraszti munkát csak végső szükség esetén vállalnak, ha munka nincs, tétlenül élnek, vagy ipari segédmunkásnak szerződnek. Amint ezt már Vadnay Andor a múlt század végén megírta (A Tisza mellékéről) az otthontól távol vállalt munka a kubikos-családot kereső és fogyasztó félre bontja, tehát városi jellegűvé teszi.

Ezekből a rétegekből tevődnek össze a mezőgazdasági szociálpolitika passzív alanyai, amelyeknek sorsán részint a birtokpolitika, részint a szoros értelemben vett munkáspolitiká (kollektív szerződés, béregyeztető bizottság, családi munkabér stb.) segíthet, de az okos házbelpolitika és a kisvállalkozás előmozdítása is. Hogy ezt a kétvonalú szociális akciót a társadalmi és szövetkezeti szervezkedés, továbbá a kultúrpolitika mily mértékben szolgálja és a mezőgazdasági társadalmat egységbe foglaló faluközösség újraéledése és modern szellemű átalakítása hogyan teszi a haladás eszközévé, arról a következő fejezetekben lesz szó.

II. FEJEZET.

Birtokpolitika.

1. §. A föld mint a társadalmi fejlődés alapja.

A föld, mint termelési tényező, gazdasági és társadalmi jelentősége. — A föld birtoklásának alakulása. — A birtok és az üzem fogalma. — Az üzemtípusok kérdése. — Birtokpolitika és birtokmegosztás. — A birtokmegosztás gazdasági és társadalmi összefüggései. — A birtokpolitika célkitűzése és eszközei. — A birtokmegosztás automatikus folyamata. — Az agrárországok kisbirtokpolitikája. — A birtokpolitika általános fejlődése. — Az állam beavatkozása. — A pénzügyi intézetek birtokpolitikai tevékenysége. — A földvásárlás lehetőségei. — Külföldi birtokpolitikai eljárások. — A nemzeti, a szociális és a gazdasági birtokpolitika. — A múlt világháború utáni birtokpolitikai irányzat. — A birtokpolitika és a társadalmi fejlődés.

Az agrárpolitika a földdel, mint a termelés tényezőjével foglalkozik. A szociálpolitika célkitűzése ennek társadalmi összefüggéseit megvilágítani. A föld nem egyszerű termelési eszköz, amelynek birtoklása az egyén magángazdasági szempontjai szerint bírálendő el, nem is csupán a vagyon- és a jövedelemelosztás szociális eszköze, amely mint a földtulajdonhoz kötött jogoknak és előnyöknek forrása a társadalmi tagozódást meghatározza, hanem a nemzet egész gazdasági életének alapja az államalakulás primitív korszakától a közgazdasági fejlődés magasabb fokáig.

A földből nemcsak a vele szorosabb, vagy lazább kapcsolatban álló társadalmi osztályoknak kell megélniök, hanem közvetve a nemzet minden polgárának, azáltal, hogy a minél fejlettebb technikával művelt és a meliorációk által megnövelt agrárterület minél több terményt szállítson a városi lakosság élelméhez, az ipari fejlődésnek nyersanyaggal való ellátásához és kiviteli fölségével az ország természeti adottságai következtében hiányzó nyersanyagok valutáris szükségletét, továbbá az államháztartás költségeit fedezze.

Ebben a feladatkörben adva van annak a szükségessége is, hogy az állam a birtokpolitika egész anyaga: a föld birtokbavétele, védelme, megosztása, használata stb. fölött több-kevesebb rendelkezési jogot nyerjen. De benne foglaltatik a korlátozás is. Úgy az agrárpolitika, mint a mezőgazdasági szociálpolitika szemszögéből nézve, a birtokpolitika öncélúsága megszűnik, tekintettel kell lennie az ország gazdasági helyzetére, ellátására és a termelési intenzitás fokozására. Szociálpolitikai célkitűzése elsősorban a földművelésből élők existenciájának biztosítása ugyan, de tekintettel arra, hogy más termelő rétegek és társadalmi osztályok bajai, kívánságai szintén orvoslást igényelnek. Akár az egész emberiséget, akár annak nemzetekre tagolását tekintjük, igazat kell adnunk a háború után új életre kelt szerves gazdasági és társadalmi fölfogásnak, amely szerint az ország gazdaságilag megművelt területe nemcsak azoké, akik telekkönyvileg birtokolják, bérlik, vagy dolgozzák, hanem az egész nemzeté.

Még olyan liberális berendezkedésű ország is, mint Anglia, az 1907. évben hozott földtörvényében kimondja, hogy a föld tulajdonosának joga van ugyan földjét mások kizárásával termelésre használni, de arra nincs joga, hogy azt parlagon hevertesse. Ugyanez az álláspontja az olasz államnak is, amely nem igyekszik a nagyüzemek birtokállományát felbontani, de előírja számukra az elérendő nyershozadék alsó határát. A német szociálpolitikai iskola egyik vezetője, Schmoller is ott, ahol a nagybirtok kötelességeit elhanyagolja és tulajdonosa csupán járadékélvező, de épúgy az eladósodott birtoknál és az életképtelen törpebirtoknál is, megfelelő birtokreformot kíván. Ellenben a primitív társadalmak közös földtulajdonában sem a társadalmi, sem a gazdasági bajokra orvosszert nem lát. Ezt a felfogást alátámasztja Cassel, a neves svéd közgazda is, aki a társadalmi gazdaság növekvését nem a vagyonekobbzásból, hanem kizárólag a termelő munka eredményének fokozásából származtatja.

Mielőtt azonban a birtokpolitika legfontosabb kérdéseire áttérnénk, egy sok zavarra okot szolgáltató szempontot kell tisztáznunk, ez a birtok és az üzem fogalmi különbsége. Az agrárpolitika sokszor kénytelen a birtokpolitika elnevezést használni, miután az üzempolitika kifejezést az üzemtan a maga számára foglalta le. A birtok az embernek és a földnek egymáshoz való viszonyát tulajdoni szempontból fejezi ki, míg az üzem gazdasági értelemben egy tervszerűleg és egységesen vezetett szervezet, amely a gazdaságosság elveinek szem előtt tartásával az emberi szükségletek kielégítését célozza s így sem a birtok tulajdonjogi fogalmával semminemű közössége sincs, sem a területnagysággal nem azonosítható, mert ez csak egy részjegye az üzemnek. (Schmidt: Grundbegriffe der Wirtschaft und Wirtschaftswissenschaft.) Egy nagybirtok több kisebb üzemre oszolhat, ilyen volt pl. a középkori földesuraság; több kisebb üzem is egyetlen tulajdonos kezében nagybirtokká egyesülhet, amint ezt a Rajna-menti szőlők igazolják. Aereboe utal ezenkívül arra, hogy a birtokhoz tartozhatnak olyan területek is, amelyek nem állanak mezőgazdasági használat alatt (erdők, tavak stb.) s így nem foglalhatók a mezőgazdasági üzem keretébe. Farkas Árpád (Életképes üzemnagyság a magyar mezőgazdaságban) külön is hangsúlyozza, hogy ha birtok alatt, tekintet nélkül annak vagyoni jogi hovátartozandóságára, csak földterületet értünk, akkor is különbséget kell tenni az üzem alapját képező földterület kiterjedése és az üzem nagysága között. Utóbbit csak annak a vállalkozásnak kiterjedésével lehet mérni, amely a mezőgazdasági termelés érdekében az üzem határain belül vagyontárgyakat és szolgáltatásokat egyesít. Ezt a felfogást egyébként az Agrárgazdaságtan keretében a különböző birtokkategoróriák körülhatárolásánál igyekeztünk érvényesíteni.

A mezőgazdasági szociálpolitika e szemponton kívül a különböző üzemtípusok eltartási kapacitását is mérlegeli, amikor vizsgálódásainak középpontjába úgy a birtokmegosztásnál, mint az azon felépülő birtokpolitikánál a családi üzemet helyezi. Figyelemmel van ugyan a családi üzemet meghaladó birtoktípusok keresőire és eltartottaira is, mint az egységes agrárdemokrácia betagozandó részére, de még inkább a piac számára termelő üzemek munkásaira.

Minden állam és minden nemzeti társadalom alapja a földdel történelmileg összeforrott, anyagiakban és erkölcsiekben független parasztosztály, ennek birtokpolitikai megerősítése tehát úgy a nagy, mint a törpeüzem rovására, nemzeti érdek. Viszont nem hagyható figyelmen kívül, hogy a törpebirtok terjeszkedése ugyanarra a nagyüzemi területre tart igényt, sőt a családi gazdaságok birtokállományát is erősen kikezdte. Különösen

fontos ez a szempont a régi kultúrterületeken, ahol a történeti fejlődés a kisbirtokos-osztály tradícióit életerőssé teszi, a törpebirtok ezzel szemben legalkalmasabb a kollektív termelést előmozdító műveletekre, a földtulajdon államosítására, vagy a földhasználatot társadalmisító munkarendszerek meghonosítására. A mezőgazdasági munkásosztály, eltekintve a kisebb területet igénylő házhelyakciótól, a birtokpolitika munkaalkalmat szaporító vagy csökkentő hatását is mérlegeli. A birtokpolitika tehát nem egyszerű mechanikai művelet akkor sem, ha annak csupán a mezőgazdasági társadalomra gyakorolt hatását mérlegeljük és figyelmen kívül hagyjuk a közgazdasági következményeket. A német birtokpolitika büszkeségét jelentő telepítésnél megállapították (Deutsche Agrarpolitik I. k.), hogy a birtokfeldarabolás 100 ha-kint 4 földművessel több embernek adott ugyan munkát, viszont az új üzemek vásárlási kapacitása hektáronként 329 márkáról 226 márkára csökkent, ami 100 ha-kint 6 ipari munkás munkanélküliségét jelenti. A statisztika a legtöbb országban megállapítja, hogy az üzemtípusok közt legnagyobb népsűrűsége a törpebirtoknak van. A törpebirtoknál azonban kivételes a teljes mezőgazdasági egzisztencia s ezért utópizmus az a következtetés is, mintha parcellázás révén több embert lehetne elhelyezni a mezőgazdaságban és több munkaalkalmat biztosítani. A német statisztika szerint a 2—5 ha-os üzemek vezetői 36% erejéig nem önálló földművesek, sőt még az 5—10 ha üzemek vezetőinek 18%-a is főfoglalkozását tekintve nem mezőgazda. A családtagok természetesen még nagyobb mértékben vannak a mezőgazdaságon kívüli foglalkozásra utalva.

A birtokpolitika első és legfontosabb kérdése a birtokmegosztás, amely minden állam legjelentékenyebb gazdasági és társadalmi problémáinak egyike, mert nemcsak a társadalmi osztályok alakulásának alapja, hanem kihatással van a nemzet minden intézményére, kezdve a törvényhozástól, le a legkisebb közigazgatási szervezetekig; kulturális, erkölcsi, jogi stb. téren épűgy, mint az anyagi fejlődést tekintve. Fentebb láttuk, hogy a népesedés (születések és halálozások arányszáma, kivándorlás és városbatódulás), népellátás, munkaalkalom szintén kapcsolatba hozhatók a birtokmegosztás kérdésével és így ez a probléma nemcsak a mezőgazdaságé, hanem a nemzeti termelés minden ágáé. Éppen azért a birtokmegosztáshoz fűződik a legtöbb agrárszociális mozgalom és szociálpolitikai reformtervezet. E kérdéssel a közgazdaságtan és a szociális agrárpolitika szélső irányai egyaránt foglalkoznak, hirdetve, hogy a vagyoni és jövedelmi különbségnek, sőt a szociális nyomorúságnak megszüntetése csak a nagyüzemek radikális csökkentése, vagy a föld államosítása révén lehetséges, és az ország mezőgazdasági termelésének kisüzemi berendezkedésétől elválaszthatatlan a társadalmi haladás. Ez a nézet annyira elterjedt nemcsak a gazdasági fejlődés által érdekelt közvéleményben, de tudományos körökben is, hogy azzal behatóbban kell foglalkoznunk. Statikai és dinamikai szétválasztásra van szükség a vizsgálódásnál. Minden birtokmegosztásban az illető ország természetadta viszonyai, a jogfejlődés, a társadalmi szerkezet stb. nyomatéka érvényesül s így annak erőszakos megváltoztatása a nemzetgazdasági életét zavarhatja.

Viszont kétségtelen, hogy egyetlen ország birtokmegosztása sem tekinthető véglegesnek és hosszabb távra konzerválandónak. Annak a terület és lakosság viszonyozsáma szerint kell változnia, tekintettel a termelés intenzitásának fokozására, a mezőgazdasági termények vásárlóerejére és a népesség életszínvonalának alakulására. Ha erős akadályok gátolják a kiegyensúlyozást, ezek elhárítása az állam feladata és akár közvetlenül, a közösség tulajdonának kiterjesztése, akár

a bérleti kezelés, vagy a kisajátítás segítségével elő kell mozdítania új kisüzemek keletkezését. Mielőtt azonban az állam ennek a teoretikus kívánságnak gyakorlati megvalósításához fogna, mérlegelnie kell nemcsak a birtokmegosztás nyers anyagát, hanem az vonatkozó statisztika belső értékét is. Nem csupán külföldi példák után indulva, hanem az ország közgazdasági viszonyainak figyelembevétele mellett lehet igazságosabb birtokmegosztást hatalmi szóval előidézni, amennyiben azt a gazdasági élet szabad rendje automaticæ meg nem teremthetné.

Az az ország, amelynek gyarmataiban vagy fejlett iparában gazdasági hátvéde nincs és így ezek mezőgazdasági népfölöslegnek munkaalkalmait nem biztosítják, óvatosabb eljárást kell, hogy kövessen, a kisüzemek szaporítását csak oly mértékben engedheti meg magának, amint ezt a földnélküli mezőgazdasági munkásság munkaalkalmai, a városi lakosság élelmezése és az iparnak nyersanyaggal való ellátása determinálják. Minden birtokreform, de mondhatnók a birtokmegosztás gyorsabb tempójú megváltozása is a közgazdasági életben eltolódást idéz elő, nemcsak a földvagyon cserélődik át, de a tőkegyűjtés lehetősége, az állampolgárok közteherviselése, a külföldi fizetési mérleg stb. is erősen változik. A gazdasági élet szabadpiaci rendje enyhít ugyan az átmenet nehézségein, de azokat meg nem szünteti. Viszont az inkább politikai, mint gazdasági okoktól vezetett struktúraváltoztatásnál ritkán vannak tekintettel ezekre az összefüggésekre, aminek szociális és gazdasági következménye, hogy az újonnan létesített kisüzemek hozadéka és a termelési költségek, főleg a tőke- és munkabefektetés közötti aránytalanság az új gazdát a mezőgazdasági munkásénál sokszor rosszabb viszonyok közé hozhatja. Annak bére és így közvetve életfeltételei fölött t. i. csak a nagyüzem konjunkturális viszonyai döntenek, míg a családi üzem boldogulását saját munkatöbblete és alacsonyabb életnívója határozza meg. Kedvezőbb a helyzet azokban az országokban, ahol a kitűnő talaj, a jó értékesítési lehetőségek és mindenképp a kisgazdaosztály általános és szakműveltsége az intenzitás oly fokú emelését teszi lehetővé, hogy ebben nemcsak a parasztsalád megélhetése és magasabb kultúrigénye, de a piac számára való termelés és a törpeüzem önállóságra törekvése is hátvédet talál.

A gazdaságtörténet és a statisztika tanulsága szerint a népesség szaporodása és a közgazdasági élet fejlődése a mezőgazdasági üzemek átlagos nagyságát automatikusan csökkentik. A történelem folyamán, ahol a talaj és klíma ennek gátat nem emelt, a kisgazda és mezőgazdasági munkás földszerzési képessége a nagyobb birtok területét abszolút véve is csökkentette az őserdők és legelők eke alá vétele által. Korunkban a magas munkabérekkel és más termelési költségekkel küzdő és az agrárkrízisben sújtott nagyüzem minden országban területet veszít. A jól kimunkált német birtokstatisztika szerint a nagyüzemek száma 1882—1933-ig 4500 üzemméletté kevesebb, a családi üzemek (5—20 ha-ig) száma ellenben 225.000-el szaporodott. A magyar adatok, tekintettel az első világháború után keresztülvitt birtokreformra, kevésbé tüntetik fel az automatikusan bekövetkezett változást, ezenkívül az országhatárokon beállott változás is zavarja az áttekintést. Ennek dacára érdemes fölemlíteni, hogy 1895-től 1935-ig az ország összes üzemeinek százalékos arányszámában

a törpegazdaság	58·7-ről	69·4%-ra emelkedett,
a kisgazdaság	40·1-ről	30·0%-ra csökkent,
a középgazdaság	1·0-ről	0·5%-ra csökkent,
a nagygazdaság	0·2-ről	0·1%-ra csökkent.

Főleg a gazdasági válság folytán eladósodott nagy-, de, sajnos, a kisbirtok vesztesége is szembeűnő. Utóbbi körülmény keltette fel úgy a tudomány, mint a kormányzat figyelmét a birtokpolitika iránt és kapcsolatban a faluról való elvándorlással és más agrárpolitikai nehézségekkel, tette az agrárpolitikának elsőrendű, sőt egyes országokban majdnem kizárólagos kérdésévé.

A mult század utolsó évtizedéig az állam birtokpolitikája a gazdasági szabadság rendjében mozgott, tényezője a kisgazda, vagy a mezőgazdasági munkás vállalkozása volt. Magyarországon a szabad birtokforgalom jóideig kedvezett a kisüzemek terjeszkedésének. Az állam ezt a folyamatot altruista hitelintézetek létesítésével, a szövetkezeti hálózat kiépítésével, továbbá megfelelő vám- és kereskedelmi politikával támogatta, közvetlenül pedig az állami birtokok egy részének kisüzemekre bontásával és szabad áralakulás szerinti eladásával. A mult század vége felé azonban a pénzüzetek kitűnő üzletet fedeztek fel az eladósodott nagy- és középbirtok olcsó felvásárlásában és feldarabolásában. A földuzsora határán mozgó üzletet megkönnyítette, hogy a pénzüzetek, mint hitelezők, ismerték az eladósodott nagybirtok kényszerhelyzetét és módjukban állott a birtokforgalom egész területét is áttekinteni. Ismerték az illető vidék kisembereinek vételkedvét, fizetőképességét, tőkeszegénységét is, viszont módjukban volt számukra hosszúlejárátú kölcsönöket nyújtani. Utóbbi körülmény nálunk különösen azóta vált a parcellázási konjunktúra kedvező tételévé, amióta a magyar földműves ősi szokása, hogy évekig takarékoskodik, de készpénzzel fizeti a kiszemelt földdarabot, a mesterségesen előidézett földzárlat következtében lehetlenné vált. A mult század utolsó évtizedéig az agrárius közösségek megszüntetése és a jobbágyviszony rendezése, a nagy- és középbirtokososztály eladósodása, örökosztály stb. elegendő földet (kb. évi egymillió holdat) biztosított a forgalom számára s így a földszerzés fokozatosan történhetett. Mikor azonban az eladásra kerülő ingatlanok tulajdonosa túladósodása miatt birtokát egy tételben és lehetőleg gyorsan volt kénytelen áruba bocsájtani, nem várhatott, amíg a többezerholdas birtokra megfelelő számú vevő jelentkezik. A parcellázó pénzüzetet a legtöbb esetben hitelezője is volt s így csak a vételárfeleslegét fizette készpénzben s a nagybirtokot terhelő kölcsönt apróbb tételekre bontva, az így tehermentesített birtok szétmérésével és eladásával egy-két éven belül búsas nyereséghez jutott. A vásárolni kívánó kisembernek nem volt módjában sem a birtokpiacot áttekinteni, sem a vételnek, mint egyszerű vállalkozásnak kilátásait mérlegelni, kénytelen volt tehát, úgy a kívánt földarat, mint a fizetési feltételeket és a kölcsön kamatlábát elfogadni, tudva azt, hogy ha a kínálkozó alkalmat elszalasztja, évekig, talán évtizedekig nem bír földet szerezni. Nem minden országban s annak sem minden egyes vidékén találkozunk ezzel a jelenséggel, de ahol a birtokspekuláció gyökeret vert, ennek nyomán az agrárnépesség elégedetlensége is növekedett.

A szociális etikai iskola (Schäffle, Ruhland, Bernát stb.) birtokpolitikája úgy nálunk, mint külföldön a magántulajdon és a birtokvásárlás vonalán mozgott. Viszont a földárak abnormis alakulását vizsgálva, monografikus kutatással megállapította a két jelenség közötti összefüggést és a föld járadékforrási jellegét hangoztatva, a birtokforgalom állami ellenőrzését, sőt aktív befolyásolását követelte. Magyarországon már az első világháború előtt a telekkönyvi hatóságok kötelesek voltak az esetleges intervenció céljából az árverésekről a Földművelésügyi Minisztériumot értesíteni. A legtöbb európai országban az egész birtokforgalmat állami ellenőrzés alá vették. Nálunk az első világháborútól kezdve

az 50 holdon felüli ingatlan eladásához, sőt bérbevételéhez hatósági jóváhagyás volt szükséges. Ez a háború után hozott birtokpolitikai törvényekben elővásárlási sőt kisajátítási joggá sűrűsödött.

Az állami beavatkozás a világháború előtt, különösen Anglia, Németország, Dánia, Svédország stb. területén közhasznú altruista földhitelintézetek által nyújtott ingatlanszerzési hitel közvetítésével történt. De a legtöbb állam a kincstári földek felhasználásával és szabadkézből vásárolt területek segítségével, főleg a nemzetiségek által veszedelmeztetett vidékeken telepítési akciókat kezdeményezett. Ezeknek tervszerűsége, magán- és közgazdasági hatásának mérlegelése figyelemreméltó még akkor is, ha az állam nem céltudatos telepítési, hanem kizárólag parcellázási műveletet hajtott végre. Míg az üzletszerű parcellázásnál csupán a vevő vagyoni és fizetési képessége szabta meg a venni szándékolt terület nagyságát, a közjellegű, úgynevezett altruista intézetek parcellázásainál tekintettel voltak a birtok és parcellaminimum szempontjaira, a gazdálkodó és a munkásüzemek egyensúlyára. De különös gonddal mérlegelték az üzemi és rentabilitási kérdést is. A gyakorlat és az elmélet e téren találkozott. Bármennyire kívánatosnak tartották a kisüzemek szaporítását, az olasz Lorenzoni szerint minden ilyen akciónak csak akkor van értelme és jogosultsága, ha a családi gazdaság az ország agrárszervezetének optimális formáját mutatja. A növekvő népesség, a mezőgazdasági termelés nehézségei, az agrárkrízis által okozott elvándorlás, a kontinens legtöbb országában már az első világháború előtt indokolttá tették a szerves birtokpolitikát. Ez nem volt mehanikus földosztás, hanem a gazdasági és társadalmi erőviszonyokkal számoló akció, amely elsősorban az egzisztenciájában veszélyeztetett parasztság megerősítésére és újabb életképes üzemek létesítésére, de egyúttal a nemzeti vagyon és jövedelem gyarapítására is törekedett. A különböző eszközökkel és eredményekkel dolgozó állami beavatkozás célkitűzése szerint három irányú: nemzeti, szociális és gazdasági volt.

A nemzeti birtokpolitika az államalkotó faj szupremáciájának biztosítására törekszik. Minden állam és annak népközössége, jogot formál a földre. Ennek tulajdonjoga, használata, hozadékának megoszlása közvetlenül, vagy adóztatás révén közvetve, minden nemzet agrárpolitikájában, de törvénykönyveiben is úgy az ókorban, mint a középkorban, nagy szerepet játszott.

A nemzeti birtokpolitika eszköze a történelem folyamán mindig a telepítés volt, amellyel a közösség generációkra meghatározta az ország területének felhasználását. A föld eredeti megszállása a törzsek szövetkezeti munkája és nem az egyesek birtokszerzése alapján történt. A középkori állam telepítési akciói pedig az állam legalsóbb szerveinek kiépítését célozták, amikor a puszta, vagy elnéptelenedett területekre, nem egyeseket, hanem kisebb-nagyobb közösségeket helyeztek el. A telepest sem mint magánembert akarták boldogítani a földhözjuttatással, hanem az az állam szervezetének legalsó sejtje volt, akinek gazdaságát a földesúr nagyobb közigazgatási, honvédelmi, kulturális és gazdasági közösségbe egyesítette. Nemcsak a törzsi és nemzetségi megszállás, de a földesúri telepítések korában is a birtokpolitika az államépítés egyik erőteljes eszköze volt.

Az újkor liberális állama nem sokat törődött a birtokpolitikával, mert a jobbagyság felszabadítása, az agrárius közösségek felbontása, a szabad birtokforgalom biztosítása és a piacok kialakulása révén elég alkalom kínálkozott a birtokszerzésre. A szabad gazdasági rend teszi általánossá a telekkönyvi intézményt is, amely a birtok- és hitelpolitika legfontosabb segédeszköze, sőt alapfeltétele. A liberális korszak egyik jellegzetessége továbbá az állami és egyéb közületi

birtokok eladása, amiről fentebb szoltunk. Mindezen akcióknak a céltudatos nemzeti, szociális, vagy gazdasági birtokpolitikához kevés köze van.

Minél közelebb jutott a világ az első nagy háborúhoz, annál élesebben nyomul előtérbe a föld nemzeti hivatásának tudata az egyéni használat szabadságának korlátlanágával szemben. Lassan kiérlelődik az a felfogás, hogy az államnak nemcsak közgazdasági célokból (jobb élelmezés, munkaalkalom szaporítás), de magasabb államérdekből (hadseregellátás, határbiztosítás) is foglalkoznia kell birtokpolitikával, de adott esetekben a kisajátítás, sőt a birtokelkobzás és áttelepítés kényszereszközét is igénybe lehet vennie.

A vonatkozó tervek főleg az első világháború befejezte után öltöttek testet, amikor is Európa keletén az újonnan keletkezett államok a szociális birtokpolitika jelszavát hangoztatva, igyekeztek a régi impérium nagyüzemeit szétbontani és azok területére az új állam uralkodó nemzetiségéhez tartozó kisbirtokosokat áttelepíteni. Ezen akciók során sokszor vettek igénybe kényszereszközöket, nemcsak a nagyüzemekkel, de az illető vidék kis- és törpebirtokosaival szemben is. Áron alul való kisajátítások, kényszerrel eszközölt áttelepítések, különösen a határterületek sávjaiban mindennapos jelenségek voltak és végeredményében a második világháború kirobbanását készítették elő. Mi magyarok büszkén hivatkozhatunk arra, hogy a nemzeti birtokpolitika áttelepítéseit, kis existenciákat hontalanná tevő erőszakos eszközét szabad elhatározásunkból soha igénybe nem vettük. Az első világháború alatt felmerült azon tervvel, hogy az ellenséggel összejátszó határvidéki lakosság 50 kilométeres sávból az ország közepére, az Alföldre telepítessék, a nemzeti politika vezető szelleme, a külföldön is általánosan ismert Apponyi Albert gróf szállott szembe s hogy helyes úton járt, azt a sovínista birtokpolitika gazdasági következményeinek külföldi kritikussai maguk is elismerik. Így Balicki a délkeleti államok gazdasági kríziséért elsősorban az át nem gondolt, forszírozott nemzeti birtokpolitikát teszi felelőssé. A földfelosztásnál nem életképes, termelni tudó kisgazdaosztály megteremtésére törekedtek, de faji szempontok érvényesítésére.

Természetes, hogy adott esetben a nemzeti birtokpolitika nemcsak államalkotó, de államfenntartó is lehet. Ezért ott, ahol az állami impériumot a kisebbségek a birtokpolitika eszközeivel céltudatosan meggyengíteni vagy lerombolni próbálják, ez ellen az államnak kötelessége védekezni. Trianonhoz bennünket jórészt a nemzeti birtokpolitika elhanyagolása vitt, pedig ennek veszedelmére a múlt század végén Beksics Gusztáv, a század elején pedig gr. Bethlen István tanulmányai figyelmeztettek. Nemzetiségi vidékeken sokszor fővárosi hitelintézetek nyújtottak segítőkezet a magyar birtokosok földjeinek kivásárlásához és idegenek közötti szétosztásához. Ezt az akciót csak pár évvel az első világháború kitörése előtt próbálta a magyar állam az Altruista bank megalapításával ellen-súlyozni.

A birtokpolitika két másik iránya gazdasági és szociális. Előbbennek legmodernebb célkitűzése a népellátás biztosítása, amely főleg az eddig parlagon fekvő területek bonifikálásában és a termelés intenzitását előmozdító üzemenagyságok szaporításában csúcsosodik ki. A szociális birtokpolitika célja a társadalmi igazságosság, a földvagyon és jövedelmének egyenletesebb megosztása. A szociális birtokpolitika a népellátás kérdésével csak annyiban törődik, hogy a kisgazdaosztály számát, anyagi erejét és a mezőgazdasági munkásosztály ellátottságát törekszik biztosítani. Vagy egyáltalán nem vet súlyt a nemzetgazdaság keretében folyó munkamegosztásra, tehát a városi lakosság, továbbá

az ipar ellátására, vagy pedig abból a liberális elgondolásból indul ki, hogy a földet a kisgazdasztály ellátásnak, élelmezésének és jövedelemmegosztásának igazságosabb bázisává téve, a terméseredményben mutatkozó hiányt külföldi behozatallal mindenkor ki lehet egyenlíteni. Az agrárpolitika külön gazdasági és külön szociális birtokpolitikát nem ismer, mert a két fogalom csak fokozati különbséget jelent. Hogy nem lényegbeli különbségről van szó, mi sem bizonyítja inkább, mint az állami beavatkozással végzett szociális jellegű kisgazdatelepítés és a parcellázásoknál a mezőgazdasági munkásosztály tulajdonszerzésének gazdasági jellege. Sokan a birtokpolitika két különböző oldalának egységét nem ismerik fel s a fogalomzavart a földéhséggel, mint a parasztságban rejlő misztikus erővel, másrészt a munkaalkalom utáni törekvés kihangsúlyozásával növelik. Pedig a földéhség semmi más, mint felfelétőrekvés, valamely társadalmi csoportnak magasabb osztálya kívánczása. Gyökerei egyrészt az egyoldalú szemtermelés és az aránylag külterjes gazdálkodás talajába, továbbá a bizonytalan értékesítésbe nyúlnak le, másrészt azokba az előítéletekbe és konzervatív társadalmi felfogásba, amely az érdemet és tekintélyt kataszteri holdak szerint becsüli. A produktív erők munka utáni törekvésének, amely a mezőgazdasági munkaalkalmak aránytalan megosztása ellen keres védelmet, csak a gazdasági birtokpolitika nyújthat segítséget, ennek hatása azonban szociális jellegű. A szociális és gazdasági birtokpolitika kölcsönhatása azért is figyelembe veendő, mert minden nagyobbarányú változás az ország agrárszervezetében megrázkódással jár és így előre kell mérlegelni, hogy a gazdasági élet milyen teherpróbát bír s a meghozandó áldozatok arányban állanak-e az eredményekkel, különösen a felsegélyezendő társadalmi osztályok szempontjából. A régebbi korok telepítési akcióinak sikerét mindig az biztosította, hogy a gazdasági hatás arányban volt a szociális hatással. Természetesen a középkori településsel kapcsolatos hatásokat nem szabad a mai munkamegosztásos, társadalmilag differenciált állam mértékével mérni. De ha meggondoljuk, hogy a legeltetőgazdaságról az ekésművelésre való áttérés mily mértékben csökkentette az üzemegek átlagos terjedelmét és több élelmiszert termelvén, az ország népességének gyarapodását kockázatos kűháborúk nélkül is mennyivel jobban biztosította, fel kell ismernünk a birtokpolitika alapvető törvényét, hogy tartós sikere csak a gazdaságilag megalapozott és az intenzitás fokozásával alátámasztott reformnak lehet, amely az összesség életlehetőségét s így szociális fejlődését gyarapítja. Egyetlen társadalmi osztály és egyetlen generáció igazságosabb és arányosabb vagyon- és jövedelemelosztását szolgáló szociális birtokreform is aggályos lehet a nemzet jövő fejlődése szempontjából, ha ennek következtében az egész nemzetcsalád ellátási alapja gyengül, vagy egyetlen generáció elhasználja azt a tartalékot, amely a valószínű népszaporodást és a termelés fokozásának várható eredményét számításba véve, több generáció földtartaléka gyanánt volna konzerválendő. A mechanikus földosztás bármilyen szociális eredményeket is ér el egy adott pillanatban, a következő nemzedék életterét pusztítja, hacsak egyidejűleg nem gondoskodnak az eddig hasznavehetetlen területek termővételéről. A szociális birtokpolitika céljaira t. i. aggály nélkül felhasználható minden olyan terület, amelyet magánosok vagy az állam bonifikáció által művelhetővé tettek. Természetesen ezeknél is tekintetbe kell venni a melioráció költségeit, különösen a magánbonifikációnál nemcsak méltánytalan, de célszerűtlen is lenne a tulajdonosokat a több munka és tőkebefektetésért büntetni. Őket tehát az államnak földben, vagy más értékben rekompenzálnia kell. Ugyancsak indokoltnak lát-

szik, ha kisebb intenzitású s így olcsóbb vételárú területekből alakítanak magasabb intenzitású üzemeket. Példa erre a középkori telepítések erdőirtása és legelőfeltörése. Viszont az olyan birtokpolitika eredménye kétséges lehet, amely nagyobb intenzitású földet kisebb intenzitásúra változtat. Közgazdasági szempontból aggályos tehát az olyan eljárás, amely szántóföldből alakít legelőt. De a kisebb intenzitási fokon termelő új üzemek boldogulása is kérdéses ott, ahol drágán vásárolt földből kell az új tulajdonosnak nemcsak megélhetését, de a vételárat is kigazdálkodnia, viszont nem talál fedezetet a fokozott terméseredményben, sőt a régi tulajdonoséhoz viszonyítva a nyers és tiszta hozadéka is hanyatlík.

A birtokpolitika nem olyan egyszerű művelet, mint a dolog lényegét nem ismerő közfelfogás megítéli. Annak sikerét csak az összes körülményeknek gondos mérlegelése biztosíthatja, elsősorban az államélet nagy érdekeinek, a társadalmi stabilitásnak és a gazdasági fejlődésnek harmóniája. Matriális oldalon is előfeltétele a talaj és a klíma kedvező hatása, mert csapadékszegény, homokos vagy szikes területen fölötté nehéz kisbirtokpolitikát folytatni. Közgazdasági együttható még a népélelmezés, a népszaporodás, a munkaalkalom, a piac, az értékesítés és az áralakulás is. Ezek nélkül a birtokpolitika statisztikailag kimutatott eredményei mögött is a bizonytalanság, a nyomor és a pusztulás rejtőzhet, amelyeknek nyomása éppen a megsegítettnek vélt társadalmi osztályokra nehezedik.

A mezőgazdasággal foglalkozó társadalmi osztályok tagozódása a birtokmegoszláson alapul és azoknak felfelétörése is ennek dinamikus változásában nyilvánul meg. Az osztályharcnak a mezőgazdaságban más a jellege, mint az iparban, más a tempója és határfoka is. Eltekintve a forradalmi időktől és az azokban erőszakosan keresztülvitt földosztásoktól, az egyének vagy azoknak az állam vagy a szervezett társadalom részéről kisebb vagy nagyobb mértékben támogatott tömeges vásárlásai jelzik a földért folytatott évszázados küzdelem útját. Az Alapvetésben fölvezeltük, hogy ez a harc eredetileg a természet erői ellen folyt, fáradságos, nehéz munkája volt az erdőirtó, mocsárlecsapoló, legelőt feltörő embernek, Európa túlnyomó része így jutott az intenzívebb mezőgazdasági kultúra birtokába. A többi világrészeken még most is folyik a föld és az ember kapcsolatának ez a megszilárdítása. A szó szorosabb értelmében vett osztályharccá a birtokpolitika csak ott válik, ahol már nem a gyéren lakott terület benépesítéséről, az alacsonyabb fokú mezőgazdálkodásnak magasabbrendűvé alakításáról van szó, hanem ugyanannak az országnak népeltartó kapacitását kell összhangba hozni a népszaporasággal, a kirívó vagyoni és jövedelmi ellentéteket kell kiegyensúlyozni, esetleg a nemzetgazdaság egész szervezetében kell gyökeres változtatást eszközölni, hogy a szaporodó népességnek több munkaalkalma és magasabb életműve legyen. A tervszerű birtokpolitikának ezt a társadalmi célját különböző utakon, változó sorrendben és eltérő eredményekkel igyekeznek a világ összes államai elérni. Kezdeményezésükkel a Mezőgazdasági Szociálpolitikának még akkor is foglalkoznia kell, ha egyetlen nemzet birtokpolitikájának fejlődését ismerteti, minthogy ebben a kérdésben nemcsak gyakori a hivatkozás más államok intézkedéseire, de a kölcsönhatás is sokszor megállapítható.

2. §. Birtokmegoszlás és birtokpolitika a különböző államokban.

A statisztika szerepe a birtokpolitikában. — A birtok-, illetve üzemmegoszlások meghatározása és alakulása a különböző országokban. — A birtokkategóriák egymáshoz való viszonya. — A kisbirtok előtérbe kerülése. — A birtokmegoszlás és a birtokpolitika fejlődésének jellemző példái. — Az első világháború után végrehajtott birtokreformok és a birtokmegoszlás alakulása a különböző államokban. — A birtokpolitika célkitűzése, népesedési, termelési és szociálpolitikai kapcsolatai. — Az új birtokpolitikai eljárások jellemzése.

A birtokpolitikára vonatkozó tudományos vizsgálódás kiindulópontja csak a birtokmegoszlási statisztika lehet, amely egy ország mezőgazdasági termelésének szerkezetét nyugalmi állapotban tünteti föl. Ebből kiindulva lehet nemcsak az esetleges hiányokat, de a periodikusan visszatérő mozgást (öröklés, eladás, elaprózódás stb.) és a dinamikus beavatkozás jelenségeit megítélni. Természetesen az egyes országok változó birtokmegoszlása csak tájékoztató, de nem bizonyító erővel bír, mert annak belső értékét a különböző talaj, klíma, intenzitás, életnívó és az iparosodás mérve határozza meg. Rossz talajon a kisüzem is nagyobb átlagterületet kíván, mert ott intenzív művelési ágak nem könnyen honosíthatók meg. Hazánkban az erdőtalaj, szikes legelő stb. kisüzem alakítására nem alkalmas. Ahol mások a történelmi előzmények, az ország gazdasági és kultúrfokának, alkotmányának, népessége jellemének, szaktudásának mineműsége, ahol mások a talajviszonyok, ahol pl. hiányoznak a klímának nálunk túlnál ismert szélsőségei, az ottani birtokkategóriák számcsoportjai keveset mondanak a magyar birtokmegoszlás mellett vagy ellen. Figyelembe kell vennünk a birtokmegoszlás konjunkturális alapját is, amely a fogyasztói közelségével, a városok kialakulásával, illetőleg azok hiányával függ össze. Nagyvárosok környékén rendszerint a kisüzem uralkodik, amint ezt különösen Páris környéke, Belgium, a Rajna-Westfáliai iparvidék, de Budapest környéke is bizonyítja, ahol két-három holdas boltgárkertészet már valósággal középbirtokszámba megy. A fogyasztói piacok kifejlődése és a termelés intenzitásának növekedése szintén hatással van a földbirtok megoszlására, ezekkel arányban csökken az átlagnagyság. Az is lényegbevágó különbség, hogy az illető ország a piacon keresztül, vagy közvetlenül a háztartásban értékesíti-e termelvényeinek nagyobb részét, mennyi a közvetlenül és a közvetve értékesítendő termények mennyisége, az árak és munkabérek, milyen igényekkel lép fel az ipar és a kereskedelem a hazai mezőgazdasággal szemben és milyenek a konjunktúrahullámzások esélyei. Nem kis jelentőségű a négyzetkilométerre eső lélekszám, de az agrárnépsűrűségi viszonyszám sem, vagyis, hogy a szántóföldi terület egy egységére hány lélek esik. (L. Ihrig i. m.) A világháborúk eseményei s a nyomukban járó reformok olyan arányú változásokat idéztek elő úgy a birtokmegoszlás statikájában, mint a birtokforgalom dinamikájában, utóbbit pedig az agrárválság és a növekvő eladósodás annyira bizonytalanná tette, hogy a jobbra csak egy országra szorító és publicisztikai értékű munkák eredményeinek felhasználása tudományos szempontból fokozott óvatosságot tesz szükségessé. Éppen ezért munkánknál főleg Kenéz Béla Nép és Föld című korszakos művére támaszkodunk, amely a világháborúk előtti statikus birtokmegoszlást tünteti föl. Az azóta bekövetkezett változásokat különböző monografiák alapján tárgyaljuk, bár ezeket, amint fent már utaltunk is rá, csak óvatosan lehet felhasználni. Az adatgyűjtés módja, a területegység és az üzemtípusok csoportosítása t. i. eltérő képet mutat. Néhol az egész mezőgazdasági, másutt csak a szántóterületet

veszik számításba. Angliában az egy acenál (0.4 hektár), Hollandiában az 1 hánál, Svájcban a 0.5 hánál kisebb birtokok nem szerepelnek a mezőgazdasági üzemek statisztikájában. A felvétel időpontja sem azonos és a különböző országok mértékegysége sem (kat. hold, hektár, acre, tonna, desjatin stb.) Amint erre már több ízben utaltunk, a különböző országokban más és más terület-nagyságot jelölnek meg törpe-, kis-, közép- és nagybirtok gyanánt. Németországban pl. a 2—20 hektárig terjedő üzemet parasztüzemnek, 20—100 hektárig terjedőt középbirtoknak, a 100 hektáron felülit nagybirtoknak tekintik. Svájcban, Belgiumban, Dániában még nagyobb a típusok eltérése a magyar mértéktől. Egyébként a magyar birtokstatisztikai adatok értékét is meggyengíti a legújabb birtokreform, amely csekély kivételtől eltekintve, a földbirtok maximális határát 100, respektíve 50 holdban állapította meg.

A magyar birtokstatisztika felosztása különben: 5 holdig törpebirtok, 5—100 holdig kisbirtok, 100—1000 holdig közép- és ezen felül nagybirtok. Az üzemi és háztartási statisztika részletesebb tagolódást használ: 1 holdon aluli házhely- és zsellérbirtokot, 5-től 20 holdig terjedő parasztbirtokot, 20—50-ig, és 50—100-ig emelkedő nagyobb parasztbirtokot különböztet meg, ami a talaj szolgáltatóképességének mérlegelése nélkül, mint említettük, még nagyobb bizonytalanságot eredményez. Ez kényszeríti a tudományt a régi felosztás alapulvételére.

A különböző államok birtokmegoszlásánál legelőször a nagy- és középbirtokot vesszük számításba, azután a törpebirtokot és végül a kisbirtokot, amely a birtokpolitika dinamikus irányának középpontjában áll és főleg a nagy- és középbirtok rovására terjeszkedik. A világháborúk előtt a nagybirtok típusos országa Anglia volt és annak dominiói, Amerika majd minden állama, Oroszország, Ausztria-Magyarország, az Egyesült Államok és Románia. (Kenéz i. m.) A megművelt föld területéből nagy- és középbirtokra esett

Nagybritanniában	70 %
Magyarországon	45.41 %
USA-ban	82.1 %
Romániában	50.82 %
Ausztriában csak nagybirtok	22.7 %

A törpebirtok tipikus hazája volt Belgium, mint gyáripari ország és Norvégia; más kontinenseken Egyiptom, India, Japán és Kína déli része. Belgiumban az első világháború előtt az 1 ha aluli törpebirtok az üzemek 65.6%-a volt, Norvégiában a 2 ha aluli üzemek 55.3%, Egyiptomban 90.2%, Japánban 90%. A törpebirtok egyébként nemcsak a nagybirtok velejárója, mint Nagybritanniában (22.68), Irországból (24.3%) és Kanadában (16.7%), de erősen kikezdte a családi üzemeket is.

A kis- és törpebirtok egymáshoz való viszonya a következő képet mutatta:

	Kisbirtok	Törpebirtok
Németország	40.06 %	58.90 %
Magyarország	46.89 %	52.23 %
Bulgária	54.2 %	45.5 %
Ausztria	55.1 %	43.6 %
Románia	68.8 %	30.30 %
Szerbia	78.7 %	21.0 % (Kenéz i. m.)

Ezek az adatok az első világháború előtről származnak, de a későbbi birtok-reformok megértéséhez fontos adatokat szolgáltatnak, bár az azóta bekövetkezett államterületváltozások erős hibapontokat tartalmaznak. Kenéz megállapítja, hogy az üzemek átlagos területe legnagyobb Angliában és legkisebb Belgiumban; az államok zöménél 8—12 ha között, Argentínában 564, Braziliában 270, Ausztráliában 269, Bulgáriában 5·6, Magyarországon 5·7, Németországban 8·8, Lengyelországban 9·3 hektár körül variál. Már a világháború előtt tipikusan parasztországok voltak: Ausztria, ahol a 100 ha aluli birtokok összterületének 66·9%-a volt kisüzem; Bulgária 2—50 ha-ig 84·3%; Dánia 5—60 ha-ig 62%; Franciaország 1—40 ha-ig 51·76; Németország 2—100 ha-ig 71·3; Hollandia 5—50 ha-ig 74·15; Norvégia 2—50 ha-ig 44·5; Svájc 3—30 ha-ig 53·1; Svédország 2—20 ha-ig 64·8; Szerbia 2—50 ha-ig 78·7; Kanada 10—200 acreig 72·4% (Kenéz i. m. munkája alapján összevonva.)

Mielőtt a világháború nyomán járó birtokreformokra áttérnénk, külön és részletesebben kell foglalkoznunk néhány ország birtokpolitikájának történelmi fejlődésével, mert enélkül sem az első világháború után végrehajtott birtokreformokat, sem a második világháború következtében forradalmi úton lezajlott földosztást nem mérlegelhetjük.

A dinamikus birtokpolitika iskolapéldáját Európa számára a francia forradalom szolgáltatta. A jobbágyfelszabadítással iskolapéldát adott a középkori kötöttségek megszüntetésére. Franciaországot ez a reform alakította át parasztországgá. Kisüzemi struktúrája hosszú ideig ideálisnak tűnt fel Európa liberális közzgazdái előtt. A depopuláció, a földtől való menekülés azonban Le Playtól és Mélietől a legújabb falupolitikai iskoláig reámutatott az érem másik oldalára is, Henry Brun (Le Domain rural), Eugène Duthoit (Le problème agraire), Fernand Auburtin (La Natalité), Charles Gide (Les Associations Coopératives agricoles), több mezőgazdasági kongresszusi jelentés, néhány külföldi író (Leo Drescher, I. Goldstein, L. Biasuti és Hévey László stb.) foglalkozik a francia mezőgazdaság és agrárnépesség hanyatlásával.

Franciaország parasztbirtokai már a tizenharmadik században jogilag kialakultak és pedig főleg az örökölhető, fel nem osztható, pénz vagy természetes örökbérlet alapján. A százéves francia-angol háború ezt a fejlődést megzavarta, de a tizenhatodik és tizenhetedik század paraszthatalmát kormányai ismét előmozdítják a családi birtokok kialakulását. A merkantilizmus gazdasági politikája, még inkább az udvar pazarlása, nehéz helyzetbe hozza a francia parasztságot. A nemesség városba költözik és birtokát csupán járadék-forrásnak tekinti, uzsorás nagybérlőknek adja ki s ezek az albérlőket kiszipolyozzák. Az államszűkítés még inkább megnehezíti a parasztság helyzetét s ennek a tűrhetetlen állapotnak a francia forradalom radikális jobbágyfelszabadítása vetett véget.

Az 1789-iki felszabadítás üzemi hatását a tudomány nem egységesen ítéli meg. Tocqueville, majd az őt követő Laverne és mások szerint a parasztbirtokok fele vagy háromnegyedrészre már 1789-ben is tulajdonukban volt. A Direktórium 1796-ban a 24 milliárdnyi asszignátát bevonta és tulajdonosaik ezek helyett a nemességtől és papságtól elkobzott birtokokra utalványokat kaptak. Miután ezeket a jegyeket kényszer-árfolyamon bocsátották ki, pár hét után névértékük egyhuzadára estek és rövidesen eltűntek a forgalomból. Spekulánsok vásárolták össze azokat, hogy az ily módon összeszedett állami birtokokat fölárral továbbadják. Azok számát, akik az utalványok révén birtokot szereztek, Fournier egy millió kétszázezerre teszi, Duthoit szerint azonban az eddig városlakó

új birtokosok a gazdálkodáshoz nem értettek, sokszor a vásárolt ingatlan vidékét sem ismerték, rablógazdálkodást folytattak, a földet tönkretették. A parasztság birtok-állománya tehát ezzel a reformmal alig növekedett, viszont a nagy uradalmak megszűntével nagyszámú mezőgazdasági munkás lett kenyértelelné. A földáruk 50%-kal zuhantak, a szemtermelés azonnal, az állattenyésztés pedig a napoleoni hadjáratok pénzügyi fedezése céljából felparcellázott és eladott közlegelők megszűnése folytán erősen hanyatlott. Francia írók szerint a napoleoni háborúk lezajlása után, 1815-ben a francia birtokmegosztás a következő: 190.000 családnak 29.5 millió hektárja volt (átlagosan 150 ha); körülbelül félmillió családnak 7.8 millió hektár (átlag 15.6 ha); 1.18 milliónak 5.5 millió hektár (átlag 4 ha) és majdnem 1 milliónak 1 ha-nál kevesebb; összesen 3.8 millió tulajdonosnak 44.7 millió ha. Ennek a fejlődésnek következménye a falvak lélekszámának oly arányú süllyedése lett, hogy azok ma a község iparosait és tisztviselőit is alig bírják eltartani. Az egykézés a francia kisgazdát viszonylagos jólétben tartja, mert családi birtokán önellátásra rendezkedik be, bérmunkást vagy egyáltalában nem, vagy nagyon mérsékelt arányban alkalmaz, reá nézve a piac számára való termelés csak másodlagos jelentőségű.

Le Play (A munkásviszonyok reformja) szerint ezt a fejlődést még a francia örökségi reáosztás intézménye is erősíti, mert a francia parasztot egykézésre, vagy ott, ahol ez a nemzetpusztító szokás gyökeret nem verhetett, arra kényszeríti, hogy a testvérek a pántlika-földeket eredményesen művelni nem tudván, a kisbirtokot városi kapitálistáknak adják el és maguk ipari munkásokká legyenek. Így alakult ki Franciaországban az a sajátos gazdasági szokás, hogy életjáradék biztosítás céljából városiak szétosztottan, sokszor más községekben fekvő parcellákat vásároljanak össze és azokat részesbérletbe adják. A francia kisüzem stabilitását, amelyre Le Play olyan nagy súlyt helyez, ez a szokás teljesen aláaknázza. A francia birtokmegosztás tehát látszólag a parasztság virágzó állapotát tünteti fel, viszont társadalompolitikusok és közgazdák megítélése szerint a francia mezőgazdaság súlyosan beteg, magát az országot sem képes ellátni élelemmel, behozatalra szorul, nemcsak agrárcikkekben, de földművesmunkásokban is, különösen a déli megyékben, ahová kisebb számmal Franciaországnak az egyke által meg nem fertőzött északi vidékeiről beszivárognak ugyan breton és flamand törpebirtokosok is, de a részesmunkások és települők túlnyomó része olasz és spanyol, akik a második világháború tanulsága szerint az ország katonai biztonságát is veszélyeztetik. A statisztika adatai erről a helyzetről elég szomorú képet mutatnak. Hévey szerint Franciaország népsűrűsége az ipari fejlődés dacára is az utóbbi száz év alatt országos átlagban 97.2-ről 74-re, tipikusan agrárvidékeken 45—50 lélekre csökkent, sőt egyes megyékben a népesség 100 év alatt 20—30%-kal kevesebb lett. E területeken 100 évvel ezelőtt egy négytagú családra átlagban 6 hektár, ma pedig egy háromtagú családra 10 hektár földterület jut.

Európa legújabb birtokpolitikájára az orosz birtokreform gyakorolt döntő befolyást, amely különösen a világháborúk folytán létrejött újabb államalakulatokban érezteti a hatását, ezért kell annak történeti fejlődésével behatóbban foglalkoznunk. Az orosz agráralkotmány alapvetően eltér Európa fejlődésétől, főleg két körülmény folytán. Az egyik a népsűrűség, amely mélyen alatta van Nyugat-Európának, ezenkívül pedig Oroszország gyarmatbirodalma, Szibéria közvetlen összeköttetésben lévén Európával, Oroszországnak módja van nemcsak olyan üzemtípust meghatározni, amit az állam kormányzata legcélszerűbb-

nek és magára nézve legkedvezőbbnek tart, hanem gondoskodni is tud állami nagyüzemeivel a népesség kenyérellátásáról az esetben is, ha a kisüzemek szolgáltatóképessége kizárólag a minőségi termények előállítására vagy önellátásra rendezkednék be.

Az agrárpolitikát régóta foglalkoztatja az oroszok földközössége, a Mir, és az orosz jobbágyviszony megszüntetésének sajátságos rendszere. Az orosz viszonyokról nyelvi és egyéb nehézségek miatt csak hézagos adatokkal rendelkezünk. Az első világháború előtti fejlődést Kenéz munkája alapján ismertetjük, az azóta történeteket azonban kénytelenek vagyunk a tudomány által nem kontrollált hézagos forrásokból meríteni. Oroszországban az első világháború előtt a föld kétötöd-része az állam kezében volt, egyharmadrésze az orosz parasztság osztatlan közös tulajdonában (Mir). Akár a tatár kán, akár a cár volt az állam feje, magáénak tekintette a földet, amelyet az államhatalom engedélye és anyagi támogatása nélkül a kisember munkába nem vehetett. A terület úgynevezett fehér és fekete részre oszlott. Az elsőhöz tartoztak a herecegek, a papság, a bojárok és a hivatalnokok adómentes földjei. Az adóköteles «fekete föld» a parasztság egyeteméé volt, amelyből azonban a cár mindig többet és többet adományozott el. A Mir-eket rettenetes Iván szervezte meg, főleg a földadó behajtása és szétosztásának megkönnyítése céljából. A paraszt csak úgy hagyhatta el földjét, ha maga helyett mást állított. Ez a földhözkööttség a népesség növekedését idézte elő, mert az adóterhek emelkedése kényszerítette az államot, hogy mindig több legelő feltörését engedélyezze és minden állami szolgáltatás a földesuraságon és a szántó-vető jobbágyságon nyugodván, igyekeztek sokszor nagyon is erőszakos eszközök igénybevételével a nomád-parasztokból szántó-vetőket formálni. Ebből a törekvésből összeütközések támadtak (1774. évi agrárforradalom) és az egyéni tulajdon kialakítását, amely nálunk már Szent István korában megkezdődött, mind szükségesebbé tette. Európában ez a jobbágyfelszabadítás segítségével történt. Oroszországban ez a reform hosszas huza-vona után II. Sándor cár kezdeményezésére 1861-ben vált törvénné, de miután a Mir a más európai államok urbáriumához hasonló előkészítő munkát nem engedett meg, a jobbágyfelszabadítás csak annyit jelentett, hogy a földesúr és a Mir által eddig közösen használt területeket elválasztották egymástól és ezzel a falu lakóit kizárták a földesúri területen a további terjeszkedésből, a családonkénti földosztást pedig a falu földterületére szorították, amely a növekvő népességnek mindig kisebb és kisebb életteret nyújtott.

A nyugateurópai formától eltérően az orosz paraszt csak a házát, udvarát és kertjét szerezhette meg tulajdonul, míg a többi földjére csak örökölhető használati jogot kapott, egyelőre pénz vagy részes bérlet fejében, későbbi meg egyezés alapján megszerezhető tulajdon ígéretével. A birtok maximális és minimális nagysága csak általánosságban volt meghatározva, mert a földesúr számára az eddigi területnek egyharmada kellett, hogy megmaradjon, minimum az egy-negyed rész volt. A megváltást akár az egyes paraszt, akár a Mir (faluközösség) eszközözhette. Maga a Mir idővel nem a falusi proletáriátus védelmét jelentette, hanem néhány kulákét, akik a fizetéseképtelen kisparaszttól Mir-részese-désüket összeszedték. Sokszor a pálinkamérés volt az eladósodás forrása. A népesség szaporodása és az ipari elmaradottság növelte az elégedetlenséget, a rossz termés és a nyomában járó éhínség gyakran teremtett zendüléseket. A parasztság adótartozása 128%, a múlt század kilencvenes éveiben a legtöbb parasztnak csupán egy darab állatja, vagy egy sem volt.

Nyugat-Európában a jobbágnak adott egyéni tulajdon a népesség szaporodása folytán idővel csökkent életlehetőséget nyújtott, de az egyéni felelősség az üzemvitelért, továbbá a fejlődő iparosodás, elejét vette azoknak a tömegmozgásoknak és dinamikus elégedetlenségnek, amely a Mirek időnkénti földosztása következtében (a tagok kétharmada bármikor új földosztást követelhetett) Oroszországban állandósult és a nagy földosztás vágyában a világháború végén a birodalom gazdasági és politikai szervezetét rombadöntötte. A sajátos orosz állapotokra jellemző az 1905. évi mezőgazdasági összeírás, amely Kenéz szerint három kategóriába sorozta az orosz földet. Az elsőt a magánosok egyéni tulajdonában lévő birtokok alkotják, a másodikat a parasztság, a kozákok, baskirok stb. közös földjei, a harmadikat az állam és egyházi javak. Európai Oroszország 50 kormányzóságának majdnem 400 millió deszjatint tévő területe az első világháború előtt következőképpen oszlott meg:

I. Magántulajdonban lévő földek ..	101·7 millió deszjatint	25·8 %
II. Paraszt stb. (túlnyomóan közös) földek	138·8	35·1 %
III. Állami, egyházi stb. javak	154·7	39·1 %

Az úgynevezett Parasztbank egyébként 1877—1905. évi időközben elősegítette az állami és nemesi földek megvásárlását s így a parasztság földje ez idő alatt több mint 30 millió hektárral gyarapodott, viszont a nemesség földje 30%-kal csökkent.

Az elvesztett japán háború és a nyomában járó súlyos agrárrendülések szükségessé tették a Mir-ek közös gazdálkodásának egyéni üzemekre bontását, hogy a haladóképesebb parasztságot a magántulajdon intenzívebb termelésre bírja. Egy 1906-ban kelt cári rendelet 10 millió hektár koronabirtokot jelölt ki, hogy olcsó áron parasztoknak adják el. A Stolypin-féle birtokreform végrehajtásához azonban legalább 25 évi békére lett volna szükség, mert nemcsak az egyesek jogát a magántulajdoni kiválásra, de a tagosítást, földtehermentesítést, a turkesztáni és szibériai telephelyeken stb. életképes parasztbirtokok alkotását programmba vette. A törvény kb. 3 millió egyéni birtokot eredményezett, de ezeknek is küzdeniök kellett a hitel és az értékesítés nehézségeivel. Mégis európai Oroszország 13 millióra becsülhető parasztcsaládjának 44%-a már a reform első 7 évében elindította a kiválás folyamatát; az állami és egyházi földek aránya 39%-ról 17-re szállt alá, a magántulajdonban lévő földeké 26%-ról 36%-ra, viszont a parasztföldeké 35%-ról 37%-ra emelkedett. Nagyon érdekes a magántulajdonban lévő 202 millió deszjatint megoszlása. Ebből 16 millió különböző társaság kezében volt, a többi 186 millió deszjatintban a társadalom egyes osztályai a következőképpen részesedtek:

Társadalmi osztály megjelölése	számuk	a terület %-ban	üzemátlag
Nemesek	107.247	61·9	542
Papok	9.840	0·4	37
Kereskedők	22.897	0·15	614
Polgárok	84.901	4·4	48
Parasztkok	490.393	15·4	29
Egyebek	36.735	2·5	66

Az összes magángazdaságok átlagterülete tehát jóval nagyobb, mint nyugaton. Nagyobb a parasztcsaládok ellátási területe is, akiknek a közösen használt földeket is

beszámítva, már a forradalom előtt is az ország mezőgazdaságilag használt területének háromötöde birtokában volt. Kenéz szerint az orosz parasztcsaládok 80%-ának volt földhasználata, sőt ha a földnélkülieknek feltüntetett 2·2 millió családot behatóbb vizsgálat alá vesszük, ezeknek egy része is élvezett valamelyes földhasználatot. Nyomoruknak oka főleg a mir-gazdálkodás volt, ezen belül t. i. élelmes földuzsorások (kulákok) a megszorult tagoktól a legközelebbi földosztásig, amelynek bekövetkeztét befolyásukkal lehetőleg elodázták, bérbe vették a földjeiket. Így a község tagjainak több mint $\frac{1}{4}$ része elesett a föld élvezetétől, majdnem fele pedig hihetetlenül kicsiny, néha csak $\frac{1}{16}$ hektárnyi területre szorult, ami az ellentéteket erősen kiélezte a parasztság jómódú vékony rétege és a nyomorban tengődő nagy tömeg között.

Közben a Parasztkbank olcsó kölcsöneivel megindult a telepítés úgy az Uralon innen, mint Szibériában és Turkesztánban. 1906—1911-ig 597 millió rubel vételárért, amelynek 79%-át folyósította a bank kölcsönképen, 4·1 millió deszjatin föld jutott a parasztság birtokába, Szibériába pedig 1907 óta 3 és félmillió orosz parasztot telepítettek át.

Ezt a fejlődést zavarta meg a világháború, amely az orosz paraszt részére a határmenti németek elkobzott birtokát is kilátásba helyezte. A háború elvesztése és a nyomában járó forradalom azonban az orosz agráralkotmányt egészen átalakította és a magántulajdoni irányból ismét visszahelyezte a közösségi gazdálkodás fönt ismertetett alapjaira, megteremtven a technikai vívmányokkal ellátott állami üzemeket (szofchoz) és a racionalizált mir modern alakját, a kolchoz-t. A parasztság a forradalmi zavarok közepette a nagyüzemeket elfoglalta és felosztotta. Ez látszólag a magántulajdoni irány erősödését jelentette volna, ha az orosz paraszt az előtte ismeretlen nyugateurópai földtulajdon helyett nagyobb súlyt nem vetett volna az örökölhető tényleges használatra. Ez egyébként a középkori jobbágybirtoklás tartalma volt Nyugat-Európában is. A föld magántulajdonának 1918-ban kimondott megszüntetése tehát nagyobb ellenérzést nem váltott ki, miután a föld további használatát biztosította azok részére, akik azt maguk művelik. Az állam viszont a közéletmezés biztosítása céljából a szét nem osztott nagybirtokból szofhozokat szervezett. Az 1922 óta hozott agrártörvények nagyrészt a közös használat és a lehetőleg központosított üzemvezetés álláspontjára helyezkedtek, bár az agrárlakosság földigényének egyéni kielégítésére Szibéria mérsékeltébb égövi területe elég módot nyújt.

Az orosz forradalmi birtokreform hatása elsősorban az Oroszország testéből kiszakított államok birtokpolitikáján érezhető, de nem maradt nyom nélkül a központi hatalmak összeomlása következtében keletkezett új, vagy határaiban meggyarapodott államok birtokpolitikájára sem.

A balti államokban nagyrészt a betelepített német lovagok és az orosz egyház birtokait 55 hektárig; összes felszerelésével együtt, az állam foglalta le. Észtország és Lettország az őslakosság részére egyenként 2 millió hektárt osztott ki 27 hektárig terjedő szántóföldi és 10 hektárig terjedő kerti gazdaságokra, továbbá 1—2 hektáros házhelyekre. Litvániában a lengyel tulajdonosok rovására ment a földosztás, maximálisan 80 hektár gazdasági területet és 25 hektár erdőt hagytak meg a régi tulajdonosoknak. Finnországban a földesurak svédek és oroszok voltak, de a sok tóra és erdőre tekintettel a nagyobb terjedelmű birtokokat kisebb-nagyobb bérletekben adták ki finn parasztok és munkások részére, akiknek csekély kert- és krumpliföld-használata, legeltetése és erdőhasználati jogosítványa is volt. Földjükért bért fizettek, egyéb használati jogaikért pedig erdővágást

teljesítettek. A háború utáni birtokreform ezt a félig bérleti, félig munkaviszonyt tulajdoni viszonyná változtatta át, ennek következtében az önálló parasztüzemek száma 110.000-ról 300.000-re emelkedett.

Lengyelországban aszerint, hogy német, osztrák, vagy orosz állami területből alakult-e az illető országrész, vették igénybe a földet. Ipari körzetekben és városok mellett 60 hektár; a keleti, hajdan orosz vajdaságban és Pozenben 300 hektár, az ország egyéb részein 180 hektár az ősi lengyel birtok maximuma. Ez az 1863-es felkelés előtt meglévő birtokoknál a szesz- és cukorgyártás céljait szolgáló üzemeken 400 hektárig emelkedett. A létesített kisüzemek határa védelmi szempontokból Pomerániában és az orosz határon 36 hektár volt, minden más területen 5 hektártól 20 hektárig terjedt, de sok volt az egyhektáros törpegazdaság és házhely is. A törvény különben nem osztotta szét azonnal az összes lefoglalt birtokokat, hanem szükség szerint vette igénybe.

Ugyanez a módszer jellemezte az Osztrák-Magyar Monarchiából kialakult Csehszlovákia birtokreformját is, amelynek 1919-i törvénye a szántóföldi területnek 150 hektárig és minden más mezőgazdasági (erdő, legelő stb.) területnek 250 hektárig terjedő részét szabad rendelkezés alatt állónak mondja ki, míg a többi a földhivatal felügyelete alá helyezi. A maximum indokolt esetben legfeljebb 500 hektárra volt emelhető. Az így lefoglalt területből a földhivatal az állami kezelésbe vett erdőkön kívül, az 1914. évi kataszteri tisztajövedelem alapján, de mindenestre különös értékeléssel egy csehkoronát egy aranykoronának számítva, évenként 100.000 há-t sajátított ki és ebből kisbirtokokat, de az ú. n. maradványbirtokon középbirtokokat is létesített. Hátrányos volt a birtokosokra, hogy a vételárból birtokpolitikai célokra 30%-ig terjedő levonást eszközöltek, a földhözjuttatottakra pedig, hogy a megváltási árnál 40%-kal magasabb vételi árat fizettettek. Minthogy az Osztrák-Magyar Monarchia területéből alakult Csehszlovákia nagybirtokosainak túlnyomórésze magyar és német volt, nyilvánvaló, hogy nemcsak a birtokmaximum megállapítása, de a föld értékelése is ellenük irányult. A telepések viszont csehek és szlovákok voltak.

Ugyanez a tendencia jellemezte Románia és Jugoszlávia birtokreformját is.

Románia az első világháború előtt a nagybirtok tipikus hazája volt. Sem az 1864-ben létrejött jobbágyfelszabadítás, sem az 1881. és 1889. évi telepítési törvények nem sokat változtattak ezen a helyzeten, bár az utóbbi két törvény alapján több mint 100.000 család, átlagban 5 hektáros parcellákkal 580.000 hektár földterülethez jutott. A gyorsan szaporodó parasztság kénytelen volt a nagybirtoktól részes művelésre földet kérni s így Romániában a földbérlet elhatalmasodott. Élelmes kapitalisták valóságos földbérlőtrösztöket alakítottak, 30.000-tól 160.000 hektárig terjedő nagybérleteket. Az 50 hektárnál nagyobb gazdaságok területének majdnem 60%-a volt így bérbe adva. A paraszt a 10—20 leiért kibérelt föld után hektáronként 40—70 lei bért fizetett, ezenkívül különböző szolgáltatásokat, főleg a legelőhasználatért. Az 1907. évi agrárforradalom után létrejött földreform mindenekelőtt községi legelők létesítéséről gondoskodott, de eltörölte a kisbérlők terhes mellékszolgáltatásait, megállapította a munkaszolgáltatás és a földbér maximumát s azt külön bizottságok ellenőrzése alá helyezte. 1908-ban létesítik a Cassa Ruralát, amely olcsó hitelt ad községeknek legelőszerzésre, egyeseknek földvásárlásra, szövetkezeteknek bérletek céljaira. Egy másik törvény megtiltja, hogy bárki is 4000 hektárnál nagyobb terjedelmű földet bérelhessen. Az 1912-ben kelt földtörvény a kötöttbirtokokat államosítja oly célból, hogy járadékfizetés ellenében 5—25 hektárig terjedő parcellákban a parasztság

kezére juttassa. Ennél a földszerzésnél előnyben részesülnek a szakiskolát végzettek és a nagycsaládúak; 5 hektáron alul meg van tiltva a birtok eldarabolása. A világháború után természetesen más birtokpolitikai törvényeket hoztak. A területében meggyarapodott Románia ezeknek élet az erdélyi magyarság ellen fordította. Míg a régi országterületen, az úgynevezett Regátban a birtokmaximumot hektárban, magyar területeken kataszteri holdban állapították meg, a kártalanítás alapja a Regátban az 1918—22-es évek átlagos földára, vagy a haszonbér hússzoros összege volt, a magyar területeken az 1913-as földárakat vették alapul, de egy koronát egy leinek számítottak, ami a két valuta közti óriási eltérés miatt a magyar tulajdonosokra hátrányos volt. Körülbelül 5,000.000 hektár földet mobilizáltak a románok, amiből Erdélyre 1,600.000 hektár esett. Tekintettel a sajátságos erdélyi viszonyokra, ahol síkföldi terület csak a völgysekben van, többnyire 5 hektáros parasztüzemeket alkottak és ezt román anyanyelvű igénylőknek bocsátották rendelkezésére, de kivételesen 10—50 hektárig terjedő középüzemeket is teremtettek az urasági lakóházak körül, amit a román intelligenciának juttattak, ez pedig a kiigényelt, többnyire városi kézbe jutott törpebirtokok összevásárlása révén új középbirtokos osztályt alkotott.

Ugyanezen az úton igyekezett Jugoszlávia is az idegennyelvű birtokososztálytól szabadulni. A különböző történelmi fejlődésű, talajú, klímájú bánságokból összetevődött állam országrészenként eltérő, 100—500 hektárig terjedő birtokmaximumot állapított meg a legelőnél és erdőnél és 50—300 hektárig terjedő maximumot a szántóföldeknél. Ha igénylő nem jelentkezett, vagy ha az illető üzem mintagazdaság volt, a terület 10%-kal növelhető volt, ami nyilvánvalóan a szerb és horvát birtokososztály premizálását jelentette. Minthogy pedig a hatósági nyomásnak kitett, de sokszor forradalmi viszonyoktól fenyegetett magyar birtokosok kénytelenek voltak lakóhelyüket elhagyni, a kedvezményt csak a saját gazdálkodást folytatókra korlátozták, a szabadrendelkezésből bérbeadott földeknél ez legfeljebb 100 hektárig terjedt, az azonfelüli területet pedig kényszerbérletbe adták. Idegen állampolgárok (optáns) birtoka minden korlátozás nélkül volt bérbeadható. A kártalanítás végleges rendezéséig a földhözjuttatottak bért fizettek, mely a kat. tisztajövedelem nyolcszoros összegére rúgott. Ebből azonban fedezendőek voltak az adminisztrációs költségek és pótolandó a telepítési alaphiánya is, úgyhogy a kártérítésnek csak egyharmad részét kapta meg a régi tulajdonos. A létesített új üzemek nagysága a családok nagyságához igazodott, átlag egy családtagra egy kat. hold esett. Határozott érdeme a jugoszláv birtokreformnak a házközösségek, továbbá a kmetek és kolonusok majdnem jobbágyhelyzetének megszüntetése. A jugoszláv agrártörvényhozás részletesen szabályozta a telepítést is, mely a Magyarországtól elszakított területek és a szomszédos macedón és albán nemzetiségi előnyomulás kritikus területét képező déli országrészek felé irányult. A létesített telephelyek átlagos nagysága 5 ha, házközösségek esetében a családfőnek 5 ha, házas férfi családtagoknak 4 ha, nőtleneknek 2—3 ha jutott. Ott, ahol legalább 10 telepes él, azok államilag támogatott szövetkezetbe voltak tömörítendőek. Ami most már a román és jugoszláv birtokreformok gazdasági és szociális hatását illeti, arról Balicki, Franges és Hollmann egybehangzó véleményei megállapítják, hogy a klíma és a talaj adottságainak figyelmenkívüli hagyása, továbbá az új kisgazdák szaktudásának hiánya súlyos közgazdasági válságba sodorta ezeket az országokat. A hajdani, piac számára termelő nagyüzemek legtöbb esetben törpebirtokokra, a legjobb esetben pedig egyoldalú üzemtervvel dolgozó családi üzemekre bomlottak.

A Duna árterületein a lecsapolási és árvédelmi munkák megakadtak, erre a kisüzemek tőkeereje nem volt elégséges. Az útgazda vállalkozási kedv és tőkehiány miatt egész évi munkájával nem keresett annyit, mint azelőtt napszámban. Még ennél is nagyobb kárt okoztak a birtokreform novelláris módosításai, amelyek a fenyegető államcsőd miatt, a birtokmaximumot több ízben emelni voltak kénytelenek s olyan jogbizonytalanságot teremtettek, hogy nemcsak minden kezdeményezés megbénult, hanem az a földbirtok hitelképességét teljesen aláásta.

Az oroszországi birtokpolitikának hatása alatt állt a Balkán két más állama is: Bulgária és Görögország. Bulgária mezőgazdasága ősidőktől kezdve a hegyi legelők állattenyésztésén és a folyók völgyeinek kertészkedésén, főleg a dohány- és a rózsatermelésen nyugodott. Utóbbi termelés tipikus üzemmódja a kisüzem, amely természetesen igyekszik kenyérgabonában és takarmányban is önellátó lenni. Nagy tere tehát nem volt a birtokreformnak, mert kiosztásra kevés föld jutott. A harminc hektárnál nagyobb ingatlanokat tehát birtokpolitikai célokra lefoglalták és így próbálták a törpeüzemeket 5 hektárosokra kiegészíteni. A görög birtokreform nem a helyesebb birtokmegosztás, de a nemzeti birtokpolitika szempontjából érdemel figyelmet. A páriszkörnyéki békében Görögországnak juttatott török területekről a régi birtokosok elmenekültek, a görög földtörvény pedig azok birtokát, akik nem maguk vagy családtagjaik művelik a földet, elkobozta. Viszont a török kormány a kisázsiai görög telepéseket úzte el birtokukról. Végre a két állam megegyezett a lakosság átcserelésében, kezdeményező példát adva hasonló nemzetközi intézkedéseknek, amellyel különösen Németország élt a második világháborúban.

Mielőtt Európa nyugati felének és az új világrészeknek birtokpolitikájára áttérnénk, Magyarország helyzetével kell behatóbban foglalkoznunk nemcsak azért, mert hazánk e tekintetben is összekötő a dinamikusabb keleti és a statikusabb nyugati országok közt, de a mezőgazdasági szociálpolitika célkitűzése szerint is. A magyar birtokmegosztás jórészt a talajviszonyoknak, a szélsőséges klímának és a török hódoltságnak következménye. A statisztika régi adatai a kisbirtoki fejlődésre nem kedvezőek, különösen, ha a korlátolt forgalmú birtokokat s ezek között főleg a hitbizományokat és az egyházi birtokokat vizsgáljuk, amelyek az ország mezőgazdaságilag megművelt területének több mint 11%-át tették ki, igaz ugyan, hogy a kincstári, községi stb. birtokok területének 63%-a erdő és legelő, továbbá földadó alá nem eső, tehát terméketlen, vagy beépített terület, vízmeder stb. volt az összes kötött birtokok területének 26%. Még kedvezőtlenebb a kép, hanem az országos megosztást, de a megyék és járások adatait vizsgáljuk. Viszont közgazdasági szempontból a birtokmegosztás kedvezőbb képet mutatott. Az üzemek számát tekintve, Magyarország erősen kisbirtokos ország, a 100-tól 1000 holdig terjedő üzemek száma nem éri el az 1%-ot sem, az 1000 holdon felülieké pedig a 1/2%-ot sem, tehát az üzemeknek majdnem 99%-a száz holdon aluli kisbirtok. A birtokolt terület szerinti megosztás nem volt ilyen kedvező, viszont a szántóföld, rét stb., szóval az intenzívebb használatra alkalmasabb talaj területéből már az 1935. évi felvétel szerint is szántóföldi kezelésben tartott a kis- és törpebirtok 68.6%-ot, a középbirtok 17.7%-ot, az 1000 holdon felüli 13.7%-ot. Javította a kisbirtok részesedését, hogy az egyházi és hitbizományi birtokok területéből, de a községi tulajdonokból is tekintélyes rész kisbirtokban hasznosított. Nem szabad végül megfeledkezni arról a körülményről sem, hogy a statisztikában nagyüzemként elkönyvelt közlegelők és községi erdők szintén a kisüzem hátvédét képezték.

De lássuk a magyar állam beavatkozását a birtokmegosztásba. Évszázadok óta célkitűzés a puszták területek betelepítése és kisüzemek létesítése volt. Ez akciónak szociális és pénzügyi előfeltételei természetesen mindig gyengébbek voltak a nyugateurópai birtokpolitika segédeszközeinél, hiányzott ezenkívül a népsűrűség nyomása, a közgazdasági élet fejlődése által produkált tőke és a forgalom, amely az új kisbirtokok rentabilitását és stabilitását biztosította volna. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az ország katonai védelmét biztosító nemzeti birtokpolitikát a magyar állam szuverénitásának korlátozottsága érvényesülni nem engedte, mert leszámítva 1867-től 1914-ig terjedő, nem is egészen fél századot és leszámítva az egyes nagybirtokosok által (Károlyi, Zichy, Grassalkovich, Haruckern stb.) anyagi erejük végső megfeszítésével végbevitt kisebb arányú telepítéseket, a birtokmegosztás helyesbítését, más szóval a telepítéseket, dinasztikus érdekek befolyásolták. A török hódoltság után az első telepítéseket III. Károly, Mária Terézia és II. József, illetőleg ezeknek nagynevű tábornokai: Savoyai Jenő és Mercy Claudius létesítették a délvidéken.

A magyar törvények csak keretet adtak épúgy, mint az 1791-i országgyűlés javaslatai. A lényeg az volt, hogy különösen a felső Rajna vidékéről 6—15 évig terjedő adómentességgel, ingyen házzal és földdel, továbbá fölszerelésre és utazásra adott pénzsegélyekkel csalogatták be a német telepeseket. A föld azonban, amelyre telepíteni akartak, előbb bonifikálandó volt, a pontini mocsaraktól nem sokban különböző elvadult területeket kellett vízteleníteni, csatornázni, feltörni stb. Közgazdák számítása szerint egy-egy telepes 10.000 forintjába került a katonai kincstárnak. II. József elunván a folytonos kiadásokat, a fennmaradt földeket nagyobb darabokban vagyonos embereknek árusította ki. Ezt a praxist az alkotmányosság helyreállítása után a folytonos pénzzavarokkal küzdő magyar kormány is fenntartotta. A nagyüzemi birtokeladások ritkábbak lettek ugyan, de a Bács-Bodrog, Krassó-Szörény, Torontál és Temes megyékben létesített új telepesközségek, főleg az akkori legintenzívebbnek tartott dohánykertésztelepek földeladásai merev fiskális szempontokat követtek és amint az illető monokultúra válságba jutott, vele együtt pusztultak a fizetésektelen új kisbirtokosok is. Egyrésztük Amerikába vándorolt. Nehéz helyzetükön kívánt segíteni az 1894. évi V. t.-c., az első magyar telepítési törvény, amely a kincstári földek hasznosítását kiveszi a pénzügyminiszter kezéből és a földművelésügyi miniszterre bízta, akinek a nyugateurópai, főleg a porosz viszonyokhoz mérten csekély, mindössze 6 millió koronás telepítési alapot bocsát rendelkezésére, hogy abból a bajbajutott telepéseknek segítséget és kamatleszállítást adhasson.

Ez a szerény kezdet mégis módot nyújtott a földművelésügyi kormánynak, főleg a birtokpolitika iránt nagy szeretettel viseltető Darányi Ignácnak, hogy Moldovából kiköltözött csángók és Magyarország túlnépes vidékeiről származó törpebirtokosok és munkások számára 43 telepes községet létesítsen, 1870 gazdálkodó és 217 munkástelephellyel. Előbbinek területe 15-től 54 hold, munkástelephely 1,2—5 holdig terjedt.

Ebben az időben, a XIX. század utolsó évtizedében, Magyarország egyes vidékei már telítettek voltak agrárnépességgel, amely körülmény, a nagyobb arányú közmunkák megszűnése kapcsán agrárszociális forrongásokhoz és az amerikai kivándorláshoz vezetett. A jobbágyfölszabadítás Magyarországon sem juttatott több földet a parasztság kezére, mint külföldön. A közlegelők oktalan felosztása azonban módot nyújtott arra, hogy a kisember olcsón vásá-

roljon földet, ezenkívül a nagybirtok a pénzgazdálkodásra való áttérés költségeit meg nem bírván, területének jelentékeny részét áruba bocsátotta. A kisbirtoki hitelszervezet hiánya okozta jórészt, hogy ezek a területek nem jutottak parasztkézre. De nem is volt ebben az időben a föld utáni kereslet nagyarányú, mert eladó föld bőségesen volt. A múlt század kilencvenes éveinek piaci konjunktúrája azonban a parasztságot a pénzgazdaságba kapcsolván, földéhesette, a munkásság pedig ezen a módon kívánt a munkanélküliség ellen védekezni, de ahhoz megfelelő eszközei nem voltak. Ez a körülmény tette szükségessé a birtokpolitika gyökeresebb rendezését. Darányi Ignác 1900-ban telepítési ankétot hívott össze s az akkori publicisztika s a gyermekcipőben járó agrárpolitikai tudomány behatóbban kezdett a birtokpolitikával foglalkozni. Beksics Gusztáv ekkor vetette fel az alföldi hitbizományok áthelyezését a hegyvidékekre és szántóterületük fölparcellázásának eszméjét. Darányi Ignác két telepítési javaslatot is dolgoztatott ki, amelyek közül különösen az 1909. évi érdemel nagyobb figyelmet, mert a birtokpolitika minden részletét felölelte, a telepítésen kívül a parcellázások ellenőrzését, az elővásárlást, a családi birtok védelmét stb., stb. Gondoskodott a Károlyi Sándor által kezdeményezett földbérlet-szövetkezetekről és a külföldre vándorolt magyarok visszatelepítéséről is, amelyet 1910-től kezdve a Magyar Gazdaszövetség gondozott. A javaslat tengelye természetesen a telepítés, amelyet a kincstári területeken 120 millió alappal hajtottak volna végre, abból nemcsak segélyeket adtak volna új községek létesítésére, de az eladásra kerülő birtokoknál az elővásárlási jogot is gyakorolták volna. Ez a javaslat a politikai változások miatt törvényerőre nem emelkedett. A Tisza-kormány ehelyett 1911-ben az úgynevezett Altruista Bankot létesítette, főleg az erdélyi eladósodott magyar birtokok megvásárlására és felparcellázására. Olcsó kölcsönöket nyújtott volna ezenkívül kisembereknek is a földszerzésre. A közbejött világháború ezt a szerény kezdetet is megakasztotta. A világháború első idején a földtől mindenki szabadulni óhajtott. Ebben az időben majdnem kizárólag városi kapitalisták vásároltak. 1916-ban azonban már változott a helyzet, főleg Prohászka Ottokár püspöknek a Magyar Gazdaszövetség közgyűlésén tartott beszéde következtében, ő a hadirokkantak és hadiárvaik részére a kötöttbirtokokon kívánt örökbérleteket létesíteni. A javaslat nagy irodalmi és politikai visszhangra talált, eredménye azonban csak annyi lett, hogy 1917-ben megkötötték a birtokforgalmat, az állam elővásárlási jogát biztosították és a rokkant, illetőleg a vak katonák telepítését megkezdték. Az 1918. évi összeomlás után különféle tervek, javaslatok, határozatok jöttek létre, maga a birtokpolitika azonban a tanácsköztársaságnak azon intézkedése folytán, hogy a nagybirtokot szocializálta, teljesen megakadt. 1920-ban a nemzetgyűlés Nagyatádi Szabó István által előterjesztett birtokpolitikai törvényt hozott a földbirtok helyesebb megoszlásáról, amelynek célkitűzése volt új kisüzemek létesítése, másrészt házhelykiosztás révén minél több embert földhöz juttatni. A törvény a juttatás sorrendjét (hadirokkant, hadiárva, földműves) a 15 holdig terjedő családi gazdaság szerzésére nézve szigorúan megállapította; az 1—3 holdig terjedő törpebirtokoknál nagyobb szabadságot engedélyezett. A végrehajtást egyébként kivette a politikai viták befolyása alól, külön birtokrendező bíróságot szervezett, a kártalanítást pedig magánjogi eljárás keretébe utalta. Gondoskodott ezenkívül közlegelők, mintagazdaságok létesítéséről is. A föld megszerzését lehetőleg szabadkézből, elővásárlás útján tervezte, de az Országos Földbirtokrendező Bíróság, majd később a földművelésügyi miniszter a kisajátítás erősebb eszközét is igénybe

vehette. A megváltás (kisajátítás) tekintetében különbséget tettek az ősi és az újabban szerzett, főleg háborús birtokok között. Elsősorban a nagybirtokok, de szükség esetén a középbirtokok is igénybevehetőek voltak. A birtokreform tulajdonképeni földalapját azonban a vagyonváltság vetette meg, amely a kerek-számban 1 millió katasztrális holdnyi kiosztott földnek közel felét szolgáltatotta. A többi kisajátításból származott s amint ezt Kerék Mihály: «A magyar föld» című munkája kimutatja, a közcélokra juttatott 190.000 hold területől eltekintve, 427.059 törpe- és kisbirtok, továbbá 259.733 házhely osztatott ki. Ha mindehhez a kishaszonbérletek céljaira átvett birtokokat is hozzászámítjuk, ötnegyed millió hold, tehát a termőterület 8·5%-a került kiosztásra, ami a kisbirtoknak imént feltüntetett arányát véve figyelembe, azt eredményezte, hogy Magyarországon a kisbirtok az ország mezőgazdasági területének már az 1945. évi földosztás előtt is több mint a felét foglalta el. Sajnos, az 1920. évi törvény nem gondoskodott a földhözjuttatottak pénzügyi megsegítéséről és miután ezeknek legnagyobb része vagyontalan volt, a fogatos talajművelő és betakarítási eszközöket nem tudták megszerezni s ezért a kiosztott földek sokszor műveletlenek maradtak. Amint ezt Kerék megjegyzi, a gazdasági válságok idején az új birtokosok jelentékeny része tönkrement, a parcellákkal űzött uzsora is erősen pusztított, némely vidéken a kiosztott földek 20—25%-a került vissza volt tulajdonosaihoz, mert azokra újabb igénylő nem jelentkezett. Kerék szerint a földreform után is a kisemberek óriási tömege átlag 5 holdon aluli törpebirtokos maradt, tehát olyan egzisztencia, amely fél-proletár sorban él. Súlyosbította a helyzetet a föld vételárának kifizetésére adott 10 éves halasztás, amely a törvény létrehozatala idején nagy kedvezménynek látszott, később azonban a fizetés az agrárválsággal egyidőre esvén, túlmagasnak bizonyult, úgyhogy az állam kénytelen volt a hátralék egy részét magára vállalni s a vételárat leszállítani. Nem kisebb bajt okozott a földigénylők vonakodása sem a más vidékre való áttelepüléstől. Főleg ennek a következménye volt, hogy az ország nagyüzemi vidékeinek birtokmegoszlása alig változott, ellenben a túlnépes kisbirtoki vidékek amúgyis nagyarányú törpeüzemei számban megerősödtek. Az 1920. évi földreform iskolapélda arra, hogy a politikai szempontoktól vezetett, tervszerűtlen és pénzügyileg alá nem támasztott földreform nemcsak a föld hitelképességét, de a termelés intenzitását és ezzel együtt a segíelyezni kívánt osztály helyzetét is súlyosbítja. Szükségessé vált tehát a törvény novelláris módosítása, majd újabb törvények alkotása. Ilyen volt a pénzügyi rendezésről szóló novella, majd a családi hitbizományról és hitbizományi kisbirtokról szóló 1936. évi XI. törvénycikk, amely ugyan ezt a sokat vitatott és támadott jogintézményt továbbra is fenntartja, de a szántóföldi területének 30.000 korona tiszta jövedelmet, tehát 3000—3500 holdat meghaladó részét birtokpolitikai célokra lefoglalta. A törvény azonban csak a hitbizományosok halála után vált volna a birtokreform tényezőjévé, sőt akkor sem teljes mértékben, egyben új paraszthitbizományok létesítését is lehetővé tette. Alapjában véve tehát a megkötöttséget elvileg továbbra is fenntartotta, csak a művelési ágak és a területnagyság sokat vitatott kérdésében döntött.

Ugyancsak ebben az évben jött létre az új telepítési törvény is (1936. évi XXVI. t.-c.), amely 25 év alatt 270.000 kat. hold területen kisbirtokokat, 150.000 kat. holdon pedig kisbérleteket kívánt létesíteni. 34—35.000 család jutott volna ilyen módon földhöz, tehát úgy területileg, mint üzemszámot tekintve, elég szerény keretet adott volna a birtokreformnak, de törekedett a magyar birtok-

politikába tervszerűséget és pénzügyi megalapozottságot vinni. Utóbbi a zavaros külpolitikai viszonyok miatt mind nehezebbé lett s ezért az 1940. évi IV. birtokpolitikai törvény a kishaszonbérletekre épített. Másfélmillió holdat kívánt felhasználni, évenként legalább 100.000 holdat kellett volna arra érdemes kisembereknek juttatni haszonbérletek alakjában. A törvény megadta a módot, hogy a bérlet idővel tulajdonná legyen. A nagybirtok kisajátítása már 500 holdnál megkezdhető. A törvény nagy súlyt helyezett a juttatottak, főleg a földbérlet-szövetkezetek okszerű és gondos gazdálkodására is s ezt a földművelésügyi miniszter felügyelete alá helyezte. Gondoskodott a házhelyjuttatásról is, 600 négyszögöl nagyságú, szükség esetén kisbirtokokból is kihasználható telkeket kontemplált. A közbejött események azonban ezt az újabb akciót megakasztották s az 1945. évi földosztás, amely az orosz birtokreform hatása alatt jött létre, bár a magántulajdon intézményét fenntartotta, a nagy- és középbirtokot Magyarországon megszüntette. A kivételképen 100—300 holdig engedélyezett középbirtok összterülete sem jelent a magyar birtokmegoszlásban számottevő változást. Ennek a reformnak eredményeiről csak félhivatalos közléseink vannak. Ezek a következőkben foglalhatók össze: Az ország mezőgazdaságilag hasznosított területe valamivel több mint 16 millió kat. hold, ebből azonban mindössze kb. 10 millió a szántóföld, kert és rét, az összterület 61—62%-a. Az összterületnek majdnem 30%-át kitevő legelő, erdő, nádas stb. birtokpolitikai célokra nem alkalmas. Minthogy azonban a főntebb közölt adatok szerint előbbi területnek több mint a fele kis- és törpebirtok volt, nem egészen 3½ millió kat. hold föld került csak 1945-ben kiosztásra. Az összes igénylő kb. 725.000 fő volt, akik közül valamivel több mint 500.000 kapott földet. Ezeknek eddigi foglalkozása:

	százalékos arány	a juttatott föld átlaga
Mezőgazdasági cseléd	19 %	2.3 kat. hold
Mezőgazdasági munkás...	40 %	4.6 « «
Törpebirtokos	32 %	3.4 « «
Kisbirtokos	5.5 %	4 « «
Mezőgazdasági iparos	3 %	2.4 « «
Okleveles gazda	0.3 %	8.6 « «
Erdészeti alkalmazott ...	0.2 %	5 « «

A reform várható hatásáról egyébként az érte felelős tényezők véleménye sem optimista. A kommunistapárt tudományos folyóirata, a Társadalmi Szemle 1946. 1. sz. 28. o. írja: «A több százezernyi földhözjuttatott a 10 holdon aluli birtokkategóriához fog tartozni, azaz olyan kisbirtokos lett, akinek a birtoka a jelenlegi agrárkultúra mellett nem elegendő a családi munkaerő teljes foglalkoztatásához, nem biztosít az egész családnak gond nélkülű tisztességes megélhetést». A még ki nem osztott 7—800.000 kat. holdnyi terület körülbelül 2—300.000 ki nem elégített földigénylő és vissza nem tért hadifogoly számára tartatott fenn s ezzel a magyar birtokreform végérvényesen lezárul, mert nagyobb mennyiségben felhasználható föld már csak a legelőfeltörés és erdőirtás révén áll rendelkezésre.

Európa nyugati államainak birtokpolitikája legfejlettebb a német nyelvterületeken. Ausztria birtokpolitikai akciója úgy a világháború előtt, mint azután szerény keretekben mozgott. A birtokpolitika legnehezebb problémája, a földszerzés, az ország hegyes és erdős vidékein meglehetősen nehézségekbe ütközött s ezért a földreform odairányult, hogy a régebben városi kapitalisták által vadászati célokra összevásárolt parasztbirtokokat állami segítséggel régi tulaj-

donosaik családjának visszajuttassa. Sokkal több figyelmet érdemel tehát Németország birtokpolitikája, amelynek részletes ismertetése márcsak azért is kívánatos, mert tervszerű s így alapját képezi a legtöbb nyugati ország birtokpolitikájának, amely a magántulajdon meghagyása mellett, állami vagy társadalmi beavatkozással, de megfelelő kárpótlás mellett igyekszik a nagyüzem területét csökkenteni és újabb kisüzemeket létesíteni. E célra speciális hitelintézetek szervezését veszi igénybe, jelzálogkölcönt nyújt, járadékfelvételt fogad el, esetleg bérleti formával enyhít a földínségen. Természetesen a nyugati országok birtokreformjai természeti adottságaik és történelmi fejlődésüknek különbözősége szerint más és más utakat keresnek a föld megszerzésére, különleges szerveket teremtenek a birtokreform lebonyolítására és a telepítés minél célszerűbb és maradandóbb intézésére.

Németország birtokmegoszlása évszázados fejlődés eredménye. Nyugaton és délen a kis- és parcellaüzemek, keleten a nagybirtokok uralkodnak. A merkantilizmus korában minden német állam vezetője igyekszik a földesurak terjeszkedését megakasztani. Ennek a politikának a sikere azonban az előzményektől függött, így a parasztbirtok örökösödési védelméről, amely Westfáliában, Hannoverben és Bajorországban piac számára termelő nagyobb parasztüzemeket teremtett, viszont a reálosztás ezeket a Rajna mentén, Badenben és Württembergben törpeüzemekre szaggatta. Utóbbiaknak életképtelensége és tulajdonosaiknak városba tódulása volt az oka, hogy Poroszország az Elbán-túli tartományokban, ahol a nagybirtok túltengése miatt a mezőgazdasági népesség állandóan fogyott, jelentős állami segítséggel nagyarányú telepítést kezdeményezzen. Ennek az akciónak egyébként politikai célja is volt, már a telepítési alaptörvény tárgyalásakor (1886) Bismarck célul jelölte meg, különösen Posenben és Nyugat-Poroszországban, a lengyel nagybirtokoknak német parasztkézre való juttatását. Több mint egymilliárd aranymárkát fordítottak erre a célra és külön intézményt, az Ansiedlungskommissiót szervezték a telepítés végrehajtására. Az első világháború kitöréséig több mint 450.000 hektár területen több mint 21.000 telepest helyeztek el. Egy telepesre átlagban 14—16 hektár jutott, 1—3 hektár munkástelephely mindössze 15%; 50 hektárnál nagyobb üzem 1% volt. A telepítési típus, a 10—20 hektáros «Vollbauerstelle» az összes telephelyeknek 56%-a. A telepítés során 345 új falu és 340 szórványtelepítés keletkezett.

A telepítőbizottság mellett különösen a járadékbankok segítségével az ú. n. Generalkommissiók is tevékeny munkát végeztek, évente kb. 300-tól 1000-ig terjedő járadékirtokot alapítottak. 1913. év végéig több mint 20.000 ilyen birtok keletkezett, 231.000 hektár területen, 267 millió márka értékben. Közvetlenül a világháború kitörése előtt alakult meg a telepítés vegyes állami és társadalmi szervezete, a Landgesellschaft és a Kleinsiedlung-Gesellschaft a legtöbb porosz tartományban, a hatóság és részben az állam anyagi támogatásával. Mozgékonyság dolgában megelőzte a hivatalos szerveket, amire egyébként azért is szükség volt, mert utóbbiaknak kisajátítási joggal és nagy pénzügyi támogatással erősített működését a lengyelek ellenakciója eredményesen kivédte. A Landgesellschaft ezzel szemben üzletileg gyorsabban mozgott, minthogy pedig maguk az érdekeltek szemelték ki a felosztandó birtokot, mindig volt elegendő telepesanyag s így a lengyelek népszaporaságát sikerült ellensúlyozni, holott a hivatalos telepítés mindig emberhiánnyal küzdött. A másik előny a Landgesellschaft üzleti praxisa volt, amely a telepéseket egészen meggyökereedésükig patronálta. Ez volt az oka, hogy az összeomlás után 1919-ben a porosz

állam birtokpolitikájának ezt a legjobban bevált eszközt a birodalom egész területén a földreform állami lebonyolításának szervévé tették. Az új német birtokpolitika magántulajdoni alapon épült fel és nem irányult az ország homogén lakosságának birtokállománya ellen. Számszerű eredményeiben ezért jóval mögötte maradt Kelet-Európa birtokreformjainak. Belső értéke azonban nagy volt. Elsősorban az állami birtokok felhasználásával és meliorációkkal igyekezett földet szerezni a telepítés számára. A földszerzésnek másik módja volt az elővásárlás, továbbá az úgynevezett földszolgáltató kényszertársulatok megalkotása. Minden tartomány és minden járás 100 hektáron felüli földbirtokosait kötelezte arra, hogy ott, ahol ez az üzemtípus területe az összes üzemekét 10%-kal meghaladta, akár vásárlás, akár csere útján, akár egy tagban, akár részletekben birtokterületük 30%-át telepítési célokra átengedjék. Természetesen a földnek alkalmasnak kellett lennie a kisparaszti település számára, nemcsak a talajt és klímát, de a piaci fekvést illetőleg is. A hitelügyi kérdést természetesen az új gazdák érdekében igyekeztek megoldani. A német birtokreform területének 77%-át a 100 hektáron felüli magánbirtok, 10%-át az ezen aluli kisebb birtok, 10%-át az állami birtok és 3½%-át a bonifikáció szolgáltatta.

A németek által kijelölt úton haladt Belgium és Hollandia. Különösen a bonifikáció jelzi ezt, de a törpebirtokok terjeszkedését mégsem bírta megakadályozni. A Skandináv-államok birtokpolitikája szintén a magántulajdonon nyugszik. Első helyen áll okos telepítőpolitikájával Dánia. Már az 1899-ben létrejött telepítési törvény jogot ad minden földművesnek egy 8000 dán koronánál nem nagyobb értékű ingatlan megszerzéséhez olcsó állami kölcsönre, feltéve, hogy népfőiskolát végzett, vagy legalább 5 éven át mezei munkával foglalkozott. Legalább 10%-ával kell rendelkeznie a vételárnak. Az illető maga választja ki a megveendő birtokot, amelynek maximuma 12 hektár lehet. A jogosultságot a járás által szervezett külön bizottság állapítja meg és a telepítés tennivalóit is ez intézi. Ha a gazdasági bizottság a vételárat túlmagasnak ítéli vagy a vállalkozás rentabilitásában kételkedik, úgy a kölcsönt nem szavazza meg. A telephely kötött, eldarabolni nem lehet és csak a telepítésre szabott feltételeknek megfelelő vevőnek adható el, különben a kölcsön azonnal visszafizetendő. A telephelyre az osztatlan örökösödés jogszabálya érvényes. Az állam évi 5 millió dán koronával járult az ily célra alkotott telepítési alaphoz. Az 1919-ben hozott telepítési törvény a kötöttbirtok egyharmadát telepítési célokra lefoglalta és különösen a hitbizományok erős megadóztatásával egy több mint 100 millió dán koronás telepítési alapot létesített, amelyből új 1000 telephelyet alkotott. A legnagyobb gondot itt is az épület és a felszerelés okozza, amely külön kölcsönből fedezendő, de az állam ehhez is segítséget ad. Norvégiában a háború előtt főleg munkástelepítés folyt, államilag támogatott magánbankok kölcsöneinek segítségével. Svédország talán egész Európa legerősebb kisbirtoki országa. Telepítési célokra ott eleinte az állami birtokokat használták fel, majd az 1904. évi telepítési törvénnyel telepítő társaságoknak és gazdasági egyesületeknek évi 10 millió svéd koronás támogatást nyújtottak, hogy abból vagyontalan mezei munkások részére házhely- vagy törpebirtok szerzésére 3—5 ezer svéd koronás 3-6%-os kölcsönöket adjanak. Az első világháborúig ily módon 8—10.000 munkástelephely keletkezett. A skandináv birtokreform jellegzetessége tehát az állami támogatás, de az érdekeltek szabad mozgásának biztosításával. A munkás maga keresi ki a megfelelő területet, építi fel a házat. A világháború után egyedüli változás az állami támogatás összegének jelentékeny felemelése volt, mert az

állandóan tevékeny birtokpolitika dinamikusabb megoldási módokat szükségessé nem tett.

A latinnyelvű országok birtokpolitikája a népesedés kérdésére vet legnagyobb súlyt. Spanyolországban kisajátítási joggal igyekeznek a kivándorlást megakasztani és a munkások számára a földszerzést lehetővé tenni. Franciaországban egy 1908. évben hozott törvény segíti elő az egy hektár területű házhely és családi lakóház építését olcsó hitellel, 12 évi adómentességgel és méltányos tételű életbiztosítással, amely a birtokot a férj halála esetére is megterhelés nélkül biztosítja a feleségnek, illetőleg a gyermeknek. Az állam 100 millió frankot 2% kamat mellett bocsátott közhasznú társaságok rendelkezésére, amelyek ebből a vásárlóknak olcsó (legfeljebb 3½%-os) kölcsönöket adtak. A francia birtokpolitika sajátos fejlődéséről fentebb szoltunk, azt az ott uralkodó depopuláció és a kiterjedt részes-bérlet determinálja.

Franciaországnál mindenesetre több figyelmet érdemel Olaszország birtokpolitikája. Olaszország földje csak részben alkalmas intenzív mezőgazdasági művelésre. Ezen a területen a megélhetésért küzdő, túlnépes lakosság minden igénytelensége mellett is képtelen tulajdont szerezni s ezért a latifundiumok részes munkájára, vagy bérletére van utalva. Az évszázados fejlődés iránya a jobbágyfelszabadítások sem adott elegendő földet a parasztnak, annyival kevésbé, mert a mocsaras területeket, még inkább a hegyi legelőket, — a parasztság elegendő tőkeereje a talajjavítások hiányozván — legeltetési célokra vette igénybe. A földkérdés megoldása tehát eltérő alakot mutat Európa egyéb országoitól. Itt alakultak meg először, nagyrészt még az újkor elején, a földbérlo társaságok és szövetkezetek s ezek fejlődtek mintaszerűvé a 19. század végétől kezdve. A világháború után forradalmi úton láttak hozzá a birtokreform megvalósításához. Ehhez azonban szükséges lett volna bőséges tőkére, hogy a terméketlen területeket művelhetővé tegyék. Ez a tőke azonban magánosoknál nem volt s ezért az olasz birtokpolitika, elsősorban a közellátás szempontjától vezetve, a bonifikációkra helyezte a súlyt, amelyről fentebb már megemlékeztünk. Ennek kapcsán nagyarányú telepítést végeztek, de mindig azon elv szem előtt tartásával, hogy ingyenjuttatásban senki nem részesülhet és a telepesnek elsősorban a bonifikáció terén végzett munkájával kell a vételárat ledolgoznia. Rendszerint a frontharcosok munkavállaló szövetkezetei végezték a bonifikációt normális munkadíjért, a vállalkozói nyereségből épültek a házak és került elő a felszerelés. A bonifikáció befejeztével a munkavállaló szövetkezet átalakult földbérlo-szövetkezetté, tagjai pedig az állam által eszközölt beruházások letörlesztése után tulajdonosává váltak telephelyeiknek. A bérlo-szövetkezetek egyébként a nagybirtok területén is egzisztenciát biztosítanak a mezei munkásoknak, mert az olasz állam birtokpolitikája nem szociális, hanem gazdasági célokat tűzve maga elé, azokat a nagyüzemeket, amelyek az országos átlagnál többet termeltek, nem darabolta fel. Az állami támogatás lehetővé tette, hogy ezeken földbérlo szövetkezetek jövedelmező munkát találjanak, sőt a nagybirtok bonifikálását is átadta munkavállaló-szövetkezeteknek, ha a tulajdonos kellő garanciát nyújtott a bonifikáció költségeinek visszatérítésére.

Szintén a magántulajdon alapján áll az angolszászok birtokpolitikája is, bár különbséget kell tenni a túlnépes Anglia, annak dominiumai és az Unió között, amely utóbbiakhoz a Latin Amerika államai is felzárkóznak. Amint ezt már fentebb jeleztük, Anglia a nagybirtok hazája, ennek azonban több mint 80%-a bérbe volt adva. Különösen az ír, de a skót birtokviszonyok vigasztalan-

sága készítette Angliát különböző birtokpolitikai akciókra. 1877-től kezdve több munkástelepítést eszközölt a kisajátításra vonatkozó törvények alapján. Ez eleinte 35 esztendő s bérlet alapján történt, a telekre a bérlő házat építhet, amit a bérlet lejárta után elvihet. Félhektárnál nagyobb parcellát senki nem kaphatott. 1873-tól 1886-ig a munkaadók és a szövetkezetek több mint 100.000 munkástelephelyet létesítettek. 1882-ben megkezdte a kisgazdaságok szervezését is. 1908-ban a telepítés főszerveiül a Board of Agriculture-t teszik meg s azt felruhazzák a kisajátítás jogával nemcsak az allotment-ek, de a small holding-ok létesítéséhez szükséges föld megvásárlása, vagy kibérlése céljából is. Ezzel a konzervatív Anglia út rést a földbirtokjog korlátlanóságának elvén. A Country Council-oknak, a telepítés közvetlen intézőinek jogot ad a kiosztandó földek utakkal, ivóvízzel, esetleg házakkal való ellátására és alagszövezésére, hogy a földet small-holding, vagy allotment céljára alkalmassá tegyék. A föld megszerzése vagy eladás, vagy parcellákban való bérbeadás céljából történik. Az utóbbi sokkal gyakoribb s 14—35 évre szól. Egy acre (0.4 hektár) területű allotment-et minden munkás követelhet a községtől, de 5 acerenál (2 hektár) nagyobbat nem. A birtokpolitikai akcióba eredményesen bekapcsolódtak a szövetkezetek, főleg Írországból H. Plunkett agitációja folytán, elsősorban a kertészkedő, sertéshízlaló, méhészkedő, háziipari tevékenységre épített munkástelephelyeknél. 1908-tól 1912-ig 62.000 hektár földet szereztek meg így, legnagyobb részét bérlet céljaira. De a jelentkezőknek csak csekély részét lehetett kielégíteni. 1913-ban parlamenti bizottságot küldöttek ki a telepítés akadályainak felülvizsgálására, amely tekintettel a megyei tanácsok késedelmes munkájára, nagyobb állami hozzájáruláson kívül a földművelésügyi minisztérium hatáskörébe kívánta utalni a nagybirtok kisajátítását, a bérlők védelmét és a munkásházépítés előmozdítását. Skóciában és Írországból főleg a bérleti viszonyok rendezése volt égető kérdés, mert ezek miatt néptelenedett el mind a két ország. Legsürgősebb volt a bérleti viszony jogi helyzetének rendezése (a bérlet idejének, nagyságának stb. megállapítása), majd a bérletek megváltása, amihez olcsó kölcsönt adtak. Minthogy azonban a fokozódó adóterhek miatt a nagybirtokosok tekintélyes nagyságú területeket bocsátottak áruba, az állam 100 millió font előlegezésével igyekezett a kisbirtokot szerzők törlesztési hányadának terheit átvállalni. 1870-től 1912-ig Írország gazdasági művelés alatt álló területének 40%-a került a kisemberek kezére. A bérlők száma 1906-tól 1911-ig 71%-ról 36%-ra csökkent, a tulajdonosok száma pedig ily arányban növekedett. Az első világháború kitörése előtt Anglia mezőgazdasági üzemeinek 11%-a volt saját kezelésben, 1927-ben pedig már 34%-a, ami erős szaporodást jelent. Előmozdította ezt egyébként a frontharcosok bérleti tartozásainak állami segítséggel való törlesztése is.

Az angol dominiumok birtokpolitikája nagyrészt a népesedést szolgálta. Óriási területek várnak még megművelésre ezért az angol gyarmatok ezenkívül az USA és Kanada az első világháborúig, de a legtöbb délamerikai állam máig is ingyenfölddel, útiköltséggel és egyéb segélyekkel csalogatták a bevándorlókat. A pénzarisztokrácia, különösen a vasúttársaságok hatalmas területekre kaptak koncessziókat, azokat bonifikálva, nagy nyereséggel parcellázták. Kanadában a XIX. század utolsó évtizedeiben a mezőgazdaságilag művelt terület megkétszereződött. Az Unió területe ma már mezőgazdaságilag birtokbavett, de a földreformerek tanainak elterjedettsége és George sikerei utalnak arra, hogy a nagyarányú földadományozás visszahatása a közvéleményre elég erős ma is, pedig az USA-nak Európához viszonyított agrártelítettsége csekély.

Kanadában telepítésre alkalmas föld még nagy mennyiségben van. Kb. 8 millió hektár a preriartományokban és ugyanannyi Óntarióban és Brit-Kolumbiában rendelkezésre áll kis (65 ha) telephelyek csekély lefizetés melletti megszerzésére. A kormány elsősorban olyanok számára ad telephelyet, akik bonifikációs munkát vállalni képesek. Föltétel, hogy a telepes legalább 6 hónapot a farmon tölt, legalább 30 acret megművel, ebből 20 acret bevet és lakóházat épít. E kikötések teljesítésére a telepeseknek az 1929-ben létesült Canadian Farm Loan Board kedvező feltételű mezőgazdasági kölcsönöket is folyósít.

Délafrikában ma már a mérsékelt égövi terület kétharmadrésze fehér-fajúakkal van betelepítve. Az üzemek átlaga 800 ha; csak 20% található 85 ha alatt. Az üzemek felé saját kezelésben van. A telepítési törvény lényege, hogy csak a földművelési miniszter adhat tulajdonul vagy hosszabb bérletre földet a bevándorlónak, ezenkívül 500 fontig terjedő beruházási hitelt. Ezenfelül államilag támogatott hitelintézetek szolgálják a települők üzemjavítási és személyi hitelkérését. A bérlőknek módot adnak a tulajdonjog megszerzésére is, a vételár 40 félév alatt törlesztendő. A telepes eszközök és állatok vásárlására is kaphat hét félévi részletre, 4 1/2%-os kölcsönt.

Ausztráliában 1860-ban még csak kb. 500.000 ha szántott terület volt, amely a kormány telepítőpolitikája révén a XIX. század fordulóján már 3-6 millió ha-ra, az állatállomány pedig kb. 20 millió juhra és 4 millió szarvasmarhára emelkedett. A kormány eleinte tiszteknek, hivatalnokoknak 2500—5000 acre-ig, sőt magasrangú tisztviselőknek 20.000 acreig terjedő birtokot adományozott. Ausztráliában e század első évtizedeiben is 70 birtok volt 20.000 és 1190 a 4000 hektáron felüli, de az összes üzemek 67%-a ma is 200 hektárnál nagyobb. Közkatonák, sőt fegyencék is ingyen kaphattak 30—100 acreig terjedő földet. Természetes, hogy részvénytársaságok és egyes spekulánsok igyekeztek összeszedni a koncessziókat s így a telepítésre alkalmas föld elfogyott. 1891-től kezdve ezért már csak középirtokokat adtak ki, helybenlakási és megművelési kötelezettséggel terhelve. A nagyüzemeket progresszív adózással, sőt szükség esetén az ingyen juttatott terület egy részének kisajátításával korlátozták és az 1910-ben hozott «Closer Settlement Act» alapján kisebb üzemekben (átlag 135 hektár) kiosztották. A frontharcosok azonban az első világháború után átlagosan 526 hektáros telephelyeket kaptak. Így 1929-ig 21.500 új üzemet létesítettek, bár a koronajószág területe már 1912. év végén kisebb volt a birtokbavett földek felénél s azóta a magántulajdon és a bérlet javára jelentősen apadt. Az évben különben az összes betelepítettek számát 726.000-re becsülték.

Újzéland birtokviszonyai hasonlók Ausztráliához, ott is a nagyüzem uralkodó, mert mezőgazdaságának alapja az extenzív állattenyésztés. Az állam 27 millió hektárnyi területéből már 18 millió mezőgazdasági használat alatt áll, kb. 1 millió hektár van fenntartva telepítési célokra. Az 1929-ben hozott Land Laws Amendment Act új nagyüzemek keletkezésének gátat vetni törekszik s a kisüzemek létrejövetelét olcsó kölcsönökkel támogatja, főleg ha pusztai területek kultúrrátételéről van szó. 1910-hez viszonyítva 1930-ban a megművelt terület több mint egymillió hektárral gyarapodott, az 50.000 hektáron felüli nagyüzemek ellenben 1-3 millió és a 10 aceren aluli törpeüzemek 3-2 millió hektárral fogytak. A növekvő népesség a birtokmegosztásnak ezt az irányát kétségkívül még erősíteni fogja.

Nagyon érdekes a palesztinai zsidó település is, amely 1882-ben kezdődött,

de nagyobb méretűvé és céltudatosabbá csak az első világháború után lett. Nagyjából kopárterületeket vásároltak meg és azt mocsárlecsapolással, futóhomokmegkötéssel, sáncolással, terraszos műveléssel tették termővé. Amint W. Lowdermilk (Palesztina, az ígért földje) leírja, a kb. 500.000-nyi zsidó lakosság fele foglalkozik mezőgazdasággal, akik a pusztaterületekből kb. 400.000 acret szereztek meg települési célokra s ezeket részint csatorna, részint kút-öntözéssel tették kultúrrá. Egy család megélhetését kb. 5 hektár területtel és az alacsony életnívót meghaladó üzemtervvel biztosították, amely tejgazdaságra, baromfitenyésztésre, kertészkedésre (dinnye, paradicsom, cukornád, cékla stb.) és füge-, olaj-, szőlő-, narancs- stb. gyümölcsstermesztésre épít. Különösen az öntözőgazdálkodás mutat szép eredményeket, de a Jordán völgyének csatornázási tervei még szélesebb perspektívát nyitnak. A földet eleinte magántulajdonul szerezték meg, de ez tág kaput nyitott a földdel űzött spekulációnak. Ezért újabban a Zsidó Nemzeti Alap vásárol s az általa szerzett föld a zsidó nép örök tulajdonává lesz. A telepesek 35—49 éves idősakra kapnak bérletet, de ha a szerződésileg vállalt kötelezettségeiknek (pontos fizetés, saját művelés) eleget tesznek, a bérlet hosszú időtartamra automaticamente megújul. A megszerzett terület 45%-a magánosok kezén van, 35% a Zsidó Nemzeti Alapé, 20% a Rotschild-féle telepítő társaságé. Különös figyelmet érdemel Palesztinában a szövetkezeti település (moshav), amelynek alapelve a kölcsönös támogatás. A munkaképtelen tagok helyett a társak dolgoznak, közös étkezdéket, napközi otthonokat tartanak fenn, az eladás és a beszerzés is közösen történik, sok moshavban a szántóföldeket is közösen művelik s a telepes a bevetett terület nagysága szerint kap részt a termésből. Ellenben minden család saját házában lakik és maga gondozza gyümölcsösét, veteményeskertjét, tehenészetét és baromfitenyésztését. Ha a szövetkezet valamely tagja a telepet el akarja hagyni, befektetéseiért kárpótlásra van igénye. Utódjának kijelölésére joga van ugyan, de végérvényesen e fölött a közösség dönt.

Mindezt összefoglalva megállapítható, hogy a különböző országok birtokpolitikája azok célkitűzése szerint más és más képet mutat. Azt egy nevezőre hozni sem a kapitalizmus, sem a világháborúk nyomán jelentkező radikális földreform, sem a kollektív művelésre irányuló közösségi akarat nem tudta. Ennek bizonyára mélyebben fekvő okai vannak, mint a belátás vagy az akarat hiánya. A föld és az ember viszonyát ezek is alakíthatják, de annak törvényeit meg nem változtathatják. Külsőleg hasonlóságot mutathatnak egyes intézkedések, pl. az orosz vagy az ausztráliai állami főtulajdon, de a birtokpolitika lényegét ez nem érinti.

A fehér ember újabb települési területein, tehát Amerikában, Délafrikában, Ausztráliában a föld benépesítésének célkitűzése az uralkodó. Ingyen, vagy olcsó földdel, sokszor messzemenő gazdasági juttatásokkal igyekeznek a pusztaterületek kultúrrátételére. A népesedési politika jelentős tényezője e területek állami birtokpolitikájának. Az üzemnagyság és a különböző üzemkategóriák eloszlása eltörpül e cél mögött és a tudományos mérlegelés a belőle levont tanulságokkal együtt abban csúcsosodik ki, hogy az államhatalom kinek milyen koncessziót és más támogatást nyújt, és hogy befektetéseinek ellenértékét adóban, terméseredményben és forgalomban megkapja-e. Henry George földreformja, továbbá az ausztráliai és újzélandi reformtervek nélkül érthetetlenek volnának.

Más csoportba tartozik azon államok birtokpolitikája, ahol mindenképp az önellátással kapcsolatos termelésfokozásra törekszenek, akár túlnépes az illető

ország, akár messze van még a telítettség fokától. Kétségtelen, hogy Olaszország és Oroszország birtokpolitikáját elsősorban a többtermelés irányítja. Elsőnél a pusztaterületek kultúrrátétele és az ipari nyersanyagban való szegénység kényszeríti az államot, hogy bonifikációkkal munkaalkalmat és munka-intenzív gazdaságokat teremtsen. Oroszország gabonagyáraival és irányított kollektív gazdaságaival az ipari nyersanyag gazdag lelőhelyeinek ellátását és megfelelő kihasználását biztosítja.

Más a birtokpolitikája azoknak az államoknak, amelyeknek hatalmas gyarmatbirodalma a lakosság megélhetését akkor is lehetővé teszi, ha mezőgazdasági struktúrájukat egyoldalú kis- vagy nagyüzemi típusra alakítják át. Anglia, Franciaország, Belgium és Hollandia magas életnívót tud lakossága számára biztosítani, ha mezőgazdasági termelésének eredménye a luxus-nagybirtokok vagy a kertészkedő törpeüzemek miatt a lakosság kenyérellátásához nem is elegendő. Ezekben az országokban tehát a birtokpolitikával kapcsolatban szociális szempontok jutnak előtérbe. Franciaországban pl. a falu és a város népszaporodása és népegészségügyi kérdések irányítják a birtokpolitikát. Felzárkózik hozzájuk Svájc és a Balti államok birtokpolitikája is, mert megélhetésüknél a mezőgazdasági tevékenység számításán kívül nem hagyható ugyan, de idegenforgalmuk, fejlett iparuk, illetve a hajózás és halászat, nem kis mértékben azonban az alacsony népsűrűség a birtokmegosztás kérdését nem teszi oly életbevágóan fontossá, mint Közép-Európa országaiban. Ez országok között az iparosodás, a népsűrűség, a klíma és talajjószág szerint, de a történelmi fejlődés által is diktáltan más a helyzete Németországnak, a hozzá leginkább hasonló Ausztriának, Csehszlovákiának és Magyarországnak, mint a túlnyomóan agrár Lengyelországnak és a Balkán-államoknak. Utóbbiakban az iparosodás újabb keletű s ezért agrárterményeikkel exportra utaltak. Magyarország szintén kénytelen agrárcikkeket exportálni, de jórészt azért, mert túlnépes és már a jelen, de még inkább a jövő generáció megélhetését egymagában a mezőgazdaság biztosítani nem képes, ipari nyersanyagot viszont csak külföldről tud beszerezni. A birtokreformot tehát hazánkban kizárólag agrárszociális kérdés gyanánt nem szabad kezelni, de nem tekinthető az csupán az intenzitás emelésével könnyen megoldható kérdésnek sem, mert itt a helyes birtokmegosztás a közgazdasági élet szerkezetileg nehezen nélkülözhető pillére. Németország, Ausztria, sőt bizonyos tekintetben Csehszlovákia is élelmiszerbehozatalra szorul, ezenkívül lakosságuknak túlnyomó része az ipari centrumok felé áramlik és a falvak elnéptelenedése nemcsak a lakosság vitalitásának csökkenését jelenti, mint Franciaországban, de a mezőgazdálkodás eredményességét is károsan befolyásolja. Itt tehát a birtokpolitika célkitűzése nem az, hogy a föld után törekvő falusi népességnek parcellát juttasson, hanem hogy a faluról való elvándorlást piac számára termelő kisbirtokok vagy életképes munkástelephelyek minél nagyobb számú létesítésével megállítsa vagy csökkentse anélkül, hogy az a termelés összterményét csökkentené. A népsűrűségben telített Németországnak népfölöslegét vezető gyarmatai nincsenek, tehát ipari termelésében keres a jövő generáció számára életteret. Utóbbi azonban függvénye a belső fogyasztásnak és az exportnak. Ezért lép tehát előtérbe birtokpolitikájában a szociális szempontok kisebb vagy nagyobb méltánylásával az életképes üzemi rendezés gazdasági birtokpolitikája.

Látjuk tehát, hogy ezeket a birtokpolitikai irányokat közös nevezőre hozni, párhuzamba állítani és ez alapon bírálni tudománytalan eljárás. A meg-

határozó szempontok nagyrészt a természeti adottságok és a történelmi fejlődés eredményei. Ez megállapítható a birtokmegoszlás statikájánál is. Természetes, hogy Angliában és a fehér ember által megszállott más világrészekben az üzemnagyságok jelentékenyen nagyobbak, mint Európa agrárállamaiban, viszont érthető, hogy az ipari vidékeken a kis- és törpebirtok előtérbe nyomul. Európa agrár-ipari államainak birtokmegoszlásánál a föld eltartási kapacitásának van legnagyobb hatása az átlagos üzemnagyságokra és üzemkategóriák elterjedésére. Természetesen az intenzitás és a kultúrfok különbségeire is figyelemmel kell lenni, mert ezek is befolyásolják úgy a birtokmegoszlást, mint a birtokpolitikát.

3. §. Az organikus birtokpolitika alapelvei.

Organikus és mechanikus birtokpolitikai eljárások. — A telepítés lényege és célkitűzése. — A parcellázás. — A telepítés tényezői, szempontjai és technikai lebonyolítása. — Az emberanyag kiválasztása, a föld megszerzése és felhasználása. — A közösségi és közbirtokok szerepe. — A német telepítési eljárás. — Új telepes-községek létesítése. — A telepítés sikerének előfeltételei. — A házhelyakció. — A birtokreformok pénzügyi része. — A hitel szerepe. — A birtokpolitikai eljárások költsége.

Amíg a birtokmegoszlás terén a szabad birtokforgalom *automatice* idéz elő változást vagy az államhatalom csak a földszerző kisember közvetett támogatásával igyekszik azt elősegíteni, a birtokpolitika célkitűzésének és három alapvető tényezőjének (emberanyag, föld és hitel) pontos mérlegelése közgazdasági szempontból nem annyira fontos, mintha a közösség hatalmi szóval avatkozik be és a birtokpolitika földreformmá szélesül, vagy mechanikus földosztássá erősödik. Utóbbi rendszerint forradalmi időkben következik be és kivételes esetektől eltekintve, elsősorban azokban az országokban, ahol az állam a szerves birtokpolitikát, a kisember földhözjuttatását a szabad birtokforgalom keretei közt elhanyagolta, az üzletszerű parcellázást, amely vagy az eladónak, vagy a vevőnek, de legtöbb esetben a közvetítőnek jelent meg nem érdemelt nyereséget, telepítési akcióvá fejleszteti nem tudta. A föld mechanikus feldarabolása a szerves birtokpolitika tervszerűségét számtani feladattá egyszerűsíti le, amely sok esetben még a talajminőséget és az üzemágakat, így az új birtokosok boldogulási lehetőségét is figyelmen kívül hagyva, egyenlő arányban osztja szét a megszüntetésre ítélt üzemkategóriák területét.

A szerves birtokpolitika még akkor is, ha célul a legradikálisabb birtokmegoszlást tűzi ki, előzetesen az akció tervezetét készíti el, amely nemcsak országosan meghatározott maximumokkal és minimumokkal dolgozik, de földteríteni törekszik, hogy vidékekenként a kisajátítás meddig mehet a termelés hozamának sérelme és a földtőke elértéktelenedése nélkül, de azt is, hogy a föld minősége és egyéb szempontok szerint hol van az alsó határa a zárt családi gazdaságnak és a birtokreform által keresetnélkülivé tett cselédek és munkások miként találnak megélhetést. Egyidejűleg gondoskodik arról is, hogy megfelelő jogintézmények, termelési és értékesítési politika védje az új birtokosokat a tönkrement és az új üzemet az elporlás ellen. Főntebb részletesen kifejtettük a birtokpolitika közgazdasági összefüggéseit, ezekkel újonnan nem foglalkozunk, csak általában utalunk arra, hogy egyetlen állam birtokpolitikája sem ragadható ki a nemzetgazdaság egész szövevényéből.

Az agrárpolitika a szerves birtokpolitikát a telepítés fogalmával jelöli meg. Tulajdonképpen *pars pro toto*, mert a telepítés a szó szoros értelmében egy eddig művelés alá nem vett, vagy kisebb intenzitási fokon művelt, gyéribben lakott

területnek tervszerű megszállása túlnépes, kevés élettérrel rendelkező vidékek emberfeleslegével. Nem pusztán a dúsabb életlehetőséget adó terület szociális hasznosítása ez, nem is csupán a gazdasági erők fokozásának kérdése, hanem a közgazdasági, sőt gyakran a közigazgatási berendezkedés céltudatos megváltoztatása, mert nagyobbarányú telepítés nyomán új közigazgatási egységek keletkeznek, tanyaközpontok, falvak, sőt alkalmas helyeken megindul a városfejlődés is. Példa erre hazánkban a török hódoltság által elpusztított Délvidék, a tengerentúli gyarmatosítás, korunkban a német belső telepítés és az olasz bonifikáció. Az egész európai civilizáció, de mondhatnók a fehér faj hatalmának tengerentúltra való kiterjesztése nem más, mint évszázadok óta folytatott telepítés.

A telepítés egyike a legnehezebb műveleteknek, mert az ember és a föld viszonyában mutatkozó ellentéteket szervesen felépített gazdasági akcióval igyekszik kiegyenlíteni. E művelet során a telepítést intéző szervezet nemcsak földet juttat az újonnan keletkező üzemeknek, hanem gondoskodik a közigazgatás, közegészségügy, a kultúra és vallás erkölcsi szükségletek kielégítéséről, épületekkel és alkalmazottakkal. Az új községek összekötő útjai, széles utcái, terei, rendezett gazdasági udvarai, temploma, iskolája, községháza, orvoslakása stb. az egyes telepések lakó- és gazdasági épületei tanuskodnak a szerves birtokpolitika célkitűzéseiről és eredményeiről. A német telepítési politika még ezt a tervszerűséget is meghaladta, amikor a Sering professzor által alkotott telepítő-társaságok az újonnan keletkezett telephelyek élő és holt leltárral való felszereléséről és az új telepések gazdasági irányításáról is gondoskodtak, a nagyüzemek felszerelését, épületeit stb. igyekeztek a telepések hátvédéül, esetleg agrárszociális intézmények céljaira felhasználni.

A telepítéstől megkülönböztetendő a mechanikus birtokpolitika, amelyet az agrárpolitika a parcellázás gyűjtőfogalma alatt tárgyal. A parcellázás is a nagybirtoknak apróbb üzemegységekre való felbontása, tehát külsőleg úgy célkitűzésének vezető szempontját, mint módszereit tekintve hasonlít a telepítéshez, lényeges eltérés azonban, hogy hiányzik belőle a tervszerűség, az organikus felépítés gondolata. Utóbbi, amint láttuk, költségesebb, nehezebb birtokpolitikai művelet, már csak a telepések lakóhelyének megváltoztatása, tehát nagyobb embertömeg megmozgatása miatt is. Kivételesen előfordul ez a parcellázásoknál is, de ennél, amint az 1904. évi birtokpolitikai értekezlet kifejezte, a cél általában megmozdítani a földet és megkötni az embert. Ott, ahol túlságosan nagy a népsűrűség, viszont nagybirtok rendelkezésre áll, a két tényező összetalálkozása magasabb rendező beavatkozás nélkül is adhat eredményt. A meglévő kisgazdaságok megerősödhetnek, a földnélküli munkások törpebirtokhoz juthatnak. Erről a gazdasági szabadság rendszerében többnyire a magánvállalkozás gondoskodik. Viszont az állam kötelessége meggátolni a földuzsorát, felülvizsgálni a vételárat és a hitelfeltételeket. Sok nagybirtokos maga is eszközölt mezőgazdasági munkások számára parcellakiosztást, akár tulajdoni, akár részesbérleti alapon. Nálunk a nagykiterjedésű határral rendelkező alföldi városok igyekeztek ezen a módon túlnépes területük lakosságát s azok szociális elégetlenségét levezetni.

A hatalmi szóval eszközölt parcellázás mindenestre gyorsabb és nagyobb szabású, viszont a magánvállalkozás igyekezni fog életképes üzemeket teremteni, ügyelve arra, hogy anyagi helyzetén túlmenőleg senki ne vásároljon, mert érdeke, hogy a kihitelezett, illetve előlegezett vételárat az új tulajdonosok törleszteni tudják.

A legtöbb nyugati országban maga az állam e célra létesített hitelszerveivel bonyolította le a birtokfeldarabolást, a kihitelezésnél is messzebb ment és nagyobb könnyítéseket adott a földszerző kisembereknek. Az állam anyagi helyzete szabta meg úgy a kedvezmények, mint az akció országos méreteit. A megbízott hitelintézetek műszaki és gazdasági szervei igyekeztek összhangot teremteni a régi és az új kisüzemek között. Az egész országra kiterjedő áttekintés és tervszerűség hiánya, még inkább a közbejött politikai és gazdasági válságok sokszor eredménytelenné tették ezt az akciót s ezért a világháborúk előtt az állam csak akkor vette igénybe a parcellázást, ha a telepítés bármely okból alkalmazható nem volt. Megelégedett azzal, hogy a parcellázással űzött visszaéléseket ellenőrzés alá vonta. Az első világháború után a parcellázás jelentősége növekedett, hiszen a birtokreformok lehetőleg gyors és leegyszerűsített végrehajtása többnyire ennek technikáját követelte. A birtokpolitika elméleti és gyakorlati szakemberei ebben keresik az okát, hogy a legtöbb országban a földkérdés nyugvópontra jutni nem tudott és novelláris intézkedések, sokszor újabb birtokpolitikai törvények sorozatára volt szükség, mielőtt az alaptörvény végrehajtása befejezést nyert volna. Ellenmondást látnak t. i. abban, ha az állami beavatkozás a birtokforgalom teljes megkötésén, a földárak lerögzítésén, a kisajátításon, lényegben tehát a földmonopóliumon épül föl, viszont a végrehajtás nélküli a telepítés tervszerűségét és a szabad birtokforgalom parcellázási módszerével bonyolítja le a kisemberek földhözjuttatását. Igaz viszont, hogy zavaros politikai és gazdasági viszonyok között a szociális feszültség enyhítése gyors beavatkozást kíván, míg a telepítés tervszerűsége hosszabb előkészítést és nagyobb anyagi erőt követel.

A tervszerű birtokpolitika célja és legelső tényezője az ember. Míg a parcellázás ezen a szemponton könnyen átsiklik, vagy azon elv alkalmazásával, hogy a föld azé, aki dolgozza, a mezőgazdasági népesség alsóbb csoportjainak létszámával osztja a rendelkezésre álló és mezőgazdaságilag használható területet, a telepítés magasabb népelettani (népesedés), közgazdasági (intenzitás, ellátás, kivitel) szempontokat is figyelembe vesz. A régi, fejlettebb kultúrájú üzemegek szétbontása rendszerint a termelés időszaki csökkenésével jár s ezért a birtokpolitikai akcióknál a közgazdaságtanban ma már megfelelően értékelt idővel is számot vet, azzal t. i., hogy az új üzemek hány év alatt tudnak annyira meggyökeresedni hogy a régi üzemszisztem terméseredményét és közgazdasági szolgáltatóképességét elérik. Nem maga a földosztás, de az általa földhöz kötött ember sorsa a fontos. Kárpótlást kap-e életnívójának emelkedésében és munkaalkalmának biztonságában a nagyüzemek feldarabolása következtében elvesztett kereseteért? Milyen lesz az akció hatása az ország ipari fejlődésére, külkereskedelmére, költségvetésére stb., stb.? Német írók, különböző számítások alapján megállapították, hogy minden igaképes családi üzem létesítése folytán négy munkáscsalád veszíti el a munkaalkalmát, ezekről tehát egyidejűleg gondoskodni kell. Minél nagyobbak a földreform méretei, annál fontosabb, hogy a telepítést ne tekintsék karitatív tevékenységnek, se a telepes ne érezze magát az állam kintartottjának. Az első évek még az önellátó családi üzemenknél is súlyosak, még inkább a teljes megélhetést nem biztosító törpeüzemenknél. A saját munkán kívül tehát szükséges, hogy a telepes valamelyes tőkét (felszerelés, egy évi megélhetés stb.) is befektessen az új üzembe, mert enélkül gyakori lesz a nyomasztó eladósodás, a szerzett ingatlanoknak kézzől-kézre való vándorlása és a juttatottak olyan tömeges pusztulása és átcserélődése, mint aminő az első világháború után

sok európai országban észlelhető volt. Nem kicsiny súllyal esik a mérlegbe az üzemvezetési hozzáértés sem, amelyet nem lehet a mezőgazdaság technikai műveleteinek legprimitívebb ismereteivel mérni. Az emberanyag kiválasztásánál sem lehet vezetős szempont az, hogy kinek nincs, vagy kinek kevés a földje, hanem ki alkalmas arra, hogy mint önálló gazda meg tudja a helyét állani és kisüzemben is megközelíteni a nagyüzem termésátlagát. A szaktudáson és anyagi erőn kívül erkölcsi tőkével és megbízhatósággal is kell az új gazdának rendelkeznie. E nélkül a közösség nem lehet biztos afelől, hogy a juttatott azt az értéket, amit az állam neki adományozott, híven meg fogja-e őrizni. A juttatott erkölcsi kvalitása még azért is fontos, mert a birtokreformnál magasabb szempontok lévén irányadók, az állam a föld értékét rendszerint a forgalmi árnál jóval alacsonyabban szabja meg s így nem is említve az egyéb állami kedvezményeket, már a vételárban kisebb vagy nagyobb ajándékot kap. Különösen fontos és az életrevalóságnak s a vállalkozó szellemnek jele, ha az igénylő más vidékre is hajlandó áttelepedni. Aki ezt a minimális áldozatot sem akarja egzisztenciájáért meghozni, nem érdemli meg a támogatást. Igaz viszont, hogy a magyarságnak csak egyes népelemei hajlamosak az áttelepedésre. A telepítés emberanyagának kiválogatásánál a birtokpolitika célkitűzését szokás mérlegelni, nemzeti birtokpolitikánál faji, vallási, anyanyelvi, népesedési szempontokat. Mindmegannyi kritérium, amely magában véve nem biztosítja sem a szociális feszültség enyhülését, sem a gazdasági eredményt. Azokban az országokban, ahol a nemzeti birtokpolitika emberanyagát maga az érdekelt vidék szolgáltatja, az összeválogatás természetesen könnyebb, épígy Németországban, ahol a törzsörökösi intézmény a másod- és harmadszülött fiúgyermekéből nemcsak a fizikai munkában, de az üzemvezetés közzgazdasági vonalán is kiváló anyagot szolgáltatott.

A különböző birtokpolitikai törvények egyébként takszatíve állapítják meg a földhöz juttatandók sorrendjét, első helyen s a dolog természetéből folyólag azokat, akik hivatásszerűen foglalkoznak földműveléssel, továbbá a háború áldozatait és a frontharcosokat, továbbá a sokgyermekes családokat. Az utóbbi két kategóriánál a nemzeti, illetve a szociális birtokpolitika elgondolásai túlnyomóak. Kerék Mihály (A földreform útja) reávilágít e kategóriák mögött rejlő különbségekre és az elbírálásnál ezek mellett újabb mérték gyanánt a személyi tulajdonságok figyelembevételét ajánlja, hogy az igénylő könnyelmű, hanyag, valamilyen káros szenvedély rabja, vagy megbízhatatlan ne legyen a közösséggel szemben. «Lehetetlen földet juttatni valakinek, akiről feltehető, hogy azt nem műveli meg rendesen, mert dologkerülő életmódot folytat, fizetési kötelezettségeinek nem szokott eleget tenni, erején felül költekezik, takarékoság helyett szívesebben csinál adósságot, izgága, békebontó, kötekedő természete van és úgy ismerik, hogy könnyen visszaél mások bizalmával.» Azt viszont elismeri, hogy az egész földreformban a legnehezebb és legkényesebb feladat az érdemesség megállapítása.

Az organikus birtokpolitika második eleme a földkérdés. Erről úgy az Agrárgazdaságtanban, mint e rész előző szakaszaiban szólottunk s így a helyett, hogy a birtokpolitikai célokra alkalmas terület és a népesség viszonyzáma által adott lehetőségek fölött meddő számításokba bocsátkoznánk vagy a földnek hatalmi szóval eszközölt lefoglalását és szétosztását a telepítési politika egyetlen útjának tekintenénk, az agrárpolitikában eddig szokásos földszerzési módokat ismertetjük.

A birtokpolitikai akciók legősibb területnyerése a bonifikáció volt, az

erdőirtás, legelőfeltérés, mocsárlecsapolás. Abszolút földszaporításnak ma is csak ez tekinthető, ez érinti legkevésbé sértő módon a magántulajdont és az ország mezőgazdasági struktúráját.

Magyarországon kevés figyelmet fordítanak rá, mint a birtokpolitika eszközére, dacára, hogy az első világháború idején a Prohászka által felvetett birtokpolitikai javaslatnak ez képezte a gerincét és az akkor rendelkezésre álló munkaerő (nagy tömegű hadifogoly) segítségével könnyen megvalósítható lett volna. A bonifikáció előnye, hogy az olcsón szerzett föld, közkielcségen feljavítva, a céltudatos telepítési akciónak legalkalmasabb területéül szolgálhat, mert a régi községek határbeosztása itt új közigazgatási egységek kialakítását nem zavarja. Igaz, hogy a bonifikáció nagy áldozattal jár, de sok munkaalkalmat is szolgáltat és ez különösen akkor fontos, ha bármely okból nagyarányú átmeneti munkahiány mutatkozik. Természetesen annak nemcsak technikai keresztülvitele, hanem közigazgatási megalapozottsága is mérlegelendő, az, hogy az új telepesek különös ismeretet kívánó új üzemükben boldogulni tudjanak. A bonifikációs telepítésnél nemcsak a jelen szükségleteit, de évtizedek, sőt évszázadok fejlődési irányát is szem előtt kell tartani és a jövő generáció számára is lehet birtokpolitikai tartalékról gondoskodni, továbbá figyelembe venni, hogy a talajminőség, a klíma és a gazdálkodás módja bizonyos üzemenagyságokat követel, amelyeket önhatalmúlag és önkéntesen megváltoztatni nagyobb köz- és magángazdasági kár nélkül nem lehet. Ez a szempont egyébként a birtokpolitika szabadkézből eszközölt földszerzéseinél is szem előtt tartandó s ez az előnye a telepítésnél is ennek a módszernek, eltekintve attól, hogy legkevésbé befolyásolja a jövő generáció földdel való ellátásának kilátását. A közigazgatási fejlődéssel rendszerint együttjár a mezőgazdaság intenzitásának emelkedése s ezzel arányban minden nagybirtok, akár magántulajdonul, akár bérletként, előbb-utóbb kisemberek kezére jut, míg forszírozott eladás mellett, amint ezt a francia forradalomban láttuk, a földet városi kapitalisták vásárolják össze. Ennek ellensúlyozásául szolgál az elővásárlási jog alkalmazása, amely nálunk az első világháború óta az 50 holdnál nagyobb birtokok eladásánál érvényben van, továbbá a kincstárnak az árveréseken való részvétele. A földvásárlás, sőt a haszonbérlet is csak a község és a megye gazdasági bizottságainak hozzájárulása és a földművelésügyi minisztérium jóváhagyása alapján van megengedve. Ez a rendelkezés, ha nem is összefüggő nagyobb területet, de mégis tekintélyes mennyiségű földet juttathat a birtokpolitikai akció rendelkezésére.

Hogy nagyobbarányú birtokpolitikát a szabad földvásárlás segítségével is lehet folytatni, azt a skandináv államok példája igazolja. Ezek évente nagyobb összegeket vesznek fel költségvetésükbe s ezt arányosan osztják meg az egyes tartományok gazdasági egyesületei között, hogy bizonyos számú törpebirtokost, vagy mezőgazdasági munkást ingatlanhoz juttassanak. Az illetők maguk választják ki a megveendő ingatlant, szabadon állapotnak meg a vételárban, viszont a gazdasági egyesület ellenőrzi, hogy nem drágán vásárolják-e a földet és hogy a vállalkozás arányban áll-e a vevő anyagi és tudásbeli készségével. Ha a vétel reálisnak és rentabilisnak látszik, megfelelő hosszúlejárátú kölcsönt bocsátanak a vevő rendelkezésére. A birtokszerző csak a törlesztést fizeti, a kamatokat az állam viseli. Nagyon érdekes és értékes intézkedés, hogy ha valaki valamelyik esztendőben a jelentkezők nagy száma miatt állami támogatással birtokot nem szerezhet, a következő év jelentkezőit rangsorban megelőzi.

Elég közel áll a szabadkézi földszerzéshez a weimari Németország birtok-

politikája is. A szabad birtokforgalom és a hatalmi beavatkozás elvét összeegyeztetni törekedett. Azokban a tartományokban, ahol a 100 hektárnál nagyobb birtokok a mezőgazdaságilag hasznosított terület 10%-át meghaladták, azokat földszolgáltató kötelékbe tömörítette és kötelezte, hogy megfelelő kárpótlás mellett, esetleg kisajátítás útján is, elsősorban az eladó birtokokból, területük 30%-ának megfelelő földet telepítési célokra szerezzenek és azt kisembereknek eladják vagy kényszerbérletbe adják. Ezen kötelek járásonkint és tartományonkint alakultak, a vásárlásnál azokat a járadékhitelintézetek kölcsöne segítette.

Sokkal erélyesebb beavatkozás történt a földszerzés céljából Európa keleti országaiban, ahol a megváltás, vagy a kisajátítás erősebb eszközeihez nyúltak a kisüzemek szaporításához szükséges terület biztosítása érdekében. A jogi alapot ehhez az államnak az a régen gyakorolt és törvényileg jóváhagyott gazdasági cselekvése adta, hogy megfelelő kártérítés mellett közcélból bármely ingatlan igénybevehető. A közcél különböző lehetett: vasútépítés, középületek, hadiművek létesítése stb. Minthogy azonban konkrét esetben a megoldásnak többféle módja mutatkozhatott, mindig szigorú jogi mérlegelés és bírói eljárás tárgya volt a kisajátíthatóság, méginkább a kártalanítás mérve és mikéntje. A világháborúk előtt birtokpolitikai célból a kisajátítás eszközehez nem nyúltak, mert magánjogi felfogás szerint mindkét félnek vitás jogigénye állott egymással szemben. A közérdek szempontját legelőször Poroszország érvényesítette a birtokpolitikai kisajátításokban, amidőn a pózeni lengyel birtokoknak német nemzeti telepítés céljaira való igénybevételét törvénybe iktatta. Az elméleti fejtegetéseknek és a földreformerek követeléseinek ez volt az első gyakorlati alkalmazása. Nem valószínű, hogy a világháború után bekövetkezett politikai és gazdasági zavarok e kikezdés nélkül is tartózkodtak volna a birtokmegosztásnak ettől a korrekciójától, de kétségtelen, hogy a szociális szempontoknak kihangsúlyozása mellett ez a példa adott igazolást az újonnan keletkezett európai államok nemzeti birtokpolitikájának túlzásaihoz, amelynek során a régi államkötelék uralkodó nemzetiségeinek a földdel való kapcsolatát megszüntetni igyekeztek. Természetes, hogy a még ki nem forrott jogrendszerü és közgazdasági érdekeiket kellőképpen mérlegelni nem tudó új államok a német kisajátításnak a kártérítés kérdésében elfoglalt szigorúbb álláspontját nem fogadták el. De a teljes kártérítés jogi elvének respektálása nélkül közérdekre hivatkozó kisajátítás, még inkább a földelkobzás, nem hozta meg az olcsó föld által elérhetőnek vélt birtokpolitikai sikert. A birtokigénylők mindig kisebb-nagyobb nyeresémet látván abban, olyanok is jelentkeztek földért, akiknek nemcsak képessége, de akarata is hiányzott, hogy egzisztenciájukat a mezőgazdasági tevékenységhez fűzzék és a nyert birtokot megfelelően és állandóan műveljék. Németország is elég szomorú tapasztalatot szerzett a lengyel birtokok kisajátításával. Ez a szempont vezette azután a német legfelsőbb bíróságot azon döntvényének megalkotásában, hogy a kisajátítási és elővásárlási jog gyakorlása nem prejudikál a szabadforgalmi ártól való eltérésre.

A birtokpolitikai célokra történő földszerzésnek egy sajátos eszközét alkalmazta Magyarország a vagyonszállásnál, amidőn az 1000 holdnál nagyobb birtokok tulajdonosait kötelezte, hogy a váltságot természetben róják le. Az állam azután az így birtokába jutott kb. 500.000 holdnyi területet az első világháború után birtokpolitikai célokra használta föl.

A birtokpolitika második elemének, a földnek megszerzése azonban nem egyedül dönt a telepítés sikere fölött. Annak mikénti felhasználása talán még

fontosabb, mint a területszerzés. Nem mindegy a politika célkitűzése szerint, hogy a rendelkezésre álló területet a piacképes kisbirtok, az életképes családi üzem, vagy a teljes megélhetést nem biztosító törpebirtok átlagtípusa szerint osztják-e szét. Németországban kiszámították, hogy ha a kisüzemi művelésre alkalmas összes 100 hektáron felüli birtokot a piaci termelés alsó határán mozgó 15 hektáros parasztüzemekre darabolnák, mindössze csak 173.000 új telephelyet lehetne létesíteni. Nálunk Matolcsy számítása szerint 3 millió holdnak 12 holdas családi üzemekre való felosztása 225.000 új kisbirtokos egzisztenciát és 280 új községet eredményezne. Kerék Mihály a birtokreformnál 10 holdas parcellákkal, az erdőségekre is kiterjesztve, mintegy 260.000 családi és 160—170.000 törpeüzemet vél alkothatónak. Viszont Újlaki Nagy (i. m.), igaz, hogy a vízgazdálkodás technikai segédeszközét is beleszámítva (törpeüzemeinek földszükséglete mindössze 350.000 hold), 450.000 önálló birtokoscsalád egzisztenciáját véli megalapozhatónak hárommillió családtaggal. A házhelyakció 6—800 négyszögöles parcellái 80—100.000 holddal kielégíthetők lennének.

Mindez a számítgatás azonban a mechanikus birtokpolitika elveit juttatja kifejezésre, mert a telepítés tervszerűsége nem engedi meg az egyformaságot, különösen új közigazgatási egységek alakulásánál, ahol nemcsak családi gazdaságok, de törpebirtokok, zsellérparcellák, házhelyek, piac számára termelő és az intenzív termelésre példát szolgáltató nagyobb birtok és közlegelő is létesítendő. Ugyanitt gondoskodni kell a közintézményeknek földdel való fundálásáról is. Nem ilyen mértékben ugyan, de 10—20 család hozzátelepítésénél is gondoskodni kell minderről, s ahol ennek szüksége mutatkozik, a határ távolabbi részére csoportosan települők közintézményeiről, főleg iskoláról.

Különös figyelmet érdemel a birtokpolitikai akciók során az agrárius közösségek (erdők, közlegelők) létesítése, vagy megerősítése. Főntebb már utaltunk a liberális üzempolitika káros következményeire, amely nemcsak a nyomás-kényszert szüntette meg, de az istállózásnak és a szántóföldi takarmánytermésnek racionális hasznát túlhangsúlyozva, az agrárius közösségeket is felbontotta s ezzel nemcsak a kis- és törpebirtok gazdasági hátvédét tette tönkre, de azt az anyagi bázist is, amely a középkori agrártársadalmat évszázadokon keresztül egységben megőrizte. A faluközösség nemcsak a határhasználatot szabályozta, hanem a nemzeti megszálláskor vagy telepítéskor nyert erdő- és legelőterület fölött is rendelkezett. Azt a falu lakosságának megnövekedésekor újabb szántóföldek létesítésére használta fel, egyébként pedig igyekezett megőrizni, hogy a falu lakossága épület-, szerszám- és tüzelőfával el legyen látva, jószágállománya pedig nyáron megfelelő táplálékot találjon. A közbirtok tehát a település integráns része volt.

Magyarországon a török hódoltság után felmaradt puszta területeken újralakultak ezek az agrárius közösségek, főleg Erdélyben és a Délvidéken, de az alföldi nagy városok (Debrecen, Szeged, Kecskemét stb.) határában is. Nagyrészüket erdő és legelő. Ide tartoztak a Szászegyetem, Csík vármegye stb. magánjvai és a volt határőrvidék szerb-bánsági és román-bánsági határőrezredeknek és a sajkáskerületnek vagyonszomszégek, amelyek egy része a községek között osztott meg, a másik rész közös kezelésben a volt katonák leszármazottainak neveltetésére, segélyekre stb. fordított. Ugyanilyen rendeltetésű volt különben a Magyar Katolikus Vallás és Tanulmányi Alap is.

Birtokpolitikai szempontból azonban nem ezeknek a vagyonságoknak rendeltetése, hanem azoknak mikénti kezelése volt a fontos. A liberális mező-

gazdasági politika a szántóföldi területre helyezte a súlyt és a multból származó agrárius közösségeknek szántófölddé váló alakítására törekedett. Ennek a racionalizálásnak káros gazdasági és társadalmi hatását tapasztalván, az újabb mezőgazdasági politika a legelő- és erdőterületek konzerválására törekszik s ezért a birtokreformnál ezeket, sőt az okszerű kezelésükhöz szükséges szántóföldeket is kíméli (l. olasz bonifikációk), sőt súlyos áldozatok árán új közlegelőket és erdőket alakít. A magyar Alföld befásítását nemcsak a tüzelő- és szerszámfa-kitermelés és a mellékhasználat (gomba, gally, szamáca-szedés), de a szélsőséges klíma elleni védekezés is szükségessé teszi. A közlegelő létesítését, konzerválását, használatának szabályozását a talajerő utánpótlása, különösen a törpebirtok trágya-ellátásának biztosítása is megköveteli.

Az agrárius közösségek különböző természetűek lehetnek, a legelőn és erdőn kívül agyag-, homok- és kavicsbányák stb., ezenkívül szántóföldek is, amelyek a jobbágyfelszabadítás, vagy a tagosítás alkalmával kerültek a község birtokába és mint a község, iskola stb. illetményföldjei, saját kezelésben vagy kisbérletben hasznosíthatnak. Ezek azonban Magyarországon jelentéktelenek a közös erdő és legelő mellett, bár, amint ezt a Németországban és Svájcban fennmaradt agrárközösségeknek, az Allmendéknek felhasználása bizonyítja, nemcsak a községi terhek direkt apasztásánál, de indirekt módon a szegénygondozásnál, betegápolásnál, gazdasági iskolák, községi középületek, munkásházak létesítésénél is jó szolgálatot tehetnek.

Nem érintvén azt a vitakérdést, amelynek jelentősége inkább a mezőgazdasági közigazgatás körébe tartozik, hogy ezeknek kezelése községi, vagy közbirtokossági legyen-e, vagy a Németországban kezdeményezett legelőbérleti, vagy erdőbérleti szövetkezetek munkakörébe utaltassék-e, az agrárius közösségek szociális és közigazdasági megítélése terén kialakult újabb felfogást kell megismernünk. Legelőszőr az alpesi országokban, ahol a régi agrárius közösségek, az ú. n. Allmendék még élnek, hangzott el a kívánság, hogy az összes agrárius közösségeket, legelőt, erdőt és szántóföldeket kényszerkiszajátítás útján a községek tulajdonába kell juttatni, vagy legalább ott, ahol a birtokostársak a felosztást elhatározzák, a községnek elővásárlási jogot kell azokra biztosítani. A község ezután egységesen szabályozza a használati jogot és pedig szociális célkitűzéssel, t. i. hogy ez a kisgazdáknak és a mezőgazdasági munkásoknak bizonyos mértékig létminimumot biztosítson olyan haszonélvezeti joggal, amely sem el nem zálogosítható, sem le nem foglalható. Az erdő és legelő karbantartása, intenzitásának fokozása, meliorációk, termelési kísérletek, faiskola stb. közköltségen sokkal olcsóbban létesíthető, mint az egyes, különösen szűkösebb viszonyok között élő kisgazdák pénzén s így a községi közbirtok hozadéka mindig nagyobb lesz, mint a közbirtokossági üzemeké. Ez a többhozam azután a község részére módot és alkalmat nyújt, hogy a szegényügyet egészségesebb alpra fektesse, alamiznaadás helyett a produktív munkát és az önszolgálat eszközeit vegye igénybe. Ugyancsak ez pótolhatja a munkanélküliség, továbbá az aggkor és rokkantság által előidézett munkaképtelenség esetére szóló biztosítást, enyhítve a szegények eltartásának községi pótdából fedezendő költségeit. A községi közbirtok, mint szociálpolitikai intézmény, a falu társadalmán belül mutatkozó ellentétek kiegyenlítésére is alkalmas. Ezen terület tulajdonjoga a községé, haszonélvezete pedig a község minden lakosát illeti és így az igényjogosultság alapja a személyiség, nem pedig a telek, vagy a földbirtok. A községi közbirtok használatát és művelési módját az előjáróság állapítja meg. A szántó-

földek és kaszálók egyéni használatra adatnak ki és pedig életfogytiglan vagy több évre. Idegen munkaerővel eszközölt vagy rossz megművelés a haszonélvezeti jog elvesztését vonja maga után, kivéve a magatehetetlen betegeket és öregeket. A használatért mindenki bizonyos bérösszeget tartozik fizetni s ezt a községi előljáróság nem a kereslet és kínálat, de a méltányosság szerint állapítja meg. A bérösszeg fizetése nemcsak azért fontos, mert a községnek jövedelmet ad s így a közbirtok karbantartásával kapcsolatos terhek viselését lehetővé teszi, de azért is, mert az ellenszolgáltatás nélkül szerzhető haszonélvezet kellő megbecsülésben nem részesül. Csak az igazán szegényeket mentik fel a bérfizetés alól, valamint csakis igazolt munkaképtelenség esetén engedik meg, hogy az igényjogosult a használatot természetben való ellátás ellenében másnak engedje át. A közbirtok használata olyan terjedelmű, hogy az az élvezőknek mellékfoglalkozást biztosít, de teljes munkaerejét nem köti le, viszont arról gondoskodnak, hogy a haszonvétel túlságos kicsi ne legyen, mert különben nem lesz érdemes a parcellával bajlódni.

A községi szántóföld használata, épügy, mint az erdőhasználat is, aránylag könnyebben rendezhető, mint a közlegelőé. De ennek igazságos mértéke is megállapítható azon ősrégi szabály alapján, hogy a közlegelőre mindenki csak annyi állatot hajthat ki, amennyit télen át takarmányozni képes. A község a legelőrendtartás megállapítása és betartása tekintetében sokkal több garanciát nyújt, mint a legeltető társulat, viszont a legelőbérelő szövetkezetekkel külföldön elég jó tapasztalatokat szereztek. Az utak, itatók, védhelyek készítése pásztorok és állataik részére épügy, mint a legelőerdő kérdése is könnyebben megoldható községi kezelésben; ez azért is fontos, mert a legelőerdőnél hosszabb időre visszanyúló ellentét mutatkozik az állattenyésztés és az erdőfenntartás érdeke között. Legfontosabb azonban a legelő karbantartása, amellyel ma, sajnos, keveset törődnek s e miatt az elgazodosik, hasznavehetetlenné válik.

A szerves birtokpolitika mindezeket a kérdéseket felöleli s így határán áll ügy a közigazgatási politikának, mint a mezőgazdasági közigazgatásnak. Míg a parcellázás technikai keresztülvitele aránylag primitív módon, ad hoc bizottságokkal lebonyolítható, legfőljbbe a hátralékos vételár behajtása kíván folyamatos tevékenységet, a telepítési terv elkészítése, végrehajtása, a telepések istápolása évtizedre terjedő munkát jelent, amelynek folyamatosságát és maradandóságát Európa minden államában külön szervre bízták. Legtöbb országban a földművelésügyi minisztérium intézi, de sokhelyütt e célra külön földhivatalt, telepítési bizottságokat, altruista hitelintézeteket létesítettek a szerint, hogy a birtokpolitikai akció a szabadkézi földvásárláson vagy különböző fokozatú kényszerintézkedéseken nyugodott-e. Előző esetben a skandináv és az angol decentralizált bizottsági rendszer, utóbbi esetben az első világháború óta különböző elnevezés alatt felállított és széleskörű, sokszor diktatórikus hatalommal felruházott földhivatalok intézik az akciót. A mezőgazdasági szociálpolitika szempontjából talán legérdekesebb a német birtokpolitikának az első világháború előtt kialakult szervezete, amelyben mind a két típus kikezdései felismerhetők. A Generalkomissio és az Ansiedlungskommissio az állam által messzemenően támogatott földhitelintézetekkel és szövetkezetekkel a szabadforgalom elve szerint dolgozott, viszont a lengyel birtokosokkal szemben nemcsak az elővásárlás, de a kisajátítás jogát is gyakorolta. A hitelintézetek a szabadkézi vásárlás útján mozgékony-ságukkal és tőkeerejükkel gyorsabban és olcsóbban tudtak az állami akció számára földet szerezni, mint az üzleti tekintetben nehézkes állami apparátus.

Mindezeket mérlegelve, a birtokpolitika világhírű szakértője, Sering berlini professzor, birtokpolitikai tudományos intézetének évtizedes tapasztalatai és a földkérdés elméletének és gyakorlatának anyaggyűjtése alapján az Elbán-túli Poroszország több tartományában megalkotta a Landgesellschaftokat, amelyeknek eredményei a weimari Németországot arra bírták, hogy ezt a szervezetet az egész birodalomra kiterjessze és segítségével törekedjék a földkérdés megoldására.

A Landgesellschaft sajátos keveréke a közkormányzat, az altruista pénztézetek, az agrártudomány s a birtokpolitikai célokra áldozatot hozni hajlandó magánosok összeműködésének. Mozgékonyságával gyorsan és olcsón szerzett birtokokat és azokból a legracionálisabban létesített telepes községeket és telephelyeket.

Az általa vásárolt nagybirtok a telepítési akció befejezéséig egységes üzem maradt, a régi gazdatisztek kezelték, kötelességük volt minden értéket reálisan felhasználni és megakadályozni az épületeknek és felszerelésnek azt a barbár szétrombolását, ami a parcellázásokat általában jellemzi. Az üzem maga termelte ki a nemesített vetőmagot, nevelte föl a telepesek ígás- és haszonállatállományát és a telephely új gazdái mindazideig a régi üzem szakértő tisztjének vezetése alatt állottak, amíg boldogulásuk biztosítva nem volt. A Landgesellschaft nem mechanikusan osztotta szét a telephelyeket, hanem a régi porosz telepítések irányelveit tartotta szem előtt, hogy a telepesek az iskola és a templom építési költségei miatt egynyelvűek legyenek és a telephelyek minimális és maximális határa betartassék.

A Landgesellschaft több évtizedes gyakorlata útmutatásul szolgálhat minden szerves birtokpolitikai akció számára. Új község létesítésénél elsősorban arra kell törekedni, hogy vegyesen telepítsenek gazdákat, munkásokat és iparosokat, sőt ahol ennek előfeltételei adva vannak, egy középbirtok is létesítendő, hogy a telepeseknek gazdasági vezetője és tanácsadója legyen. Természetesen utóbbinál ügyelni kell a birtokmaximumra, nehogy az új telepesközség határának jelentékeny részét foglalja le. A kisemberek szempontjából természetesen legfontosabb az egyes telepkategoriák nagyságának elvi megállapítása. Az új telepesközség telephelyeinek zöme családi gazdaság legyen, munkástelephelyeket csak ott szabad létesíteni, ahol a munkások könnyen találnak, akár helyben, akár a környéken, mezőgazdasági alkalmazást. Az a túlzott optimizmus, amely a múlt század vége felé kicsiny parcellákon zöldség- és dohánykertész, vagy szőlőtelepítések eszközölt, e művelési ágak konjunktúrájának változásával csődöt mondott. A telepes falu gazdálkodó telephelyeinek holdszám szerint való megállapítása csak a vidék adottságai szerint történhetik, helyesebb a minimum és a maximum meghatározásával, abból kiindulva, hogy a talaj és a piactól való távolság átlagosan minő kilátást nyújt a család megélhetésére. Különös mérlegelést kíván a törpebirtok létesítése. Ezeknek a teljes egzisztenciát nem nyújtó üzemeknek számát a külső munkaalkalom lehetősége szabja meg. A Landgesellschaft egyébként nemcsak a földfelosztásról és eladásról gondoskodik. Elkészíti a telepítés tervrajzát, megjelöli a házépítésre legalkalmasabb területet, tekintettel a vízellátásra, az esetleges árvíz és talajvíz által okozott veszedelmek elhárítására, a közigazgatási, egyházi és iskolai beosztásra. Mindennél figyelembe veszi a helyi körülményeket, a folyók, hegyek által szabott határokat, az úthálózatot, a vasúttól, piactól, postától való távolságot, tehát mindazt a helyi körülményt, amelyet a mechanikus földosztás egységes sémája érvényesíteni nem enged. Magyarországon,

de a tengerentúli országokban és Kelet-Európában is legfontosabb az új telepeknek a csinált úttal való összeköttetése. Az alföldi tanyakérdés legnehezebb problémája a földutak járhatatlansága, amely az üzemek fejlesztését, a piacellátást egyaránt akadályozza, ezt tehát a telepítésnél kerülni kell.

De a telepítés sikere főként attól függ, hogy az új gazdák maguk is tevékenyen közreműködjenek és teljes erővel igyekezzenek beilleszkedni a környezet történelmileg kialakult viszonyaiba. Helyzetüket különösen az üzemalapítás első nehéz éveiben ez sokkal jobban megkönnyíti, mintha hódítóként viselkednek az új környezetben s ezáltal a munkaalkalmukban csökkent régi földművesek ellenszenvét váltják ki. Ezért a Landgesellschaft a felosztott nagyüzem régi vezetőségének és munkásainak segítségével, a birtokon kitermelhető fa, anyag, kavics, homok, kiegészítő téglá, mész felhasználásával építi föl a lakóházakat, a gazdasági épületeket, szakértők bevonásával, egységesen, nagyobb tömegben, tehát olcsóbban és célszerűbben szerzi be a holt leltárt. A telepeseket nemcsak jótanáccsal, de vetőmaggal stb. is ellátja, úgyhogy köznyelven szólva, a kész gazdaság kulcsait adja a kezükbe. A szétदारabolt nagyüzem gazdasági épületeit, mint szövetkezeti raktárat, iskolát stb. hasznosítja, a kastélyt sem rombolja le, hanem közcélú épületnek, község-házának, kórháznak, rokkantotthonnak használja fel, mert a szerves birtokpolitika meglévő értékek pusztítása helyett azok gyarapítását tűzi ki célul. A telepítést a terület kataszteri fölmérése és telekkönyvezése fejezi be.

A házhelyakció, amely az angol és a magyar birtokpolitikának is egyik legsikerültebb és nagy jövőre hivatott ágazata, Németországban szintén intenzív gondozásban részesült. A kis tőkével dolgozó és helyi jelentőségű Kleinsiedlungsgesellschaftok kisebb területek vásárlásával és felosztásával foglalkoztak. A házhelyakció csak parcellákat kíván s így földigénye könnyebben kielégíthető. Szociális hatása igen nagy és gazdasági eredménye sem becsülendő le, mert a mezőgazdasági munkás önellátását jobbá teszi és családjának fölösleges munkarejét is hasznosan foglalkoztatja.

A mechanikus földosztás többnyire nélkülözi a földhözjuttatottak sorsával való törődést, vagy ezt alárendelt jelentőségűnek tartván, szűk térre korlátozza. A szerves birtokpolitika annál erősebben kell, hogy az akció sikerének harmadik tényezőjét kihangsúlyozza: a földreform szoros összefüggését a hitelpolitikával. Már Balás (i. m.) utalt arra, hogy a birtokmegosztási, üzemi stb. statisztikának ki kell terjednie a hitelképesség vizsgálatára is. A telepítés különösen drága művelet. Úgy Mária Terézia, mint a XIX. századbeli, de a modern kor telepítéseinél is egy-egy telephely 20—30.000 aranypengőbe került s ezért kénytelenek voltak a vásárló anyagi erejével is számot vetni és tőle a felszerelésen kívül a vételár egy részének megfelelő készpénzt követelni. A német telepítési akció kis telephelynél (kb. 12 hold) 3500, ezen felül 5—8000 márkát követelt meg és ha a földigénylőnek ez nem állott rendelkezésére, inkább bérletre adott alkalmat, mert a földhözjuttatottak berendezkedése, felszerelése, üzemvezetése és az első esztendő megélhetési költségei nagy tőkeerőt kívánnak. Sajnos, ezt a szempontot a legtöbb földvásárló alig veszi figyelembe, de ugyanez a végzetes optimizmus jellemzi a birtokreform legtöbb előharcosát is. A földvásárló, amikor gazdaságának első berendezéséről van szó, többnyire csak a föld vételárát számítja s ha ez rendelkezésre áll, belekezd az üzemszervezés nehéz feladatába, nem gondolván meg, hogy a mezőgazdasági üzem a legkedvezőbb, sőt sokszor majdnem ajánlékozást jelentő vételár mellett is folyamatos ráfizetést jelent mindazideig, amíg

a gazda vetésforgójában teljes üzemtervét megvalósítani képes. Az állami mindenhatóság erejében vakon bízó az idővel, mint a gazdasági cselekvések egyik legfontosabb együttműködőjével, rendszerint nem számolnak és évtizedek fejlődését előlegezik a lét és nemlét határvonalán küzdő új gazdának és az ország gazdasági egyensúlyának, amely sokszor egyévi termés kiesést is gazdasági és szociális válsággal fizet meg. Feledik továbbá, hogyha a birtokpolitika kizárólagos tényezője is az államhatalom, végeredményben mégis a földszerző kisgazda életrevalósága, fizetési akarata dönt afölött, hogy sikerül-e a birtokpolitikai akció, vagy sem. Mert a birtokpolitika nemcsak a magántulajdon kérdése, hanem a termelés, az adópolitika, a kivitel stb. bonyolult közgazdasági összefüggéseivel kapcsolatos és annak állami segítséggel való lebonyolítását az ország teherbíró képessége korlátozza. A mezőgazdaság fejlesztésére szánt köz- és magánhitelnek birtokpolitikai célokra történő igénybevétele nemcsak az államkincstárt, de a magántőkét is egyetlen közgazdasági akcióra köti le és elvonja azt az iparfejlesztés, de a normális ipari termelés és kereskedelmi tevékenység tőkeszükségletének kielégítése elől. Megérzi ezt az egyoldalúan előnyösített termelési ág, a mezőgazdaság is, mert nemcsak a földszerzési hitelről kell gondoskodni, amelynél a járadékkal, záloglevelével kölcsönrel, bérlettel stb. lehet segíteni, hanem a beruházási, üzemi és személyi hitelről is. Ha a birtokreform méretei olyan arányokat öltenek, hogy ennek következtében az ország mezőgazdasági struktúrája megváltozik, a hitelszükséglet sokkal nagyobb, mintha a közgazdasági élet mindenkor teljesítő-képességével arányban, időileg beosztva, de folyamatosan valósítjuk meg azt. Ezzel a kérdéssel Matolcsy Mátyás foglalkozott behatóan. (Az új földreform munkaterve.) Adatai a viszonyok változása következtében teljesen elavultak, de számításának sémája használható. Alapul 3·1 millió hold felosztását veszi, tehát megközelítőleg annyit, mint az 1945. évi földreform s ennek értékét globálisan 1200 millió pengőre becsüli. Figyelembe veszi az élő és holt leltár tőkeértékét is. «A kisgazdaságok létesítése ugyanis meglévő tőkéket pusztít el és újakat igényel. A nagyüzemek épület- és eszközfelszerelésébe investált tőke egyrésze az üzemek átcsoportosítása következtében elpusztul, mert a kisgazdaságok a nagyüzemek felszereléséből nem mindent tudnak átvenni és használni.» A kisgazdaságok művelhető területének minden holdjára Kesztyüs számítása szerint 415 P beruházás esett s ez alapon Matolcsy 2·6 millió holdnyi kisgazdaság és 0·5 millió közlegelő élő és holt felszerelését 1300 millió pengőre teszi, amihez 280 millió tagosítási és más műszaki költséget számít. A birtokreform költségei tehát szerinte 1934-ben 2700—2800 millió pengőt tettek volna ki. Ez azonban még nem zárja le a sorozatot, mert a mezőgazdaság struktúrájának átalakítása magával hozza az iparnak a kisbirtokrendszer szükségletéhez mért átalakítását is. Ezt Matolcsy egész önkényesen 330 millió P-re becsüli, ugyanígy 1100 millióval számítja a kisüzemi rendszerre való áttérés utépítési költségeit, amihez még 200 millió P a közlekedés, kereskedelem, szakoktatás stb. átszervezése céljából hozzáadandó. A birtokpolitika tőkeszükséglete tehát 4·4 milliárd P lett volna, amelyből csupán 1·2 milliárd földtőke kártérítési igénye intézhető el hosszúlejáratú kötvénnyel, míg a többi a nemzeti tőkeállományból rövid időn belül fedezendő. A mezőgazdasági termelés segítségével előállítható tőke (állatállomány, terménykészlet, trágya stb.) a szükségletnek csak egyharmadát teszi ki, kétharmadrésze a többi gazdasági ágak pénzgazdasági tőkéjéből fedezendő, vagy a hitelszervezetek közreműködésével a szabadpiaci rendszer szabályai, vagy adóból, a közösségi gazdálkodás kényszerintézkedései szerint; vagy végezetül a rendelkezésre

bocsátott külföldi tőke segítségével. Matolcsy tudatában van annak, hogy a birtokreform nemcsak a nagybirtok és a kisbirtok kérdése és annak határai nemcsak a népesség közellátásában, de a közgazdasági élet tőkésükségletében is adva vannak s ezért számításai és azokat feltüntető grafikonjai alapján megállapítja, hogy a mezőgazdaság struktúráját megváltoztató földreform 3—3.5 milliárd pengőnyi (kb. 1000 millió dollár) tőkésükséglete nem vonható el néhány év alatt a nemzeti jövedelemből, amikor egy év nemzeti jószágtermelésének egész értéke is csak kb. ilyen összegű. Szerinte tehát a magyar agrárreform válságmentes megvalósításához körülbelül 20—25 év szükséges. De a mezőgazdasági termelés eredményének csökkenésmentes fenntartását, sőt valamelyes fokozását akkor is csak úgy lehet biztosítani, ha a széles néprétegek gazdasági műveltsége ezt megfelelően támogatja. Az átneveléshez szintén hosszabb idő szükséges.

A szerves birtokreformnál az idő kérdését minden agrártudós hitelügyi szempontból is számításba veszi, ezenkívül a tőkeképződés lehetőségeit is mérlegelik az egész közgazdasági életben és a mezőgazdaságban. Vizsgálják ezenfelül az általa igénybe vett tőkék esetleges hiányát, az állam bevételeinek alakulásánál és a külföldi kölcsönök szempontjaiból is. A hitelélet finom gépezetének minél kevésbé zavart működése szoros összefüggésben van a birtokreform sikerével. De amint ezt az Agrárgazdaságtanban láttuk, nagy szerepe van e téren az agrárhitelszervezet kiépítettségének is, hogy az ingatlanhitelt ellátó földhitelintézetek mellett az üzemi és a személyi hitelnek kielégítését szolgáló bankok és szövetkezetek zavartalanul funkcionálnak-e és a telepítést összeműködésükkel támogatják-e. Az ingatlanhitel hosszú lejáratú és olcsó kamatlába nagymértékben könnyíti az új birtokos első berendezkedésének nehézségeit. Ezért ott, ahol a telepítési akció keretében a földszerzés ingatlanhitel igénybevételével, főleg zálogleveles kölcsön segítségével történik, gondolni kell arra, hogy ez ne csak a földvásárlást tegye lehetővé, de hagyjon elegendő fedezeti biztosítékot az új gazda üzemi és személyi hitele számára, mert egyébként az átmeneti idő létfenntartási költségeihez szükséges forgótőkét a túladósodott vevő még akkor sem lesz képes előteremteni, ha egyébként az épületek és az élő és holt leltár beszerzését az állam előlegezi és az összes kapcsolatos költségeket a vételárhoz számítva, amortizációs jelzáloghitelből fedezi.

A birtokpolitika költségei között első helyen a föld vételára szerepel, amelyet ugyan nem kell azonnal kiegyenlíteni, de akár kötvénnyel, akár amortizációs földhitellel intézik el, igazságos és a közgazdasági élet követelményeinek megfelelő megállapítása egyaránt nehéz probléma s ezen nem segít az a körülmény sem, hogy a birtokpolitikai akciók hitelügyi részét többnyire az állam közvetíti. Nyugat-Európában egyébként igyekeztek az állam és az új kisbirtokosok közé valamely altruista hitelügyi szervet beiktatni, mert ennek úgy a földvásárlásnál, mint a parcellák eladásánál sokkal reálisabb a becslése. A magántulajdon alapján felépült gazdasági rendben a kisajátított üzemért kártérítést kell adni és ennek meghatározása ha nem a forgalmi, de a hozadéki értékből indulna is ki, már a vételárnál nehéz probléma, ami kihat az épületekre, az élő és holt felszerelésre is, mert mindez egy jól kezelt birtoknál a földérték 50—60%-át teszi ki.

Ahol a birtokpolitika a forgalmi szabadság alapján szerzi a földet, ott szükség van a földéhség vagy a spekuláció által túlmagasra hajtott forgalmi árak ellensúlyozására az ingatlanközvetítés ellenőrzése, engedélyhez kötése, koronként a köztulajdonban lévő földek eladása által. Ahol ellenben a földárak

szabályozására, vagy kisajátításra kerül a sor, ott meg kell fontolni az olasz Serpieri útmutatását, amely szerint igazságos az a szabadkézi és kisajátítási ár, amely a földjáradékot a hasonló biztonságot nyújtó ingótőke kamatával tőkésíti. A becslés azonban nem könnyű feladat és minél messzebb megy a magántulajdon alapján álló gazdasági rendszerben az állami beavatkozás, annál szigorúbban kell a felértékelésnél azokat a szabályokat érvényesíteni, amelyeket az üzemtan, elsősorban Laur és Waterstradt megállapított. Az Agrárgazdaságtanban láttuk, hogy a hozadéki és használati értéken kívül a geológiai fekvés, a klíma, a flóra, a fauna, a jogi és szociális, főleg munkásügyi viszonyok, továbbá annak a piacnak vásárlóereje is mérlegelendő, amely a termények elhelyezését és áralakulását meghatározza. De figyelembe veendőek főleg a felosztandó birtok kisüzemben való továbbadásánál a termelési szempontok is, a gazdasági épületek hiánya vagy távolsága a munkahelytől, a vetésforgó szempontjából a különböző növények termelési lehetőségei, a vízellátás, a melioráció lehetősége és a talaj osztályozása. Nem szabad megfeledkezni a hitelügyi kérdésekről sem, mert a föld árát erősen befolyásolja a hitelintézeti hálózat fejlettsége, a kamatláb nagysága, a kihitelezés értékhatára.

A világháború utáni birtokreformoknál, eltekintve az élő és holt felszerelés figyelmen kívül hagyásától, a kártérítés kérdésében sem a forgalmi, sem a hozadéki érték meghatározásával nem sokat törődtek, mert a leértékelés közgazdasági hatására nem gondoltak. A földadókataszter, vagy a földbérek országosan megállapított átlaga volt a kiindulási alap, amely a többnyire hanyatló valuták önkényesen megállapított összegében a kártérítést meghatározta. Készpénzben csak elvétele fizettek, hanem az állam által kibocsátott és garantált kötvényeket adtak, vagy ígérték; esetleg az új tulajdonosok a kataszteri tisztajövedelem arányában lecsökkentett haszonbért fizettek, a részleteket pedig közadók módjára hajtották be. Magyarországon az 1920. évi birtokrendezés pénzügyi részének lebonyolítására szövetkezetet alakítottak, amely a föld vételárát a volt tulajdonosnak 45% erejéig, három egyenlő részletben kifizette, a hátrálékot pedig 25 éven át megfelelő törlesztőterv alapján egyenlítette ki. A 36 millió dollár névértékű kötvényeket a svéd gyufatröszt vette át s fizette ki és fedezetül az állam az újonnan bevezetett gyujtószermonopóliumot kötötte le. Más államok a volt tulajdonosok kártalanítására külön alapot létesítettek, amelynek javára úgy a régi, mint az új tulajdonosok jelentős, a vételár 10—30%-át kitevő levonásokat és túlfizetéseket eszközöltek, hogy ebből a birtokreformmal karöltve járó üzemi és személyi hitelkriszist kiegyensúlyozzák. Ez azonban, amint fentebb Franges és Hollmann fejtegetéseiből láttuk, csak részben sikerült, mert az időközben bekövetkezett agrárkriszist okozta eladósodás pusztító hatását csak moratóriummal, a tartozások leértékelésével és tetemes állami hozzájárulással lehetett enyhíteni.

A föld árának önkényes megállapítása ugyanis nem csupán a kisajátítást szenvedőt sújtja, hanem az egész mezőgazdaságot, mert a nemzeti vagyonnak földben fekvő részét s így azt a fedezeti alapot értékeli le, amelyen különösen a külföldi tőke ítélete szerint a mezőgazdaság hitele nyugszik. Súlyosan esik ez a mérlegbe az állami kölcsönök esetleges felvételénél is, de még erősebben érinti a gazdák személyi és üzemi hitelképességét. Különösen tőkeszegény országokban okoz ennek a szempontnak figyelmen kívül hagyása súlyos gondot, mert földet kötvénnyel fizetni lehet ugyan, de élő és holt felszerelést nem, még kevésbé a mindennapi megélhetés szükségleteit. Ez az oka, hogy a szerves birtokpolitika

klasszikus országában, Németországban nemcsak a kártalanítás méltányos megállapítására és a földárak stabilizációjára törekedtek, de már a világháborúk előtti tőkegazdag korszakban is gondot fordítottak a birtokpolitika egész hitelügyi területére. Ezért nem volt kénytelen Németország az első világháború után az általános gazdasági válságon túlmenő, külön birtokpolitikai hitelkrízissel megküzdeni, sőt valutáját is ezért alapozhatta a földjáraadéokra.

Békében az állam által létesített telepítési bank zárt családi üzemeknél a becsérték 90%-áig, nagyobb telephelyeknél az érték 65%-áig adott hitelt. A telepesnek 10%-ot előre kellett lefizetnie s amint fentebb láttuk, a felszerelést is magával kellett hoznia. Az első évek nehézségeinek elhárítására a telepítő bank 2—5000 aranymárkáig terjedő személyi kölcsönt kamatmentesen adott, amely 5 év eltelte után 4%-kal volt törlesztendő. A vételáthátrálék letörlesztésénél az első nehéz évben semmit, azután, emelkedő skálával arányosan többet, a negyedik évtől kezdve pedig a törlesztés befejezéséig 4%-ot kellett fizetni. Dacára a birtokpolitika terén szokatlan messzemenő kedvezményeknek, a tőkebőségnek és a fejlett hitelintézeti hálózatnak, Poroszország már a múlt század utolsó évtizedeiben eszközölt telepítéseivel is kénytelen volt a kevesebb tőkeerőt lekötő járadékirtok intézményét igénybevenni, amelyről már megemlékeztünk, de mint a birtokpolitika segédeszközéről még szólni fogunk. Az új gazdák személyi és üzemi hitelét, amelynek megfelelő rendezése nélkül a birtokpolitika remélt és reális eredménye messze elmarad egymástól, az Agrárgazdaságtanban tárgyaltuk.

Meg kell végeznetül még emlékeznünk a takarékföld tervéről is, amelynek hazánkban Vass János volt a leglelkesebb hirdetője. Előzetes befizetésekkel javasolta, különösen az ifjú földmunkások körében, a föld megszerzését célzó takarékoságot előmozdítani. Természetesen ennek nagyobb arányú kifejtése érdekében nemcsak propagandára, de megfelelő lebonyolító szervezetre is szükség lenne.

4. §. A földbérlet.

A földbérlet, mint birtokpolitikai kisegítőeszköz. — A földbérlet fejlődése, formái és elterjedése. — A bérleti forma előnyei és hátrányai. — A bérleti jog szabályozása. — Földbérleti formák (örökbérlet, időbérlet, nagy- és kisbérlet, pénz- és részesbérlet, részesművelés; kollektív és egyéni bérlet). — A földbérlőszövetkezetek és szövetkezeti földbérletek. — A közjóléti szövetkezetek bérletjuttatásai. — A bérleti intézmény jövője.

A birtokpolitika nagy kérdései tulajdoni alapon maradék nélkül nehezen oldhatók meg s ezért sok állam veszi igénybe a földbérlet kisegítő-eszközét, amely különben a középkori kötött agráralkotmányban a birtokkezelésnek sokkal kiterjedtebb rendszere volt, mint a sajátkezelés. Az Alapvetésben láttuk, hogy a földesúri gazdaság allodiuma jelentéktelen kiterjedésű volt a villikáció jobbágytelkeivel szemben, utóbbi pedig lényegileg nem más, mint örökbérlet. Ezt a jobbágyfelszabadítás megszüntette ugyan, de modernebb konstrukcióban életrekelt, mert úgy a járadékirtok, mint az orosz földhasználat különböző intézményei lényegben véve az örökölhető bérlet formáját mutatják. Különös helycsere, mert viszont az ír és a finn birtokreform lényege az eddig bérleti alapon nyugvó kisbirtoki rendszernek magántulajdonná való átalakítása. Kétségtelen, hogy a nagybirtok és a kisüzem területi ellentéteinek kiküszöbölésére a bérleti intézmény fölötté alkalmas s így a nagyobb arányú birtokreformnak

legjobb előkészítője. Mindazok a nehézségek, amelyek a tulajdonjogi rendezés erőszakolásával a termelés terén mutatkozhatnának, de azok a szociális bajok is, amelyeknek kútforrása a kis- és nagyüzem területi vitája, áthidalhatók a bérleti intézmény útján. Hazánkban már az 1900. évi telepítési tanácskozáson felvetődött a gondolat, hogy a kincstári birtokokból létesítendő 24 holdas telephelyekre felesbérloket helyezzenek be, akik 50 évig állami előírás szerint gazdálkodnának, fele termésüket állami magtárba szállítanák és ha 50 év alatt ők vagy örökösök ezen kötelezettségeiknek pontosan eleget tesznek, a telephelyet minden további fizetség nélkül tulajdonul kapnák meg. Ugyanilyen természetű megoldást javasolt a Kisbirtokosok Földhitelintézetének akkori vezetője a középbirtokos-telephelyeknél. Ezeknek diplomás bérlői vezetnék a telepes községet a telepítés sikeres befejezéséig s akkor mérsékelt vételárért tulajdonul kapnák a bérelt középbirtokot. Az 1920. évi birtokreform pénzügyi segédeszköze szintén a bérlet volt épúgy, mint az összeomlás előtti utolsó földreformé.

A földbérlet intézménye bővebb megvilágítást kíván, mert bár az üzemtan rentabilitási kérdései közé tartozik, viszont szociális jelentősége úgy a multban, mint a jelenben még üzemtani fontosságát is meghaladja. Bennünket a birtokpolitika tárgyalási anyagának egysége és áttekinthetősége vezet, amikor a földbérlet mindkét vonatkozását együttesen tárgyaljuk.

A földbérlet Aereboe szerint már a primitív legelőgazdaságban fellelhető. Amíg legelő bőségben található, gyakori a nyájbérlet. Argentínában még ma is a vállalkozó az állatállományt, amely a bérbeadó tulajdona marad, szaporulatáért kibérli. A bérlet kiterjed a karámokra, pásztorkunyhókra és itatóhelyekre is. Európában a legelőbérletnél az épületeket a bérlő köteles létesíteni, de a bérlet lejártakor elviheti, vagy eladhatja. Ez volt szokásban nálunk is Szeged város tanyás kisbérleteinél. A XIX. század hitbizományi bérleteinél gyakori volt nemcsak a föld és az épületek, de az élő és holt felszerelés bérbévétele is. Ennél a formánál tehát legszembevetőbb a földbérlet lényege, hogy a tulajdonos előre meghatározott ellenértékért üzemvezetési jogáról meghatározott időre lemond. Eltekintve az inkább munkaszolgáltatáson, mint vállalkozáson alapuló középkori jobbágyrendszertől, amely Európában évszázadokon keresztül uralkodott, történelmileg kialakult földbérleti rendszer található Nagybritanniában, ahol az első világháború előtt a gazdaságoknak majdnem $\frac{9}{10}$ -e, Belgiumban $\frac{3}{4}$ -e, Hollandiában majdnem fele bérbé volt adva, de Argentínában $\frac{2}{3}$, az Unióban $\frac{1}{3}$ a bérlet. Az első világháború birtokreformjai ezen a helyzeten változtattak. Míg Angliában is előretört a földművesek magántulajdon szerzése, Olaszországban pedig a kisbérlő és munkavállaló szövetkezetek különböző típusai adnak védelmet a kisbérlőknek a tulajdonos túlzott követeléseivel szemben. A bérlet magasabb kultúrájú vidékeken, főleg ipari gócpontok körül és kerti művelésnél van elterjedve és a közgazdasági élet fejlődésével arányosan növekszik. Kenéz szerint egyébként a bérlet, Angliát kivéve, legelterjedtebb a nagy- és a törpebirtokon. Utóbbinál inkább mellékfoglalkozás. Nálunk a nagybérleti rendszer főleg a XIX. század első felében az eladósodott latifundiumokon, a század vége felé a kötött birtokokon, főleg a hitbizományokon gyakori; e század első évtizedeiben, az egyházi birtokok jórészt kisbérletekben voltak hasznosítva. De így is sokkal kisebb arányú a bérlet, mint a sajátkezelés, a kisbirtok mezőgazdasági területéből 12%, az 500 holdon felüli birtokon pedig egyharmadra tehető a bérbeadás. Kisbérlet főleg az Alföld tanyás vidékein található. A 100 holdnál nagyobb birtokok bérbeadott területéből csupán 28%-on gazdálkodtak kisbérlők. A közép-

bérletekre 40% esett. A kisbérletek a korlátolt forgalmú birtokokban nagyobb arányúak voltak, mint a szabadforgalmúakon.

Kétségtelen, hogy a termelés intenzitása szempontjából legegészségesebb a sajátkezelés. Viszont sokszor előfordul, hogy a tulajdonosnak egészségi állapota, szakértelme, tőkeerőssége hiányos, sokszor főfoglalkozása akadályozza ebben a kezelési módban; a kincstári, alapítványi, egyházi stb. birtoknál szintén ugyanez az eset, itt tehát csak a tőkeerős nagybérlet, vagy a munkaerős kisbérlet segíthet. A bérlet kevesebb tőkét igényel, mint a földvétele és a rizikót is megosztja. A nagybérlet forgótőkét visz az üzembe s ezért az eladósodott földbirtokos helyett intenzívebben gazdálkodhatik. Viszont a kisbérlet a munkaintenzitást képviseli s így a bérleti viszony inkább vagyongazdálkodási kérdés lesz, amely a magántulajdon korlátozása nélkül is könnyen megoldható, főleg ha a föld kizsárolásával szemben a tulajdonos védve van. Természetesen a földbérletben nem szabad csupán gazdasági jellegű és célú intézményt keresni. Arra ügyelni kell, hogy a főbérlet és albérlet kombinált rendszerében proletár kisbérletosztály ne alakuljon ki, főleg, hogy a városi kapitalisták birtokában lévő földek zsellérpácellái ne legyenek a kizsákmányolás állandó és hatályos eszközei. Különösen ott, ahol a föld iránt nagy a kereslet és a törvényhozás nem igyekezik a bérlet védelmét biztosítani, fordulnak elő gyakori bérletváltozások és ők a bérlet szociális nyomora forradalmi jelleget. Általában véve az újabb törvényhozás Angliában, Németországban, Svédországban igyekszik a földbérlet kötelmi jogi természetét dologivá alakítani. Angliában a bérlet az időelőtti felmondás és a viszonyoknak meg nem felelő béremelés ellen védve van. Igaz viszont, hogy a bérbeadónak joga van a felmondásra, ha a bérlet rablógazdálkodást folytat, vagy a földet elhanyagolja. Nálunk ennek a jogi fejlődésnek Sebess Dénes az előharcosa, aki az új polgári törvénykönyv előmunkálatainál a bérleti jogviszony fenntartását telekkönyvi bejegyzéssel nem csupán tulajdonváltozás esetére, hanem végrehajtás és csőd esetére is biztosítani kívánta. Ugyanígy a bérleti viszony megszüntése esetére a bérlet által befektetett tőkét és munkát megtérítendőnek tartja. Példának hozza fel Angliát, ahol a bérleti jog dologi jellege biztosítja azt, hogy a történelmileg alakult latifundiumok a szociális érdekek sérelme nélkül fentmaradjanak, viszont belterjes kisüzemek évszázados bérletcsaládok társadalmi egyensúlyáról gondoskodjanak. Az angol bérleti jog megengedi, hogy a felek minden 15 évben a bérösszeg revíziója és méltányos megállapítása céljából a bírósághoz forduljanak, a bérlet lejártával a beruházások visszatérítését követeljék és megadja a jogot a bérletnek, hogy a bérletet a tulajdonos beleegyezése nélkül is tovább adhassa. Kétségtelen, hogy a bérleti kezelés előtérbejutása, különösen a földbérletszövetkezeti intézménynek birtokpolitikai eszközök közé való iktatása nálunk is szükségessé fogja tenni a bérleti jog reformját.

Áttérve most már a kérdés üzemtani oldalára, az agrárpolitika a földbérletet felosztja örök- és időbérletre; megkülönböztet nagy- és kisbérletet, pénz- és rész- bérletet, végül egyéni vagy kollektív bérletet. Az örök- bérletről már fentebb említést tettünk, mint a járadék- birtok formájában új életre kelt birtokpolitikai segédeszközről. Különösen a haszonbéres-telepítésnél nyer nagy jelentőséget, a telekkönyv többnyire mint osztott tulajdont jegyzi be, mert eltekintve attól, hogy a birtok elidegenítéséhez, felosztásához és megterheléséhez a földtulajdonos (többnyire az állam) beleegyezése szükséges, az örök- haszonbérlet egyébként ugyanazokat a jogokat gyakorolhatja, mint a tulajdonos.

A járadék- birtok a középkori osztott földtulajdonnak és az örök- bérletnek

modernebb formája. Külsőleg rokon a jelzálogos hitellel, de lényege, hogy a föld eladásánál nem a föld tőkeértékét, hanem annak hozadékát veszik alapul s így a földszerző nem kénytelen az érték egyharmadát vagy egynegyedét az eladónak előre lefizetni, hanem 10% körüli örök foglalót (laudemium) ad és a föld hasznából állandó évi járadékot (kánon), amely nem emelhető és ha ennek 20 vagy 25-ös összegét az eladónak megtéríti, a járadékfizetési kötelezettség alól megválthatja magát és korlátlan földtulajdonossá válik. A porosz telepítéseknél az eladó az évi járadék 27-szeres összegét kapta 3½%-os járadéklevelekben, vagy készpénzben s a vevő a járadékbanknak 60 éven keresztül a megváltási összeg törlesztésére 4%-ot fizetett. Egyébként a járadékos a tulajdonjogot a laudemium lefizetésével azonnal megszerzi, földjét elidegenítheti s a vevő azt járadékkal terheltén vásárolhatja meg, nem kell az eredeti tulajdonost azonnal kielégítenie. A járadékfizető vevőnek a tulajdonjog korlátozása a befektetéstől nem veszi el a kedvét, mert a járadékos a bért nem emelheti. Nálunk az 1920. évi birtokreform során a vagyonszállásföldekből juttattak járadékterhelteket a földigénylőknek. Poroszország a munkástelepítésnél alkalmazta először, majd a rokkanttelepítésnél. De a gyakorlat később megmutatta, hogy nemcsak a vevőt, de az eladót is védelmezni kell ezért járadékbankokat alapítottak s ezek bizonyos százalékig, sokszor az egész összeg erejéig, a járadékot megváltották. A jogviszony így a régi földtulajdonos és a járadékos-földszerző között megszűnt, illetőleg átment a járadékhitelintézetre, amely az egyösszegű megváltás helyett a jelzálognál szokásos részlettörlesztést, esetleg az amortizációt is lehetővé tette. Ez tehát az ingatlan-szerzés két hitelformáját, a záloglevélhitelt és a járadékirtokot közelebb hozta egymáshoz. Különbség maradt mindig, hogy ha a jelzálogos adós részletfizetési kötelezettségének eleget nem tesz, az egész tartozás esedékessé válik, viszont a járadékirtoknál csak az elmaradt járadékot lehet peresíteni. A föld járadékterhelki minősége a tulajdonjog bekebelezésével egyidőben telekkönyvileg feljegyzendő. Megengedett azonban a megváltási árnak akár tetszés szerinti részletekben, akár előre, tervszerűen megállapított évi részletekben való törlesztése.

A bérlet a járadékirtoktól abban különbözik, hogy a tulajdonos nem mond le a jogáról, hogy a bérleti idő letelte után birtokát saját kezelésbe vegye és a bért emelje és ha az üzemvitelbe nem is szól bele, joga van ellenőrizni a bérletet, hogy az állagot ne rongálja. A bérlő által eszközölt beruházások sem illetik korlátozás nélkül a létesítőt. Egyébként azonban a bérlet meghatározott időre és meghatározott föltételek mellett lemondást jelent a birtok fölötti szabad rendelkezésről és agrárpolitikai jelentősége abban csúcsosodik ki, hogy eszköz, amelynek segítségével a szorgalmas gazda földhasználatot szerez a nélkül, hogy többnyire kis tőkéjének túlnyomó részét földvásárlással lekötne.

Az időbérlet úgy a tulajdonosnak, mint a bérlőnek szabad mozgást biztosít, viszont hátránya, hogy pénzbérletnél az agrárkrízis okozta áresés a bérlőt, a növekvő terményárak pedig a tulajdonost hozhatják hátrányos helyzetbe, ezért a rövidlejáratú bérlet birtokosa nem könnyen szánja magát befektetésre, sőt a bérlet tiszta jövedelmét és az intenzitást sem törekszik emelni, mert ezzel együtt emelkednék a bérösszeg is. Ezért sok bérlő, dacára, hogy tőkeerősebb, mint a tulajdonos, nemcsak a beruházásoktól tartózkodik, hanem a saját kezelésnél szokásos vetésforgó helyett talajrongáló kultúrát folytat és a szükséges trágyázást is elmulasztja. Ebből a szempontból fontos a bérlet időtartama, hogy az hosszú, rövid, vagy középlejáratú legyen-e. A rövid időre szóló bérlet ott, ahol kevés a föld és a parcellabérlet dívik, gyakran a haszonbér aránytalan emelkedéséhez vezet,

mert a nyereszkedés vágyától vezetett tulajdonos sokszor megfelekedzik arról, hogy a túlmagasan megállapított bér nemcsak a tőkeszegény bérlőt sújtja, de azt rablógazdálkodásra kényszeríti. Ezért a bérösszeg megállapításánál nemcsak a szerződéskötéskor fennforgó viszonyokra kell tekintettel lenni, hanem a terményárakhoz simuló skálával kiegyensúlyozni a konjunktúraváltozást. Ez a szükségesség az egyébként legtöbb rizikót tartalmazó rövid bérleteknél alig merül föl, viszont a túlhosszúnál a bérfeltételek az utolsó években alig felelnek meg a szerződéskötés idején mérlegelt viszonyoknak. Ezért többnyire a középidőtartam kívánatos, a porosz dominiumok bérleténél többnyire 18 év volt az átlag.

A földbérlet további felosztása üzem nagyság szerint történhetik s az agrárpolitika nagy- és kisbérletet különböztet meg. A kis- és nagyüzem előnyösége, vagy hátránya az Agrárgazdaságtanban lefektetett szempontok szerint ítélendő meg. A kellő tőkével felszerelt és szakértelemmel kezelt nagybérlet, eltekintve attól, hogy a földtulajdonosnak nagyobb biztonságot nyújt, intenzívebben termel és sok esetben a mezőgazdasági ipar létrehozásában úttörő, különösen, ha a bérlő megfelelő tőkével és vállalkozószellemmel rendelkezik, mert a bérlőnek sokkal több eredményt kell felmutatnia, hogy a bérleti összeget előteremthesse. Viszont szociális szempontból aggályos a nagybérlet, mert a megélhetés nehézségeivel küzdő munkások, törpe- és kisbirtokosok elől vonja el a földet és vele a boldogulás lehetőségét. Különösen aggályos az Olaszországban és Romániában az első világháború előtt elterjedt, busás nyereséggel dolgozó generális bérlet, amely a tulajdonos és a tényleges kisbérlők közé iktatva, a garancia-nyújtásért és az inkasszóért jelentékeny közvetítői jutalékot szed.

A kisbérlet terjedelme szerint lehet zárt családi gazdaság, vagy parcellabérlet. Hogy melyik helyesebb, azt a helyi adottságok döntenek el. Általános elv, hogy lehetőleg önálló gazdaságokat kell akár teljes bérlet, akár hozzábérlet által teremteni, mert a bérlőproletáriátus úgy gazdasági, mint szociális szempontból aggályos.

A bérlet további felosztása pénz- vagy részesbérlet, amely közül az előbbi lehet fixösszegű, vagy a terméseredmény szerint változó. A kettő között, de egyszersmind a részesműveléshez átmenetként szerepel a kiegyenlítő skála, amikor a legfontosabb terményárakat veszik alapul és különösen inflációs időkben ennek segítségével igyekeznek a bérlő és a bérbeadó érdekét megoltalmazni. Egyébként, amint ezt az Agrárgazdaságtanban láttuk, a bérösszeg megállapításánál a föld termőképességén kívül a terményárakra és a föld vételárára vonatkozó szempontok döntenek, de mérlegelik a bérlő személyi és hitelképességét is. A kapitalista termelés rendszerének leginkább megfelel a kereslet és kínálat viszonya szerint alakuló pénz- vagy részesbérlet, amely a gazdálkodáshoz nem értő, vagy tőkeszegény tulajdonos földjét a tőkében és hozzáértésben legmegfelelőbb vállalkozónak juttatja. A pénz- vagy részesbérlet üzemi szempontból nagyban és egészben azonos, viszont szociális szempontból utóbbi sokkal nagyobb jelentőségű s ezért azzal részletesebben foglalkozunk, megjegyezve azonban, hogy a bérleti szerződés feltételeinek szempontjai mindkettőnél egyaránt figyelembe veendőek.

Minden olyan országban, ahol a népesség túlnyomólag mezőgazdaságból él s így a tőkéstermelés magasabb közgazdasági foka hiányzik és az alsóbb társadalmi osztályok tőkeereje gyenge, a pénz- vagy részesbérlet helyét a természeti haszonbérlet foglalja el s ennél is a bérlet helyett a részesművelés túlnyomó. Ez azonban nemcsak a tőkeszegény latinnyelvű államokban, de Franciaországban és az Únió területén is terjed és pedig többnyire mint a város lakó birtokosok ellátási

gazdálkodása. A részesbérlet, mint vállalkozási forma, élesen megkülönböztendő a részesműveléstől, amely nem hasznosítási, hanem munkáltatási rendszer, ahol a munkabért nem pénzzel, hanem terményhányaddal egyenlítik ki, mint pl. nálunk az aratásnál, a széna harmados-kaszálásnál stb. Aereboe szerint a részesbérletnél a bérbeadó csak az üzem értékeinek megóvását ellenőrzi, míg a részesművelésnél a gazdaság vezetését és az egész termelési processzust is. A részesművelő így az üzemvezetésben csak a kivitelező szerv, az üzem első munkása, akinek családtagjai segítenek a munkálatok elvégzésében. A részesművelésnél legtöbbször a felszerelést is a tulajdonos bocsátja rendelkezésre s ezért a nincstelen munkás kisvállalkozásának ez a legalkalmasabb formája. De az a körülmény, hogy külföldön a bérbeadó sokszor munkaeszközöket és forgótőkét is ad, nem lényeges. A részesművelés színhelye többnyire vetésforgó szerint változik, míg a részesbérlet tárgya huzamosabb időn keresztül ugyanazon terület. Kétségtelen, hogy a gazdasági cseléd konvenciók földje és a munkaszolgáltatással kiegyenlített parcellahaszonbér között nehéz határvonalat húzni. A részesművelést az üzemtan általában véve nem tartja előnyösnek, de Magyarországon a dohány-, a cikória- és a cukorrépatermelésnél, különösen pedig a dinnyetermelésnél, tehát a legintenzívebb termelési ágaknál sokszor előfordul; Svájcban és Németországban a szőlőművelésnél is és különösen az elnéptelenedett és szakértő munkás nélkül szűkölködő Franciaországban a mezőgazdasági haladást is szolgálja. Hasonló volt a Balkánon a Kmet- és a Kolonatus-rendszer is, előbbinél a bérlők a tulajdonostól haszonélvezetre földet és épületeket kaptak a termény $\frac{1}{8}$ — $\frac{1}{12}$ részének beszolgáltatása ellenében. A dalmát kolonátus csak kivételesen egyéves gabona-termelési, túlnyomórészt 25—40 évig tartó szőlő- és olajfatelepítési szerződés volt, tehát az eddig műveletlen terület bonifikációja. A termelés eredményének megosztásánál $\frac{1}{7}$ — $\frac{1}{2}$ -ig terjedő rész divott. A bérleti viszony generációkon keresztül tartott. Amint ezt Bernát Gyula (Részes gazdálkodás és birtokpolitika), e kérdés legkiválóbb magyar kutatója kifejti, a francia törvényhozás a részesművelésben egy sajátos jogintézményt teremtett, amely a tulajdonosnak a munka ellenőrzését, az üzem általános vezetését úgy az üzemterv készítésénél, mint az állatvásárlásnál és a termény eladásnál fenntartja. A bérbeadónak tehát értenie kell a mezőgazdasághoz és a befektetések költségeit is meg kell osztania a bérlővel. Franciaországban ez magától értetődik, mert a bérbeadó többnyire maga is kiscgazda. A világháború előtt a métayage főleg a 18 déli départementben szerepelt. A francia mezőgazdaságot a legnagyobb válságokban, így a pénz értékének hanyatlása idején a részesművelés segítette, mert a rizikót megosztotta a föld tulajdonosa és a munkás között. Egyébként a részesművelés mint rendszer csak akkor és ott ad kedvező eredményt, ahol már generációkon keresztül meghonosodott, mint nálunk a dohánykertész és dinnyés családoknál. A feles parcellaművelés főként a tőkeszegény, iparban elhelyezést nem találó napszámos-munkás élelmezésének javítóeszköze, elterjedése közgazdaságilag nem mindig előnyös, mert az iganélküli gazdálkodás többnyire primitív. A gazdasági vállalkozáshoz jobban értő és igát tartó kiscgazdák inkább nagyobb területű bérlettel foglalkoznak. A részesbérlet a terméseredményét meghatározott kulcs szerint osztván meg a tulajdonos és a bérlő között, nemcsak a természetes gazdálkodás elemeit hordja magában, hanem a családi gazdálkodását is.

A jobbágyság megszűnte után a felesbérlet Magyarországon általános volt, mint átmenet a pénzbérlethez és a tőkegazdálkodáshoz. A robot megszűnte miatt felszerelés és munkáskéz nélkül maradt földesúr így segített magán.

Megszűnt kapcsolatos a magyar mezőgazdaság kapitalisztikus fejlődésével, de a múlt század utolsó évtizedének agrárszocialista megmozdulásaival is, mert a felesbérlet megszüntetése a mezőgazdasági munkások, de részben a kisgazdák ezreit is életlehetőségeik kiegészítésétől fosztotta meg. A háború következtében beállott munkáshiány ismét előtérbe állította a részes gazdálkodást s az 1940. évi IV. t.-c. alapján, de az általános iga- és felszerelésihiány miatt valószínűleg nálunk is nagyobb szerephez jut. Nem érdektelen tehát a külföldi (francia és olasz) törvényhozás nyomán tisztázni a bérleti föltételeket, különösen ha a részesbérlet talajjavítási kötelezettséggel is kapcsolatos, amelynél a bérlő munkaszolgáltatása külön honorálandó. Fontos továbbá a bérleti időnek és a megművelendő terület nagyságának, továbbá a részesedés arányának meghatározása is. Ha az üzemi tőkét a tulajdonos adja, úgy a bérleti idő általában rövid, ha ellenben a részesbérlőknek felszerelése van s az üzemi tőke egyéb részéhez is hozzájárulnak, úgy a bérleti idő hosszabb. A bérlet felső határa rendszerint a család által megművelhető terület. Az alsó határnál más munkaalkalom is figyelembeveendő, mert a parcellabérlet leköti az embert és ha kenyérkeresetében akadályozza, szociális bajok kútforrása lehet. A törpebirtokosok rendszerint azért vállalnak részművelést, hogy kisüzemeiket igatartással parasztgazdasággá egészíthessék ki. A részesbérletnél a kisbérlő haszna a vállalkozói nyereség az üzemben megkereshető családi munkabér fölött. A bérbeadóra viszont a termelői kockázat megosztása a fontos.

Nálunk a feles vagy harmados bérlet általános, külföldön ennél alacsonyabb haszonkulccsal is beérik. Nagyon fontos az üzemterv, tehát a vetés arányának szabályozása, amely a kockázat megosztását is meghatározza. Az eredmény szétosztásának kulcsa és módja is előre tisztázandó, nehogy az utólagos viták a szociális viszonyt bérlő és bérbeadó között elmérgesítsék. Aránylag legkönnyebb a megosztás a gabonatermelésnél, ahol aratás után kereszttek szerint, vagy a cséplés eredménye szerint osztják szét a hozadékot; sokkal nehezebb a szukceszszíve értékesítendő gyümölcs, zöldség, apróbb állatok, tej stb. termékeknél.

Legnehezebb azonban a gazdálkodás költségeinek és a részesbérlő kötelezettségeinek megállapítása. A kézimunkaerő szolgáltatása minden körülmények között a bérlőt terheli, de az igásmunkánál a szerződést a legkülönbözőbb szempontok irányíthatják. Nem könnyű a trágyázás és különösen a meliorációk (sáncolás, erdő- és szőlőtelepítés stb.) munkaértékének, továbbá a közszolgáltatások, az adó, biztosítás, épületek javítási és karbantartási költségeinek megállapítása sem. Általában véve arra kell törekedni, hogy a részesgazdálkodásra vonatkozó szerződés minél áttekinthetőbb legyen és ne komplikálja azt a bérlő különleges szolgáltatásai (baromfi, tojás, robot stb.). Fontos az írásba foglalás, különösen ha a bérbeadó felszerelést is bocsát a bérbevevő rendelkezésére. A bérlőnek kellő garanciát kell nyújtania nemcsak a bérleti részesedés pontos beszolgáltatására, hanem a helyes gazdálkodás és a talajerő fenntartása tekintetében is.

A részesgazdálkodásnak a pénzbéreltel szemben magángazdasági szempontból nagy előnye, hogy érdekközösséget teremt a felek között, közgazdasági szempontból pedig, hogy a tulajdonos is résztvesz a bérlő gazdálkodásának irányításában, érdeke lévén annak jószágát ellenőrizni, másrészt, mert a hazai, de főleg olaszországi tapasztalatok szerint a részesbérlők könnyebben tudják az általuk bérelt földet megvásárolni, különösen állattenyésztésük nagyobb arányú

fejlesztése révén. Ez utóbbi hatás a részesbérletet, különösen szövetkezeti formában, értékes birtokpolitikai eszközzé teszi.

A nagybirtok harmados kukorica-, répa- stb. földjeinél, a rét kaszálásánál, dinnye- és dohánytermelésnél mindig erősebb volt a munkavállalói jelleg, mint a vállalkozás. Viszont Újlaki Nagy szerint (i. m.) egyik legszomorúbb fejezete volt a magyar birtokpolitikának a kisbirtokosok által földnélküli munkások és igatartó, de csekély földje által arra képessé nem tett törpebirtokosok részére kiadott parcellabérlet (Újlaki Nagy kb. 900.000 holdra becsüli ezt), amelynek bérleti összege sokszor 5—6 q volt holdanként és felesbérletnél a szolgáltatandó munka-, baromfi-, tojás- stb. járulékok a nagyüzem által követelt bérösszeget sokszorosan meghaladták. Egyébként az alföldi nagyvárosok régebben árverésen adták bérbe szántóföldi területüket s ahol a túlnépesedés következtében erős volt a verseny, súlyos szociális bajok keletkeztek a földbérlet magasra fölvert összege miatt. Természetes, hogy a magas bér, a tőkeszegénység, hiányzó szakismeret, a jogviszony bizonytalansága stb. gyakran rablógazdálkodásra kényszerítette a bérlőt s ezzel a bérleti formának azt a nagy előnyét, hogy összhangot tud teremteni a magántulajdon és a kisvállalkozó szociális érdeke között, teljesen megsemmisítette. Ez az oka, hogy Újlaki Nagy annyira bizalmatlan a törpe bérlettel, mint birtokpolitikai eszközzel szemben.

A jelen viszonyok között, de a mezőgazdasági szociálpolitika szempontjából általában is, legfontosabb az a felosztás, amely kollektív és egyéni bérletet különböztet meg. Utóbbinál akár az egész birtok, akár annak részbeni kibérlésére egy, vagy egymástól függetlenül több egyén szerződik. Kollektív bérlet az, amidőn vagy társaság, vagy szövetkezet veszi ki a birtokot, tekintet nélkül, hogy annak üzemi egységét kollektív megmunkálással biztosítják-e, vagy pedig parcellákra felosztva, a társaság vagy a szövetkezet tagjainak egyéni megművelésébe adják. A fölött lehet vitatkozni, hogy vajjon az egyéni, vagy a kollektív bérlet megfelelőbb rendszer-e, de az kétségtelen, hogy a nagybirtokosok kellő pénzügyi fedezet nélkül nem szívesen adja át kisbérlőknek birtoka kezelését s ezért szívesebben szerződik a pontos fizetést és a szerződés betartását garantáló földbérlőszövetkezettel, mint különböző tudásfokú, gazdálkodási képességű és tőkeerejű egyéni bérlőkkel. De a földbérlőszövetkezet tőkeereje és megbízhatósága alapos mérlegelést kíván akkor is, ha a tulajdonos az üzemvezetés egységét nem kívánja fenntartani és a felszerelést sem adja át a földbérlőszövetkezetnek s így más feladata nincs, mint annak ellenőrzése, hogy utóbbi rablógazdálkodást ne folytasson és a szerződés feltételeit (pontos fizetés stb.) betartsa. Ezt a nehézséget a központosítás hivatott elhárítani.

A földbérlőszövetkezeti mozgalom egyébként tőkeszegény országokban (Olaszország, Románia, Egyiptom stb.) gyökeresedett meg, különösen ott, ahol az egyéni kisbérletnek az igahiány állja az útját. Az orosz kolchoszok traktorállomásai és bérszántási szerződésai szintén e mellett tanuskodnak. Tulajdonképeni hazája Itália. Modern formája a Lombardiában és a Pó vidékén évszázadok óta meggyökeresedett talajjavító részes művelésből, továbbá az olasz vándormunkások szövetkezeti tömörülésének kombinációjából fejlődött. Olaszországban, amint ezt Bernát Gyula (i. m.) kifejti, úgy az egyes parcellák, mint nagyobb birtokok részes vagy pénzbérlete különösen szőlő-, olaj- és gyümölcs-kultúrájánál igen elterjedt. Az egyéni, vagy formanélküli, többnyire részes társbérleteket két, sajátosan olasz körülmény juttatta megfelelő szervezethez, a rizstermelés technikai műveleteinek különlegessége és az olasz föld eltartási

kapacitásának elégtelensége. Az olasz munkás kénytelen külföldön keresni munkaalkalmának kiegészítését. Már az első világháború előtt szokás volt, hogy az olasz munkások bevezetvén az otthoni mezőgazdasági munkát, tengerentúlra, főleg Brazíliába mentek ugyanazon évben másodszor aratni. A hosszú tengeri út és az idegen ország különleges viszonyai tették szükségessé a szövetkezeti szervezkedést a munkavállalással idegenben együttjáró élelmezési, jogvédelmi stb. nehézségek elhárítására, másrészt az otthoni munkaalkalom biztosítására. Ebből a szolidáris együttműködésből fejlődött ki a bérlőszövetkezeti mozgalom. Különösen az Olaszországban speciális rizstermelés követelt a munkavállaló szövetkezettől kétirányú tevékenységet: az egyik évben kubikmunkát, a másik évben rendes mezőgazdasági művelést. Közelfekvő volt a gondolat, hogy az elhanyagolt, vagy teljesen műveletlen birtokokat a munkavállaló szövetkezet bérbevegye, öntözéssel bonifikálja és az osztatlan nagyüzemen rizstermelést folytasson.

A tulajdonos, akinek az extenzíven kezelt birtokból semmi jövedelme nem volt, átadta nemcsak birtokát, de élő és holt felszerelését is a munkáscsoportnak, amely többnyire egyházi és más kegyes alapítványokból hitelt kapott a bonifikációra, üzemvitelre és a szövetkezeti tagok napszámberének előlegére. A bonifikációs vállalkozásból lassan fejlődik a rendszer: nagybirtokot részesművelésre bérbevenni. Nem a vállalkozási szellem, hanem inkább munkaszervezés gondolata rejlik az olasz részes földbérlőszövetkezeti alakulatban, amely osztatlan üzemben, munkamegosztás alapján termel. Az eredményt in natura osztják fel egyrészt a tulajdonos és a munkások; másrészt utóbbiak maguk között. Amikor a földbérlőszövetkezet, vagy annak tagjai anyagiakban megerősödnek, igyekeznek áttérni a pénzberletre. Oka ennek az, hogy a részes berletnél a tulajdonos többnyire magának tartja fenn az intézkedés jogát, ő jelöli ki a végzendő munkákat s így a munkásnak kevés beleszólása van az üzemvezetésbe, míg a pénzberlet több mozgási szabadságot enged.

A magyar földbérlőszövetkezeti mozgalmat gróf Károlyi Sándor és a Magyar Gazdaszövetség 1905-ben indította el, annak mindkét formájával kísérletezve, Brogyánban az egységes üzemű kezeléssel, Mezőgyánban az önálló kisüzemekre bontással. Utóbbi helyen három hold volt egy üzletrész és négy üzletrészt csak a vezető kapott. A földbérlőszövetkezet gondoskodott a hármass (őszi, tavaszi, lóhere) vetésforgó betartásáról, az inkasszóról, egyébként a tagok egymástól függetlenül művelték a bérelt területet. A szerzett tapasztalatok szerint a közösüzemű gazdálkodás épűgy, mint külföldön, magasabb terméseredményeket ért el, de az értékesítés kérdésén megbukott. A Magyar Gazdaszövetség kísérletezett még egy harmadik, vegyes rendszerrel is. Borsodharsányban a gazdaság szántóföldi, a faluhoz közelebb eső területein a földbérlőszövetkezet kisparcellás bérlői munkálkodtak, míg az uradalom gazdasági épületeit, erdejét, legelőterületének nagy részét és a távolabb fekvő szántóföldeket középbérlőnek adták át, aki egyszersmind a bérlőszövetkezet gazdasági irányítását is végezte. Mindhárom típusnál készpénzfizetés volt megállapítva és a szövetkezet tagjai önállóan kezelték a bérletet. Az olasz tapasztalatok azt mutatják, hogy a földbérlőszövetkezet kezdő lépése az egységes üzemkezelés, aminek magyarázata, hogy tagjai általában nem kiscgazdák, hanem földnélküli munkások, kivételesen törpebirtokosok. Ezeknek a szövetkezet ad pénzügyi alátámasztást, gazdasági irányítást és neveli szövetkezeti együttműködésre a tagokat, akik legelőször a birtok felszerelését igyekeznek megváltani, majd a földet vásárolják meg, ami azonban többnyire

a szövetkezet felszámolását jelenti, mert a tagok a birtokukba jutott földet maguk között egyéni tulajdonra osztják fel.

A földbérlet-szövetkezeti mozgalom nagyobbarányú elterjedésének hazánkban a jogi konstrukció bizonytalansága szabott korlátokat. Az első időben egy gazdatársadalmi egyesület, a Magyar Gazdaszövetség, volt az érdekképviseleti központ, amely pénzügyi alátámasztást nem tudott biztosítani, e nélkül pedig a legtöbb tulajdonos, elsősorban a kötöttbirtokoknak egyébként a mozgalommal szemben sok jóindulatot tanúsító birtokosai, nem voltak hajlandók bérleti szerződést kötni, a pontos fizetés és az üzemterv betartása iránt garanciát nyújtani képtelen kisemberekkel. Viszont a cégbiróság csak olyan földbérlet-szövetkezetet volt hajlandó bejegyezni, amely konkrét megjelölt terület bérletére vonatkozott. Változást idézett elő az Országos Központi Hitelszövetkezet, majd később az Országos Földhitelintézet bekapcsolása a földbérlet-szövetkezeti mozgalomba. Ezek a tőkeerős központok a jogi konstrukció szerint eltérő, de lényegben azonos szövetkezeti földbérlet és a földbérlet-szövetkezet helyett átvállalt garanciával a nagybirtok idegenkedését a kisemberek földbérletével szemben nagyban és egészben megszüntették, a bérleti összeg pontos fizetésére és a föld termőképességét fenntartó használatra, főleg a trágyázásra vonatkozó aggodalmakat eloszlatták.

A földbérlet-szövetkezet és a szövetkezeti földbérlet között egyébként a jogi konstrukciót tekintve az a különbség, hogy a földbérlet-szövetkezet önálló jogi személy, amely, mint cégjegyzett autonóm társaság, önálló vagyonkezeléssel és a nyilvános számadásra kötelezett vállalat teljes jogkörével rendelkezik. Az Országos Központi Hitelszövetkezet azonban előnyt ad a szövetkezeti földbérletnek, amelynél a bérbeadóval szemben a helyi hitelszövetkezet a szerződő fél, viszont ennek keretein belül a földbérletben részes tagok külön csoportot alkotnak, a bérösszegért s szerződés be nem tartásából származó kártérítés erejéig egymásért egyetemleges felelősséget vállalnak.

A bérletcsoportnak vannak ugyan külön értekezletei, de miután a helyi hitelszövetkezet teszi le helyettük az óvadékot, adminisztrálja ügyvitelüket, pénzkezelésüket, ennek költségvetésében és zárszámadásában foglal helyet a bérletcsoport minden közös pénzügyi művelete; külön közgyűlése, vagyonkezelése nincs. A bérletcsoport az egyetemleges felelősséggel és a renitens tagok kizárásával neveli a tagokat gazdasági fegyelemre, végzi a helyi szövetkezet megbízásából az adminisztráció különleges feladatait és képviseli a feleket a szövetkezet-tel szemben.

Az új világháború befejezése előtt a szociálpolitikai és nem gazdasági szempontból vármegyénként szervezett közjóléti szövetkezetek is foglalkoztak kishaszonbérlettel juttattak egyéni, és létesítettek társas bérleteket. Az akció élén az Országos Szociális Felügyelőség állott, amely elsősorban a lefoglalt zsidóbirtokok területén szervezett osztott üzemi formájú, de kivételesen (Szászberek) egységes üzemű bérletet. Előbbieknél a cél az volt, hogy a kishaszonbérleti csoport tagjai legkésőbb 30 év alatt tulajdont szerezzenek, utóbbinál, hogy az intenzíven kezelt és jól beinstruált üzemet a bérleti idő leteltéig gazdasági szolgáltatóképességében megtartsák. A Szociális Felügyelőség igyekezett a társasbérleteket az organikus birtokpolitika szabályai szerint kezelni és a tagoknak nemcsak földhözjuttatásáról, de boldogulásáról és szakismereteiknek gyarapításáról is gondoskodni. Jóllehet a kishaszonbérleti csoport a vármegyei közjóléti szövetkezet keretébe tartozott, utóbbi annak sokkal több jogot és moz-

gási szabadságot engedett, mint a hitelszövetkezet a bérlőcsoportjának. Közgyűlése volt, előjáróságot választott, igaz, hogy ennek működését a kishaszonbérleti vezető irányította, akit a közjóléti szövetkezet alkalmazott. Többnyire szakképzett, vagy tapasztalt gazda volt, aki nemcsak a tagok birtokbahelyezésénél igyekezett a Szociális Felügyelőség intencióit érvényesíteni, hogy t. i. a tagok saját törpebirtoka egészséges családi üzemmé egészüljön ki, de az alkalmazásukat vesztett cselédeket stb. is megfelelő parcellákhoz és kiegészítő kereset-
hez juttatta. Közreműködött a bérösszeg méltányos megállapításánál is, amely-
nél a juttatott bérletnek nemcsak nagyságát, de a talaj szolgáltatóképességét is figyelembe vette. Gondoskodott a meglévő épületek, felszerelés hasznosításá-
ról, a vetésforgóról, vetőmagról stb., stb., szóval a bérlők gazdasági boldogulásá-
ról, arról, hogy a nekik juttatott ingatlan vételárát 30 év alatt lefizethessék. Természetesen a Közjóléti Szövetkezet nagy súlyt vetett nemcsak a báfizetésre, de a közös bevételből származó vagyon kezelésére s ezt nemcsak pontosan köny-
veltette és közös érdekű beszerzésekre fordította, de a kötelezettségeit makacsul elhanyagoló tagot ki is zárta a bérlőcsoportból.

Kerék Mihály (A földreform útja) ismerteti az orosz artjel mintájára alakult felsőszászbereki 2700 holdas haszonbérleti gazdaság szervezetét, amely a Jász-Nagy-Kun-Szolnok-vármegyei Közjóléti Szövetkezet öt éves bérletén működött. Lényegben véve munkavállaló szövetkezet volt ez, de a földbérlőszövetkezeti kérdés könnyebb áttekinthetősége céljából itt említjük meg. A szövetkezeti bérlet célja az üzem belterjességének, közélélmzési termőképességének csorbítatlan fenntartása mellett az volt, hogy a bérlőcsoport tagjai részére az üzemi nyereségből önállósításukhoz anyagi alapot teremtsen. A bérlet a Közjóléti Szövetkezeté lévén, alimentálásáról is az üzem gondoskodott s az üzem vezetőségének működését nemcsak ellenőrizte, de az üzemtervet is megállapította. A haszonbérleti csoport tagjai saját körükből előjáróságot választottak ugyan, de ennek jogköre lényegesen kisebb volt, mint az osztott üzemű földbérletnél. A bérlőcsoport tagját — többnyire az üzem munkása lévén — csak a Szövetkezet igazgatósága vehette föl és ehhez is szükséges volt az Országos Szociális Felügyelőség hozzájárulása. Az üzem ugyan idegen munkásokat is fogadhatott fel, rendszerint azonban a bérlőcsoport tagjai látták el a munkát, de ezt kijelölés szerint kötelesek is voltak elvégezni, egyébként a csoporttagságból kizárattak, sőt az alkalmazásból is elbocsáthatók voltak. Az alkalmazottak rendes munkabért kaptak, a bérleti nyereség 20%-át karácsonykor fizették ki, figyelembe véve a családtagok számát, a többi pedig tőkésítve, a bérlet lejártakor úgy, hogy 50% egyenlően, 40% a gyermekek száma, 10% pedig a legszorgalmasabbak között mint prémium volt szétosztandó.

Az 1945. évi földreform mindezeket a kezdeményezéseket tárgyalanná tette, de kétségtelen, hogy úgy az új, mint a régi kisgazdák boldogulásánál még szükség lesz hazánkban a részesgazdálkodásra és a földbérlőszövetkezeti mozgalomra. Külföldi példák nyomán ma még nehéz megjelölni ennek a mozgalomnak különböző fázisát, mint ahogyan a külföldi törvényalkotás sem adhat útmutatást a szabályozás kereteit és irányítását illetőleg. Kétségtelen azonban, hogy a mezőgazdasági hitel fejletlensége és a földhöz juttatott kisemberek igahiánya, tőkeszegénysége mindkét intézménynek nagy szerepet biztosít a földbirtokpolitikában.

5. §. A családi üzem birtokpolitikai védelme.

A családi kisüzem vezetőszerpe. — A kisbirtok védelmének főbb kérdései (öröklés, hitelügy). — A családi otthon védelme. — Birtokminimum, parcellaminimum. — A törzsöröklés intézménye. — A magyar földöröklési rendszer és reformtervei. — A parasztüzem konzerválásának további formái. — A birtokállag védelme és a hitbizományi rendszer.

Az Alapvetésben utaltunk a mezőgazdasági termelésnek már Kautsky által felismert hármass konstrukciójára: a kapitalista nagyüzemre, a történelileg kialakult családi üzemre és a jövő gazdálkodási formájára, a közösségi (szövetkezeti) nagyüzemre. A szociálpolitika a mezőgazdasági népesség értékálló társadalmi megsegítését munkálva, kénytelen ezt a strukturális felosztást elfogadni. Mások az eszközei a nagyüzemi vállalkozás bérmunkásainak védelménél, mások a parasztbirtoknál és mások a törpebirtokot nagyüzemmé összefoglaló szövetkezeti alakulatnál. Az egyes üzemtípusok kizárólagos uralma egyetlen országban, még Oroszországban sem található fel, ott is csupán a kapitalista nagyvállalkozást államosították és a parasztbirtokok egy részét tömörítették szövetkezeti termelésre. A világ többi részén, még a tengerentúli kapitalista nagyüzemek mellett is nagyszámú családi gazdaság dolgozik és Haushoferrel együtt meg kell állapítanunk a parasztüzemek folytonos gyarapodását. A merkantilizmus kora óta minden birtokpolitikai akció ezt az ősrégi alakulatot védi a nagyüzem akkumulációs hatásával szemben, a telepítések és az államilag támogatott parcellázások mint preventív intézkedések foghatók fel a nagybirtoknak Marx által jószolt kisajátítási törekvéssel szemben. De a liberális gazdasági rendszer a középkori kötöttségeket megszüntetve, a birtokforgalom szabadságával a föld és a család tradicionális kapcsolatát meglazította és az ipari fejlődés iránya meghatározta a mezőgazdasági struktúra változását is: az intenzitásban gyengébb kisüzem, továbbá a falu túlnépesedése a nagy- és kisüzem helyzetében és termelési szerepében ugyanazt a változást idézte elő, amelyet a gép a gyárparban és a kézműnél. A mezőgazdaság évezredek szervezete azonban erősebb volt, mint az ipari céheké. Ha tagjaiban a család évtizedek alatt kihaló és ismét megújuló tényező is, maga a föld stabil és a kisbirtokrendszer magát a családot konzerválta és a nemzedékváltozás dacára is állandóságot biztosított a társadalomban. A szaporodó család léttére azonban mind kisebb lett, hiszen az már a jobbágyfelszabadítás alkalmával is elég szűkreszabott volt. A liberális korszak üzemtechnikai szemlélete a birtokforgalom szabadságában és a kötött birtokok felszabadításában módot és alkalmat vélt nyújtani a családi üzem terjeszkedésére. A nagyüzem nemcsak birtokállományát nem tudta megőrizni, de a népesség szaporodása folytán, sokszor magasabb termelési intenzitása dacára is, mindenütt tért veszített. A kisbirtokot azonban arról az oldalról érte támadás, ahonnan legkevésbé várták: a népszaporodás, a birtokforgalom szabadsága, de főleg az örökösödési szabadosztás szükségszerűleg vezetett a családi üzem eldarabolásához és a kiscgazdaosztály termelési önállóságának pusztulásához. Ezt a családi üzemre káros folyamatot már a XIX. század közepén felismerte Le Play, rámutatva a francia és az ír földművesek elproletarizálódására. Németországban a Rajna-vidék reálosztása hívta fel erre a jelenségre a közfigyelmet. Nálunk Bernát István, Sebess Dénes stb. hangoztatják, hogy elsősorban a meglévő kiscgazdaosztályt kell birtokállományában védeni és életlehetőségeit az agrárpolitika általános eszközeivel (hitel, értékesítés, adóügy, oktatás stb.) olyanokká tenni, hogy a soraiba való fölemelkedés ne nyomorúságot és állandó

küzködést jelentsen. Az olasz agrárpolitikusok (Tassinari, Serpieri stb.) különösen azzal a felfogással helyezkedtek szembe, mintha az elproletarizálódás és a kollektív termelésre való áttérés ellen földreformmal lehetne védekezni. Új üzemek létesítése a nélkül, hogy azokat a szétporlás ellen megvédelmeznék és fennmaradásukat biztosítanák, tág kapukat nyit a családi birtokot legerősebben érintő törpeüzemi fejlődés előtt. Szerintük a törpebirtok a gazda függetlenségét csak ott biztosítja, ahol a család háziiparból, erdőkitermelésből, fuvarozásból stb. él és a föld csak az élelmezés kiegészítője. Az olasz agrártudósok ezenkívül még egy körülményre hívták fel a figyelmet: a földtulajdon önmagában nem elég arra, hogy bárkit gazdasági ismeretek nélkül egzisztenciájában megoltalmazzon. Hogy ez a kérdés nem olyan egyszerű, konkrét olasz példa bizonyítja. Franchetti szenátor, a szicíliai agrárviszonyok egyik neves kutatója, birtokát végrendeletileg 20 részes bérletjére hagyta tulajdonul. Tizenkét év múlva az új kisgazdák üzemei az intenzív termelésben lényeges visszaesést és fokozódó eladósodást mutattak, egy részük pedig eladva tulajdonjogát, visszatért a részbérlethez. (L. Frauendorfer idézett munkáját.)

A családi üzem védelme közvetett és közvetlen lehet. Előbbi az agrárpolitika sokoldalú útmutatásaiban rejlik, a parasztság jólétét munkálja gazdasági, kulturális, erkölcsi téren, a mezőgazdasági üzem javítását, meliorációk létesítését, megfelelő üzemesszükszerek és termelési módok meghonosítását, az értékesítés és az árkérdés rendezését célozza, részint az állam támogatása mellett, de legfőként a mezőgazdasági szövetkezeti ügy segítségével (L. a Svájci Parasztszövetség programját). A közvetlen védelem a kötött birtokforgalom, amely hatósági jóváhagyáshoz köti a föld vásárlását, bérletét és igyekszik a parasztbirtokot állományában oltalmazni a parcella- és birtokminimumra vonatkozó intézkedésekkel, törzsörökléssel és hitelügyi rendelkezésekkel, amelyek az eladósodott kisgazdát birtokában megtartani és az egyes földrészeknek könnyelmű eladásától megoltalmazni hivatvák.

A kisbirtok védelmének egyik legáltalánosabb és majdnem minden országban ismert intézkedései tulajdonképpen a hitelpolitika keretébe tartoznak. Ma már hazánkban és Európa nyugati részén kevésbbé észlelt jelenség, de Európa keleti részén és sok tengerentúli országban is előfordul, hogy magánhitelezők, felhasználva a rossz termést, vagy a rossz terményárakat, a kisgazdádó ellen árverést tűznek ki, abból a célból, hogy olcsón összeszedjék a parcellákat. Régebben ez a német államokban is előfordult s ezért a községeket kötelezték, hogy az árverésen résztvegyenek és megakadályozzák az ingatlanoknak becsértéken aluli eladását. Nálunk a 30-as évek elején a kényszerkezelést alkalmazták, árverés helyett a bíróság zár alá vette az eladósodott birtokot és annak kezelését a község által kijelölt szakértőre, esetleg magára a tulajdonosra bízta, aki azonban köteles volt minden évben elszámolni úgy az adóssal, mint a hitelezővel szemben. A tisztajövedelmet az adósság törlesztésére fordították s ennek megszünte után a birtok a tulajdonos kezelésébe bocsájtattott.

Ennél a védőintézkedésnél sokkal nagyobb elterjedésnek örvendett az Egyesült Államokban keletkezett és az Agrárgazdaságtanban is említett homestead intézménye, amely az angol gyarmatokon és Dél-Amerikában, de a magyar földbirtokreform alaptörvényének, az 1920. évi XXXVI. t.-c.-nek, a családi otthont védő rendelkezései közt is követésre talált. Az amerikai homestead olyan kisebb területű, házzal egybekötött családi birtok, amely törvényerejénél fogva vagy teljesen, vagy részben ki van véve a végrehajtás alól. Célja főként a nő és

család védelme, amelyre abból a körülményből is következtethetünk, hogy az olyan jelzálogos adósság miatt, amelyet a tulajdonos feleségének a beleegyezésével vett fel a birtokra, a homestead végrehajtás alóli mentességet nem élvez, továbbá abból is, hogyha az özvegy meghal s a gyermekek nagykorúakká lesznek, a homestead önmagától megszűnik. Magános férfi homesteadet nem alapíthat. Megokolása ennek a védőintézkedésnek ugyanaz, mint amiben a legtöbb ország törvénykönyve a végrehajtással szemben létminimumot részesíti. A föld bizonyos minimuma éppolyan munkaeszköze a gazdának, mint az eke vagy az ásó. Ugyancsak további indok az is, hogy a családapának a felesége és gyermekei a legelső sorban álló hitelezők és addig más hitelező ki nem elégíthető, amíg ezeknek egzisztenciája biztosítva nincs. A legtöbb amerikai államban nyilvános jegyzékbe foglalás által lesz a homestead hatályos. A védett birtok nagysága részint érték szerint (5000 dollárig), részint terület szerint (16 hektártól 81 hektárig), van meghatározva.

Birtokminimum lényegben véve a zárt családi gazdaság, amely egy normális családnak átlagos falusi életnívót és munkaerejének teljes foglalkoztatást biztosít. Ezen alul a föld sem fel nem darabolható, sem részletekben el nem adható. Némely vidéken nem területileg, de a hozadék alapján határozzák meg a birtokminimumot. Bár a kisgazdára nézve a birtokminimum, akár területileg, akár a kataszteri tiszta jövedelmet vesszük alapul, sokkal fontosabb és bár a birtokminimum az úrbéri szabályzatban (negyedtelek) épügy, mint a legtöbb birtokpolitikai törvényben meg volt állapítva, területi meghatározása nem könnyű, mert a talaj minősége szerint vidékenként és községenként változik, ezenkívül minden egyes üzemnél a családtagok megélhetése és munkaereje más és más egységet ad. Országos birtokminimum megállapítása tehát szinte lehetetlen. Az a területminimum, amelyből egy kisgazdacsalád megélhet, már az úrbéri rendezésnél sem volt egységesen megállapítva. A modern mezőgazdasági kultúra, főként a művelési ágak megváltoztatása ezt a minimális határt tarthatatlanná teszi, mert a gabonatermelés területi minimuma mint szőlő vagy kert, már tekintélyes üzemet jelent.

De hasonló nehézségekkel teljes a parcellaminimum területi meghatározása is, amelynél nem az életlehetőség, hanem a fizikai megművelhetőség döntő. Németország egyes részein (Baden, Hessen stb.) ez törvénybe volt iktatva. Kétségtelen, hogy bizonyos területminimumon alul a gazdasági munkaeszközök alkalmazásának nehézsége miatt haszonnal gazdálkodni lehetetlen és ezeken a földfoszlányokon az emberi munka valósággal kárbavész. Azonban vidékenként a föld termőképessége különböző, ezenkívül a szántóföldre, rétre, szőlőre stb. más és más minimum érvényes, úgyhogy szinte lehetetlen mindezt egy törvény keretébe foglalni, eltekintve attól, hogy az intézkedéseket az értékesítési lehetőségek, szóval a konjunktúra változása szerint gyakorta kellene revideálni. Mint-hogy pedig a birtokelporlás három főoka (városkörnyéki kerti gazdálkodás, örökösödési reáosztás és tagosítatlanság) közül a szétszórt fekvés a legegyszerűbben orvosolható, a parcellaminimum kötelező megállapítása helyett célravezetőbb a tagosítás, amelyről fentebb szólottunk. Ennek végrehajtása folyamán mód van a néhány négyszögöles, szétszórt fekvésű földfoszlányokból házhelyek létesítésére s ezeken a 6—800 négyszögöles telkeken a munkások háztáji gazdasága számára elegendő működési tér biztosítható. Törpeüzem létesítése természetesen csak olyan helyeken racionális, ahol a törpebirtokosok megfelelő munkaalkalmat is találhatnak, akár az iparban, akár a mezőgazdaságban, akár az intenzív kerti termelésben.

A birtokminimum nemcsak térfogatilag, hanem jövedelemminimum szerint is meghatározható. A család megélhetésén kívül tekintetbe kell venni itt a birtok vételárának törlesztését és különösen a törzsörökös teherbíróképességét testvéreinek kielégítésénél. A modern földreformtörvények egyébként az újonnan keletkezett családi birtokoknak jogi védelmet adnak a birtokeldarabolás, megterhelés és elárverezés ellen, majdnem homestead-szerű zártsággal és védettséggel. A magyar birtoktörvények által létesített családi birtokot elidegeníteni, bérbe, vagy haszonbérbe adni, haszonélvezetét másnak átengedni csak hatósági hozzájárulással volt szabad.

Mindezen intézkedéseknél azonban a kisbirtoknak hatályosabb védelmet nyújt az elporlás ellen a törzsöröklés intézménye. Már Le Play megállapította, hogy Franciaországban a parasztság sorsát a polgári törvénykönyvnek az a rendelkezése aknázza alá, amely a végrendekezési szabadságot az ingatlanál elvonta és egyenlő osztályt írt elő. A forradalom által amúgyis túlságosan elaprózott föld nemzedékről-nemzedékre kisebb egységekre bomlott. A franciák egyke-rendszerének, a falutól való menekülésnek, továbbá az ír parasztság nyomorúságának okát is a reáosztásban keresi. Míg t. i. Angliában a földbirtokot hitbizományszerű intézmények konzerválták, Írországban a végrendekezés szabadságát elvonva, a kötelező reáosztást rendelték el. Le Playt követve, a legkiválóbb német közgazdák: Rodbertus, Schäffle, Stein Lőrinc, Schmoller stb., az agrártudósok közül Ruhland és Sering; de Lamprecht és Gierke is igyekeztek a törzsörökösödés és a reáosztás jogszokását és annak gazdasági és szociális hatását Németország különböző vidékein tanulmány tárgyává tenni. Nálunk Sebess Dénes, Mattyasovszky Miklós és Baross János folytattak hasonló gyűjtést és dolgozták fel annak eredményét.

A középkorban úgy a hűbéri, mint a jobbágybirtok egyetlen örökösre szállott, a többi testvér pénzbeli kielégítést vagy járadékot kapott. A birtok állagát így konzerválták a család számára. Magyarországon különbség volt nemesi és jobbágybirtok között. Utóbbinál negyedtelken alul, örökösödés esetén sem lehetett a birtokot eldarabolni, a nemesi birtoknál a szerzett és ági vagyon örökjoga egymástól eltért. Az ősiség megszüntetésekor a francia polgári törvénykönyv és a mintájára készült osztrák polgári törvénykönyv hatása alatt könnyű volt a reáosztásos örökjogot általánossá tenni. Ez elsősorban az akkori abszolút uralom intencióit szolgálta a renitens középbirtokos nemességgel szemben. Az országbírói értekezlet a kötelesrész jogintézményével, ami azt jelenti, hogy a leszármazók törvényes osztályrész gyanánt annak legalább felét kapják, amit végrendelet nemlétében örököltek volna, a reáosztást közvetve a volt úrbéri birtokra is kiterjesztette. A törzsöröklés hazánkban, a szórványos vitézi telkeket, a juttatott új családi birtokokat és néhány német települési vidéket leszámítva, csak a jászkunoknál, a nők örökösödési igényének készpénzben való kiegyenlítésére korlátozott jogszokásban maradt fenn és hiánya a magyar birtokelaprózódásnak egyik legerősebb forrása lett. De ma már a reáosztás a szokásjogba és a népeletbe annyira begyökeresedett, hogy annak megváltoztatása a legnagyobb nehézségekbe ütközik, dacára, hogy veszedelméről a legtöbb agrártudós meg van győződve. Változás csak nagyon óvatosan, legfeljebb az örökölhető birtok parcellaminimumának meghatározása és a juttatott birtokok öröklési jogának megkötése által kísérelhető meg. A germán jog uralma alatt álló országokban, így Ausztriában (1889. évi törzsöröklési kerettörvény), Svájcban (1907. évi polgári törvénykönyv), Csehszlovákiában fakultatíve a régi, köte-

lezőleg a földreform által létesített 6—15 hektáros osztatlan parasztbirtokoknál, Dániában, Norvégiában (az Odal ősrégi jogintézménye), Svédországban (1926. évi törvény) is fellelhető. De a legismertebb és a legelterjedtebb törzsörökösödési terület Németország, amelynek partikuláris joga, a franciák által oktrojált reáosztás vidékét leszámítva, különböző képet mutat, ezt azonban az 1933. évi birodalmi törvény egységesítette. A két világháború között a törzsbirtokok (Erbhof) száma körülbelül egymillió, üzemi területük átlaga 7·5—125 hektár közt változik. Az öntudatos, kultúrált német parasztság teljes tudatában volt a törzsöröklés által adott stabilitás előnyeinek s ezért élők közötti megegyezéssel igyekezett fenntartani akkor is, amikor sok német állam ezt liberális hatás alatt megtiltotta. A német közgazdák egyöntetű megállapítása, különösen Sering kutatásai tisztázták, hogy a törzsöröklés tartotta fenn Németországban az erős parasztszályt, amely az agrárkrízis dacára is meg tudta őrizni még a nagyiparban gazdag Westfáliában is a maga pozícióját. A parasztbirtokok száma sem nem csökkent, sem túl nem adósodott, sem tulajdonosai faluról nem vándoroltak el. Ezzel szemben a Rajna-vidéken, Badenben és Württembergben, ahol Napoleon a német parasztság ellenállását a francia polgári törvénykönyv reáosztási rendelkezése által igyekezett megtörni, teljes a birtokelporlás. A törpeüzemeket városi kapitalisták vásárolták össze és apró parcellákban nagybirtokot szereztek. A Rajna Westfáliai iparvidéken, a Düsseldorf és Aachen között fekvő területnek, de a rajnai szőlőknek is több mint a fele kapitalista kezekben koncentrálódott. Megerősíti a német kutatások eredményét az olasz Lorenzoni is, amikor konstatálja, hogy amíg a törzsöröklés germán jogszokását követő tiroli Bozenben a parasztság gyarapszik, az olasz reáosztás jogszokása a trienti kerület földművesnépét ijesztő mértékben döntötte nyomorba.

A germán családi birtokjog abból indult ki, hogy a földtulajdonnál nem az egyén, hanem a nép élettörvényei irányadóak. A birtoknak stabilnak kell lennie, hogy az elsősorban a család megélhetését biztosítsa, másodsorban pedig, hogy a nemzet számára szolgáltatóképes legyen. E nélkül dacára minden földreformnak nemzedékről-nemzedékre megújul az a sziszifuszi munka, amelyet az állam és a társadalom a parasztság fenntartása érdekében végez. A törzsöröklés lényege, hogy a birtokot csak az egyik fiú, ha ilyen nem volna, valamelyik leány, hozadéki és nem forgalmi érték alapján kapja meg, az összes élő és holt felszereléssel, épületekkel együtt és a birtok hozadéki értékének egyharmadával, mint előnyösítéssel. A fennmaradó kétharmadrész, az esetleges adósságok levonása után, képezi az öröklés tárgyát, amelyen a törzsörökös testvéreivel egyenlő arányban osztozik. Az örökös társak kielégítése vagy készpénzzel, vagy ami gyakoribb, járadékfizetés vállalásával történik. Ezt azonban legtöbbször valamely járadékbank közbeiktatásával bonyolítják le. Az előnyösítés ellenértéke gyanánt a törzsörökös magára vállalja a családátya összes kötelezettségeit, gondoskodik az öreg szülők tisztességes ellátásáról, a kiskorú gyermekek felneveléséről, a férjhez nem ment leányok, a betegek és nyomorékok eltartásáról. A német rokantellátásban is nagy szerepe volt ennek az öröklési rendnek. Ha a törzsörökös birtokát az osztozkodástól számított 15 éven belül elidegenitené, kötelezve van az előnyösítést, illetve annak egyenértékét, a többi örökösöknek visszatéríteni, akik egyébként elővásárlási joggal is bírnak az eladóvá lett birtokra. Úgy az eredeti osztozkodásnál, mint az elővásárlásnál az értékmegállapítás alapjául a birtoknak az örökség átvételét megelőző 10 évi átlagos hozadéka szolgál. A törzsörökösö-

dési törvényszék ellenőrzi, hogy a megosztásra vonatkozó szerződés megfelel-e ennek a hozadéknak és utóbbit le is lehet szállítani. A birtokról távozó örökös-társ a pályakezdéshez szükséges segítséget kap, melyet többnyire járadékhitelintézet folyósít.

A törzsöröklésnél döntő momentum az üzem értékének pontos megbecsülése, mert az átvevő egy túlértékelt birtok járadékfizetési kötelezettségével terhelt, minden előnyösítés dacára is szolgáltatásra képtelenné tehető. Viszont éppen a hozadéki érték alacsonyabb összege az, ami a törzsöröklés intézményével szemben a reálosztás vidékén aggályokat kelt. A forgalmi értékben, amint azt az Agrár-gazdaságtanban láttuk, nemcsak a föld termőereje és az intenzitás emelkedése, hanem a munkaalkalom, a konjunktúrák és a földbirtokkal együttjáró társadalmi és politikai előnyök is kifejezésre jutnak. Viszont a törzsöröklés lényege, hogy a földet járadékforrásnak és ne tőkének tekintsék, amelyet az ingó vagyron szabályai szerint kezelnek. Ez a felfogás gyakorlatilag annyit jelent, hogy a gazdaság vitelére hivatott örökös nincs megterhelve olyan kötelezettségekkel, amelyek fiktív értéket képviselnek, reális hozadékat azonban nem adnak. A járadékelfogadása viszont azt biztosítja, hogy az örökös nem kénytelen egész vagyontát testvéreinek kielégítése céljából lekötöni, kényelmes törlesztési feltételek biztosítják boldogulását. Természetesen ez esetben is kívánatos, hogy megfelelő pénzügyintézet álljon a törzsörökös háta mögött testvéreinek kielégítésénél, ha azok a reájuk eső járadékot tőkésíteni akarják. Még így is lehetséges azonban a törzsbirtok eladósodása.

A törzsörökléssel szemben, főleg külföldi közgazdák, gazdasági és szociális aggályokat hangoztattak. Aereboe is csak iparilag kevésbé fejlett országokban és vidékeken tartja azt kívánatosnak, veszélyesnek tekinti ellenben ott, ahol a városi népesség «betegesen túlteng». Brentano mint az eladósodás legfőbb forrását és a parcellavásárlás akadályát támadja, ami szerinte egészségtelen birtokmegosztást eredményez. Végül utalnak annak káros hatására a népesedésnél és a testvérek joggyenlőtlenségének igazságtalanságára. Ezekkel az argumentumokkal szemben Sering, Ruhland stb. agrártudós kifejti, hogy az eladósodás a birtok túl magas értékeléséből származik, a törzsbirtokot a régi gazda leszármazottja hozzáértőbben kezeli a törpebirtok művelése köztudomás szerint a legrosszabb. Népesedés szempontjából a törzsbirtoki vidék semmivel sem rosszabb, mint a reálosztásos, és az sincs bizonyítva, hogy a birtokról távozó testvérek proletárokká válnak. Szerintük Németországban a nagyobb törzsbirtokosok másod- és harmadszülött gyermekei többnyire magasabb iskolázást kapnak és mint hivatalnokok vagy magántisztviselők, esetleg önálló szellemi foglalkozást űzők, találnak megélhetést, járadékörökrészük pedig a pályakezdés nehézségein átsegíti őket. Ugyanez az eset a kisebb birtokosoknál is, de itt a másod- és harmadszülött örökös mint kézműves vagy kiskereskedő alapít egzisztenciát. A leánygyermekek többnyire családi gazdaságok tulajdonosaihoz mennek férjhez, a fiútestvérek nagy része a telepítés során nyer új paraszti egzisztenciát. Sering 1868 zárt paraszttudvar 7621 leszármazottjának sorsát vizsgálta meg, akik a törzsbirtokról a «világba mentek». 49,6% önálló gazda lett, 23% önálló iparos vagy kereskedő, 7,4% lateiner, 2,9% járadékból élő. Csak 13,1%, főleg kicsiny, eladósodott birtokról származó lett fizikai munkás. A női leszármazottak elhelyezkedésénél az arány még kedvezőbb volt. Tekintetbe veendő még, hogy a germán jogszokás szerint a családi üzemre csak egy fiú házasodhatik, de viszont az ottmaradtaknak, mint segítő családtagoknak, joguk van az ellátásra. Ennek ellenében ugyan-

azt a kemény paraszti munkát végezik, de tekintélyt ad nekik, hogy a család birtokán és nem idegenben dolgoznak.

A törzsöröklés ellenzői, főleg Brentano, felhosszabbítják továbbá, hogy a népesség növekvésével arányban a kenyérkereseti alkalmakat az üzemek feldarabolásával szaporítani kell, az ősi germán jogintézmény viszont ez ellen emel barrikádot. Strakosch (i. m.) utal azonban arra, hogy Brentano és e felfogásban hűséges követője, Aereboe érvelése abból indult ki, hogy az ipari munkás keresete alacsonyabb, mint a parasztbirtok hozadéka. Ha ellenben utóbbi a föld elaprózódása miatt kisebb, mint az átlagos munkás jövedelme, nemcsak a további elporlást kell megszüntetni, de a parasztbirtokok növeléséről kell gondoskodni. Az új birtokreformtörvények a kisüzemek számát milliókkal szaporították s ez kikerülhetlenné teszi az elaprózódás legfőbb okának, a reáosztásnak megszüntetését mindazideig, amíg vagy a parasztbirtok tiszta hozadéka el nem éri az ipari munkás jövedelmét, vagy utóbbi nem süllyed le a kisparaszti gazdaság által adott életnivóra. Strakosch érvelése utat talált a gyakorlatban is, 1933-ban a Németország különböző vidékein fakultatív törzsöröklést a birodalom egész területére kötelezővé és a tulajdonos végrendelezési akaratától függetlenné tették. Szükség is volt erre, minthogy a német közellátást a törzsbirtok intézményére építették fel. A gazdák be voltak tagolva az élelmezési rendbe és ennek helyi csoportja, a szülő előterjesztése alapján döntött a fölött, hogy melyik fiúörökös vegye át a birtokot, de a fölött is, hogyha az illető az állam által megállapított termelési tervnek eleget tenni nem bír, úgy a vezetéstől elmozdítsák és a törzsbirtokot ideiglenesen vagy véglegesen valamely testvérnek vagy rokonnak adják át kezelésre. Örökösödésre csak annak van igénye, aki elméletileg vagy gyakorlatilag az üzemvezetéshez szükséges képességekkel rendelkezik. A majorátus és minorátus nincs szigorúan meghatározva, de törzsörökös csak «parasztképes», tehát főfoglalkozásban mezőgazda kell legyen, és csak egy törzsbirtoka lehet. Ha az illető család már nem tud megfelelő törzsörököst állítani, úgy idegenre ruházzák a törzsbirtokot, lehetőleg rokonra, de mindenesetre falubélire. A törzsbirtokos maga eladhatja üzemét, de az eladáshoz a bíróság jóváhagyása is szükséges, amely előtt bebizonyítandó, miszerint a nemzetségből nincs már alkalmas földművelő a birtok átvételére és a vevő maga is gazda s ugyanazon kellékekkel bír, mint a törzsörökös.

Az Erbhof csak a törzsöröklési bíróság (Anerbengericht) hozzájárulásával idegeníthető el, terhelhető meg, viszont védve van az elárverezés és a kényszerkezelés ellen. A rosszul gazdálkodó vagy makacsul nem fizető törzsörökös azonban birtokából kimozdítható.

Dacára a törzsbirtok szociális és gazdasági előnyeinek, azokban az országokban, ahol a reáosztás meggyökeresedett, az csak mesterséges, főleg birtokpolitikai eszközökkel honosítható meg. Különböző országokban különböző megoldási tervzeteket dolgoztak ki, leginkább a fakultatív törzsöröklés érdekében. Nálunk Mattyasovszky a törzsöröklést a 20—100 holdig terjedő birtokkategóriáknál kívánta bevezetni, mert szerinte azon alul a törpebirtok családi üzemmé alakulását akadályozná, a nagy- és a középbirtoknál pedig a törzsbirtokos az eladósodás terhével nem tudna megbirkózni. Mindenekelőtt szükségesnek tartaná, Anglia példáját követve, a kötelesrész jogszabályának felfüggesztését és a Westfáliában azelőtt érvényes Höferolle mintájára, fakultatíve megengedné bármely, a fenti kategóriába tartozó birtokosnak, hogy az üzem zártságát és a törzsöröklést telekkönyvileg feljegyeztethesse. Ez a végrendelezési szabadságot nem érintené, csak végrendelet híján lenne hatályos. Viszont az állam által, vagy állami

hozzájárással létesített vagy tehermentesített kisbirtokoknál a törzsöröklés feljegyzését kötelezővé tenné.

Ha a telepítési akciónál a juttatott telephelyben rejlő prémium a törzsörökösödés kötelezettségével kapcsolhatnák, nem lenne nehéz legalább ezeket az új családi üzemeket a parasztság életképessége érdekében konzerválni. Természetesen ehhez nemcsak a törvény betűjére lenne szükség, de a gyakorlati intézkedések egész sorozatára is, az örökségi osztály részletes szabályozására, hogy a törzsörökös hozadéki és ne forgalmi értékben vegye át a birtokot. Nálunk méltánytalanok látszó előnyösítést nem kapna ugyan, de testvéreit nem kellene készpénzben kifizetnie, hanem a hozadéki érték 4%-kal kamatoztatva, mint évjáradék illetné az örököstársakat. A törzsörököst más kötelezettség nem terhelné, legföljebb az életben maradt szülő tisztességes ellátása. Amely testvér a járadékot naturáliákban kívánja, számára ez így szolgáltatandó ki, viszont a pénzáradék vagy tőkekielégítés a közbeiktatandó járadékhitelintézet ügykörébe tartoznék, hogy a késedelmes fizetés surlódásaitól, esetleg a tőkekielégítés váratlan terhétől a törzsörökös mentesítve legyen. A törzsörökös előnyösítés híján amúgy is súlyos terheket kénytelen magára vállalni, még akkor is, ha a birtok teljes felszerelését ingyen kapja s nem kell új berendezkedésről gondoskodnia, amely a mai reálosztásnál legnagyobb gondot okoz az örökösöknek és sok improduktív kiadást jelent. A törzsbirtok a járadékterher miatt olcsó ingatlanhitelt nem kaphatna ugyan, viszont az ingó-jelzáloghitel, de a szövetkezetek személyi hitele is rendelkezésére állna. Azon a nehézségen pedig, hogy a törzsörökös korai halála az utódját még súlyosabb helyzetbe hozhatja, kötelező életbiztosítással lehetne segíteni. A járadékhitelintézet, amely a törzsöröklés intézményét alimentálná, szükségszerűen foglalkozhatnák a törzsörökös életbiztosításával is, úgy, hogy annak halála, esetleg a biztosítás időtartamának lejártá, a járadékfizetés kötelezettségét megszüntetné. A hiányzó előnyösítéssel szemben azt a könnyítést lehetne adni a magyar törzsörökösnek, hogy minden egyes örökös járadékából az ő életbiztosításához szükséges díj egyenlő arányban levonatnák.

A törzsbirtok valódi célja egyébként a gazdálkodás közösségének fenntartása, amelyet Dániában családi részvénytársaságok alakításával (a részvényjogosítvány el nem idegeníthető), a svájci polgári törvénykönyv szerint pedig a birtokra a társörökösök javára betáblázott követeléssel biztosítanak, amelyet 10 éven belül felmondani nem lehet. Ennél az örökösödési hitelnél kényszertörlesztés nincs és az örököstársak csak a szokásos kamatot kapják. Azokban az országokban, amelyeknél a törpebirtok túlnyomó, a törzsöröklés intézménye kevés kilátással kecsegtet. Oroszországban pl. a parasztságnak bizonyos föltételektől függően csak örökölhető használatra van joga.

A családi üzem birtokállományának nemcsak haláleset, de élők közötti jogügylet által való csökkentésével szemben is védelmet kell nyújtani. Eltekintve a publicisztikától, a tudományos agrárpolitika is sokat foglalkozott a ma már nagyban és egészben megszűntnek tekinthető hitbizomány kérdéseivel. Ezt a legtöbb országban azonosították a latifundiummal és pedig tekintet nélkül annak művelési ágankint való megosztására és a kisüzem terjeszkedésének legfőbb akadályát látták annak kötöttségében. A törzsöröklés és a hitbizomány között Kenéz (i. m.) szerint az a különbség, hogy utóbbi egyes családoknak adott kiváltság a család vagyonának és fényének fenntartása érdekében, míg a törzsöröklés általános jogon alapul és a tulajdonost az élők közötti jogügyletnél nem akadályozza, sőt legtöbb országban részére a végrendelkezési szabadságot is

meghagyja. A hitbizománynál az alapító végrendeleti akarata határozta meg generációkon keresztül a birtokállományt, az öröklés sorrendjét és föltételeit, ettől eltérni nem lehetett. Leggyakoribb volt az elsőszülöttségi fiági jogutódlás (primogenitura), ritkább a szeniorátus, vagyis a család jogosított tagjai közül a legidősebb jogutódlása. Ez a hitbizományi forma Spanyolországban, egyesek szerint arab példa nyomán alakult ki, amely azután a germán jog vidékére is áterjedt. Különös formája volt Magyarországon a Thurzó-féle árvamegyei hitbizomány, amely a Fuggerek családi vagytonkezelésének mintájára 1616-ban, tehát e jogintézmény meghonosodása (1687) előtt alakult. Lényege az, hogy a vagytonkezelő megbízottat az alapító leszármazottainak öt főága maga közül választotta, viszont a jövedelem az alapítótól való leszármazás távolsága szerint osztott szét s így a hitbizományos egyedüli haszonélvezeti jogával szemben százak élvezték a hasznát, igaz, hogy a távolabbi örökösök gyakran egész kicsiny járadékot kaptak. Egy másik különös hitbizományi forma az angol entail, amelynek érvénye csak az életben lévő örökösök és azok még meg nem született gyermekeinek nagykorúságáig áll fenn. Az unoka 21-ik életévének elérével, a hitbizományt élvező atyjával egyetértésben, a hitbizomány feloldását határozhatja el, sőt a hitbizományi birtokos az ingatlan jószágot az érték állagának csökkentése nélkül pénztökévé (részvény, vagy állampapír) változtathatja. Angliában azonban az időileg korlátozott hitbizományt konzerválja az angol öröklési jognak az a szabálya, hogy végrendelet híján az egész ingatlant a legidősebb fiú örökli, viszont sok alapító jogot ad a hitbizomány birtokosának, hogy fiai közül a jogutódot maga választhassa ki. Az angol hitbizományi rendszer fennmaradásában Kenéz szerint másik fontos tényező volt az a szokás, hogy az apa az időileg felszabaduló hitbizományból új entailt alapított. Körülbelül az angol elvek szerint alakított hitbizományok vannak még Svédországban. A hitbizományokat egyébként gazdálkodásuk elmaradottsága, pénzügyi nehézségeik és főként a birtokforgalom szabadságának s a kisbirtok terjeszkedésének állandó megkötése miatt hazánkban és külföldön sokan támadták, a világháborúk nyomán tett intézkedések miatt ezen intézmény ma inkább történelmi emlék.

A hitbizomány lényege azonban nem a latifundium, de a birtok állagának védelme. A törzsöröklés ezt a családi üzemnél halál esetére biztosítja, de az élők közötti jogügyletekkel szemben nem. Ezért vetődött föl a paraszthitbizomány gondolata, részben a Bajorországban a legutóbbi időkig virtuális példa (Stammgut), részben az amerikai homestead nyomán. Széchenyi főnt ismertetett nemesi birtokminimuma és a magyar vitézi birtok is lényegében paraszthitbizomány, de közel áll ehhez Tisza István hitbizományi javaslata is, amely a szántóföldi terület maximális határának megszabásával kompromisszumot akart létesíteni az akkori magyar jogintézmény számára, de egyszersmind a paraszthitbizományok megteremtését is célozta. Az 1936. évi XI. t.-c. lehetővé tette ugyan, hogy legalább 30 hold terjedelmű birtokon, amelynek hozadéka egy falusi család eltartására elégséges, főfoglalkozásában mezőgazda hitbizományi kisbirtokot alapíthasson. Ez a rendelkezés azonban nem ment át az életbe. Kérdéses egyébként, hogy a gazdasági élet változó konjunktúrái, sőt gyakori válságai közepette a hitbizományi kööttség javára szolgált volna-e a magyar parasztságnak, mert ha biztosította volna is a családi üzem háztartási funkcióját, a piacellátás céljaira történő termelést, különösen a hitel túlzott igénybevétele esetén, megnehezítette volna. A paraszttüzemnek t. i. nemcsak stabilitásra, de bizonyos fokú rugalmasságra is szüksége van, hogy önállóságát a gazdasági élet változásaival szemben megtarthassa.

III. FEJEZET.

Mezőgazdasági munkásügyi politika.

1. §. A mezőgazdasági munkásság társadalmi kérdései.

A mezőgazdasági munkás sorsának vizsgálata. — Az ipari és mezőgazdasági szociálpolitika összehasonlítása. — A mezőgazdasági kisexistenciák és felemelkedési lehetőségeik. — A pénzber és a naturális szolgáltatások jellemzése. — A háztartás ellátásának biztosítása. — A munkásság megélhetése. — A munkásvédelem fejlődése. — A munkavállaló és munkaadó joga. — A mezőgazdasági munkásvédelem lényege és célja. — A mezőgazdasági munkásság helyzete. — A zsellérek és jobbágyok. — A jobbágyfelszabadítás utáni helyzet. — A mezőgazdasági munkásság osztályozása és munkateljesítményük. — A gazdasági cselédek. — Részes- és egyéb munkások. — Az aratók. — A napszámosok. — A munkásság teljesítménye és jövedelme. — A munkanélküliség alakulása.

Ha az agrárpublicisztika, de részben az agrártudomány irodalmát vizsgáljuk, első tekintetre szembeűnő, hogy a birtokreform kihangsúlyozása mellett milyen alárendelt jelentőségű a mezőgazdasági munkás sorsának vizsgálata és helyzetének javításánál annak munkaalkalmi, bérszerződése, öregségéről, rokkantságáról való gondoskodás. Míg az ipari szociálpolitika a vonatkozó kérdéseket behatóan tárgyalja, a mezőgazdasági szociálpolitika ezeket majdnem kizárólag a birtokreformon keresztül gondolja megoldhatónak. E különös jelenségnek többféle oka van, amely mélyen gyökerezik nemcsak az agrár-, de az üzemi politikában és az agrártudomány által felhasznált statisztikai anyag felületes értékelésében. Pedig ha az előző fejezetekben közölt mezőgazdasági munkáslétszámot a birtokreform céljaira szabad szántóföldi területtel egybevetjük, egyenlő osztás mellett egy-egy családra olyan kis terület jutna, hogy az teljes egzisztenciát csak kínai rendszerű kerti gazdálkodás mellett adhatna. Viszont a mezőgazdasági munkáskérdés kutatói megállapítják, hogy Magyarországon a legradikálisabb birtokreform mellett is kb. egymillió mezőgazdasági munkásnak, hozzátartozóival együtt három millió embernek munkaalkalmáról kellene gondoskodni.

Hogy a szoros értelemben vett mezőgazdasági munkásügy hamupipőke a parasztpolitika mellett, annak a termelés szervezetében és a társadalmi felépítményben rejlő okai vannak, amelyek egyben magyarázatul szolgálnak az ipari szociálpolitika fejlettségének is a mezőgazdasági szociálpolitikával szemben. Az ipari fejlődés gyári formájának előnyei ma már köztudatban élnek és a munkás legfőbb haszonrészesedés vagy az állami kollektív üzem alakjában gondolhat a termelőeszközök birtokbavételére. A munkásság tehát inkább munkaviszonyának rendezésére vet súyt, nem önállóságot, de hivatalnoki életbiztonságot kíván. A mezei munkás ezzel szemben kisvállalkozó, akinek ideálja a saját ház, kisbérlet, igatartás, zárt családi gazdaság megszerzése. A mezőgazdasági munkásosztály és a kisgazda-osztály határvonala sem olyan fix, mint az ipari munkásé és

az önálló kézművesé. A munkásság felső rétegének felemelkedése és a törpebirtok elporlása elmosza ezeket a határvonalakat. A törpebirtokos, sőt a kispazda is rossz konjunktúrák esetén munkát vállal s ezzel kevesbíti a mezőgazdasági munkaalkalmakat. A felületes vagy tendenciózus kutató természetesen csak a munkásság földszerzési vágyát látja és nem vesz tudomást arról, hogy emellett a gazdasági munkás munkaalkalomra is számít, mert enélkül nemcsak földszerzése, de emberi életműve sincs biztosítva. Komplikálja a megítélés biztonságát a munkáscsalád fogyasztási és termelési egysége, továbbá a természetes bér, mint a kisvállalkozás alapja, amely a vidékenként, sőt üzemenként változó munkabéreknél, nehezen áttekinthető helyzetet teremt. A mezőgazdasági munkás elsősorban a család termelési és fogyasztási közösségét kívánja biztosítani és pedig nem készpénzbérrel, de kicsiny, ellátási gazdaság megszervezésével. Ez az oka annak, hogy a földbirtokreformnál legtöbb sikerrel a házhely-akció járt és hogy a munkáshiánnyal küzdő nagybirtok a vándormunkás-intézményénél is biztosabban tudott munkáskézről gondoskodni munkástelepítés által. Nem a lakáskérdés áll itt előtérben, hanem a háziasszony, a gyermekek és a bér munkára alkalmatlan öregek munkaerejének biztosabb értékesítése, a baromfitartás, sertéshizlalás és ami a munkás-kisvállalkozásnak csúcsteljesítménye, a tehéntartás révén. Ehhez járul a ház melletti kiskert zöldség- és gyümölcsstermesztése. A házatlan földművesmunkás lakást a faluban többnyire úgy talál, hogy a mezei munkától öregség, rokkantság vagy más kivételes okokból visszavonult kispazdák, törpebirtokosok és iparosok adják ki a hátulsó szobát, ólat és istállót. Viszont a bérbeadó család is tart baromfit, sertést és főleg nem mond le a kert teljes használatáról. Ez a gyakorlatban annyit jelent, hogy a munkás állattartása lehetetlen, vagy csak örökös surlódásokkal lehetséges. A kerthasználat zavartalansága és főleg a gyümölcsfaültetés készíti a mezőgazdasági munkást arra, hogy saját ház és kert után törekedjék, amely a baromfinevelés, konyhamoslékon történő, tehát olcsó sertéshizlalás révén egyrészt a család fogyasztását, másrészt, különösen a malacok, a baromfi, a tojás stb. értékesítése folytán a munkakereset pótlását szolgálja. A kertesház kiindulópontja a további vállalkozásnak.

A kisvállalkozás, amint ezt már fentebb több ízben megjegyeztük, sokkal inkább betagoódik az agrárpolitikába, mint az ipari munkásvédelem eszközei az iparpolitikába, ez az oka, hogy bár sok közös vonás van a két termelési ág munkásvédelménél (munkabérszerződés, munkafeltételek, biztosítás stb.) a kettőt közös sablón szerint megítélni nem lehet. Tudománytalan eljárás tehát a munkaadó és a munkás viszonyának ipari mérlegeléséből a mezőgazdasági munkásnak a természetes gazdálkodás keretében lefolyó szolgáltatásaira és ennek ellenértékére következtetni akár az életműve, akár a kereseti lehetőségek vizsgálatánál. Az ipari munkaadó vállalkozásának eredménye kisebb-nagyobb nehézséggel tisztázható. Ha a nemzetközi vonatkozások a kézműipar és a gyáripár rentabilitását s így munkásainak béreit és munkaalkalmait befolyásolják is, a vásárlóerőnek és a nominális bérnek reális értéke könnyen megállapítható. Ennek összhangba hozatalára maga a munkásság is keresi és megtalálja az orvosszereket, elég csak a rochedalei takácsok fogyasztási szövetkezetére utalni. Az elmélet szintén átsegít a nehézségeken, így Spann utal arra, hogy a munkaszolgáltatás nem egyszerű folyamat, hanem társadalmi funkció, amelynek alapján a munkás helyzetéhez mért ellenszolgáltatást kaphat, amit a szükségleti cikkek megfelelő áralakulása mellett, takarékos beosztással, szociális helyzetének biztosítására használhat.

A mezőgazdasági munkásnál szintén a megélhetés kérdése áll előtérben. Tekintettel azonban kisvállalkozó jellegére, agrárpolitikai behatásokkal is számolni kell, mint pl. az árucserre, a városi piac és a közlekedés eszközeinek fejlődése, a különböző termelővidékek érintkezéspontjainak és a decentralizált piacoknak egymásra való hatásának, következményei; ezenkívül a városok és községek kialakulására, a városi és falusi népesség megoszlására stb. Egyik oldalról a mezőgazdasági gépek, szerszámok és iparcikkek, másik oldalról az élelmiszerek szállítási költségei is növelik a munkásság megélhetési költségeit, utóbbiak pedig kifejezésre jutnak az ipari és mezőgazdasági bérek különbségében, előidézve a városbatódulást, amelynek munkanélküliség esetén nagy része van nemcsak a tanulatlan ipari, de a mezőgazdasági munkások nyomorában is. Ha ehhez hozzávesszük még, hogy a két foglalkozási ágból ide-odaáramló munkásság szakképzése soha nem lehet teljes, hivatástudata sem alakulhat ki, nem szólva bármelyik termelési ág munkájában érzett örömmomentumról, röviden felsoroltuk mindazokat az okokat, amelyek szükségessé teszik, hogy a mezőgazdasági szociálpolitika épolj behatóan foglalkozzék a munkáskérdéssel, mint az ipari szociálpolitika.

Mindenekelőtt azt kell megjegyeznünk, hogy a munkásvédelem már a gazdasági liberalizmus rendjében is tevékeny volt, amidőn a munkaadó és munkás szerződéskötését az állam törvénykeretekkel határolta el, még fokozatabb ez a közösségi gazdálkodásban, amely a magánjogi szerződést többé-kevésbé közjogi jellegűvé alakítja. A két rendszer között sok átmeneti intézkedés található, különösen az érdekképviseleti és szövetkezeti szervezkedés terén, a munkaközvetítésnél, a szakoktatásnál stb., kezdve a fakultatív érdekképviselettől az orosz kolchozok munkarendjéig.

A liberális gazdasági rendszer a munkára való jogot nem ismerte el. Van der Borcht (Grundzüge der Sozialpolitik) kifejti, hogy «a munkaviszony alapja a szabad munkaszerződés, amit jogilag szabad és jogilag egyenlő személyek kötnek. Jogilag senki sincs kötelezve, hogy valamely munkát vagy meghatározott munkaalkalmat elfogadjon, hacsak azt önként nem vállalja. Más oldalról senki sincs kötelezve, hogy a munkát-keresőnek munkaalkalmat adjon, ha ezt nem akarja». Ahol az állam a szabad munkaszerződésnek ezt a konzekvenciáját félretéve, munkát biztosít, ott a munka minéműségét, a munkahelyet és az alkalmaztatás feltételeit maga szabja meg és a renitenst a munkához való jogától megfosztja. A munkaalkalomnak ily módon való biztosítása a francia forradalom egyik legnagyobb vívmányát, hogy mindenki ott és olyan munkát keressen, ami számára a legmegfelelőbb, sőt a szabad költözést is, illuzóriussá teszi.

A szociálpolitika egyik legszebb, de egyszersmind legnehezebb feladata egyrészt a munkás személyi jogai, főleg a munkaszerződés szabadsága; másrészt a közösségi gazdálkodás és a munkához való jog ellentéte között kiegyenlítést keresni és találni. Elméletben a munkaszerződés a két fél szabad megegyezése alapján létrehozott jogviszony, amely a munkást bizonyos munkateljesítményre, a munkaadót pedig a kikötött bér fizetésére kötelezi. A legtöbb állam a francia forradalom óta ezen a jogalapon áll, viszont nem hagyható figyelmen kívül, hogy a munkás a munkaviszony tartama alatt lemond szabadságjoga egy részéről és alárendeli magát az üzem által megkövetelt gazdasági munkafegyelemnek. A munkaadó személyi jogaiban nincs ily mértékben korlátolva, viszont a vállalat rizikóját maga viseli s ez sokszor súlyosabb megkötést jelent, mint a munkás munkafegyelme. A legtöbb vállalat, ez különösen áll a mezőgazdaságra, válság esetén is kénytelen munkakeretét fenntartani, nehogy szolgáltatóképessége

csökkenjen. A munkásság sokszor nincs tájékozva a munkabérek és a termelési korlátozások, az áralakulás és a piaci relációk összefüggéseiről s ezért azt a határt sem ismeri, ameddig úgy a munkaadónak, mint a munkásnak áldozatkészségben el kell mennie, hogy a válságot, a vállalatok megsemmisülését, a munkaalkalmak csökkenését kikerülhessék. A munkás csak az egyenlőtlenséget érzi, hogy vagyontalansága, alkalmaztatásának rövid ideje és bizonytalansága, továbbá a tanulatlan munkások konkurrenciája reá nézve a szabad megegyezés jogát illuzóriussá teszi. Ezért igyekszik tömörülésre és kollektív megállapodásra. A tárgyalások során azonban sokszor nélkülözik az objektív mérlegelést, áttekintésük nincs az állam gazdasági politikájáról, amely ma — mint ezt már több ízben hangsúlyoztuk — legfontosabb meghatározója a vállalkozás rentabilitásának s a munkaalkalmak csökkenésének vagy növelésének. Ezért szükséges az önszegélyen s a munkaadók esetleges jóléti munkáján felül az állami munkásvédelem, amely a széles néprétegek számára a fizikai, gazdasági és szociális egzisztenciát biztosítja.

Szeberthy János (Mezőgazdasági munkásvédelem) szerint «mezőgazdasági munkásvédelem alatt a mezőgazdasági munkásság helyzetének javítására szolgáló azon intézkedéseket, intézményeket és törekvéseket értjük, amelyek a társadalom egységének érdekében, magasabb erkölcsi szempontokból az intézményes megelőző, jogalapra támaszkodó segítségnyújtás célját szolgálják». Ez a meghatározás «Magyar mezőgazdasági szociálpolitikámnak» azt a tételét, hogy «a mezőgazdasági szociálpolitika mindazon rendszabályok összessége, amelyek közvetlen célja az egész társadalom érdekében kívánatos beavatkozás a mezőgazdasággal foglalkozó társadalmi osztályok viszonyaiba, helyzetük javítása végett», kiegészíti Heller Farkasnak a magasabb erkölcsi elvekre történt utalásával. Az erkölcsi elveket az állam minden dolgozó ember helyzetének javítása céljából igyekszik érvényesíteni s ezért különösen az újkori munká állam a munkaszerződésnek azelőtt magánjogi kapcsolatait mindinkább közjogivá alakítani törekszik.

Ki tekintendő munkásnak? Navratil szerint a munkás a termelésben fizikai erőlkifejtéssel vesz részt. A családi munkánál azonban nehéz meghatározni, hogy az üzemvezetésben hol kezdődik és hol végződik a szellemi munka, de egyébként a munka egész vonalán nemcsak az erőlkifejtés, ügyesség, de az erkölcsi felfogás, főleg a szorgalom és a hozzáértés is figyelembe veendő. Aereboe (Elster: Handwörterbuch) szerint a mezőgazdasági munkás termelői tevékenységét főfoglalkozásként, gyakorlatilag folytatja, de erre különös szakismerettel és iskolázottsággal nem rendelkezik. A munka ellenértéke a munkabér, ez a testi munka jutalma. Döntő utóbbira nézve a kereslet és kínálat, amely egyrészt a népsűrűségtől, másrészt azonban a közgazdasági viszonyoktól függ. A vállalkozás növekvése, a mezőgazdaságban az intenzitás emelkedése is növeli a munkabért és szaporítja a munkaalkalmat, de a vállalkozó csak addig alkalmaz munkást és fizet magasabb munkabért, amíg a termelés kifizeti magát. A munkás oldaláról az a döntő, hogy megszokott életmódját, beleértve a gyermekek nevelését is, mekkora költséggel képes fenntartani. Nemcsak a névleges, hanem a tényleges bér is mérlegelendő, hogy azért mit és mennyi árut tud vásárolni. Természetesen ez a vállalkozóra is vonatkozik, hogy termelvényeiből mennyit és mily áron tud értékesíteni. A létminimum alapján mozgó munkabér csak az alsó határ, amely alá még válságok és termelési zavarok alkalmával sem süllyedhet a munka jutalmazása. A mezőgazdasági munkás vállalkozása természetete-

sen növeli a keresetét, amely tehát nem azonosítható a munkabérből származó jövedelemmel.

Ezek előrebocsátása után lássuk a magyar mezőgazdasági munkásosztály helyzetét, összehasonlítva azt néhány állam mezőgazdasági munkásviszonyaival. Minden ország mezőgazdasági munkarendszere és munkásosztálya történetileg alakult ki. A bérmunkásosztály már a középkor utolsó századaiban kezd kibontakozni, amikor az uradalmak fokozott mértékben szolgálják a piacellátást s így reájuk nézve az eke alá fogható föld mind értékesebbé s a jobbágyrendszer munkaalkotmánya drágábbá válik. Telek helyett tehát zsellérparcellákat osztanak ki, összekötve annak használatát erdő- és legelőjogosultsággal, ennek fejében a zsellér a földesúri birtokon robotot vagy olcsó pénzberért munkát volt köteles végezni. Nálunk a török hódoltság, vagy a keményszívű földesurak elől menekült jobbágyokból alakul ez a munkáskategória. A XVIII. század elején a birtoktalan bérmunkások és zsellérek száma már jelentékenyen meghaladta a jobbágyokét. A mai gazdasági cselédrendszer konvenciók földjével akkor alakult ki, ugyanígy Westfáliában, Hannoverben és Oldenburgban a «Heuerlinge» kategóriája, akik munkabérelt földet és annak fogatos megművelését kapták. Ma is 30—40 ezer ilyen szolgálati viszonyban álló munkás található ott, szemben a Hollsteinben dolgozó «Insten»-ekkel, akik tulajdonképpen cselédek, de fizetésül nagyobb darab földet kapnak, aminek megmunkálását havonként 8—10 szabadnap teszi lehetővé.

A mezőgazdasági munkásosztály minden országban a jobbágyfelszabadítás után vált el a kigazdaosztálytól. Azelőtt robotban egyaránt dolgozott a jobbágy és a zsellér. A közlegelők felosztása a zsellér állattenyésztését, gazdasági önállóságának pillérét meglazította, a cséplőgép a téli munkaalkalmakat leszállította, a pénzberre való áttérés a megélhetés minimumát garantáló természetes munkadíjazást jelentőségében csökkentette. Az átmenet zökkenőin a mezőgazdasági munkásságot az segítette át, hogy a termelési eszközök nélkül szükölködő földbirtokosok részesművelést adtak a volt zselléreknek, akik közül idővel sok részesbérlet vált földtulajdonossá. Később a külföldi piacok megnyitása után intenzívebbé lett termelés szolgáltatott sok munkaalkalmat, majd a fillokszerapuszítás után megindult homoki szőlőtelepítés, a közmunkák terén pedig a nagyarányú út- és vasútépítés. Ezek a kereseti alkalmak a múlt század utolsó évtizedében megszűntek s akkor élesedett ki az osztályellentét nemcsak a munkaadó és a munkás, de az alföldi nagy gazdavárosokban a parasztgazdák és napszamosok között. Faluhelyen, főleg a Dunántúl és az Északi-dombvidéken a kigazda életmódja, műveltsége, jövedelmi viszonyai, szóval egész pozíciója ma sem áll elérhetetlen magasságban a mezei munkás fölött. Közöttük csupán a szegény és gazdag különbsége érvényesül, sokhelyütt a kigazda gyermekei, sőt ő is eljár napszámba, viszont a munkás bérlet- és parcellavásárlás folytán soraikba emelkedhetik. Sok esetben rokoni kötelék is fűzi őket egymáshoz s az egész falu mint egy nagy család éli társadalmi, egyházi és közigazgatási életét. A mezőgazdasági szociálpolitika azonban passzív alanyainak védelme érdekében a két társadalmi réteg között precízebb elhatárolást kíván, mert eszközeinek korlátolt volta ezeknek kiterjedtebb használatát nem engedi meg. Némi tájékoztatást nyújt részére a mezőgazdasági munkás- és munkabérstatisztika, de korántsem olyan biztonsággal, mint az ipari adatgyűjtés. Az ipari munkás a munka mineműsége, szakelőföltételei, konjunktúrái szerint különböző kereseti viszonyok között él, de a munkaszolgáltatás természete korántsem variál úgy, mint

a mezőgazdaságban (pl. arató és dohánykertész) és a munkabér különbözősége sem akkora. Főntebb már említettük, hogy a törpebirtokosok, sőt sürgős munkaidőben az önálló kisgazdák és családtagjaik is sokszor vállalnak mezőgazdasági bér munkát. Még tarkább képet kapunk, ha a részes munkát is tekintetbe vesszük, hiszen egy csomó törpebirtokos nem volna képes igát, sőt tehenet sem tartani, ha részeskaszálást, répa- és kukoricaföldet nem vállalna. Innen van, hogy még ott sem lehetséges a mezőgazdasági munkásosztály egységes áttekintése, ahol egyébként az ipari munkássággal közös céljai és törekvései mutatkoznak. A mezőgazdasági munkások különböző csoportjai egymástól különböző viszonyok között élnek, amelyeket egyrészt a munkaszolgáltatás természete (cselédek, aratók, kubikosok), másrészt pedig az a körülmény alapoz meg, hogy míg az iparban az üzem független a háztartástól, addig a mezőgazdaságban a kettő egymástól elválaszthatatlan s így a gazdasági munkások egy része a gazda háztartásában él (nőcseléd, kishéres), másrészt önálló háztartással rendelkezik ugyan, de ez szintén a munkaadó által adott feles földön és naturáliákon alapul. A parcellabirtoknak és az önálló vállalkozásnak szövevénye eredményezi azután, hogy a mezőgazdasági munkások között különbség keletkezik azon az alapon, hogy munkaerejüknek csupán felesleges részét vagy teljességét értékesítik-e. További különbséget tesz az a körülmény, hogy az egyes munkásnak mennyi ingóvagyonra és állatállománya van a konvenció kihasználásához.

A mezőgazdasági szociálpolitika általános áttekintést nyújtó fejezetében röviden már felsoroltuk a mezőgazdasági munkásság különböző kategóriáit, ehelyütt ezek helyzetével külön-külön kell foglalkoznunk. Kiindulásul a mezőgazdasági munkás- és munkabérstatisztika szolgálhat, de ennek adatai csak a különböző kategóriák vidékenként eltérő és csak nagy vonásokban egyesíthető körülményei alapján használhatók. Mindenekelőtt el kell választani a parasztgazdaság segítőcsaládtagjait a bér munkásoktól, mert ők a munkaeszközök tulajdonosai vagy várományosai, ha átmenetileg bér munkát is vállalnak. Nem ilyen egyszerű a törpebirtokos munkásjellege, ha főfoglalkozásként napszámából él is. Nagyon nehéz a részes munkánál is elhatárolni a szoros értelemben vett vállalkozást a munkavállalástól.

További nehézséget okoz Magyarországon a női és a gyermekmunka értékelése, mert nemcsak a család munkaközösségében, de a summásokon és aratásnál a kettőzőkön kívül, ezeknek munkavállalása szolgáltató legbizonytalanabb anyagot az adatgyűjtéshez. Külföldön, különösen a tehenészetekben s ott, ahol a vándormunkások rendszere dívik, a női munka statisztikailag könnyebben számbavehető s annak emelkedése ipari országokban, ahol a férfiak gyárakban találnak állandó keresetet, mindenütt megállapítható. Döntő e tekintetben az ipari munkaalkalom állandósága és munkabére, másrészt a munkáshiány, amely a mezőgazdasági nagyüzemet a női és gyermekmunkára szorítja úgy állandó alkalmazásban, mint a szezonmunkánál.

Magyarországon a mezőgazdasági munkásokat üzemi és személyi viszonyaik szerint osztályozza Halács Ágoston (l. a Darányi Társaság által a magyar mezőgazdaság helyzetéről 1939-ben kiadott gyűjteményes munkát). A bér fizetés módja szerint (készpénz vagy naturália) megkülönböztet napszámost, aratót és részesmivelő munkást; a szolgálati időtartam és a kötelezettség természete szerint pedig teljesen és tartósan a munkahelyhez kötött; az évnek meghatározott részében, de teljesen a munkahelyhez kötött; sem helyhez, sem időileg nem kötött részesmunkást; végül alkalmi munkást, aki minden kötött-

ségtől független. Ebbe a keretbe illeszthető a mezőgazdasági szociálpolitika szokásos felosztása is.

Bár a munkafegyelme legterhesebb, alkalmaztatásának biztonsága és boldogulásának legkedvezőbb kilátásai miatt az agrármunkásság legelső kategóriájába tartozik a gazdasági cseléd. Számuk 230—250.000 között variált, a birtokreform e tekintetben bizonyára jelentős csökkenést idézett elő. Kétségtelen, hogy a gazdasági cseléd sorsa az ipari munkásokéhoz viszonyítva rózsásnak nem mondható. Szerződésük egy évre szól ugyan, de sok cseléd évtizedekig, sőt generációkon keresztül megmarad ugyanabban a gazdaságban. Heller András (Föld és munkabér) a fehérmegyei adatgyűjtés alapján közli, hogy ezen a nagybirtoki területen a cselédek 86%-a két évnél hosszabb idő óta dolgozott ugyanazon üzemben, 13·32%-nak már az apja is ugyanazon gazdaságban szolgált. A munkaadó szociális gondolkodását jellemző adat, hogy a két évnél hosszabb ideig szolgáló cselédek túlnyomó százalékban régi, főleg értelmiségi birtokosoknál voltak találhatóak, míg a háború óta keletkezett új üzemekben csak 27·5% volt alkalmazva. A generációkon keresztül tartó szolgálat főnemesi birtokon 16·41%, értelmiségi birtokosoknál 22·81%. A gazdasági cselédek sorsára nézve döntő tehát, hogy ki milyen üzemben szolgál. Legrosszabb sorsa annak a félkonvencióos cselédnek van, aki kisüzemhez szegődött el. A kisgazdánál alkalmazott többnyire élelmezést és készpénzbért kap, általában mindenféle munkát köteles végezni és a munkatempót a munkaadó, vagy családja határozza meg, amely a fizikai munkának legnagyobb részét maga végzi és a cseléd csak kisegítő. Ritka eset, amikor ennek családja van és leszámitva az alföldi tanyásrendszert, ez esetben lakása távol fekszik a kisgazda üzemtől. A kisgazda cselédei gyakran változtak, már csak azért is, mert családalapítás végett igyekeztek nagyobb üzemhez elszegődni, ahol számukra a lakás, a konvenciósföld, az állattartás és maga a naturálbér is bizonyos gazdasági önállóságot nyújtott. A nagyüzem cselédjeinek háztartási gazdasága a legszorosabb összefüggésben volt az uradalmak gazdasági életével, termelési rendszerével, számtalan előnyt nyújtva a cselédnek nemcsak az egyéb munkakategóriák, de a kisüzemek állandó alkalmazottaival szemben. Így pl. családtagjaik ott állandó napszámmunkát találtak. Ehhez járult még, hogy a nagyobb uradalmak cselédei többnyire megosztott munkarendszer mellett, specializált tevékenységet folytattak s így a cseléd törvényben biztosított kedvezményeket (szabadidő, pihenő stb.) teljes mértékben élvezhették. A nagyobb uradalmak ezért soha nem panaszkodtak cselédhiány miatt, sőt ha egy-egy ilyen hely megüresedett, mindig akadt rá, sokszor protekciót kereső pályázó.

A nagyüzem cselédkategóriái a következők voltak :

1. A gazda, aki önálló rendelkezési jog nélkül, a munkásokkal való felügyelettel volt megbízva.
2. A béres, két vagy négy pár ökör gondozója. A kisbéres fiatalabb legény, többnyire félkonvencióos vagy bentkosztos, különösebb jártasság nélkül, segédmunkát végzett mellette.
3. A kocsis körülbelül ugyanazt az igásslolgálatot teljesítette, mint a béres, de ezenfelül személyes szolgálatot is.
4. Különleges gazdasági ágak számára szerződött cseléd a tehenész, a takarmányos, a juhász, a csikós, gulyás stb., aki az állatokat is gondozta. Ezekről megkülönböztetendő a pásztor, aki csak az állatokat őrzi, a könnyebb munkáért csak félkonvenciót kap.
5. A vadőrök, kertészek, vincerékek éves cselédek, speciális munkakörben.

Ide számítanak a csőszök is, utóbbiak kiöregedett cselédek, foglalkoztatásuk inkább aggkori ellátás jellegű volt.

Kisebb gazdaságokban szerepel a kocsis, aki a béres munkakörét is betölti és a lovak mellett a szarvasmarhákról is gondoskodik, többnyire nőtlen, de teljes erőben levő férfi. Ritkán alkalmazást talál kisgazdaságban a béres is, ellenben gyakori a kocsis mellé adott, 18 éven aluli félkonvencióos mindenés. Legnagyobb számú állandó alkalmazott az alföldi kisbirtokon a tanyás, aki télen-nyáron kint lakik a gazdaságban, az állatokat gondozza, de minden más dologban is segít, többnyire éves, családos cseléd. Kb. 30—40.000 főnyi az 50—100 holdig terjedő üzemekategória cselédállománya, míg a középbirtok alsó határán (100—200-ig) 14—15.000 cseléd dolgozott, a többi már a szoros értelemben vett nagyüzem megosztott munkáját végezte. Ha az egy főre eső munkát mérjük, a kisközépbirtokon esik legtöbb mezőgazdasági terület egy cselédre (kb. 34 hold), míg az 50—100 holdig és a 200 holdon felüli üzemknél csak kb. 22—23 hold megművelése, figyelembe kell azonban venni, hogy az előbbi üzemekategória túlnyomó része szántóföld, míg a nagyobb birtokon a legelő és erdőterület számottevő. A cseléd bérét nehéz pénzre átszámítani, mert ez alig tíz százalékig készpénz, a többi naturália, amelynek használati értéke sokkal nagyobb, mint a konjunktúrák szerint változó terményár alapján kiszámított összeg. Átlagosan azt egy tanulatlan ipari munkás vagy egy kisparaszt életnívóját biztosító jövedelemmel számítják egyenlőnek. Matolcsy a mezőgazdasági cseléd jövedelménél az átlagos konvenció értékét számítja és ezt a lakás és tüzelő értékével pótlékolja. Összehasonlításul a 10 holdon aluli birtokosoknál és a bérlőknél bizonyos számú munkában eltöltött napot az országos munkabérátlaggal szoroz be és ezt a földjáradékkal pótlékolja. A 10—100 holdas birtokosoknál a család munkakapacitását értékeli, a segítő családtagokét a kereset felével számítja és a birtok bérösszegével és a felszerelési tőke 7%-os kamatával pótlékolja.

A cselédekhez hasonló hosszabb szolgálati idővel rendelkező munkáscsoport a részes művelő, dohánykertész, dinnyés stb., akiknek munkaviszonyát komplikálja a munkát adó üzemtől független, vagy vele lazán összefüggő speciális termelési ág, amely nem egész évi, hanem csak évadmunkát ad, továbbá, hogy nem készpénzbért, hanem a termény felét, egyes vidékeken harmadát kapják munkájuk ellenértékéül. A részes munkás többnyire a munkahely környékén lakik. A számukat nehéz pontosan megállapítani a részes bérlet és a részes munka hasonlósága miatt. Ezekhez a munkatartam szempontjából legközelebb állnak a summások, vagy hónaposok, akik a nyári és őszi munkatorlódásban, vagy speciális termelési ágakban (szőlő, cukorrépa) tavasztól ősziig nyernek alkalmazást és a készpénzbér mellett, amely egyébként lehet gabonában is megállapítva, élelmezésükhöz hónaponként kenyeret, főzőlisztet, burgonyát, főzeléket, zsírt és szalonnát, sőt és ecetet kapnak. A summások javadalmazása nálunk vidékenként különböző, eltérőleg a külföldön alkalmazott vándormunkások sablonos bérétől. Inkább tájékoztatásul, mint az életnívó bizonyítékául közlünk egy, az utolsó béke évekből származó adatot:

1939-ben a summások átlagos havi járandósága a következő volt:

	férfimunkás	női munkás
készpénz	7—10 P	4—8 P
búza	130—150 kg	100—120 kg
kenyérliszt	20 «	20 «
főzőliszt	10 «	10 «

	férfimunkás	női munkás
szalonna	3 «	2 «
zsír	1 «	1 «
hús	3 «	2 «
szárazfőzelék	3 «	3 «
burgonya	15 «	15 «
só	1 «	1 «
ecet	1 lt	1 lt
fűszerpénz	0.25 P	0.25 P

Körülbelül 50.000 summás dolgozott Magyarországon, nagyrészüik vándormunkás és olyan vidékekről való, ahol nagy a népsűrűség és olyan uradalmakban nyertek alkalmazást, amelyeknek környező falvai munkásfelesleget szolgáltatni nem tudtak, vagy ezektől a falvaktól messze feküdtek.

A magyar mezőgazdasági munkásosztály legnagyobb számú és életrendjével legszorosabb kapcsolatban álló munkáskategória a részes arató. Heller András (i. m.) a paraszt és a munkás sorsának vizsgálatánál azt tartja alapvető kérdésnek, hogy ki hol aratott, saját földjén vagy másén. Aki aratás nélkül maradt, azon nem segít a napszámajárás. Az aratók szerződésileg kötött munkások, mint a cselédek és a summások, de nem időre, hanem bizonyos munka elvégzésére szerződnek. Az aratás a magyar klíma és a történelmi fejlődés által meghatározott legfőbb munkája a magyar mezőgazdaságnak, annyira össze van nőve a mezőgazdasági munkásság eszmevilágával, hogy fiatalabb korban még az önálló kiscsászák is szívesen beállnak részesaratónak és a városi háztartásban alkalmazottak is hazajárnak aratni. Nemcsak azért, mert 2—4 heti munkával egy-egy aratópár 10—12 métermázsa gabonát keres, amennyi elégséges egy öttagú család kenyérszükségletére, hanem azért is, mert bizonyos mértékig a szorgalmasság, a munkabírás bizonyítéka az aratás, s aki magát ez alól kihúzza, annak munkaképességét faluja nem sokra becsüli. Minden magyar kormány legfőbb törekvése, hogy minél több embernek jusson aratás s ezért az aratógép alkalmazását megnehezítette és idegen munkások alkalmazását tilalmazta. A legtöbb arató-szerződésben egyébként nagy szerepet játszik az aratópároknak juttatott részes tengerföld is, amely viszont a munkáscsalád ellátásának másik alappilléret, a sertéshizlalást hivatott biztosítani. Egy-egy aratópárra (kaszás és marokszedő) átlagosan 10 hold aratási terület jutott. Kb. 250.000 embernek adott egzisztenciát, amihez hozzá kell számítani a cséplést is. Az aratók többnyire 10—11-ed részért dolgoznak, a cséplők az eredmény 3—4%-át kapják, ami jóval kevesebb, de így is 2—6 hétig terjedő munkával egész évi gabonaszükségletükről gondoskodnak.

A mezőgazdasági munkások negyedik kategóriájába tartoznak a napszámások. A legeltérőbb helyzetű csoport. Mindaz a probléma, amely a munkaalakalom, a munkabér, munkafeltételek stb. tekintetében úgy hazánkban, mint a külföldön a munkásvédelemnél felmerül, nagyrészt a mezőgazdasági napszámások sorsából származik. Ide tartozik Európa keleti országainak munkanélkülisége, amely rendes körülmények között alacsony életnívót, tartós gazdasági válság esetén forradalmi megmozdulásokat jelent. De ide sorolható a gyér népességű vagy iparilag túlfellett országok mezőgazdasági munkáshiánya is, amely az üzemek intenzitásának visszafejlődését eredményezheti és állami beavatkozásnak is oka lehet. Foglalkoztatja ezenkívül a mezőgazdasági statisztikát is, amelynek nyers adatait azonban magyarázatokkal kell kísélni, ha a napszámások

munkások sorskérdéseit pontosabban törekszünk megismerni. Nagy különbséget tesz már magábanvéve az a körülmény is, hogy a napszámos teljesen nincstelen-e, vagy van háza, parcellabirtoka vagy bérlete, kapott-e kisegítőként arató- vagy cséplőmunkát. Vizsgálandó ezenkívül, hogy abban az országban, amelynek viszonyait a statisztika felderíteni kívánja, az üzemek munkaalkotmányának a cselédrendszer-e a kerete, vagy már áttértek az állandó napszámosmunkára és a készpénzfizetésre, mint a legtöbb nyugati államban. Ahol természetes bér és szerződési kötöttség nincs, a napszámos sokkal szabadabb, viszont alkalmaztatása bizonytalanabb, főként a kisebb üzemeknél, ahol a munkaadó csak munkatorlódás idején fogad napszámost és a téli munkaszünet majdnem lehetetlenné teszi a munkavállalást. A magyar munkásstatisztika 470 ezer nincstelen munkást, 340 ezer törpebirtokost, körülbelül 8—900 ezer embert számít mezőgazdasági napszámosnak; hozzáadva még a kisbirtokoscsaládok napszámba járó tagjait, egymillióra tehető a magyar mezőgazdasági napszámosok száma. Természetesen nagy különbség van abban a tekintetben is, hogy ez a napszámosréteg nemre és korra miképpen oszlik meg, mert maga a munka, de még inkább a munkabér és a munkás jövedelme erősen befolyásolt úgy a kor, mint a nem által. Azok az országok, ahol a konvenciók cselédekkel szemben az állandó napszámosok alkalmazása szokásos, pontosabb statisztikai adatokkal rendelkeznek. Így figyelemreméltók a Csehszlovákiában gyűjtött adatok (l. Heller András idézett munkája). Kissé elavultak ugyan, de némi tájékoztatást adnak; 1930-ban a mezőgazdasági munkások nem és kor szerint százalékosan a következőképpen oszlottak meg:

Kor	Férfi	Nő
14 évig	2.2	1.9
15—19 «	16.6	20.3
20—24 «	14.3	17.6
25—29 «	14.4	11.9
30—34 «	10.5	9.4
35—39 «	7.2	7.5
40—44 «	6.2	6.6
45—54 «	11.2	11.4
55—64 «	10.6	8.8
65 évnél idősebb	6.6	4.5

Természetesen ezekből az adatokból nem tudható meg, hogy hány férfi és hány nő dolgozott főfoglalkozásban vagy mellékfoglalkozásban. Magyarországon, amint már említettük is, a gazdasági cselédeknél ez nem okoz annyi nehézséget, mint Csehszlovákiában, ahol sok a tehenes, viszont nálunk a női munkás csak mint kettőző az aratásnál, továbbá a summások között és a könnyebb napszámmunkánál játszik szerepet. A munkáskategóriák megoszlása is figyelmet érdemel az üzemekben. Az OMGE adatgyűjtése szerint a nagybirtok munkabéreköltségeinek 53%-a cselédbér, 9.5%-a részesmunkára, 9%-a summásokra, 17.5%-a aratókra és cséplőkre és körülbelül csak 15%-a jut a napszámosokra. Matolcsy szerint (Új élet a magyar földön) nálunk a mezőgazdasági munkateljesítménynek 25%-át a 10—100 holdas kisgazdák, 15%-át cselédek és 60%-át napszámosok, részesművelők, 10 holdon aluli birtokosok és családtagjaik végzik. Az életkor szerinti megoszlás más szempontból is fontos. A csehszlovák statisztika szerint az ipari munkások 59.8%-a a 20—45 évesek közül kerül ki, 19.3%-a ennél idősebb; ez az arány a mezőgazdaságban 52.6, illetve

28,4%. Nálunk az életkor szerinti megoszlásnál szintén túlnyomóak a fiatal korúak és az idősebb kategóriák. Ennek egyébként kihatása van a munkabérekre is, mert természetesen ezek nem kapnak olyan könnyen teljes értékben fizetett munkát, mint a javakorban lévő férfiak.

A munkás jövedelmére egyébként nemcsak a munkabér magasságának, de a munkában töltött napok számának is hatása van. Ezt különböző források különbözőképpen állapítják meg. Heller András szerint a fejrermegyei üzemekben egy-egy munkásra 50—200 napi munka jutott, ezen alul és fölül kivételes az alkalmaztatás, viszont ugyanezen megye területén járásonként az 1936—37. évi adatgyűjtés csak 86—145 munkanapig terjedő munkaalkalmat mutat ki. Más források szerint a magyar mezőgazdasági napszámosok helyzetének rosszabbodását éppen az a körülmény idézte elő, hogy az első világháború előtt egy mezőgazdasági munkás (beleértve a cselédeket stb. is) átlag 220 napot dolgozott, most pedig a munkában töltött napok száma 150—180 napra csökkent. Ezt az eltolódást jórészt a birtokreform okozta, bár utóbbinál ellensúlyozó tényező volt a juttatott föld munkaalkalma. Ezenkívül a mezőgazdaság intenzitását csökkentő rossz konjunktúrát is figyelembe kell venni. Matolcsy a mezőgazdasági munkásság keresetének kiszámításánál 150 napot szoroz be a napszámber országos átlagával, amihez a tulajdonukban lévő házak átlagosan 5 q búza használati értékét adja.

Eltekintve most már a munkásstatisztikának a népszaporodással, a halandósággal, a véderőképesseggel, a munkás által termelhető és termelendő értékkel és a közgazdasági étellel kapcsolatos adataitól, a bérkérdés és ennek kiterjesztett értelmezése, főleg a megélhetés kérdése érdekli a mezőgazdasági szociálpolitikát. Arról már szövegtünk, hogy a gazdasági cseléd jövedelme kb. egyenlő egy családi gazdaságban élő kiscsaláddal. Az ipari munkás keresete legtöbb esetben nominálisan magasabb, viszont figyelembe kell venni különösen tápszerszükség esetén az élelmiszerbeszerzés nehézségeit, amikor sok esetben 100%-os differencia jelentkezik a liszt és a hús áránál, nem szólva a lakásínségről. Normális körülmények között azonban nemcsak nálunk, de külföldön is, például Angliában, a mezőgazdasági munkás bére, munkaidéje, sőt lakásügye messze elmarad a városi munkásoké mögött. A svájci paraszttitkárság 40%-kal alacsonyabbra becsüli a mezőgazdasági munkás keresetét, mint az ipariét. A mezőgazdasági munkás a kultúrszükségleteknél, a gyermekek nevelésénél stb., az ipari munkásokkal szemben hátrányban van. Természetesen a béren kívül a munkafeltételek is mérlegelendők, a hosszú munkaidő, a nagyobb lekötöttség, a függő viszony, az évszakonként változó munkabér, de legfőképpen a téli kereset bizonytalansága. Ezenkívül kiscsalásokban, a bentkosztos cselédeknel a rossz élelmezés teszi kedvezőtlenebbé a mezőgazdasági munkás helyzetét. Sok helyen ehhez a lakásnyomorúság vagy a lakáshiány is hozzájárul. Mindez közrejátszik abban, hogy a mezőgazdasági munkásság az ipari foglalkozásban helyzetének javulását látja és gyermekeit városi munkára neveli. M. Hainisch (Die Landflucht, ihr Wesen und ihre Bekämpfung im Raum einer Agrarreform) szerint a mezőgazdasági munkás proletáröntudata a faluról való elvándorlásban nyilvánul meg. Az elvándorlás természetesen nem mindig jelent foglalkozáscserét. Ezt bizonyítja a vándormunkásság, bár ezeknél is felmerül a lakáskérdés, mert sokszor pajtában, vagy szabadég alatt hálják, a munkaidő is legtöbb helyen látástól vakulásig tart és pedig éppen a leghosszabb nyári napokban. Általános megítélés szerint nálunk az átlagos mezőgazdasági munkás a lakáson és a tüzelőn kívül

normális körülmények között csak létminimumának 75%-át képes megkeresni és csak a családi munkaközösség közös költségvetési rendje képes őt fenntartani.

Mindenesetre figyelembe kell vennünk a mezőgazdasági munkás javára szolgáló momentumokat is, a konvenciót, a részesművelést, a természetbeni lakást s azt a körülményt, hogy bár munkaideje hosszabb, a gazdasági munkás egészségesebb körülmények között, szabadban dolgozik, egyszer nehezebb, máskor könnyebb, tehát nem egyenletesen nehéz munkát végez. Nem kis súllyal esik a mérlegbe a mezőgazdasági munkásnak az a célkitűzése sem, hogy kisvállalkozással önálló egzisztenciát kíván alapítani és megfelelő árak és piaci szervezet mellett, kertészkedéssel, állatneveléssel ez többnyire sikerül is neki, főleg, ha ebben őt az agrárpolitika különböző eszközei, főleg a hitelszövetkezetek támogatják. Külföldön, főleg állandó munkáshiánnyal küzdő országokban, természetesen igyekeznek mindezt előmozdítani, sőt háborús körülmények között, vagy Amerikában tartós gazdasági válság idején, még az ipari munkásság is a mezőgazdaságban keres elhelyezkedést. Amint azonban ezt Strakosch megjegyzi, a városi munkanélküliek fizikai ereje és gyakorlottsága elégtelen és csak feleannyi munkát képesek jól-rosszul elvégezni, nem említve, hogy a növények és állatok tulajdonságainak különleges ismerete nélkül a munka eredményessége a legnagyobb mértékben problematikus marad.

A mezőgazdasági munkásság legégetőbb kérdése a munkanélküliség. Ez nemcsak szociális, de súlyos közgazdasági hiány is, azért minden kormány igyekszik annak okát és mérvét földeríteni és orvoslásának módszereit keresni. Első feladat tehát annak megállapítása, hogy a magyar közgazdasági élet mennyi munkaalkalmat biztosíthat a mezőgazdasági munkások számára. A munkanélküliek statisztikája, dacára annak, hogy úgy nálunk, mint külföldön ma már a mezőgazdasági munkaközvetítés az adatgyűjtés terén előrehaladott, meglehetősen hiányos. Nehézségeire már utaltunk, amelyek a kül- és belpolitikai viszonyokkal, a gazdasági élet konjunktúrahilálzásával, az időszakos munkatorlódással és hiánnyal kapcsolatosak. Ezek a nehézségek külföldön is jelentkeznek, de Magyarországon az okok egy része nem szerepel. Így pl. nálunk a képesítés még nem haladt olyan mértékben előre, mint a munkáshiánnyal küzdő, intenzíven termelő nyugati országokban. Ugyancsak az idegen vándormunkások sem játszanak szerepet, bár a munkaalkalomban túlbő és szűkölködő vidékek munkásvándorlása, különösen a summásmunkásokat igénylő és kapásművelést folytató, intenzív üzemek felé, hazánkban is jelentékeny.

A Magyar Gazdaságkutató-Intézet a magyar föld munkaszükségletét 360 millió munkanapban állapította meg, amelynek túlnyomó része kapásokra és a gazdasági udvarokban folyó munkákra esik. Matolcsy szerint a magyar mezőgazdasági munkások munkacapacitása 471 millió munkanap, amelynek azonban a közepes intenzitás miatt csak 76%-a van igénybevéve. Az időjárás szélsősége és szeszélyessége is befolyásolja a munkanapok számát s így a napszámosmunka a magyar mezőgazdaság túlnyomó részében 20 hétnél többre nem terjed. Természetesen ezek a számítások teljesen labilisak, épúgy, mint a falusi munkás számára biztosítható ipari munkaalkalom. A magyar mezőgazdasági munkanélküliség a termelési rendszer következménye, amely a különböző gazdaságtípusok megmerevedett üzemtervében leli magyarázatát. (L. Szeibert János: Munkanélküliség és napszámbér a mezőgazdaságban.) «Amíg pl. az Északamerikai Egyesült Államokban a mezőgazdaság termelési ágában és a mezőgazdasági termelés

alá vont területeken a konjunktúrahullámozás következtében nagy változások állnak be, addig nálunk alig van e téren eltolódás, sőt ami a munkalehetőségeket, illetőleg a mezőgazdasági munkanélküliséget erősen befolyásolja, terméseredményeinkben sincs számottevő emelkedés.» Szerinte a birtokreform által előidézett változás az intenzitás emelkedése nélkül aligha jelent új munkaalkalmat a földnélküli mezőgazdasági munkásnak. Nem kétséges, hogy a családi üzem idegen munkásra nem igen szorul. Az üzemstatisztika megállapítása szerint a nagybirtok minden 25—30 holdjára jut egy gazdasági cseléd, ezekhez számítandók az iparosok, altisztek stb. Fejér megye által a székesfehérvári járás 30 községében az 1935—36. évben a 100 holdon fölüli nagybirtokon alkalmazást kapott 3232 gazdasági cseléd, 1939 summás, 4500 falubéli arató, összesen 9662 ember. A csupán 10%-kal kisebb, 1—100 holdig terjedő területen pedig 3877 kisbirtokos, 399 gazdasági cseléd és 2500 falubéli arató, összesen 6776 ember élt. Megfelelő magyarázata ennek, hogy átlagosan csak a 20 holdon fölüli üzem alkalmaz munkatorlódás esetén kiegészítő napszámot, aratót vagy bentkosztos mindenest; a 10 holdon aluli kisgazdáknál ez csak ritka kivétel, sőt ezek mint napszamosok gyakorta mint versenytársak lépnek fel a mezőgazdasági munkásokkal szemben. A Közgazdasági Szemle 1934. évfolyamában ismertette a Duna—Tiszaközi mezőgazdasági kamara jelentését, amely egyik községének munkanélküliségét a következőképpen tünteti föl: «1400 mezőgazdasági munkanélküli közül községünkben egy sem találhatott munkát, mert határunkat csupa olyan kisbirtokos birtokolja, akik maguk családtagjaikkal mindenféle gazdasági munkát is el tudnak végezni». (Közgazdasági Szemle 1934. 451. o.) A birtokreform külföldi adatai sem ígérnek javulást. Dél-Csehországban a birtokreform az önálló földművesek számát 18.088 fővel szaporította, a bérlők 444 főnyi, a mezőgazdasági alkalmazottak 18.088 főnyi veszteséget szenvedtek. Családtagokat is beszámítva, ez 43.712 fő csökkenést jelent, ezzel szemben 34.500 egyén kapott földet. (Heller i. m.) Amazok egy részét az ipar és kereskedelem szívta fel, még így is Dél-Csehországban, beszámítva az életképtelen törpebirtokot is, 62.000 mezőgazdasági munkanélküli találtatott. A *jugoszláv* munkáskamara a Vajdaságnak a birtokreform következtében munkanélkülivé lett népességét 150.000 főre teszi (1928).

Egyébként a mezőgazdasági munkanélküliség az ipari munkanélküliségtől sok tekintetben eltér. Állandó munkanélküliség itt alig van, a munkás rövidebb-hosszabb ideig munkához jut s ezért inkább elégtelen munkáról lehet szó. Nagy különbség van a különböző évszakok, a mezőgazdaságilag túlnépes területek és a gyérnépességű vidékek munkaalkalmi között is, amit a vándormunkásság egyenlít ki. Korok és nemek között is eltérő a munkanélküliség, hazánkban ez leginkább a női és gyermekmunkást sujtja, viszont a dekonjunktúra a férfinapszámhátránynál jelentkezik. A munkanélküliség foka más és más a különböző mezőgazdasági munkáknál is. Legerőteljesebb hatású a mezőgazdasági termeléssel csak közvetett kapcsolatú kubikmunkánál, a családi és törpeüzemek szaporodásával arányban az aratásnál, a piaci konjunktúrák változása szerint az intenzív termelés summás és napszamos munkáskeresleténél.

A Magyar Országos Munkaközvetítőhivatal 1942. évi jelentésében elméletileg tisztázta a munkanélküliség fogalmát. «Nem foglalkoztatott» munkásoknak, azaz teljesen munkanélkülieknek azokat tekinti, akik aratás idején, tehát július hónapban munka nélkül vannak. Az «elégtelenül foglalkoztatott» munkások számát akként határozza meg, hogy a májusi és októberi munkanélküliek összeadott számának feléből levonja a nem foglalkoztatottak számát. A «kielégítően

foglalkoztatott» munkáskategóriánál a január havi munkanélküliek összegéből levonja a nem foglalkoztatott és az elégtelenül foglalkoztatott munkások számát. Végül az állandóan foglalkoztatott munkások számát a munkásállomány évi átlagából levont három előbbi kategória összegéből állapítja meg. Ezen az alapon az 1942-ben konstatált kb. másfélmillió munkásállományból állandóan foglalkoztatott volt több mint egymillió (70%), kielégítően 370 ezer (25.5%), elégtelenül 43.700 (3%), egyáltalában nem 24.000 (1.7%).

2. §. A munkabér a mezőgazdaságban.

A munkabérek alakulása és ennek hatása. — A munkateljesítmény ellenőrzése és jutalmazása a mezőgazdaságban. — Munkaszervezés. — Bérrendszerek. — A mezőgazdasági munkásság keresetének reális értékelése. — A pénzber és a naturáliák. — A cselédek, munkások és napszámosok bére. — Különleges bérfizetések. A családi munkabér.

Az ókor despotikus gazdasági rendje rabszolgákkal, a középkori, tradicionális szolgáltatás mellett, munkahelyhez kötött jobbágyokkal dolgozott s így a szabad bér munkát csak korlátolt mértékben ismerte. A francia forradalom hatása alatt lett általánossá a szabad bér munka, a felek kölcsönös megállapodása alapján létrejött munkaviszony, amely a kereslet és kínálat törvénye szerint szabályozza a munkabért s a szolgálat föltételeit. Ezzel a munkabér a termelés és a társadalmi rend egyik pillére lett. A bérkérdés nemcsak a kereslet és kínálat mindenkor helyzete szerint ítélendő meg, de szoros összefüggésben áll az egész közgazdasági fejlődéssel is. Amint ezt Schmoller több munkájában kifejti, a bér magassága, a munkaszolgáltatás és az életnivó egymásra kölcsönhatással vannak és ugyanannak a társadalmi életfolyamatnak különböző oldalai. A munkabér magassága alapja az életmódnak. Eszerint szaporodik vagy fogy a házasságkötések és születések száma is. A magasabb bérek kedveznek a közműveltség emelkedésének és a közegészségügy fejlődésének. Az életmód fokozásával nemcsak az illető néposztály intelligenciája, de gazdasági szolgáltatóképessége is emelkedik, fejlődik a közgazdasági együtttható: a szorgalom, takarékoság s ennek arányában csökken a tunyaság, a termelt és megszolgált értékek pazarlása, különösen az iszákosság. Ezen az alapon azután az állam, az egyház, az iskola, a sajtó stb. koncentrált közrehatása úgy az egyes munkás, mint társadalmi osztályának gondolkodására, érzelmeire, célkitűzéseire irányító hatást gyakorolhat, nevelheti a közösségi élet megértésére. A munkásosztály teljes tudatában van a munkabér jelentőségének és az életnivóval való kapcsolatának. Ezért törekszik annak emelésére, sokszor erőszakos eszközökkel is a munkabér megvédésére (géprombolás). Minthogy pedig a közgazdasági összefüggéseket (munkaalkalom, vásárlóképeség, a pénz értékének változása stb.) megérteni nem tudja, elvándorlással, késői házasodással, egykezéssel és az osztályharc erősebb fegyvereivel igyekszik a béremelés kiharcolására, amivel szemben a munkaadók kizárással, esetleg az üzemek leállításával védekeznek. A termelés megbénítása s a társadalmi rend biztosítása a kormányokat erélyesebb intézkedésekre készíti, főleg a mezőgazdasági sztrájkokkal szemben, mert a természetakarítás késedelmes munkája nemcsak a munkaadónak, de a közélettel szemben, az exportnak s a közgazdasági élet más föladatainak, abban a termelési periódusban jóvá nem tehető, károkat okozhat. Szembe kerül tehát egymással nemcsak a munkaadó és a munkás, hanem a termelés nemzeti érdeke is s ez a

különböző államok munkabérlpolitikájában a liberális korszak be nem avatkozási elvével szemben is érvényre jut, de a termelés érdekének biztosítása mellett (1898. évi II. t.-c. és 1907. évi XLV. t.-c.), a századfordulón már a munkásság szociális védelme is előretör.

A tudomány a Marx, Lassalle és Rodbertus munkabérlteóriáit értékelve, arra az álláspontra helyezkedett, hogy a munkabér nem egyszerű termelési költség, hanem a javak körforgásának úgy a nemzetgazdaság keretén belül, mint nemzetközi vonatkozásban egyik legfontosabb tényezője. Viszont anélkül, hogy elvileg a munkára való jogot elismerné, hangoztatja, hogy a munkaalkalmakról is gondoskodni kell, mert sem az ember, sem a munka nem közönséges árucikk, hanem állandó fenntartásra szorul akkor is, ha időközileg a termelésben nem tevékeny. A munkabér nagysága viszont erősen befolyásolja a munkaalkalom gyakoriságát, miután az a termelési költségnek része s így az üzem rentabilitását legnagyobb mértékben érinti. Veszteséggel termelni hosszú időn keresztül nem lehet, és ha az üzemek leállanak, a munkaalkalmak katasztrofálisan megfogyatkoznak. Ebből az állandóan alkalmazott munkás hasznot húzhat ugyan, de az egész munkásosztály nyomora emelkedni fog. Az igazságos munkabér évszázadok óta a közgazdasági viták középpontjában áll. Megoldva még ma sincs, legfeljebb a termelés és a munkás helyzetét precízebben mérlegelve, közelebb jutunk a méltányos munkabér megállapításához. Kiindulópontunk csak az lehet, hogy a munkabér a nemzeti jövedelemnek éppen olyan része, mint a földjáradék, vagy a tőkekamat, de ezeknél sokkal bizonytalanabb, mert nemcsak a termelvények konjunktúrájától és a termelési költségektől, de a munkáért jelentkezők számától, a népszaporodástól, a munkás hozzáértésétől, ügyességétől, a munkakeresés lehetőségétől is függ. A kereslet és kínálat oldala egyaránt mérlegelendő. A munkabér igazságos megállapításánál tehát arra kell ügyelni, hogy az a munkás részére társadalmi helyzetének megfelelő megélhetést biztosítson, de a vállalatot tönkre ne tegye. A munkás életnívóját nagy általánosságban a munkabér biztosítja, mert ezért szeresheti meg mindazt az ellenszolgáltatást, amire létfenntartásának érdekében szüksége van. Viszont a munka termelékenysége is számba veendő, amely a mezőgazdaságban sokkal nehezebben állapítható meg a vidékenként, sőt üzemenként változó termelési adottságok eltérései miatt. Számításba veendő elsősorban a munkás által szolgáltatott termelési eredmény. Az ipari munkás körülhatárolt tevékenysége a termelési folyamatban és a gép által megszabott munkatempó az eredményt könnyen ellenőrizhetővé teszi. Viszont a mezőgazdasági munka gyakori hely- és munkanem változásának, az évszakoknak és az időjárásnak stb. közrehatását a munkabér igazságos megállapításánál nem könnyű kiszámítani, akár idővel, akár munkaeredménnyel, akár mind a kettőnek kombinációjával mérjük az ellenértéket.

A munkaerő kifejtése és eredménye a talajtól, az időjárástól, különböző növényektől stb. függ. Szerepet játszik itt azonkívül a munkástól függetlenül a munkaadónak vagy üzemvezetőjének az a képessége is, hogy a legsürgősebb munkákat helyes beosztással végeztesse és megfelelően foglalkoztassa a munkásokat, leegyszerűsítve a munkamódokat a gépek és eszközök felhasználásával. Sajnos, ezen a téren a mezőgazdaság még igen elmaradt, pedig megfelelő munkaszervezés és megfelelő munkaeszközök alkalmazása kétségtelenül sok fölösleges és megerőltető fáradságot kiküszöbölne és a munka eredményességét is fokozná. Külföldön ebben az irányban már rendszeres kutatás folyik, így a pommeritzi mezőgazdasági munkakísérleti állomás az emberi, állati és a gépi munka költ-

ségeit és hatásfokát tudományos alapon hasonlítja össze. Nálunk ily irányban most kezdünk tájékozódni, főleg a kertészeti fakultás kísérleti telepe végez ily vizsgálatokat. Természetesen a munka eredményességének felfokozásánál nemcsak a munkamódszerek racionalizálásának, hanem az ezzel kapcsolatos több-eredmény premizálásának is szerepe van, mert ha a munkás észreveszi, hogy ez egyoldalúan a munkaadó javát szolgálja, vagy a munkaalkalmak csökkentését célozza, nem fogja a reánézve könnyebb munkát ambícióval végezni. Ezt az elgondolást igyekeznek az életbe átültetni Taylor, aki bizonyos munkák végzésénél a mozgás és az idő összevetése alapján minden üzemágban speciális munkadíjazást ajánl s ezáltal igyekeznek a munkát a produktivitás legmagasabb fokára emelni. Ki akarja használni a legügyesebb mozdulatot, a legmegfelelőbb eszközt úgy a munkás, mint a munkaadó érdekében. Bérrendszerének alapja az előre megállapított napi vagy egyórás munkateljesítmény alaphére és minden ezt meghaladó munka után jutalom vagy prémium jár. Az átlagmunkás napi penzumát meghaladó munkatöbbletet a napszámber 30—40 %-át meghaladó progresszív pótlékkal díjazza. Ez a rendszer rokon az akkordmunkával, de a munkást nem nyugtalanítja, hogy esetleg még a szokásos napszámbert sem keresi meg, pedig az a normális munkateljesítmény alapján is biztosítva lenne. A mezőgazdaság intenzív fejlesztésénél a munkaerő racionalizálása növekvő fontosságú, mert a legintenzívebb üzemi ágaknál a termelési költségben 80 %-ig emelkedhetik a munkabér. Ezért legújabbban az igazságos munkabér megállapításánál a munka hatályosságát, a munkás képzettségét, a munkamódszereknek, a munkaeszközöknek és a munkagépeknek együtthatását vizsgálják (Lagebeck-féle üzemmunkatutás). Ehhez a mezőgazdasági munkabérekénél a mezőgazdasági munka sokfélesége és az ellenszolgáltatásnak különböző módjai is (naturális és pénzber, részesmunka stb.) hozzászámítandók és mindezt nemzetközileg, országosan, vidékenként, sőt tipikus üzemekben gyűjtött adatokkal kell alátámasztani.

A munkakínálat oldalán sem egyszerű a megélhetés komponenseinek matematikai megállapítása: pénzber szorozva a munkában töltött napokkal; mert a munkás életszínvonala szempontjából elsősorban nem ennek a nominális, hanem reális értéke érdekli a szociálpolitikát s így a mezőgazdaságban az ipari munkások bérfizetésének mértéke fenntartás nélkül még akkor sem alkalmazható, ha a bér vásárlási értékét vesszük alapul. A mezőgazdasági munkás a családi gazdaság életrendjében keres és fogyaszt, ellentétben az ipari munkással, akinek családja kollektíve fogyaszt, míg kivételes esetektől eltekintve, a családfő egyedileg keres, a feleség pedig csak a közvetítők egész sorozata által megdrágított fogyasztási cikket vásárolja és dolgozza fel háztartásilag. Eltekintve az eltérő és a megélhetésre legnagyobb befolyást gyakorló életrendtől, a naturális bérek használati értéke is sokkal nagyobb, mint annak készpénzértéke.

A mezőgazdasági munkabérek valódi értékét különbözőképpen mérik. Ezzel a kérdéssel sokat foglalkozik Aereboe. Szerinte az első világháború előtt 50 kg búzával Németországban 4—5, a Volga-mentén 2—3, Argentínában pedig 1 férfimunkanapot lehetett vásárolni, mert Németországban a munkabérek magasabbak voltak ugyan, de ezt a magasabb terményárak kiegyenlítették. Aereboe szerint az első világháború előtt a Rajna mentén 5—7,5 kat. hold, Keletporoszországban 15—19 hold, az Egyesült Államokban, különösen a nyugati részen 130—160 hold búzatermő föld nyersjövedelme volt szükséges egy munkáscsalád eltartására. Nálunk 5—7 hold.

Az üzemtan is igyekszik a különböző országok mezőgazdasági munkabéreit búzára és húsrá átszámítva összehasonlítani. Ez a módszer jobb, mint a nominális készpénzbérszámítás, bár relatív, mert a mezőgazdasági termelés intenzitásával és tisztajövedelmével kapcsolatos terményáraktól függ. A bonyolult számításokból csak egy példát hozunk fel. Ha egy napszamos bére másfél kiló hús ára, úgy 120 fillér húsár mellett 180; 200 mellett 300 és 240 mellett 360 fillért kell naponta keresnie. Két pengő napszambér és 120 filléres ár mellett a munkás 1.66 kg; 160 mellett 1.25; 200 mellett 1.00; 240 mellett 0.88 kg szalonnát keres.

Az igazságos munkabér a mezőgazdaságban a megélhetési index és a természeti járandóságok egybevetése nélkül helytállóan nem állapítható meg. A legtöbb mezőgazdasági munkás bérének 75—80%-a naturália. Ennek túlnyomó része, saját háztartásban használtatván, független a piaci áraktól, a konjunktúrától és az agrárrollótól. A saját háztartásban el nem fogyasztott konvenciórés is többnyire a munkásasszony által háziiparilag feldolgozva, mint kenyér, tarhonya stb., vagy az állattenyésztésen keresztül mint kvalifikált árucikk (tojás, vaj, túró) kerül forgalomba. Csak egy példát hozunk fel. A konvenció értékelésénél a különböző statisztikai felvételek ma már eljutottak odáig, hogy a búza majori árát és nem az országos árat számítják. Valóságban pedig ez kenyér- és tésztaárban értékelendő, míg a korpa épügy, mint a konvenciósföldön termelt kukorica, az állattenyésztésen keresztül, zsír, szalonna, tojás, vagy baromfi értékben. A munkabér sablonos kiszámítása helyett tehát a konvenció föld és terményjárandóság vidékenként, sőt üzemenként változó használati értékét és vásárlóerejét kell figyelembevenni. Ezt egyébként ismerik maguk a mezőgazdasági munkások is, akik dacára a változó konjunktúráknak, a készpénzbérral szemben a naturális bérfizetés mellett foglalnak állást, amely történelmileg fejlődött és amelyhez a munkás ragaszkodik, mert életnívóját biztosítja és kisvállalkozását teszi lehetővé. Emiatt vállalja pl. a gazdasági cseléd a munka lekötöttségét és annak megerősítő folyamatosságát.

Külföldön, ahol a közgazdasági élet fejlettebb és a mezőgazdasági termelés is magasabb intenzitási fokot ért el, a cselédek és a summások is az átlagos napszambérekhez igazodó készpénzfizetést kapnak, amelyben az ipari munkabér formája (időbér, darabbér, akkordbér), az infláció idején a kalória és index szerinti fizetés is érvényesül. Nálunk viszont éppen az infláció támasztotta alá a gazdasági munkások ragaszkodását és előszeretétét a naturális fizetéshez. Ennek különböző típusait ismerjük, kezdve az egyes külföldi országokban szokásos primitív formától, amidőn a gazda a munkásnak önálló háztartás helyett lakást és ellátást ad. Ez a forma sok visszaélésre és elégedetlenségre ad okot s így érthető, hogy az állandóan alkalmazott inkább az önálló háztartást lehetővé tevő készpénzbér mellett foglal állást. Csehszlovákiában például túlnyomó a bentkosztos cseléd (ezeknek 42.5%-a nő), akik állásukat veszítik, ha férjhezmennek; természetes tehát, hogy töreksenek készpénzfizetésre, bár a teljes ellátás felértékelése a bentkosztosoknál meglehetősen nehéz. Magyar rendszerű, úgynevezett «deputátus», konvenció cseléd ott aránylag kevés van, leginkább Szlovákiában. Magyarországon, ahol az átlagos falusi munkás elemi szükségleteit a naturális bér nagyban és egészben fedezni képes, a gyakori árváltozás dacára is cselédek, aratók, summások naturáliákat kívánnak. A konjunktúraváltozástól és az árhullámozástól független naturálbérek magyarazzák azt, hogy a konvenció cseléd bére hosszú időn keresztül alig változik, bár egyes haladottabb

gazdák a cseléd szorgalmát és hűségesen teljesített hosszabb szolgálatát jutalékkal, vagy kórpótlékkal honorálják. Az Országos Mezőgazdasági Üzemi Intézet különböző számításokat eszközölt a szegődményes cseléd önköltségi és szegődményeinek használati értékét illetően. Ez a számítás elsősorban azt vizsgálta, hogy egy közepes intenzitású üzemnek mennyibe kerül egy cseléd átlagos szegődménye és milyen értéket képvisel ez a mezőgazdasági cseléd háztartásában. Az eredmény 33%-kal magasabb volt a cseléd javára (l. Szeberly János i. m.).

A cselédbér egyébként nagy átlagban Magyarországon a következő tételekből alakul:

1. lakás, fűtés, világítás; sertésöl, esetleg istálló,
2. konvenciósi föld, többnyire 1 hold tengeri és 200—300 négyszögöl kerti vetemény alá,
3. állattartás és szaporulata, 30—40 baromfi, egy-két anyakoca legeltetése, sok helyen tehéntartás, vagy ehelyett tejjárandóság,
4. vidékenként változóan 14—18 q-ig terjedő gabonajárandóság, amelynek kétharmadrésze búza és rozs, egyharmadrésze árpa,
5. só, petróleum és nem nagy összegű készpénz, egyéb cikkek bevásárlására,
6. biztosítás és egyéb közösségi díjak átvállalása.

A mezőgazdasági munkások egyéb kategóriáinál: vegyes naturális és készpénzbért kapnak a summások. Ha élelmezést kötöttek ki, a gabonában és készpénzben megállapított keresetből ezt levonják. Az arató, cséplő, részesmunkások majdnem kizárólag naturáliákat kapnak. Az illetményföld náluk kisebb szerepet játszik, ellenben a 10—11-ig terjedő arató és 3—4%-ig terjedő cséplőrész hazaszállítása, valamint a részesmunkások terméseredményeihez adandó igaerő szintén jelentős pótlék. A kisvállalkozás minden mezőgazdasági munkás keresetének fontos kiegészítő része, mert a készpénzbéért szolgáló munkás, ha törpebirtoka vagy bérlete nincs, föléli keresetét, míg a naturáliákból a család, a háztáji termelést és az ellátást figyelmen kívül hagyva, körülbelül 500 kg sertés élősúlyának megfelelő állati termékek (serteshús, baromfi, tojás, toll stb.) értékét hozza ki.

A napszamosok rendszerint készpénzbért kapnak. A készpénzbér lehet munkaidő után számított időbér (havi-, heti-, napi- vagy óradíj), vagy a végzett munkamennyiség után fizetett darab-, vagy akkordbér. Hogy melyik előnyösebb a munkásra nézve, ebben sem az elmélet, sem a gyakorlat mindmáig nem tudott dönteni, mind a kettőnek megvan a maga előnye és hátránya. Az időbér nagy előnye, hogy vitára nem ad alkalmat és a kisebb munkaképességű munkásnak is nyújt keresetet. Napi vagy órabérenél nincsenek tekintettel arra, hogy ki mennyi és milyen munkát végez. Hátránya tehát, hogy a munkabér független a munkateljesítménytől, amely többnyire a leggyengébb munkás teljesítményéhez igazodik, mert a jobb és szorgalmasabb munka nem részesül magasabb díjazásban. E hátrányt kiegyensúlyozza egyrészt minél megbízhatóbb és jobb munkások alkalmazása, másrészt a téli és nyári, a férfi, női és gyermekmunkás napszáma közötti eltérés. A kvalifikált munka egyébként majdnem mindig napszám vagy órabér szerint díjaztatik, tekintettel arra, hogy a sietés esetleg a munka minőségének a rovására mehet. A tömegmunkánál, különösen kaszálásnál, rakodásnál stb., ahol t. i. a munka mennyisége és minősége könnyen ellenőrizhető, szakmányaért fizetnek, tehát nem a munkában eltöltött időt, hanem a tényleges munkaeredményt díjazják. A szakmány a munkásra is előnyösebb,

mert a szorgalmasabb többet kereshet (30—100% plusz) és idejével szabadabban rendelkezhetik. Hátrányos azonban, hogy az időjárásokozta munkaszünet rizikóját vállalja. A szakmánybér kiszámítása meglehetősen nehéz, könnyebb a naturál-részesedés, pl. aratásnál.

A szakmánybér egyik fajtája az átalány, vagy pausál-díjazás, amikor is egy munkakörben előforduló összes munkák egy összegben díjaztatnak. Aereboe ajánlja a progresszív akkordbért, amelynél a díjazás a végzett munkával együtt növekszik, pl. répaszedésnél. De vigyázni kell arra, hogy a növekvő szakmánybér a munka minőségének rovására ne essék. Ha ezen veszély nem forog fenn, úgy a progresszív szakmánybér előnyösnek mondható, különösen a mi klímánk alatt, ahol a gyors munka elvégzése sokszor fontosabb, mint a magasabb költség.

A szakmánybér másik fajtájának tekinthető a részesgazdálkodás, amennyiben ennél nem a vállalkozáson, hanem a munkaszolgáltatáson van a hangsúly. E munkarendszerben a munkás nem fix bérösszeget kap, hanem természeti munkamegtérítést. Nálunk az üzemek nagysága szerint a részes bérlet és a munkavállalás szorosan összekapcsolódik. Hogy a kettő közül melyikkel állunk szemben, annak tájékoztató ismérve, hogy a munkásnak mennyi munkaeszköz áll rendelkezésére és hogy egész kisbirtokot, vagy csupán parcellákat vállal-e. A tanyavidék feles gazdálkodása inkább bérlet, a dinnyés és a dohánykertész parcellavállalása inkább munkabérszerződés, ugyanígy a harmados répaművelés, szénakaszálás stb.

Természetesen nemcsak a bér nagysága, hanem a bérfizetés módozatai is figyelmet érdemelnek. Kívánatos ezért a bérkönyv, vagy a bérlevél alkalmazása, amelyből könnyű megállapítani, hogy mennyiért szerződött el a munkás és mennyi időt töltött munkában. Ebben rendezni lehet, hogy a bér előre vagy utólag, hetenként vagy naponként stb. fizetendő-e, ugyancsak kitűnik belőle a fizetés helye, napja, órája. Nemcsak a munkásra, de adott esetben ott, ahol munkavállalkozó, méginkább munkástoborzó iktatódik közbe, a munkaadóra is fontos, hogy képes legyen ellenőrizni, vajjon azok a munkások bérét kifizették-e, arra előleget nem vettek-e fel, vagy zálogul nem kötötték-e le, szóval visszaéléseket nem követtek-e el, amely esetben nemcsak a tényleges munkaadó, de a birtok megvásárlója is felel a jogelőd kötelezettségeiért.

Egy kérdést kell még tisztázni, amely a szociálpolitikai irodalomban épúgy, mint a gyakorlatban a legújabb időkben merült fel. Ez az ellátásra szoruló gyermekek számához igazodó családi munkabér. Külföldön, bizonyos munkáskategóriáknál, már általában elterjedt, nálunk csak szórványosan, egyes haladottabb gazdáknál, önkéntesen. Ezek a sokgyermekes gazdasági cselédek tej- és gabonajárandóságának emelésével tényleg családi munkabérpótlékot fizetnek. Amily áldásos ez a humánus intézkedés, époly mértékben megnehezíti, különösen a kisebb gazdaságokban a többgyermekes családok elszegődését. Ausztriában az újabb keletű kollektív bérszerződések a családi munkabérré is tekintettel vannak. Nemcsak a gyermekek, hanem a keresetképtelen családtagok után is ad a munkaadó tejet, lisztet, fűtőanyagot, viszont az illetők kötelesek normális napszámberért az üzemben bármikor munkát vállalni. Nálunk a családi munkabérnek primitív kikezdése már a cselédtörvényben föltalálható. Ez az 1907: XLV. t.-c. azon rendelkezése, hogy a gazda köteles a cselédgyermekeknek iskolába szállításához fuvart adni. De már ez is nehézséget okozott a többgyermekes családok elhelyezkedésénél. Éppen ezért fölvetődött a gondolat, hogy családi munkabérkiegyenlítő pénztárt kellene létesíteni, amely a gazdák terhet s így

a többgyermekes családok elhelyezkedését megkönnyítené. Belgiumban ezt már meg is valósították. Egy 1930. évi törvény kötelezi a munkaadót, hogy olyan munkás után, akit havonta legalább 12 napig, napi 4 órán át foglalkoztat, kompenzációs pénztárba családi bérjárulékot fizessen be. Az állam ezt évi 300 millió frankkal segíyezi. A munkás gyermekei után 14 éves korig havi segélyt kap, amely a családi létszámmal arányban emelkedik.

A modernebb fizetési módok a mezőgazdaságban érthető okokból lassan hódítanak teret. A prémium például, a nyereségrészesedésnek az a formája, hogy a munkás részvényeket kap s ezek után osztalékot, a mezőgazdaságban nehezen viheto keresztül épúgy, mint a bérskála, amelynek alapján a munkás az alapon felül a termény árával arányosan emelkedő pótlékot élvez.

3. §. Az állam mezőgazdasági munkáspolitikája.

A munkaviszony rendezése, illetve szociális szabályozása. — Hatósági munkásvédelem. — Mezőgazdasági munkajog. — A kollektív szerződés. — Hatósági és egyéb munkabérmegállapítás. — Az állam szociális munkásvédelme. — A női- és gyermekmunka védelme. — A munkaidő szabályozása. — A falusi lakáskérdés. — A munkásbiztosítás fajtái és formái. — A munkanélküliség elleni küzdelem. — A mezőgazdasági munkásközvetítés szervezete.

A liberális gazdasági felfogás abból a feltevésből indult ki, hogy a munkaviszonyban egyenlő erejű felek állanak egymással szemközt s ezért a munkaszerződés szabadságának elvi alapján csak kivételesen tilalmazott néhány korszerűtlen szerződési módot és feltételt, elsősorban olyan hosszabb időre kötött meg egyezést, amely a jobbágyáshoz hasonló állapotokat teremtene. Ennek a korszaknak az elmélete és a gyakorlata nem mérlegelte sem a két társadalmi osztály, sem az állam közgazdasági és szociális szempontjait. Nem vett tudomást arról, hogy a kötött munkaviszony egyetlen előnyének megszüntetése, amely a munkaadót a munkás eltartására kötelezte akkor is, ha bármely okból munkaszünet állna be, a munkásosztály létét fenyegeti, mert a szabad bérmunka bizonytalanságot jelent nemcsak munkabérben, de munkaalkalomban is. A liberális kor munkaszerződéseik komplikáltak, a munkás az egyes kikötéseket és feltételeket áttekinteni képtelen. De mindennél jobban sujtja őt a bizonytalan munkaalkalom, amely a népszaporodás, a munkások vándorlása vagy helyhezkötttsége révén katasztrofálisan csökkenhet; a munkahelyért versengők pedig nemcsak a munkabért szorítják a létminimum alá, de a munkafeltételeket, egészségügyi szempontokat stb. is embertelenné tehetik. Először az iparilag fejlett Angliában, a munkásság forradalmi megmozdulása következtében tapasztalták, hogy az elég primitív, de a mezőgazdasági munkás élelmezésének, lakásának, ruházkodásának általában megfelelő régebbi életmód a szabad munkabérszerződés következtében katasztrofálisan romlott és az általános nyomor, különösen a fiatalabb generáció teljesítőképességét csökkentette. Szociális érzékkel bíró publiciszták és tudósok vizsgálataik során eljutottak odáig, hogy a munkaviszony szabályozása fontos nemzeti érdek úgy a termelés, mint a népesedés szempontjából, minthogy a bérré és a munkaszolgáltatásra hatást gyakoroló munkaszerződés két nagy társadalmi osztály együttműködését szabályozza, amely egyaránt hat a produktivitásra és a nemzeti vagyonosodásra. Nem lehet tehát a munkásság sorsát kizárólag a munkaadók humanizmusára bízni, hanem amellet a munkásság önségítségére és a szerződés-szabadság elvi álláspontját elismerő törvényes munkásvédelemre is szükség van.

Magyarországon az első világháborúig a hatósági munkásvédelem rendszerre nem sűrűsödött ugyan, de egyes törvényekben és rendeletekben feltalálható. Így pl. a mezei rendőrségről szóló 1846. évi IX. t.-c.-ben, az első (1876. XIII.) és a második (1907. évi XLV.) cselédtörvényben. A termelés érdekeinek védelme mellett számtalan szociális intézkedést tartalmaz a magyar mezőgazdasági munkajog, az aratási munkáról szóló 1898. évi II. t.-c.-és a hozzá felzárkózó egyéb, speciális mezőgazdasági munkát szabályozó törvény, amely intézkedéseiben mögötte marad ugyan az ipar szigorúan körülhatárolt munkarendjének, de viszont figyelembeveendő, hogy ez az állandóan változó technikai műveletek miatt a mezőgazdaságban el sem képzelhető.

A magyar mezőgazdasági munkajog épügy, mint a legtöbb külföldi országé, a termelés biztosításából indult ki s ezért a munkabérszerződés megszegését sokkal súlyosabban ítéli meg és a gazda fegyelmi jogát is sokkal nagyobb mértékben biztosítja, mint az ipari munkarend: azonnali elbocsátással, kivételesen büntetőjogi szankciókkal; a gazda szerződésszegését pedig, főleg a kizárást, pénzügyi retorzióval. Szociális gondoskodás volt ezekben a törvényekben a sztrájkjog elvonásának ellentétéül a mezőgazdasági munkabérfizetés föltételeinek megállapítása, amely gondoskodik arról, hogy az aratási munka ne váljék szerencsejátékká, hanem a szerződésben a learatandó terület, a részként kiszolgáltatandó terménymennyiség vagy pénzértékének minimuma fel legyen tűntetve, a naturáliák kellő minőségben és mennyiségben legyenek kiszolgáltatva. A munkás ereje jogosulatlanul és ellenszolgáltatás nélkül ki ne használtassék s a munkaadó a szerződésben ki nem kötött külön munkát megfelelően honorálja. A lakáskérdés, egészséges munkahely, a gazdasági munkás egészségének és életének védelme, erkölcsvédelem, a nők és fiatalok munkaideje, a munkaszünet stb. azokban szabályozást nyertek. Ugyancsak gondoskodás történt a felmondási okok és az idő meghatározásáról. Fontos és a munkásra nézve eléggé fel nem becsülhető újítás, hogy a törvény a rendelkezések be nem tartása esetén a magánjogi eljárás helyett a közigazgatási beavatkozás útját választotta. A munkásság utóbbi újításnak jelentőségét nem ismerte fel, azt maga ellen irányulónak tekintette, pedig a további szociális fejlődésnek ez volt az elvi alapja: a tarifális szerződésnek, kollektív megállapodásoknak, a hatósági munkabérszabályozásnak, döntőbírósnak, valamint az Angliában Kettle és Mundella által kezdeményezett egyeztetőhivataloknak és a kötelező választottbírósnak.

Az első világháború után a mezőgazdasági munkajog majdnem minden államban a közigazgatási beavatkozás álláspontjára helyezkedett. A munkásságnak a munkabér rendezésére vonatkozó szervezkedését nemcsak nem tiltják, de az állam szociális szaktisztviselői együtt dolgoznak a munkásszervezetek titkárságaival, az üzemi bizottságokkal és az egyeztető választmányokkal; és a mezőgazdasági munkás szociális védelme az ipari munkásvédelem mintájára mind nagyobb mértékben alakult át pátriárkális munkaviszonyból az állam által ellenőrzött, sőt irányított feladattá (L. Perneczky Béla: «A kollektív munkaszerződés», továbbá Takács Imre tanulmányát a Darányi Társaság föntemplített kiadványában).

A nemzetközi Munkaügyi Hivatal és annak konferenciái is a munkásság koalíciós joga mellett foglaltak állást, mert köztudattá vált, hogy az egész termelési évre közösen megállapított, a férfi, női, gyermekmunkára, évszakok s a munka természete szerint más-más rendelkezést tartalmazó kollektív szerződés egyaránt érdeke a munkaadónak és a munkásnak, viszont ennek különböző megkötéseit (munkabér, munkaidő, felmondás, elbocsátás) csak tárgyalóképes

felek és a megállapodás betartását garantáló szervezetek biztosíthatják. A termelés nagy érdeke fűződik ahhoz, hogy a munkaadó fixbérékkel tudjon kalkulálni, viszont a munkásság vezetői kellőképpen mérlegelni tudják nemcsak a megélhetési indexszámokat és a kereslet és kínálat momentán alakulását, hanem a közgazdasági élet egész irányát, a konjunktúrák várható változását, a munkaalkalmaknak ezzel kapcsolatos emelkedését vagy csökkentését s ez alapon gondoskodnak a munkabér rugalmasságáról. A kollektív szerződésnek t. i. az ad értéket, hogy az abban megállapított munkabérek akár magánmegállapodás, akár közhatalmi rendezés útján jöttek létre, a való életben érvényesülnek és a legkisebb munkabér a munkás megélhetésének minimális feltételeit biztosítja. Nálunk, ahol külön mezőgazdasági munkáskamara nincs és a földművesmunkások szervezetei a legutóbbi időig fejletlenek voltak, a hatósági bérmegállapítás lépett előtérbe. Alapjában véve a két rendszer között kevés az eltérés. Nálunk a minimális munkabérek a helyi, vármegyei és országos bizottságok állapítják meg. A mezőgazdasági kamarák előterjesztése alapján az általuk kijelöltek közül, paritásos alapon választják a munkabérmegállapító bizottságot. Az elnök sem munkás, sem munkaadó nem lehet. A minimális munkabért a megye területére vagy annak csupán egyes vidékeire ez a bizottság szabja meg, határozatait a földművelésügyi miniszter által kinevezett s az Országos Mezőgazdasági Kamara küldöttei által kiegészített Országos Munkabérmegállapító Bizottsághoz lehet fellebbezni, amelynek jogában áll az ország egész területére kötelező iránybéréket is megállapítani. A gazdasági felügyelők pedig kötelesek a legkisebb munkabér kifizetését ellenőrizni.

A különböző államokban a munkaszabályszerződések különböző képet mutatnak (l. Szeberthy i. m.). Így Dániában, Angliában, Csehszlovákiában, Hollandiában, Svédországban, Lengyelországban, Olaszországban és Németországban a szerződés sokszor csak az iránybérékre vonatkozik és vagy az egész országra érvényes, vagy csak bizonyos vidékekre. A bérszabályozásnak legegyszerűbb módja, amikor az államhatalom törvényben állapítja meg a bérminimumot (Uruguay és Kuba). Hátránya azonban, hogy túlmerev és csak új törvényalkotással lehet megváltoztatni. Sokkal praktikusabb ennél az angol munkabérmegállapításra vonatkozó törvény, amelyhez hasonló a magyar is, minden megyében meg kell alakítani a munkabérmegállapító bizottságot, munkaadókból, munkavállalókból és érdektelen szakértőkből. Ezek általánosan, vagy az egyes kategóriákra külön-külön, állapítják meg a legkisebb mezőgazdasági béreket. Működésüket a központi bizottság ellenőrzi, de ez a helyi bizottság által megszabott béreket nem módosíthatja. Nem ellentétes ezzel az Újzélandi rendszer sem, amelynél a törvény minimális bért állapít meg, de lehetővé teszi, hogy kontradiktóris eljárás útján a béreket felemeljék vagy szükség esetén a törvény által megállapított minimumra csökkentsék.

A Népszövetség mellett létesített munkaügyi bizottság és az általa rendezett munkakonferenciák elsősorban a munkabérszerződés tartalmát törekedtek emberségesebbé tenni, erre vonatkozó javaslatokat készítettek, amelyeknek egyrésze különböző államokban törvényerőre emelkedett. Mezőgazdasági vonalon mindenekelőtt a szociális ellenőrzés és a munkásvédelem állami megszervezése, a női és gyermekmunka védelme, a lakásra, munkásegészségügyre, munkásbiztosításra és a munkaalkalom szaporítására vonatkozó javaslatok érdemelnek különös figyelmet, míg az erkölcsi és kulturális feladatok nagyban és egészben vagy az ipari munkásság védelmével, vagy a falupolitika szokásos eszközeivel azonosak.

A magyar mezőgazdasági munkásvédelem legfelsőbb szerve már a nemzetközi munkaügyi hivatal létesítése előtt is a földművelésügyi minisztérium volt, amelynek a munkásvédelem terén az alsóbbfokú közigazgatási hatóságokon kívül egy speciális szerv, a gazdasági felügyelőség áll rendelkezésére, hatásköre pedig a legkisebb faluig kiterjed. Ez látja el a munkások érdekvédelmét is, a mellé beosztott gazdasági munkafelügyelők segítségével. A gazdasági felügyelő az alsó- és középfokú közigazgatásnak nemcsak a jogszabályok végrehajtásánál van segítségére, hanem annak mint tanácsadó, véleményező és ellenőrző közege is szolgál, egyébként a munkabérmegállapító-bizottságnak is előadója. Újabb hazánkban a földművelésügyi minisztérium mezőgazdasági szociálpolitikai tanácsot is létesített, amely a minisztériumoknak szakértői véleményeket ad a mezőgazdasági munkásvédelem tekintetében. Tagjai túlnyomórészt érdekképviselői választottak, de a miniszter tudományos szakértőket is behív a tanácsba. A minisztériumban egyébként munkásjogvédő iroda is működik, amely a munkásokat, igazolt szegénységük esetén, a munkaviszonyból keletkezett vitákban a bíróság s a közigazgatási hatóságok előtt díjtalanul képviseli.

A mezőgazdasági munkásfelügyelet ügykörének három kardinális pontja a női, ifjú- és gyermekmunkás különös gondozása; a munkaidő, különösen az éjjeli munka és a napközben engedélyezett pihenő ellenőrzése; végül a munkások lakásügyének gondozása, amely egyébként a munkástelepítés központi irányításába kapcsolódik. A munkásvédelem terén a gyermek- és a női munka szabályozása úttörő volt. Amint ezt fentebb láttuk, külföldön, különösen a tehenészetekben, elég sok a női munkás, hazánkban csak az aratásnál a kettőtizedek, a cséplőgépnél és a summások között fordul elő nagyobb arányban. A genfi nemzetközi munkaértekezlet ajánlásai tehát nálunk csak elvi jelentőségűek, a cséplőgép védőszerkezete; a terhes és a gyermekágyas nők kíméleti ideje a napszámosmunkánál, magától értetődik; az éjjeli pihenőt a mezőgazdasági munka természete határozza meg. A főzésre engedélyezendő idő a mi munka-beosztásunkban és a munkás életrendi szokásaiban nyer alátámasztást; a summásoknak külön főznek, a napszámosoknak hazulról hordják az ételt. Legfőljebb a summások lakásügye rendezendő, hogy minden munkásnak saját fekhelye, tisztálkodási alkalmatossága legyen és nemek szerint külön legyenek elhelyezve.

A gyermekmunka már nagyobb jelentőséggel bír és sokkal több megfontolást igényel, mert nemcsak a nagyüzemben, de a családi, sőt törpeüzemben is gyakori és úgy a kigazda, mint a mezőgazdasági munkás sokszor az iskolai kötelezettség által korlátozott gyermekmunkában is egzisztenciájának megrövidítését látja. A szegény szülők még a szakiskoláztatással kapcsolatos fizikai képzést is az iskolafenntartó javára végzett ingyenmunkának tekintik, a mitől gyermekeiket különféle trükkökkel igyekeznek visszatartani. Elméletileg sem könnyű a kérdés eldöntése, mert a munka nevelőhatását a modern pedagógia is elismeri, a könnyebb mezőgazdasági munka pedig semmivel sem megterhelőbb, mint a serdületlen ifjúság számára a legtöbb országban előírt katonai előkészítés. Viszont a munkaadó saját jól felfogott érdekében nem bíz olyan értéket és nehezen ellenőrizhető munkát a felelősségnélküli gyermekmunkásra, amit utóbbi elkárosíthatna. Az állatok őrzése, étel-italhordás, küldöncszolgálat, pásztorkodás stb. korlátozott, kisebb értékű munkát jelent és a legtöbb esetben maga a szülő is fölhasználja ezt a csekélyebb erőt kívánó foglalkoztatást gyermekeinek empirikus képzésére. A gyermekmunka szabályozása többnyire az

iskolán keresztül történik. Az iskolalátogatási idő alatt az iskolaköteles gyermekek mezőgazdasági munkára nem alkalmazhatók. A nemzetközi munkaegyezmények különben iparkodtak a munkavállaló-gyermekek legalacsonyabb életkorának megállapítására. Ennek megfelelően a mi 1927. évi törvényünk is a 14 éves korhatárt fogadta el és az éjjeli munkára való alkalmazás korlátozását a 14—18 év közötti fiatalokra is kiterjesztette.

A munkaidő szabályozása nemcsak a bérszerződésnek, de a munkásvédelemnek is egyik legfontosabb kérdése, amelyhez kapcsolódik a napközi pihenő és az állandóan alkalmazott munkásoknál a fizetéses szabadság is. A legtöbb munkabeszüntetésnél, a kollektív szerződésre vonatkozó tárgyalásoknál, de a nemzetközi munkaügyi értekezleteken is beható vita tárgya. Azért fontos ez a mezőgazdasági munkásoknál is, mert rendszerint az év leghosszabb napját töltik munkában, viszont a kérdés rendezése nem olyan egyszerű, mint a mechanikusan termelő iparban, mert a mezőgazdaságban a munkatempót a természet diktálja. Különösen olyan szélsőséges klímájú országokban, mint aminő hazánk is, nem könnyű az egészséges 8 órás munkaidő bevezetése. A nyári szorgos munka és a téli semmittevés között kell kiegyenlítést keresni. Más ezenkívül a növénytermelők, az állatgondozók és őrzők munkaidejének szabályozása is, ez arányosabb megosztást kíván. Nehézségekbe ütközik az idénymunkát akkordban végző munkások és idegen gazdaságokban is dolgozni kényszerülő törpebirtokos munkások, részes bérlők munkaidejének szabályozása. A piac számára termelő kisüzem nem dolgozik olyan technikai munkamegosztással, mint a nagyüzem, tehát figyelemmel kell lenni annak üzemi szerkezetére is. A kor, a nem, a munkás gazdasági viszonyai stb. szintén befolyással vannak a mezőgazdasági munkaidő meghatározására. Szeberthy többször idézett munkája megfelelő áttekintést nyújt a különböző államok kísérleteiről a mezőgazdasági munkaidő rendezését illetően. A 8 órás munkaidőre vonatkozó törvények értelmében rendezték a mezőgazdasági munkát Argentínában, Spanyolországban, Olaszországban és Csehszlovákiában. Különleges, kizárólag a mezőgazdaságra vonatkozó munkaidőtörvényt hoztak Németországban és Svédországban. Ennek keretében vagy önállóan, kollektív szerződések útján, illetőleg rendeleti úton nyert szabályozást a mezőgazdasági munkaidő Németországban, Dániában, Franciaországban, Olaszországban, Norvégiában, Hollandiában, Lengyelországban, és Svédországban. A munkabérmegállapító bizottságok szabályozták a munkaidőt Angliában, Írországban, Újzéländban és Ausztráliában. Ausztria ezt közvetve, az éjjeli munkaidő-minimum és a munkaközi minimális szünetek segítségével rendezte. A magyar törvényekben szintén közvetve szabályozták a munkaidőt, széles latitúdót hagyva a különböző évszakok által követelt időbeosztásnak, csupán az éjszakai nyugodalmat, az étkezésre szánt időt és a vasárnapi munkaszünetet írták precízebben körül. Az 1907. évi XLV. t.-c. úgy rendelkezik, hogy a gazda vasárnap és a gazdasági cseléd sátorosünnepein az állatok ellátásán és a major rendbehozatalán kívül a cselédnél más munkát nem követelhet és ha a gazda fenyegető kár elhárítása miatt mégis kénytelen volna gazdasági munkát végeztetni, azért a cselédnek azon a vidéken szokásos napszám térítendő meg. Újabban a legtöbb államban az évi vagy heti munkaóra megállapításával igyekeznek a mezőgazdasági munka természetéből folyó nehézségeket áthidalni. A háború előtt szokásos 3500 munkaórával szemben ma a munkaóra évente 2800—2900. A téli hónapokra heti 41, tavasszal és ősszel 46, nyáron 54 órát számítanak Svédországban, míg Angliában télen 48, nyáron 52 órát állapítanak meg. Németországban az állandóan

szerződöttetett mezőgazdasági munkás a téli hónapokban napi 8, őszi és tavaszi hónapokban 10, nyári hónapokban 11 órát köteles dolgozni, ami globálisan évi 2900 munkaórát tesz ki. Az ezen túl terjedő különmunkát a mezőgazdasági cselédeknek készpénzben, a napszámosoknak felemelt órabérben állapítják meg.

A munkaidőszabályozás különben kulturális oldalon is érezteti hatását, mert a munkás önképzése csak megfelelő munkaszünet esetén lehetséges. Ily irányban igyekeztek fejleszteni a Németországban és Olaszországban mindinkább szervezeten előtérbelépő szabadidőmozgalmat (dopo lavoro). Ez a tendencia Hollandiában, a Skandináv országokban, Lengyelországban, Franciaországban stb., míg Belgiumban minden állandóan alkalmazott mezőgazdasági munkás kéthavonként egy fizetési hétköznapi szabadságot kap, amely a munkaadó hozzájárulásával egyfolytában is kivehető. A nemzetközi munkaügyi szervezet különösen a fiatalok fizetési szabadságát ajánlja. A magyar munkásügyi törvények csak a munkahelykeresés céljára engednek fizetési szabadságot. Egyébként a szabadidőmozgalom csak akkor ér el megfelelő eredményt, ha azt szervezeten a népi művelés és továbbképzés szolgálatába állítják.

A munkásvédelmi felügyelet harmadik fontos teendője a munkáslakások ellenőrzése. A lakáskérdés, amint ezt már több ízben kifejtettük, nemcsak a cselédeknek és a vándormunkásoknak, de a napszámosoknak is sürgősen megoldandó feladat. Az 1907. évi cseléd-törvény egyik legértékesebb intézkedése volt a cselédlakások ügyének rendezése. Sajnos, a közbejött világháború és a nyomában járó gazdasági válságok következtében ez a kérdés megoldást nem lelt, épügy, mint a vándormunkások elhelyezésének kérdése sem. Egy 1938-ból származó és a mezőgazdasági öregségi biztosítás tartaléktőkéjének fölhasználásáról intézkedő törvény a gazdáknak kölcsönt biztosít a cselédlakások építésére, vagy azok modernebbé alakítására, továbbá kötelezi a vármegyét cselédlakás-építési szabályrendelet megalkotására és lakásfelügyelet szervezésére. Ettől független az állandó szolgálatot nem teljesítő önálló munkások házépítési akciója, amelyet először Angliában kezdetek, de más országokban is sikerrel folytattak, amint ezt a birtokpolitika tárgyalásánál már kifejtettünk. Újabban nemcsak mezőgazdasági, hanem ipari vonalon is észlelhető a falusi lakásépítő-mozgalom. Így a belga munkás házhelyvásárlásra és lakásépítésre 4% kamat, 2½% amortizáció és életbiztosítás fejében közhasznú hitelintézetektől kölcsönt kaphat, a második világháború előtt 186.000 új munkásház épült ezzel a segítséggel. Ugyanilyen akció volt a két világháború között Franciaországban is. Nálunk, amint erről fentebb már megemlékeztünk, a munkásházak építését egyrészt a birtokreform keretében lefolytatott házhely- és a falusi kislakásépítési akció és az újonnan alapított közjóléti szövetkezeti mozgalom támogatta, amely házépítési, beruházási stb. célokra a mezőgazdasági munkásoknak olcsó kölcsönöket folyósított.

Az állam által kezdeményezett kulturális akciókon (továbbképzés, sajtó, könyvtár stb.) és a munkáskitüntetésekén kívül, amelyek a munkásság műveltségi szintjét és önértékét emelni hivatottak (Oroszországban Stachanow a «munka hőse»), két alapvető munkásvédelmi feladattal kell még foglalkoznunk: a mezőgazdasági munkásbiztosítással és a munkaalkalmak rendezésével. Mindkettő a munkásosztály létének alapvető kérdése.

A munkásbiztosítás eredetileg az érdekeltek szabad társulása a munkás keresőtevékenységének különleges megszakítása esetére, az állam csak később kapcsolódik be hozzájárulásaival. Kiterjed a baleset, betegség, aggkor és rok-

kantság, munkanélküliség és halálesetre szóló biztosításra. Lehet fakultatív, vagy kényszerártásulás, amely utóbbi a biztosítási kockázat megosztását nem bízza az érdekeltek tetszésére, hanem a hozzájárulások és szolgáltatások mérvét, továbbá a biztosítás szervezetét hatalmi szóval állapítja meg. A munkásra nézve a társadalombiztosítás legtöbb esetben bérkiegészítés, amennyiben a hozzájárulások teljességét, vagy egy részét a munkaadó és az állam viseli s ez még az esetben is a bérhez számítandó, ha a hozzájárulások más részét a munkás viselné. A biztosítás lényegében véve tőkegyűjtés. Az egyes munkást elsősorban az élvezett járadék érdekli, viszont a befizetett díjak elhelyezése a társadalombiztosítási intézményeknek módot nyújt arra, hogy a gazdasági életre befolyást gyakoroljanak és úgy a mezőgazdasági hitel, mint a birtokpolitika, munkáslakásépítés stb. ügyét jelentékeny tőkebefektetéssel támogassák. Ezenkívül a közegészségügy orvosi hálózatának megteremtése, kórházak és más gyógyítóintézmények létesítése a társadalom széles rétegeinek egészségügyét előmozdítani hivatott, különösen azokat, akik egyébként anyagi eszközök híján az általuk nyújtott jótéteményekhez soha nem jutnának. Az első biztosítási ágazat a halálesetre szóló volt, különösen a temetkezési segélyek készítették tömörülésre az érdekelteket. Később jelentkezik a balesetbiztosítás, amely többnyire kényszerjellegű. Majd ismét a betegségi biztosítás, amely orvosi és gyógyszersegélyezést, esetleg kórházi ápolást és a betegség tartamára, vagy annak meghatározott napjaira a kereset egy részének megfelelő táppénzt biztosít. Később fejlődik a rokkantsági és öregségi biztosítás s a női munkásoknál a szülési segély. Viszont még ma sincsen rendezve a legtöbb államban a munkanélküliség esetére szóló biztosítás. A mezőgazdasági munkások biztosítása általában véve később fejlődött, mint az ipari munkásoké. Ennek oka egyrészt az, hogy a társadalmi biztosításba csak azok vonandók be, akik a szociális védelemre tényleg reászorulnak. Az ipari munkásnál könnyű az érdekeltséget megállapítani, bár kétségtelen, hogy a kézművesek és segédek biztosítási jogosultságának rendezése itt is zavarokat okozhat, viszont a mezőgazdaságban az önálló, tehát nem biztosításkötelezett törpe- és kisbirtokos is sokszor reá van utalva a munkavállalásra. A másik nehézség a hozzájárulás kérdése, amely könnyen megoldható a folyamatos munkát ugyanazon munkaadónál végző ipari munkásnál, de a gazdasági cselédet leszámítva, egyéb mezőgazdasági munkáskategóriáknál nehéz meghatározni a munkában töltött napok számát és a változó munkaadók hozzájárulási kötelezettségét. A mezőgazdasági munkásnál ehhez még az orvoshiány is hozzájárul. Az ipari munkások egy bizonyos körzetben tömegesen laknak s így az orvos alkalmazása könnyebb, mint a szétszórtan lakó falusi és tanyai lakosságnál. Az orvoskérdés elválaszthatatlanná teszi a betegségbiztosítást a falusi közegészségügy általános rendezésétől, attól, hogy minden községben, ha nem is orvos, de annak felügyelete alatt megfelelő egészségház épüljön és képzett betegápolónő alkalmaztassék. A mezőgazdasági munkás betegségi biztosítása tehát falupolitikai feladat. A hozzájárulási díjak tekintetében pedig egyetlen megoldás a betegségi biztosítás járulékeinak kategóriák szerint (cseléd, summás, napszámos), méltányos átalányösszegben való megállapítása, amelyhez a munkaadók birtoknagyság szerint, a kataszteri tisztajövedelem alapján járulnának hozzá. T. i. a mezőgazdasági munkás csekély foglalkoztatottsága a hozzájárulási díjak kivetését és behajtását fölülte megnehezítené, mert nála nehezen ellenőrizhető, hogy mikor és kinél van munkában. Figyelembe veendő ezenkívül a betegség esetére szóló biztosítás adminisztrációs költsége is, amelyet a folyton változó bevé-

telekkel nehéz volna arányba hozni. Az átalánybiztosítás mindezekben a nehézségeken segíteni képes.

További kérdés, hogy a munkásbiztosítás egységes legyen-e, vagy külön intézmény keretében szerveztessék az ipari és a mezőgazdasági munkás részére. Elméleti vonalon erre könnyű a felelet és nagyobb nehézség nélkül megoldható a baleset-, az öregségi és rokkantsági biztosításnál. Sokkal bonyolultabb azonban a betegségi biztosítás a fönt felsorolt okok miatt. Külföldön, ahol a sűrű közlekedési hálózat, a közegészségügy rendezettsége, orvos, gyógyszertár, kórház, a gyár-ipar és munkásainak decentralizált elhelyezése miatt ez nem okoz nehézséget, könnyebb a betegségi biztosításnak egy intézmény keretében való összpontosítása. Magyarországon azonban, főleg tanyás vidékeken, a kisszámú munkásság betegségi biztosítását túlterhelné a decentralizációval együttjáró igazgatási költség, bár kétségtelen, hogy a betegség esetére való biztosítás egyike a legsürgősebben megvalósítandó agrárszociális feladatoknak, mert enélkül a faluról való elvándorlás egyik alapoka, az egészségügyi ellátás csekélyebb volta, alig küszöbölhető ki. Ma nálunk csupán a gazdasági cseléd betegségi ellátása van biztosítva a cseléd törvény keretében, de ez is csak 45 napra, a kórházi ápolás kötelezettsége pedig mindössze 30 napra. Átmenetileg az aratómunkás, ha idegen községbeli és munka közben betegedett meg, 8 napi betegségi ellátást kaphat. Kétségtelen, hogy a külföldi szolgáltatásokkal szemben ez a gondoskodás szerénynek mondható, viszont a gazda sokkal nagyobb terheket visel a mezőgazdasági cseléd betegsége folytán, mint amennyit az ipari munkaadó biztosítási hozzájárulásaiban teljesít. A nagyobb uradalmak ezért uradalmi orvost tartottak és főlegesen igájuk is volt a beteget orvoshoz vinni és orvosságért a legközelebbi gyógyszertárba küldeni. Súlyos helyzetben volt és van azonban a cselédet tartó kiscgazda, aki mind a két segédeszközt nélkülözni kénytelen és maga is szenved az orvos- és gyógyszertárhiány miatt.

A kötelező öregségi biztosítás a magyar törvények szerint minden 18—64 éves gazdasági munkásra és a két kataszteri holdnál, illetve 20 korona kat. tisztajövedelemnél nem nagyobb vagyonú törpebirtokosra is kiterjed. A rokkantsági és öregségi segély összege a mezőgazdaságban rendesen kisebb, mint az ipari munkásoknál. Épígy a nyugdíjjárulék is. Meg kell azonban gondolni, hogy a mezőgazdaság munkaszervezete családi és háztartási rendje az idős és rokkant munkást is csökkent, de eltartással honorált családi munkaszolgáltatásra képessé teszi. Faluhelyen a saját ház és a hozzá felzárkózó parcella ezek számára is nyit munkalehetőséget.

Sokkal több gondot okoz és leszámítva néhány országot, megoldatlan a munkanélküliség esetére szóló biztosítás nemcsak a mezőgazdasági, de az ipari munkásoknál is. Sokan a betegségi biztosítás táppénzeit is a munkanélküliség esetére szóló biztosításnak tekintik, ez talán még érthető, ellenben súlyosan elítélendő a munkakerülés hátvédéül való felhasználása. A munkanélküliség esetére való biztosításnál ez a veszedelem még nagyobb mértékben fenyeget, éppen ezért annak kötelezővé tételét a legtöbb állam mellőzi. Nagyobb arányban csak Németország valósította meg a munkanélküliség esetére való biztosítást, a biztosítás díjtételét pótlékolta és kb. 10 RM heti támogatást adott munkanélküliség esetére. A legtöbb országban azonban a munkásszakszervezetek, vagy független biztosítópénztárak igyekeznek önkéntes, előzetes befizetések alapján a munkanélküliség anyagi hátrányainak kiküszöbölésére, így pl. Svájcban. Sok helyütt községek, hivatási szövetkezetek szervezték meg az önkéntes befizetés

útján elérhető munkanélküli segélyezést. Természetesen ez a decentralizált szervezet sok nehézséggel küzd a költségek kiszámításánál, de a juttatásoknál is, mert a családos munkás több támogatást kíván, mint a nőtlen, aki esetleg úti-költséggel ellátva, más helyen is kereshet munkaalkalmat. Utóbbi lehetőség tenné szükségessé a munkanélküliség elleni biztosítás országos szervezését, ami egyébként a mezőgazdaságban elég gyakran előforduló szociális bajnak, a munkanélküliségnek leküzdésénél is értékes segítséget nyújtana. E tekintetben útmutatásul szolgálhat az angol állam munkanélküliségi segélyezése a nehéz- és építőiparokban, amely a munkásközvetítésre támaszkodik.

A munkanélküliség elleni küzdelem a munkásvédelemnek minden más feladatánál fontosabb, de sajnos, sokkal nehezebben megoldható problémája. Bármilyen alacsony legyen is a munkabér és hosszú a munkaidő, ha kereseti alkalom van, ez a mezőgazdasági munkásnak, törpebirtoka, háztartási gazdagsága, sertés- és baromfitartása és egyéb vállalkozása segítségével fizikai létfenntartására elégséges életlehetőséget biztosít. A munkanélküliség azonban a mezőgazdaságban összetett probléma. T. i. nemcsak a konjunktúra által meghatározott általános munkanélküliséggel kell számolni, amelynek hatását az első világháború után bekövetkezett válságok, a búza árának hanyatlása és a rossz értékesítési lehetőségek idézték elő, amikor is a gazda az extenzív termelésre való áttéréssel igyekezett jövedelmi egyensúlyát fenntartani, hanem számolni kell a téli és nyári hónapok munkaszükségletének különbözőségével is. Természetesen ez a munkanélküliség más- és másképpen érinti a különböző munkakategóriákat. Aratás és cséplés idején pl. a legnagyobb gazdasági krízisben is a kasza-képes férfimunkásnak mindig van munkaalkalma, viszont a könnyebb őszi és tavaszi munkánál sok esetben keresik a kisebb munkabért kívánó gyengébb munkaerőt. A búzakonjunktúra, amely a vetési területet megnöveli, másképpen hat a férfi, mint a női és gyermekmunkások munkaalkalmaira. Figyelembe kell venni az egyéb közreható tényezők munkaszaporító, vagy munkaalkalomcsökkentő hatását is. Így pl. a Párizs-környéki békeszerződések által korlátozott katonai szolgálat sok fiatal munkást zúdított a munkapiacra, ugyanígy a keresetet nem találó ipari munkásság visszatelepedve falura, sokszor támaszt versenyt az aratási és cséplési, de egyéb munkáknál is a mezőgazdasági munkásnak. Maga a földbirtokreform is előidézője volt a munkanélküliség növekedésének, mert a kisbirtokos általában csak saját családtagjainak ad munkát, viszont a birtokreform során elegendő földhöz nem jutott törpebirtokos családjának megélhetését csak aratási munkavállalásával tudja biztosítani.

A munkanélküliségnél a téli és nyári időszakok munkaszükségletének különbségétől eltekintve, amely körülbelül úgy aránylik egymáshoz, mint 1 : 10-hez, személyi momentumok is közrejátszhatnak, mint pl. a munkaképtelenség, betegség, baleset, rokkantság, öregség, foglalkozás- és munkahelycsere, munkakerülés stb. (Van der Borgh i. m.), ezeknek egyrészen segíteni nem lehet, másrészenél ez szociális kötelesség, tehát tárgya a munkásvédelemnek. Elsősorban magának a munkaadónak saját érdekében kell gondoskodnia munkaalkalmakról. A termelés megszervezése a vállalkozó szabad mérlegelésének az ügye, az államnak csak a szociális válsággal fenyegető munkanélküliség esetén kell pozitív irányban beavatkoznia, elsősorban a termelési költségekhez igazodó árak és az értékesíthetőség megteremtésével s ha ez elégséges nem volna, a termelés irányításával. Talán sehol nem érvényesül olyan mértékben az az axióma, hogy a helyes szociálpolitika alapján véve megfelelő gazdasági politika.

A munkaintenzívebb növények termesztésének előmozdítása (szőlő, dohány, zöldség stb.) elsősorban az árrelációtól függ, mert a termény árában a munkabér, amint fentebb láttuk, 60—80%-kal szerepel; mindez szaporítja a munkaalkalmat. Az állam által nyújtható munkaalkalmak (szükség- és kényszermunka, út- és vasútépítés) ezt csupán kiegészítik. Az állam feladata e téren főleg a munkapiac zavaaraiban való rendteremtés, annak megszervezése, a munkaalkalmak kataszterének felállítása, a munkásfeleslegnek és a kínálkozó munkaalkalmaknak kapcsolatbáhozatala, végső esetben a falusi munkásoknak városi munkára való elhelyezése vagy a külföldi munkaalkalom megszerzésére irányuló törekvés, bár mind a kettő agrárpolitikai szempontból aggályos. A városbátódulás veszélyén inkább a háziipar (kosárfonás, fadaragás, textilipar stb.) előmozdítása, esetleg a mezőgazdasági iparnak faluhelyre vagy mezővárosokba való telepítése segíthet. Az előbbi inkább a női és gyermekmunkások munkanélküliségét, az utóbbi inkább a nyári és téli elfoglaltság közti különbséget orvosolja. Ide tartozik a munkavállaló szövetkezetek szervezése is a közmunkák ellátására, amelyről lentebb részletesen szólunk. A szükségmunka azonban kell, hogy közhasznú legyen, de egyébként még mindig előnyösebb a közösségre és a munkamorálra nézve, mint az alamizsnaosztás. Az állam átmenetileg más eszközökkel is segíthet a munkanélküliségen. Így pl. elrendelheti a mezőgazdasági gépek, különösen az arató- és kaszálógép alkalmazásának tilalmát és a munkaadó oly irányú korlátozását, hogy lehetőség szerint csak falujának hivatásos munkásait szerződtesse. A munkaidő oly irányú megrövidítésének, hogy egyes munkáscsoportok hetenkint csak 3—4 napot dolgozzanak s ennek következtében az üzemnek több munkást kelljen alkalmaznia, a mezőgazdaságban kevés tere van, mert a munkaadónak bizonyos munkamennyiséget a természet által diktált tempóban, meghatározott munkaidő alatt el kell végeztetnie.

A munkapiac rendezésének legátütőbb hatású intézménye a munkaközvetítés, amely lehet üzletszerű, karitatív, vagy közhatósági; országosan, nagyobb közigazgatási egységeknél, esetleg községenként szervezett, de lehet érdekképviseleti is. Általában véve az ipari munkások az utóbbi megoldás mellett vannak, viszont aggályos, ha ez a megoldás politikai célokat szolgál, mert sokszor szem elől véti nemcsak a termelés, de a munka után törekvők humanitárius és egyben szociális érdekeit is. A hatósági munkásközvetítés legnagyobb hiánya a szétszórtn lakó mezőgazdasági munkások nehéz adminisztrációja. Hazánkban pl. csak nagyon kevés községben van hivatásos munkásközvetítő és így a mellékfoglalkozásként ezzel megbízott hivatalnok a feladattal megbirkózni nem képes. Ez az oka, hogy a legalsóbb fokon a díjtalan mezőgazdasági munkásközvetítés helyett, azt az ú. n. toborzógazdák látják el, akik nemcsak a munkaadóktól, de sokszor a munkásoktól is ellenszolgáltatást kötnek ki. Gyakori visszaéléseiket a hatóság úgy igyekszik megfékezni, hogy engedélyük bármely pillanatban visszavonható és működésüket a községi előljárásnál kötelesek előre bejelenteni. Ugyancsak hatósági engedélyhez van kötve a gazdasági munkavállalkozás is, az t. i., hogy egy magasabb szakképzettségű munkás valamely gazdasági üzemben elvégzendő összes munkák ellátását a saját felelősségére vállalja és e célból, mint munkaadó, maga szerződtet munkásokat.

Egyébként a mezőgazdasági munkásközvetítés hatósági szervezésére vonatkozólag mintául szolgálhat a Magyar Országos Gazdasági Munkaközvetítő Hivatal. Központja a földművelésügyi minisztériumban van, alája rendelték a vármegyei és községi gazdasági munkaközvetítők. Előbbieknek munkáját a

gazdasági felügyelőségek, utóbbiakét e feladattal megbízott tisztviselők látják el. Bár fentebb már utaltunk arra, hogy részint egyéb elfoglaltság, de részint a szociális előképzettség hiánya miatt ez a közvetítés sok kívánnivalót hagy maga után, egy tekintetben föltétlen haladás, mert pontos statisztikai jelentéseket készít az év különböző hónapjaiban a munkakínálat és kereslet mikénti alakulásáról, vármegyénként és vidékenként. A községi gazdasági munkaközvetítő-hivatalok havonként rendszeresen jelentik a vármegyei hivataloknak a hatósági közvetítéssel elhelyezett férfi-, nő- és gyermekmunkások, valamint gazdasági cselédek számát s azokat járásonként összesítve, felterjesztik az Országos Munkaközvetítő Hivatalhoz, amely ebből munkapiacstatisztikai kimutatást készít. A kimutatásba csak azok a hatósági közvetítések vehetők fel, amelyek a község területén lakó vagy munkahellyel bíró munkásoknak elhelyezését eredményezték. Így lehet azután a kétszeres számlálást megelőzni, de a pontos bejelentéssel a munkaalkalom után törekvő munkások bizalmát is megnyerni. Az eredmény igazán meglepő, mert amíg az 1941. évi reform előtt a hatósági úton elhelyezett munkások száma mindössze körülbelül 16.000 volt az ország területén, ez a következő évben több mint 62 ezerre emelkedett. A munkapiac áttekintése szempontjából is sokat jelentett az átszervezés. Mindenekelőtt megállapítást nyert, hogy a legtöbb hatósági elhelyezést kívánó munkás Szabolcs, Pest-Pilis, Békés, Zala, Borsod, Győr és Csongrád megye területén van. Az országos gazdasági közvetítőhivatal 1942. évi jelentése ezenkívül még az egyes vármegyék munkáviszonyaira vonatkozó egyéb értékes adatokat is magában foglal. Sajnos, ez a normális viszonyoktól sokban eltérő képet mutat, tekintettel arra, hogy a mozgósítás következtében sok olyan értékes munkaerő kikapcsolódott a mezőgazdasági termelésből, mely egyébként a gyengébb kvalitású munkások elől a munkaalkalmakat elfoglalta volna. Ezekről gondoskodni a magyar államnak fokozott kötelessége. A második világháború után minden államban jelentkező munkanélküliség egyik legsúlyosabb szociális problémája lesz úgy az ipari, mint különösen az erősebben mezőgazdasági termelésből élő agrárországoknak.

IV. FEJEZET.

A mezőgazdasági szociálpolitika közvetett eszközei.

1. §. Érdekképviselési kérdés.

Szabad agrártársadalmi szervezetek. — Az országos gazdaegyesületek működése. — A kényszártársulás elve. — A mezőgazdasági kamarák szervezete. — Hivatásrendi szervezetek. — A nemzetközi agrárszervezetek érdekképviselési és tudományos működése. — A mezőgazdasági munkavállalók és munkaadók szervezetei. — A szakszervezetek. — Az olasz szindikátusok. — A német Mezőgazdasági Rend. — Az orosz mezőgazdasági rendszer.

A mezőgazdasági termelés ősidőktől kezdve szolidáris együttműködést kívánt. A középkorban ezt az együttműködést a faluközösség testesítette meg. A liberális gazdasági rend úgy ezt, mint az ipari céheket megbontotta és, kivéve a törvény alapján létrejött és működő árvízvédelmi társulatokat és különböző közjogi testületeket, inkább a termelés fejlesztésére alakult, szabad társadalmi szervezkedésnek kedvezett. Így nálunk Széchenyi István alapította az Országos Magyar Gazdasági Egyesületet; Károlyi Sándor és Bernát István a Magyar Gazdaszövetséget. Ennek jogutóda lett a Faluszövetség, most Parasztszövetség. Előbbi a vármegyei Gazdasági Egyesületekre támaszkodva, eleinte inkább szakkérdésekkel foglalkozott; utóbbi gazdaköröket szervezve, a falupolitikának kulturális és szociális részét művelte, beleértve a szövetkezeti önszolgálatot is. A külföld majd minden államában először szakkérdésekkel foglalkozó gazdaegyesületek keletkeztek. Majd az agrárkrízis következtében a termelési kérdéseken kívül az áralakulás, a hitelkérdés, szóval a mezőgazdasági üzem közgazdasági problémái eredményezték integrálódást a gazdatársadalomban. Az átfogóbb célú mezőgazdasági szervezetek mellett, sokszor azokkal karöltve, speciális (szőlészeti, állattenyésztési, méhészeti stb.) egyesületek is keletkeztek. Az érdekvédelem terén, különösen a vámtárgyalásoknál, de más közgazdaságpolitikai kérdéseknél (adó, birtokpolitika stb.) is az országos jellegű egyesületek léptek előtérbe, amelyek az egész gazdatársadalom érdekeit érvényesíteni törekedtek úgy a politikai életben, mint a kormányokra való hatásukban. Kétségtelen, hogy ezen a téren a szabadtársulás minden országban jelentékeny eredményre hivatkozhatik, mert az országos egyesületek különböző szakosztályai a kormányjavaslatokat letárgyalva, szakszerűségükkel és politikai befolyásukkal az államhatalomra is nyomást gyakoroltak.

A gazdatársadalmi szervezetek szakosztályai által kidolgozott tervezeteknek súlyt adott előadóiknak széleskörű tudása és alapossága. A német gazdasági tanácsban Sering, Delbrück, Rümker professzorok referátumai a telepítésről,

a termelés szakkérdéseiről stb. a birodalom határain túl is feltűnést keltettek, annál is inkább, mert — amint erre Strakosch utal — a tanács a szociális feladatokról sem feledkezett meg. Már 1913-ban arra az álláspontra helyezkedett, hogy a «Német Mezőgazdasági Tanács a mezőgazdasági munkásság gazdasági és társadalmi felemelését a gazdasági érdekképviselő egyik legfontosabb feladatának tekinti». Így a munkanélküliség orvoslására a meliorációkat és a telepítést ajánlta. Foglalkozott ezenkívül konjunktúrakutatással, árjegyző irodát létesített stb., stb. A Német Mezőgazdasági Társaság éppúgy, mint az O. M. G. E., állatkiállításokat, tenyészállatvásárokat, gépbemutatókat rendezett, műtrágyázási kísérleteket végzett. Az amerikai mezőgazdák egyesületeinek hasonló munkakörén és vetőmagnemesítési kísérletein kívül világhírré emelkedett a Montana államban a «Campbell Farm Corporation» munkakísérleti állomása, amelynek példájára alakult Németországban a fönt ismertetett pommritzi intézet. Az üzeme fejlesztés és racionalizálás terén is nagy eredményre hivatkozhatnak a szabad egyesületek, elég csak a svájci paraszttitkárság könyvvezetésére utalni. Hasonló tevékenységet fejt ki a prágai mezőgazdasági kultúrközpont, de ugyanily irányban dolgozik a Royal Agricultural Society of England és a Highland and Agricultural Society of Scotland és az osztrák gazdasági egyesület. A német Bauernbund, a latin államok különböző nevű, de hasonló céllal alakult egyesületei, sőt legutóbb az Unióban keletkezett mezőgazdasági egyesületek is politikai tekintélynek örvendenek. Ez a befolyás azonban csak költséges befektetéssel (sajtó, propaganda stb.) volt fenntartható s ezt a változó taglétszámú egyesületek nem mindig bírták szolgáltatni, viszont a kormányok számára is kényelmesebb volt a gazdák szervezkedésének stabilabb formája és politikája. Így a legtöbb országban áttértek a kényszertársulás elvére, a mezőgazdasági kamarákra. A földadó után kivetett és behajtott tagsági díjak a szervezetek anyagi bázisát alátámasztották, viszont a szabadszervezetek kisebb vagyonú s így nyugtalanabb tagjait megritkították. A mezőgazdasági kamarák országos csúcsszervezetei politikai súlyukat a különböző államok kormányzatánál többé-kevésbé megtartották ugyan, de függetlenségük meggyengült és munkakörük, különösen az alsóbb tagozatokban, a többtermelés, a szakoktatás és a szociális akciók terén csak az állami közigazgatás kiegészítésére zsugorodott. Nálunk, de a külföld legtöbb államában is ez a szervezet egyrészt a különböző birtokkategóriák és a munkások kúriáira, másrészt községi, járási, vármegyei, kerületi és országos kamarákra tagolódik. Az első mezőgazdasági kamarát 1851-ben az állami beavatkozás klasszikus hazájában, Franciaországban létesítették, ezt követte, de jóval kevesebb állami támogatással Skócia (1864) és Anglia (1866), működésük azonban az első világháborúig meglehetősen mérsékelt; 1919-től kezdve erősebb határfokon dolgoznak. Példájukra mezőgazdasági kamarák létesültek nálunk, Ausztriában, Lengyelországban, Csehszlovákiában stb. E kamarák hatásköre mindinkább kiszélesedik és demokratizálódik. Tanácsadó-irodákat létesítenek adó- és illetékügyekben, üzemtechnikai kérdésekben, ellátják a kisüzemek könyvelését, talajvizsgálatot, műtrágyázási, vetőmagnemesítési és ellenőrzési kísérleteket végeznek; az okszerű takarmányozás, trágyakezelés, silók építése, modernebb gépek és eszközök meghonosítása terén segítséget nyújtanak a gazdáknak. Közvetítenek nemesített vetőmagot, fajállatot; a szántóföldi takarmánytermelés, legelőjavítás, gyümölcskertészet, szőlészet, állattenyésztés stb. terén igyekeznek aktív támogatással fejleszteni a kisüzemeket. A szakoktatás, rádió és egyéb előadások, sajtó stb. útján is terjesztik a helye-

sebb gazdálkodás ismereteit, a jobb áralakulást pedig nemcsak tájékoztatással, de szövetkezetek alapításával és ellenőrzésével támasztják alá. Munkájuk alapján megállapítható, hogy a kamarák hazánkban a kényszertársulás kifejezetten etatisztikus fejlődését, amely a gazdasági élet társadalmi szervezeteinek kisebb vagy nagyobb mérvű államosítását jelenti, megakasztották ugyan, de a társadalmi önségélynek és a politikai befolyásnak azt a mértékét, amelyet a szabad gazdasági egyesületek gyakoroltak, elérni képtelenek voltak.

Azokban az országokban, ahol az államhatalom a közösségi gazdálkodás társadalmi szervezését szilárdabb formába kívánta önteni, a termelés és az értékesítés szakkérdéseinek megoldására, de egyéb érdekképviselési feladatokra is, több-kevesebb hatalmi beavatkozással különböző rendszereket léptetett életbe. Közöttük figyelmet érdemel az olasz mezőgazdaság hivatásrendi szervezése. Sem a megalakulás, sem a belépés nem volt kötelező, mellette a szabad-társulás egyesületei is működhettek, de hatósági funkciót minden foglalkozási szervezet csak törvényes elismerés és állami ellenőrzés mellett gyakorolhatott, hivatalosan pedig minden termelési ágazatban csak egy szervezetet ismertek el. A mezőgazdaság csúciszervezetei egyéb hivatásrendi szervezetekkel közös tanácsban szabályozták a mezőgazdálkodás és más hivatási ágazatok kapcsolatait, pl. a búzatermelő kisgazdák, a gabonakereskedők, szövetkezetek, feldolgozó malmok és lisztárusító cégek egymásközi viszonyát.

A német rendszer alap gondolata más volt: a termelő társadalom köz-hatalmi megszervezése. Az állam hivatástudatos egyénekből alakította meg az egyes rendeket. Ezek egyenrangúak, társadalmi különbséget a foglalkozás nem teremtett. Legtekintélyesebb az Elelmezési Rend volt, mert nemcsak a mezőgazdaságot, de a feldolgozó ipart és a mezőgazdasági kereskedelmet is magába zárta. Élén a birodalmi parasztvezető állt, aki nemcsak a termelést, de a mezőgazdaságnak a piaccal való kapcsolatát és a piaci rendtartást is szabályozta. Az orosz rendszer a gazdasági élet totális megszervezésével a gazdák szabad érdekképviselési szerveinek működését megszüntette.

Az egyes nemzetek gazdasági érdekképviselőin kívül figyelmet érdemelnek a nemzetközi szervezetek is, mert kölcsönhatásuk az agrárkérdések tárgyalásánál kétségtelen. Közöttük első helyen említendő a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet, amely Lubin Dávid amerikai gazda, az Unió és az olasz király anyagi támogatásával létesült. Három szakosztálya (Statisztikai, Közgazdasági és Agrártechnikai) adatgyűjtéssel foglalkozott, statisztikai és egyéb kiadványai tudományos szempontból is elsőrangúak. Az intézettel kapcsolatos egy nemzetközi tudományos tanács, amelynek 22 bizottsága és 5 szakosztálya van (szövetkezeti, hitelügyi, biztosítási, tejgazdasági és munkaügyi). Feladata az intézet és az agrártudományok között nemzetközi kapcsolatot fenntartani, Ugyancsak összeköttetésben áll az intézettel a mezőgazdasági egyesületek állandó választmánya is, amely 185 egyesületet képviselt a második világháborút megelőzőleg. Újabb az intézet székhelyét Rómából Amerikába tette át.

Vele párhuzamosan működött az 1889-iki világkiállítás alkalmával Párizsban alakult Nemzetközi Agrárbizottság, amely főleg mezőgazdasági kongresszusokat rendezett (újabbban hazánkban is), hogy a mezőgazdaság és az agrárpolitika domináló kérdéseit letárgyalja. Tagjai azok a mezőgazdasági és agrárpolitikai tevékenységben kiváló szakemberek, akiket a bizottság tagjai közé meghív. Hasonló nemzetközi agrártudományos bizottság működik egyébként Angliában is. Laur javaslatára 1924-ben a párizsi Agrárbizottság és a római intézettel kap-

csoportos nemzetközi agrárregyesületi választmány között a kongresszusok rendezése tárgyában megállapodás jött létre, hogy a mezőgazdaság nemzetközi érdekeit technikai, tudományos, közgazdasági és szociális tekintetben közösen képviselik. A bizottságnak tagja lehet minden nemzeti és nemzetközi egyesület, amely ezekkel a kérdésekkel szakszerűleg foglalkozik. Érintkezést keresett és talált a Népszövetség mellett Genfben létesített Nemzetközi Munkaügyi Hivatallal és az ezáltal életrehívott nemzetközi tudományos intézettel is, amely a mezőgazdasági munkáskérdés racionális megoldásával foglalkozott.

Erősen politikai irányú a Prágában 1923-ban alapított Nemzetközi Agrár-bureau, a parasztpártok nemzetközi érdekképviselője, amely tudományos kutatásokat végzett és agrárpolitikai javaslatokat készít. Szolgáltatásait tudományos értékben meghaladta a szintén politikai célzattal Moszkvában alapított (1926) Nemzetközi Agrárintézet, amelynek munkatársai Tschajanoff szerint, a gazdasági munkások helyzetének statisztikai felvételein kívül, a földművelés kollektív megszervezésére vonatkozó adatokat gyűjtenek és reformjavaslatokat publikálnak.

A mezőgazdák érdekképviselői szervei agrárpolitikai vonalon, tehát kis vállalkozásában, a mezőgazdasági munkást is támogatták, viszont a legszorosabb értelemben vett munkáskérdésben: a bérszerződésnél az érdekellentéteket áthidalni nem voltak képesek. Az ellentét azokban az országokban, ahol a középkori agrárrendszer hatása maradandóbb volt, nem élesedett ki annyira, mint ahol a pénzbért dolgozó munkásság a nagyüzemmel vagy a piac számára termelő kisüzemmel került szembe. Itt a munkaadó patriarchális üzemvezetése, az egyesületek társadalmi munkája és a szövetkezeti önszolgálat csak ideig-óráig tudta a mezőgazdasági munkás és a munkaadó surlódásait kiegyenlíteni. Bár a mezőgazdasági üzemek szétszórtsága és a mezőgazdasági munkásoknak ebből származó elszigeteltsége ezt erősen megnehezítette, Angliában, Amerikában és Németországban fakultatív alapon szabad mezőgazdasági munkásszervezetek alakultak a bérekérdés megoldására. A munkaadók a megújuló sztrájkokkal szemben szintén érdekvédelmi egyesületeket alakítottak. Az állam viszont a mezőgazdasági termelést és a közellátást veszedelmeztető sztrájkokkal és kizárásokkal szemben a mezőgazdasági munkás koalíciós jogának elvonásával és a kizárások büntetésével igyekezett védekezni. Később azonban, amikor ezek az eszközök hatástalannak bizonyultak, többféle rendszer szerint próbálta az ellentétek hatalmi kiegyenlítését. Ilyen intézmény más és más formában jelentkezett a gazdasági szabadság alapján álló és a totális közületekben. Előbenire példa a párizsi békekonferencia által 1919-ben megalkotott és a Népszövetség mellett létesített Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, amely a munkaadókat és munkásokat évenként nemzetközi értekezletre hívta össze. Ez a konferencia a munkabérszerződés feltételeire vonatkozó javaslatokon kívül 1931-ben a mezőgazdasági munkások egyesülési és szervezkedési szabadságára vonatkozó egyezményt fogadott el, amely nemcsak a munkásegységek, szakszervezetek, de a hivatásszervezetek alakulásának is kedvez. Ez alapon indult meg a mezőgazdasági munkásság szervezkedése is. Azonban sok nehézséggel kellett megküzdenie a munkások iskolázatlansága, de bizonyos mértékig az ipari munkásság kedvetlensége miatt is, mert a radikális béremelés a mezőgazdaságban az élelmiszerek árát drágította, a mezőgazdasági sztrájk pedig az élelmiszerellátást nehezítette volna meg. Angliában ezért a gabona árminimumával együtt állapították meg a mezőgazdasági munkás bérminimumát és amint ezt fentebb

láttuk, tarifális kollektív szerződések létrehozására, a bérviták bizottsági eldöntésére s ecélből üzemi és más munkásérdekvédelmi szervek létesítésére törekedtek. Egyes országokban az ellentéteket a mezőgazdasági kamarák keretében próbálták kiegyenlíteni. Nálunk pl. a mezőgazdasági kamarák munkaügyi szakosztálya egyesíti a gazdasági cselédek és munkások képviselőit és gondoskodik érdekvédelmükről, önálló előterjesztésekkel és a sérelmes határozatok elleni fellebbezéssel. Ennek a megoldásnak lényegét magáévá teszi az ú. n. munkakamara rendszere is, amelyben munkaadó és munkás paritásosan van képviselve és főleg a munkabérmegállapító bizottságok hatáskörét látja el. A harmadik típus a külön munkáskamara, amely az időközi munkát vállaló kis- és törpebirtokost is magában foglalhatja és közjogi hatáskörrel is fel van ruházva, mint pl. Esztországban (1936), de lehet csak a munkásság kizárólagos érdekvédelmi szerve is, tehát szoros értelemben vett munkáskamara, amelynek példáját adja Francia-, Finn-, Lengyel-, Lettország, Litvánia és Románia.

Ezek mellett természetesen a szabad szakszervezetek is érdemi munkát végeznek. Főntebb már említést tettünk a mezőgazdasági munkások ily irányú szervezkedéséről, ez azonban a sokkal hatalmasabb ipari szakszervezeti mozgalom vetülete, vázlatosan tehát azzal is foglalkoznunk kell. A szakszervezet a munkások egyesületszerű köteléke, amely először az ipari munkásoknál keletkezett, történelmi előzménye a céh és a legényeknek ahhoz felzárkózó társulása volt. Hivatása az érdekvédelem, a kulturális és szakmabéli művelődés, nem utolsó sorban pedig harc a jobb munkabérfeltételekért; ezeknek biztosítására tagdíjakat szed és vagyont gyűjt. A liberális kor eleinte a jogegyenlőség és a szerződési szabadság nevében tilalmazta ezeket a társulásokat. A mult század vége felé azonban, az Angliában már a 40-es években meghonosodott szakszervezetek a kontinensen is terjednek. Természetesen az Angliában, Ausztráliában és főleg Neuseelandban elért pozíciót a kontinensen nem bírták megszerezni. Külön szakszervezeti fajta volt a francia szindikátus, amely főleg parlamenti radikalizmusával igyekezett eredményeket elérni, míg az angol-szász szervezetek inkább szakirányban működtek. A német szakszervezetek szoros kapcsolatot tartottak ugyan a szocialista párttal, de ettől függetlenül igyekeztek a munkás önképzésével, fegyelmezésével magasabb társadalmi nívót biztosítani a munkásszótálynak, ezenkívül nevelni a munkásság politikai vezetőit; vagyonukkal alátámasztani az esetleges sztrájkokat, kizárások és munkanélküliség esetén tagjaikról gondoskodni és bojkott alá helyezni a sztrájktörőket. Amint már főntebb említettük, a munkaadók is igyekeztek hasonló szervezeteket alapítani, hogy a munkásság sztrájkmozgalmával szemben védekezni tudjanak. Az utóbbi munkakörük vezetett azután a közös tárgyalásokhoz, a kompromisszumhoz, a tarifális szerződésekhez, ezt később az állam egyeztető- és döntőbírással egészítette ki. Ausztráliában, sztrájk esetén, a döntőbírási eljárást már a század elején kötelezőnek mondták ki. Más államokban azonban inkább fakultatíve, szabad megállapodás esetén. Az eljárás sikere bizonyos mértékben attól függ, hogy a munkások és munkaadók kötelezve vannak-e szervezetbe tömörülni, amely a megállapodást garantálja. Kétségtelen, hogy ezek a szervezetek a szociális közfelfogást erősen befolyásolják, a siker azonban mindig a vezetők bölcsességétől függ, hogy azok úgy a munkást, mint a munkaadót a társadalmi békére és együttműködésre nevelik-e akkor is, ha egyébként a munkabérekérésben egymás ellen harcolnak.

A szakszervezetek tanácsokat, üzemi bizottságokat, csúciszervezeteket

központokat alapítottak és anyagi helyzetük előmozdítása céljából szövetkezeteket, munkásbankokat, munkásbiztosító intézeteket létesítettek. A szakszervezeti sajtó és ismeretterjesztő könyvek kiadása szintén figyelemreméltó tevékenységük.

Az ipari szakszervezetek eredményei buzdították a munkásságot a mezőgazdasági szervezkedés megindítására és pedig úgy szociálista, mint keresztényszocialista alapon. Ennek eredménye azonban a fent felsorolt okokból mindig mögötte maradt az ipari szervezkedésnek. Közrejátszott ebben a sztrájktilalom is, amelyet a mezőgazdasági termelés biztosítása érdekében a legtöbb állam törvénybe iktatott. Természetesen a totális államok magatartása a munkásszervezkedéssel szemben más volt, mint a magántulajdon és a szabad gazdasági rend alapján termelő országoké. Ha utóbbiakban a munkásság számára hivatalos érdekképviseletet teremtettek is, ezek mellett és lehetőleg ezekkel egyetértően működtek a szabad szakszervezetek is. Ezt az álláspontot tette magáévá 1931-ben a nemzetközi munkaértekezlet. Viszont a totális államokban más volt a megoldás. Az olasz rendszerben a munkások épúgy, mint a munkaadók, szindikátusokat alkottak s ezek szakmabeli föderációkba, majd a szintén szakmabeli munkaadók föderációival együtt a két fél érdekellentétét kiegyenlíteni törekvő konföderációkba tömörültek. Az állam a korporációs törvény és a Carta del Lavoro alapján korporációkba és ezeknek csúciszervezetébe: a korporációk nemzeti tanácsába foglalta utóbbiakat össze. Ezekben az államhatalom, a tőke, a munka, a párt és a szakértelem képviselői együtt adtak véleményt a kollektív munkaszerződések létesítésénél és a nemzeti gazdálkodás fontos kérdéseinek mikénti elintézésénél. Az olasz mezőgazdasági munkásság szervezését célzó rendszer nagyban és egészben megegyezik a portugál, sőt az osztrák hasonló, bár a politikai események miatt kifejlődésében megakadt hivatásrendi munkásszervezettel.

A szervezésnek totális rendjét a harmadik Németbirodalom teremtette meg, amikor az egyéneket hivatástudatuk alapján törvényes kényszerrel tömörítette rendekbe. Így a már többször említett Reichsnährstand magában foglalta a termelőket, a termelvényt feldolgozó ipart s az ezzel foglalkozó kereskedelmet, de azoknak munkásait is. Az alap tulajdonképpen a törzsbirtok, viszont gondoskodtak a mezőgazdasági munkások betagolásáról is. A németbirodalmi munkásrend alapsejtje az egyes üzem volt, amelynek vezetője nem csupán a technikai, de a szervezkedési ügyek élén is állott. Kitűzött cél a vállalkozó és a munkás közötti együttműködés biztosítása volt s ennél nem annyira a hatósági jellegű tevékenységen, mint inkább a bajtársias szellemen volt a súly. Az egyes üzemágakon belül keletkezett csoportok összefogó szervezete az üzemközösség volt. E rendszer felépítésénél természetesen elsősorban az ipari munkásság szervezkedése az irányadó, de igyekeztek a sokkal kisebb jelentőségű gazdasági munkásság munkarendjét is hasonló szabályok alá vonni.

Egészen különleges az orosz állam munkásságának szervezete. A Szovjet ezt a kérdést elsősorban mezőgazdasági vonalon igyekezett megoldani, ami az ország agrárjellegeből magyarázható. Szoros összefüggésbe hozta a földművelőszervezetek létesítését a föld használatával. Főntebb már ismertettük a szovchozok és kolchoszok felépítését. A szovchozok gépmunkája nagyobb tömegű állandó munkás alkalmazását nem teszi lehetővé. Ezeknél tehát a tervgazdálkodás nem az ott dolgozó munkás, hanem az ország összmunkásságának egyetememes érdekét tartja szem előtt. Másképpen van ez a mezőgazdasági termelő szövetkezeti és társulati birtokokon, ahol az érdekeltek maguk létesítenek központot a ter-

melés és értékesítés irányítására. Itt a szövetkezet nemcsak gazdasági üzemmódot, de munkakeretet is jelent. A munkarendet és a termelőszövetkezet tagjainak munkakötelezettségét maga az érdekelt kolchoz szabja meg. Eszerint a nagyobb kolchoz kolóniákra oszlik és ezeken belül történik a munkamegosztás. A munka különböző fázisai szerint szintén alakulhatnak munkáscsoportok. A legnagyobb nehézség e téren a mezőgazdasági munka szezonjellege, amelyen gépalkalmazással, továbbá intenzív kertműveléssel és ahol ennek előfeltételei adva vannak, mezőgazdasági iparüzemek létesítésével igyekeznek segíteni. A kolchoz vezetőit maga választja, ezek lehetnek a termelést irányító szakemberek, vagy ezt ellenőrző és a munkásságot szervező és irányító bizalmiak. Az előre meghatározott üzemterv keretein belül osztják ki a napi munkát, végzik azt közösen és a termények értékesítése után, az előlegezett munkabéren felül szétosztják a tiszta eredményt. A kolchoz vezetősége dönt a munkaviták és az eredmény szétosztásából esetleg felmerülhető nézeteltérések felől. Amennyiben ez a hozzáférhető orosz irodalomból megállapítható, a bizottságok vezetésével a földművesmunkásság nagyban és egészben meg van elégedve, surlódások csupán a szövetkezeti termelés legmagasabb fokán, a kommunokban, a közöskonyha és az élelmezés vitakérdései miatt fordulnak elő.

2. §. Mezőgazdasági szövetkezetek,

A szövetkezeti elv lényege. — A szövetkezetek célkitűzése és működési területük. — A szövetkezetek jogi meghatározása és üzletvitelük. A szövetkezetek magasabbrendű alakulatai. — A szövetkezeti központok és feladataik. — A szövetkezetek különböző irányai, illetve fajtái. — Schultze—Delitzsch és Raiffeisen rendszere. — Az állam ellenőrző és támogató szerepe. — A szövetkezetek elterjedtsége. — A különböző mezőgazdasági szövetkezetek működése. — A dán szövetkezetek eredményei. — Az értékesítés és beszerzés szövetkezeti megszervezése. — Közvetlen szövetkezeti kapcsolatok. — Speciális szövetkezetek. — A háziipari és munkavállaló szövetkezetek. — A helyes szövetkezeti szervezkedés kérdése.

Az érdekképviselő társadalmi oldala mellett annak gazdasági vonala a szövetkezeti mozgalomban épült ki, amely a szabad gazdasági rendszerben a termelés és fogyasztás, az értékesítés, a hitel és a munkásügyek terén kompromisszumot keres a nyereszkes termelés és az önellátás elve, az egyéni önzés és a közösségi elgondolás között. Bár ezek a szervezetek elsősorban a kisemberek demokratikus gazdasági önszervezését munkálják, a mindennapi élet apró kérdései mellett nagy elvi problémákat is magukban hordoznak. Megindulásuktól kezdve mindmáig, egyes államok egész gazdasági rendszerük integráns részévé tenni igyekeztek azokat, egyes közigazgatási iskolák pedig az elméleti közgazdaságtant a szövetkezeti szolidarizmusra építették. A szövetkezeti politika ma már önálló tudományággá fejlődött s ebben a tekintetben elég csak a francia Gide Károly, a német V. A. Huber, Sombart, Oppenheimer, Liffmann stb., az angol Fay, az orosz Totomianz, a magyar Bernát és Ihrig professzorok munkáira utalni. Sem az agrárpolitika, sem a mezőgazdasági szociálpolitika nem tarthat igényt arra, hogy a szövetkezeti ügyet mint egyik mellékágát munkakörébe bekebelezze, bár kétségtelen, hogy ezzel a stúdiummal legközelebbi rokonságot tart és az egyes szövetkezeti intézményeket sokkal nagyobb mértékben sorolja eszközei közé, mint az ipari vagy kereskedelmi politika. Azt is meg kell említenünk, hogy a szövetkezet nem jótékonyági intézmény, hanem a vállalkozás egyik formája

lévén, annak elmélete a közgazdaságtanban is helyt foglal. Ez az oka annak, hogy a szövetkezeti kérdéstről csak rövid áttekintést adunk és a behatóbban érdeklődőket a fent felsorolt írók munkáira utaljuk.

Az első, amire a szövetkezeti mozgalom története tanít, hogy Owen és King termelő, illetve fogyasztási szövetkezeti mozgalma a liberális gazdasági rendszer szabadversenyével szemben a középkori szolidaritás (céhek, faluközösség) szellemét kívánta új életre kelteni. A liberális gazdasági rendszer szerkezetéhez nem nyúltak, de gazdasági célkitűzésük a nyereség elve helyett, a szükségleti elv érvényrejutása volt. Ugyanezen a vonalon haladt V. A. Huber; a rochdalei takácsok fogyasztási szövetkezeti, majd Schultze-Delitzsch és Raiffeisen hitelszövetkezeti mozgalma is, bár utóbbiaknál a szociálpolitikai felfogás, a kisember önsegítése erőteljesebben érvényesült, mint az angolok kihangsúlyozott vállalati elgondolásánál. Ez a szociálpolitikai irány a gazdasági célok mellett a társadalmi és kulturális élet minden terén a szövetkezet tagjainak együttműködését, egymás szolidáris megsegítését hirdeti. A szegényebb néposztályok tömörítése, nevelése és apró megtakarításaiknak összesítése révén, a vásárlási erő és az egyetemes felelősség által nyújtott tőkeerővel olyan vállalatokat létesít, amelyek állami beavatkozás nélkül is lehetővé teszik a kisemberek helyzetjavítását. A szövetkezet elsősorban a jövedelem megosztására gyakorol üdvös hatást, de emeli a tagok általános műveltségét, gazdasági és politikai képességeit, önbizalmat ad nekik és a tartalékalap és a vásárlási visszatérítés segítségével képessé teszi azokat, hogy szellemi és erkölcsi célok érdekében áldozatokat hozzanak, sőt ezt egyenesen szociális kötelességükké avatja.

Mi sem természetesebb, minthogy a szövetkezeti mozgalom nagyobbarányú fejlődésével kapcsolatban úgy az államhatalom, mint a társadalmi reformtörekvések igyekeztek a szövetkezeti mozgalmat saját céljaik érdekében felhasználni. A liberális irány a humanitás; a kereszténység a felebaráti szeretet; a szocializmus a jövő termelési rend érdekében érvényesíti a szövetkezeti nevelés és propaganda adottságait, viszont a szövetkezeti vezetők, több-kevesebb sikerrel, a semlegesség álláspontját az állami beavatkozással szemben is megvédeni törekedtek. Ez az irány egyideig, különösen az angol-szászoknál, az államhatalom részéről is megértésre talált. Később azonban, amikor az állami támogatásra irányuló kívánság egyes termelői csoportok részéről mind hangosabb lett, direkt és indirekt segélyezéssel (üzletrészjegyzés, tőkeszaporítás, adókedvezmény stb.), párhuzamosan a szövetkezetek állami felügyelete, sőt messzemenő ellenőrzése is előtérbe nyomult. A világháború gazdasági erőfeszítései azután a szövetkezeti intézményt a termelés irányításának, az élelmiszerek összegyűjtésének, szétosztásának eszközévé tették. Ez a fejlődés különböző «egykezekben», tehát monopolisztikus vállalatokban, majd a rendileg szervezett államgazdaságokban (Olaszország, Németország), végül Oroszország kollektív termelési rendjében csúcsosodott ki. Ezt megelőzőleg a szocializmus is változtatott Marxnak és munkatársainak szövetkezetellenes magatartásán s egyrészt a francia termelők-szövetkezeti és az angol fogyasztásiszövetkezeti mozgalom segítségével és azoknak pártpolitikai kiépítésével igyekezett a kollektív termelésre irányuló terveinek alátámasztást adni. Kétségtelen, hogy ebben a tekintetben még a kapitalista termelésbe beágyazott szövetkezeti vállalkozás is jó szolgálatot tehetett. Hogy a legújabb fejlődés az önkéntességen alapuló szövetkezeti intézményt lényegéből nem forgatta-e ki, afölött sok vita folyt; a tudomány általában nem ismeri el szövetkezetnek a kényszerszertársulást.

Szemben az individuális gazdasági rendszer tipikus vállalkozási formájával, a részvénytársasággal, amely nyereszkesedésre alakult tőkeegyesülés, a szövetkezet — bár a legtöbb állam törvényei szerint kereskedelmi társaság — nem tőke, hanem meg nem határozott tagokból álló személyi egyesülés, amely tagjainak különböző gazdasági érdekeit, közös üzletkezeléssel vagy a kölcsönösség alapján, de személyes közreműködéssel igyekszik előmozdítani. A szövetkezet tehát nem zárt, hanem nyílt társaság, amelynek taglétszáma változó. Ennek dacára tagja csak az lehet, akit az igazgatóság a tagok sorába felvesz, miután ezek egymásért korlátolt vagy korlátlan, esetleg egyetemleges felelősséget vállalnak. A részvénytársaságnál a fix tőke uralkodik, ezért ennek minél jobb kamatoztatása a cél. A szövetkezetnél sem nélkülözhető a tőke, de az üzletész csupán eszköz magasabb célok eléréséhez. A részvényest tőkeérdekeltsége arányában illeti meg a szavazatjog és az osztalék. A legtöbb szövetkezetnél minden tag csak egy szavazatot gyakorolhat, a nyereségrészesedést pedig a vállalat igénybevétele határozza meg (vásárlási visszatérítés). Az altruizmus nem azt jelenti, hogy a szövetkezetnek feleslege ne legyen, de ezt valami formában vissza kell juttatni a tagok közösségének. A részvényest elsősorban a nyereség érdekli, a szövetkezetnél, ahol a vállalkozásban való részvétel aránylag csekély üzletészhez van kötve, az a fontos, hogy hitelügyét, értékesítését vagy más gazdasági érdekeit a szövetkezet miként szolgálja és ha ezt biztosítva nem látja, a szövetkezetből bármikor kiléphet s annak üzletvitelért csak az év végéig felelős. A szövetkezet minden tagja közvetlenül ellenőrzi a szövetkezet működését és a demokratikus szavazati jog módot ad arra, hogy az üzletvitelt állandóan bírálhassa.

Minden egészséges szövetkezeti mozgalom alulról épül föl s a központ ennek csupán betetőzése, amely a tömörült kis szövetkezetek mellé később a tagszövetkezetek hálózatát kiterjesztheti. Sok kisebb, de főleg nagyobb üzletkörü szövetkezet nem csatlakozik semmiféle központhoz, megtartja önállóságát, pl. nálunk a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete. Ezeket nagyszövetkezeteknek nevezik és gyakran diszlokált fiókokat létesítenek anélkül, hogy azok önállóak lennének, a nagyszövetkezet pedig magasabbrendű szövetkezeti alakulattá, központtá válnék.

A központok előnyei kézenfekvők, viszont létrehozataluk nehéz és csak nagyszámú tagszövetkezet tőkeereje, vagy az állam hathatós támogatása mellett sikerül. Legkevesebb tőkeerőt követel a szövetkezeti érdekképviselet köteléki központjának megteremtése, mint aminő nálunk a Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, majd a Szövetkezeti Liga volt, amely propagandával, szövetkezeti neveléssel, szervezéssel foglalkozott. Sokkal nehezebb létrehozni a pénzügyi központot (Preussenkasse, Országos Központi Hitelszövetkezet, Hangya stb.), amely az alimentáláson kívül a tagszövetkezetek egész üzletvitelét irányítja és ellenőrzi. Utóbbi különösen a mezőgazdasági szövetkezeteknél fontos, ahol ritka a mérlegképes könyvelő. Némely országban a különböző szövetkezeti központok egymástól függetlenül dolgoznak, más országokban egyetlen pénzügyi csúcsszervezetet létesítettek, amely a különböző célú szövetkezeti központokat látja el hitellel, egyébként működésükbe nem avatkozik, csupán a célszerűség és a gazdasági szolgáltatóképesség alapján rendelkezésükre bocsátott hitellel befolyásolja üzletvitelüket. Ez a módszer mindenesetre célszerűbb, mint a közvetlen állami beavatkozás, amely a szövetkezetek függetlenségét és az önsegítség elvét hátrányosan befolyásolja és sokszor az üzletvezetés gondosságát is veszélyezteti.

A helyi szövetkezeteket az ellenőrzéssel kapcsolatos költségek is kényszerítik a tömörülésre. Az ellenőrzést azokban az országokban, ahol a szövetkezeti hálózat erősebben fejlett, vagy a központok, vagy az azok mellett alakult köteléki szövetkezetek látják el, esetleg arról maga az állam gondoskodik. A központok főleg alimentálással foglalkoznak és pedig a fogyasztási szövetkezeteknél a nagyban beszerző központok, hitelszövetkezeteknél a tőkegyűjtő, kötvény- és záloglevélkibocsátó csúcsszervezetek. (Országos Központi Hitelszövetkezet, Preussenkasse stb.).

A szövetkezeti mozgalom különböző országokban különféle irányban fejlődött. Ezt a fejlődést egyébként az első világháború előtt alakult Nemzetközi Szövetkezeti Szövetség, majd 1929 óta a Nemzetközi Szövetkezeti Bizottság és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal szövetkezeti osztálya internacionálisan igyekezett egy nevezőre hozni. Azonban a szövetkezeti propaganda és érdekvédelem munkakörénél alig volt képes előbbre jutni, nem tudta a különböző szövetkezetek összemunkálását megteremteni.

A fogyasztási szövetkezeteket hazánkban gróf Károlyi Sándor honosította meg a mult század utolsó évtizedében. Az általa alapított «Hangya» mintájára azután több nagy szövetkezet alakult, főként az értelmiség és a munkásság fogyasztási, továbbá a mezőgazdák beszerző szövetkezetei. Ugyancsak ő volt a megindítója a magyar hitelszövetkezeti mozgalomnak is.

Egyébként Magyarország és Dánia specialitása a falusi fogyasztási szövetkezeti mozgalom, ellentétben Nyugat-Európa városi szövetkezeteivel. A termelő és értékesítő szövetkezeti mozgalom ipari vonalon Franciaországban (Louis Blanc, Buchez, Gide stb.), mezőgazdasági vonalon pedig Dániában keletkezett. Legnagyobb jelentőségre azonban az ezek hátvédét alkotó hitelszövetkezetek emelkedtek. Megalapítójuk, amint erről már szöveztünk, a német Schultze-Delitzsch volt, aki az egyetemleges felelősségre, magas üzletrészekre és fizetett tisztviselői karra építette fel előbb az iparosok, majd később az összes társadalmi osztályok hiteligenyeit ellátó szervezetet. Később kiegészítette ezt szövetkezeti ellenőrző és alimentáló központtal is. Rendszerét a mezőgazdasági népesség életviszonyainak megfelelően alakította át Raiffeisen Vilmos, aki a Rajnamenti apró falvak szomszédsági és rokonsági viszonyaiból kiindulva, üzletrész nélkül, később csekély befizetéssel alapított mezőgazdasági hitelszövetkezeteket a tagok egyetemleges és korlátlan felelőssége mellett. A Raiffeisen-egyletnek készpénztőkéje alig volt s ennek következtében fizetett tisztviselői kara sem. A szervezetet később Haas darmstadti hitelintézeti igazgató reformálta meg, tartományi és járási kötelékekbe tagolta, pénzügyi központba tömörítette. A Raiffeisen-egyletek mintájára alakultak azután a világ minden részén a mezőgazdasági hitelszövetkezetek, így Magyarországon Károlyi Sándor kezdeményezésére a Pestvármegyei Hitelszövetkezet (1886), amelyből később, az 1898. évi XXIII. t.-c. alapján az Országos Központi Hitelszövetkezet fejlődött. Más országokban egyetlen központnak alárendelve, tartományi és kerületi központokat is létesítettek (Németország, Románia), a totális államok pedig szövetkezeti hivatalokat.

Az állami beavatkozás szövetkezeti törvényei a legtöbb országban a központosítást szolgálják; a szabadpiaci szerkezetű országokban a szövetkezetek jogi helyzetének rendezése a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok szabályozásának mintájára történt. Teljesen áttekinthetetlen a sok változás és köztörténeti esemény miatt Olaszország és Oroszország szövetkezeti fejlődése. A fascizmus

11.000 szövetkezetet kényszerrel központba tömörített, a hitelszövetkezeteken kívül több mint 600 beszerző és értékesítő, 1300 földmunkás, 200-on felül biztosító és 75 halászati szövetkezetet. Oroszország a cári időkből fennmaradt szövetkezeteket saját gazdasági rendszere szerint alakította át. A genfi Nemzetközi Munkaügyi Hivatal adatai szerint az orosz mezőgazdasági szövetkezetek központjuk, a Centkosojus kötelékébe a második világháború előtt 78.000 szövetkezet, 8 és félmillió tag tartozott. Ez bonyolítja le egyébként a birodalom külkereskedelmi forgalmának jelentős részét is. (L. Pártos—Szilágyi: «Szövetkezeti ismeretek».) Ujabb adatok szerint a szövetkezetek száma 286,595, taglétszáma 60 millió. Egyik legújabb híradás szerint Oroszországban az állami tulajdonot képező felesleges berendezkedéseket és nyersanyagokat a szövetkezetek rendelkezésére bocsátották, hogy új fiókokat nyithassanak és a termelőszövetkezetek árucikkeit szabott áron a fogyasztók rendelkezésére bocsássák. Egyidejűleg a kormány szövetkezeti hivatalt állított fel azok működésének ellenőrzésére.

A legújabb idők fejleményeként az állami beavatkozás, nagyarányú államsegély és hitelnyújtás nemcsak Franciaországban, az enmő szövetkezeti támogatás klasszikus hazájában, de a gazdasági szabadság előharcosánál, az U. S. A.-nál is előtérbe jutott. Az 1924. évi agrártörvény alapján adott 500 millió dollár a terményértékesítő szövetkezetek számát 12.000-re emelte. A harmincas évek elején hozott mezőgazdasági hiteltörvény alapján alakult meg a mezőgazdasági hitelszövetkezetek washingtoni alimentáló központja, tizenkét körzeti központtal.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal összeállítása szerint 1931-ben a világ összes szövetkezeteinek száma több mint 730.000, a szövetkezeti tagok száma pedig százhatvanötmillió volt, a családtagokat is figyelembevéve, az emberiség 25—30%-a. Ez a szám azóta kétségtelenül emelkedett. A szövetkezeti mozgalom főleg a földműves kisembert érdekli, amit bizonyít, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek száma a földkerekségen meghaladja az 518.000-et és a hitelszövetkezetek klasszikus hazájától, Németországtól eltekintve, az agrárországok: Svájc, Dánia, Finnország, Románia, Bulgária, Magyarország, Jugoszlávia, Görögország, Lengyelország stb. mutatnak erőteljesebb fejlődést. De a brit világbirodalom területén is virágzik ez a falusi mozgalom, India több mint 100.000 szövetkezete közül 93% mezőgazdasági jellegű.

Ami már most a mezőgazdasági szövetkezetek üzleti típusát illeti, számra is, hatásra is legjelentékenyebbek a hitelszövetkezetek; a földkerekségen 200.000-nél több működik, csupán Indiában 83.000, Németországban 25.000, Lengyelországban 6000, Romániában 5000 stb. Az Agrárgazdaságtanban már utaltunk a hitel centrális jelentőségére a gazdasági életben. A szövetkezet nemcsak a földművelő üzemi és fogyasztási hitelét mentesíti az uzsorakölcsönöktől, hanem üzleti praxisával, a kölcsönkérelem méltányos elbírálásával, a felhasználás és a törlesztés ellenőrzésével takarékosagra és üzleti vállalkozásra neveli őt. A szövetkezeti szolidaritás, a személyi arravalóság előtérbehelyezése az ingatlanban rejlő tárgyi biztosíték helyett, a tőke nélkül szűkölködő kisember házás földszerzését, bérletét, anyagbeszerzését és értékesítését is hathatósan támogatja.

A hitelszükségleteken kívül az értékesítés az a centrális probléma, amely úgy a szabad, mint a kötött gazdasági rendszer keretében leginkább érdekli a kis tételek fölött rendelkező földművest, mert az áru biztos elhelyezése mellett a szövetkezet árvédelmet is jelent számára. Az Agrárgazdaságtanban már tárgyaltuk a gabonaraktárszövetkezet jelentőségét, amely modern tárházaival, tech-

nikai berendezkedésével, olcsó kamatú előlegeivel lehetővé teszi, hogy a kisgazda a termelési év második felében, normálisan javuló áron értékesíthesse gabonáját. Természetesen ügyelni kell arra, hogy ezek a szövetkezetek tőzsdei spekulációkba ne bocsátkozzanak, mert ez nemcsak a tagok egzisztenciáját veszélyezteti, de a szövetkezeti eszmét kompromittáló bukáshoz vezethet. A raktárszövetkezetek irányítói üzletileg kiváló, de egyben etikai magaslaton álló emberek legyenek, akik nemcsak a földművelő kisember érdekeit, de annak nevelését is szem előtt tartják. Ezt egy példával világíthatjuk meg. Így a raktárszövetkezet a vetőmagcserét az állami vetőmagakciónál könnyebben oldhatja meg, mert az illető vidék aklimatizált, mennyiségileg és minőségileg értékesebb gabonaféleségei felár nélkül jutnak birtokába. A gabona mellett az állat és az állati termékek, a hús és tojás, de különösen a tejértékesítés mutat erős fejlődést. A földkerekségen majdnem 30.000 tejszövetkezet működik; legtöbb Svájcban, Ausztriában, Hollandiában, Dániában, Svéd- és Finnországban. Hazánkban a második világháború előtt az Országos Tejszövetkezeti Központ révén majdnem 66.000 gazda évi 20 millió liter tejet értékesített és 1934-ben 193 vagon vaját exportált külföldre. Legfejlettebb a tejszövetkezeti mozgalom Dániában, ahol 180.000 tagja (a tehéntartó gazdák 90%-a) volt a második világháború előtt. A dán tejszövetkezet a szociálpolitikának, de egyben a kisgazdák nevelésének is világhíres tényezője, a mezőgazdasági szociálpolitika és a szövetkezetek együttműködésének iskolapéldája, ezért érdemes vele részletesebben foglalkozni. Ebből a céltudatos szövetkezeti munka iránya és a földművelőkre gyakorolt hatása a szabad gazdasági rendszerben is megállapítható.

A tej romlandó áru, szállítása is nehéz és ezért, hacsak közelben nagyobb vásárlási kapacitású piac nincs, vagy ha vajjá, sajtjára feldolgozni nem tudják, a gazdára nézve csak mint háztartási cikk bír értékkel. Ez az oka, hogy régebben a kisgazda csak korlátolt számban tartott tehenet csekély háztartási szükséglete és ott, ahol közlegelő volt, üsző- és tinónevelés kedvéért. Először a dán népfőiskolák által kezdeményezett tejszövetkezeti mozgalom keltette fel a gazdák érdeklődését az állattenyésztés s a vele kapcsolatos üzemi átállítás, főleg a takarmánytermelés irányában. A centrifuga felfedezése és a vele kapcsolatos lefőlözési eljárás a szállítást technikailag könnyebbé tette és ahol a friss tej értékesíthető nem volt, a tejfölt vajjá dolgozták fel. A tej összegyűjtését, zsírtartalmának ellenőrzését a helyi szövetkezetekre, — a vajjádolgozást pedig ezen szövetkezetek által létesített központokra bízták. A tartósítás, a jobb minőség és a racionálisabb termelés érdekében gépeket kellett beszerezni, az értékesítés szempontjából pedig nagy központokat létesíteni. Ezek után továbbépítették kiviteli szervezetüket, majd Koppenhágában vajtőzsdét létesítettek, az exportált áru minőségének jelzésére és az egységár megállapítására, főleg pedig, hogy az áregyezésbe a szövetkezeteknek is beleszólásuk legyen. A szövetkezetek havonta fizetik a termelőket a beszállított tej mennyisége és zsírtartalma szerint. A tagok termelési tevékenységét állandóan ellenőrzik nemcsak a beszolgáltatott tej tisztasága, hanem az állatok racionális takarmányozása s a jól tejelő tehenek kiválasztása szempontjából, e célból tejellenőrző egyleteket szerveztek, törskönyveznek és tenyészállat-vásárokat rendeznek. De a tejszövetkezetek tagjaik jövedelmező munkáját nemcsak a takarmány- és tenyészanyagbeszerzés szövetkezeti megszervezésével, hanem a lefőlözött tejen hízlalt baromfi és húsertés értékesítésével, továbbá tojásgyűjtő szövetkezetek létesítésével, a melléktermékek ipari feldolgozásával, konzervgyártással és sajt készítésével is alá-

támasztják. A bámulatos üzleti eredménynél is figyelemreméltóbb a tejszövetkezetek egyetemes hatása. A kisgazdák azelőtt csak aratás után jutottak nagyobb jövedelemhez, legfeljebb még, amidőn állataikat értékesítették. A havonta fizetett gazda épolyan biztos jövedelmet élvez, mint a tisztviselő és épígy alakítja életnívóját is. Viszont a gabona és az állateltetés jövedelméből racionalizálja üzemet, több jól tejlő tehénet vásárol, földjén talajjavítást eszközöl, műtrágyát szerez be, modern épületeket létesít. Üzemtervében a takarmánytermesztés nagyobb szerephez jut, viszont ezáltal csökkentett gabonaterülete jobb trágyázással ugyanazt a nyershozamot adja, mint annakelőtte, szóval a gazdaság intenzitása emelkedik, de növekszik a gazda szakértelme és kultúr-nívója is, ami különösen a népfőiskolák és hallgatóiknak létszámemelkedéséből könnyen megállapítható.

Ez a példa egyébként több tanulságot rejt magában. Közgazdaságilag fejlett országban nem szükséges a gazdákat teljes termelői szövetkezetekbe tömöríteni, a szabad piaci szervezet keretében többféle szövetkezeti forma alakulhat ki és kapcsolódik egymásba. Az individuális hajlamú földművest nehéz egyetlen formába kényszeríteni, viszont megfelelő etikai vezetés mellett felismeri a szolidáris együttműködés előnyeit és maga teremti meg boldogulásának hiányzó formáit. Ehhez azonban tapasztalati mérlegelés és főleg idő szükséges. Owen és Oppenheimer generálisan próbálták a termelőszövetkezeti kérdést megoldani, kísérletük sikertelen maradt. A dán gazdák ellenben a résztermelői szövetkezetekkel úgy gazdasági, mint szociális téren jelentős sikereket értek el. A másik tanulság, hogy a nagy tőkeerőt képviselő szövetkezeti létesítmények (sajt-, cukor-, szesz-, sörgyár, malom stb.) csak alulról felfelé szervezve jelentenek segítséget, egyébként nem segítők, de urai lesznek a kisember termelésének, nemcsak a terményárakat, de a termelési módszereket, sőt a munkarendet is oktroiálják. Még a sokkal kisebb tőkebefektetéssel létesíthető háziipari szövetkezetek is előbb vagy utóbb függvényei lesznek az értékesítést megszervező vállalatoknak. Ezért igyekeznek az üzemi szövetkezetek alulról fölépíteni az értékesítő központokat és más szövetkezetekkel való kapcsolataikat: Finnországban a baromfitenyésztő, Svájcban a szarvasmarhatartó, Kaliforniában a gyümölcsstermelő stb. szövetkezetek. A kisebb mezőgazdasági termények (bor, gyümölcs, zöldség, méz, rózsaoil stb.) értékesítésének szövetkezeti központjait egyébként a szállítással, tárolással és tartósítással kapcsolatos pénzügyi nehézségek is szükségessé teszik, mert pincészetek, konzervgyárak, hűtőházak létesítését sem a nagyobb birtokos, sem egy-két szövetkezet nem képes önerejéből megvalósítani. Ezért alakulnak újabban terményfeldolgozó (malomipari, vágóhídi stb.) szövetkezetek is a különböző országokban. Ezek egyrésze a mezőgazdálkodás gépbeszerző és géphasználó szövetkezeteivel (traktor, cséplőgép, gőzfűrész stb.) tartanak kapcsolatot, másrésztük a fogyasztási és beszerző szövetkezetek decentralizált hálózatának árugyűjtésére és áruszállítására támaszkodik. Ezeknek a szövetkezeteknek központjai t. i. nagy tárházakat tartanak, amelyekben az összegyűjtött árut átváltoztatják, tartósítják, konzervvé dolgozzák fel, hűtőházaikból a legalkalmasabb időpontban a legjobb áron értékesítik s ami mezőgazdasági kisemberre nézve, még talán ennél is fontosabb a saját ipari termelésükkel, de mezőgazdasági kvalifikált cikkekkel is a közvetlen árucserét a közvetítői nyereség kikapcsolása mellett teszik lehetővé. A Hangya pl. nemcsak fogyasztási szövetkezet, amely háztartási cikkekkel, ruhaneművel és a mezőgazdasági termeléshez szükséges segédanyagokkal, szerszámokkal stb. látja el a kisgazdákat, hanem felvásárolja

azt a gyümölcs, baromfi, tojás stb. árut is, amelyet a kiscgazda egyébként piac híján vagy egyáltalán nem, vagy csak nagy nehézséggel és áron alul tudna értékesíteni, tehát ha a pénz közbejöttével is, lényegileg áruért árut cserél.

Ez a gondolat egyébként a nemzetközi munkamegosztásban is érvényesült, amint ezt a kvalifikált élelmiszertermelő Dánia és Anglia fogyasztópiacának szövetkezeti összeköttetése bizonyítja. Az első világháború előtt létrejött nemzetközi szövetkezeti kötelekeknel is nemcsupán az elméleti kérdések tisztázása volt a cél, hanem az agrárországok és az ipari fogyasztó országok szerves összekapcsolása. A világ gazdasági rendjében beállott változás természetesen ezeket a gyakorlati célkitűzéseket egyelőre az elméleti kérdések sorába szorította.

Az agrárországok fogyasztási szövetkezetei sokhelyütt a mezőgazdasági beszerző szövetkezetek speciális munkakörét is ellátják. Falun t. i. nincs szakmaszerinti árusítás, mint a városokban. A háztartási cikkekkel együtt a falusi ember a fogyasztási szövetkezetben vesz rézgálicot, vasárut, virágmagot stb. A piac számára termelő nagyobb gazdák természetesen a mezőgazdasági termelésben szükségelt anyagokat (műtrágya, cement, szén, rézgálic, gép stb.) speciális szövetkezetektől, nálunk a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetétől szerezték be, amely ezáltal a technikai vívmányok, gépek megismertetésénél előkelő szerepet vitt. A beszerző szövetkezetek éppen azért a mezőgazdasági haladásnak is jelentékeny tényezői lehetnek. Így biztosíthatják a villamosárammal való ellátást, mint áramvászáró és elosztó szövetkezetek; hátvédei lehetnek a traktor és egyéb mezőgazdasági gépszövetkezeteknek; sőt az állattenyésztő szövetkezeteknek is, amikor nagyobb tenyészállatvásárokat rendeznek, törzskönyveket fektetnek fel, tejellenőrző egyület létesítenek, esetleg takarmányt, istállóberendezési tárgyakat közvetítenek, mindenekelőtt azonban a tagok számára a nyilvántartott és ellenőrzött fajállatok adás-vételét közvetítik és megfelelő hitelt nyújtanak a vásárláshoz. Fejletlenebb közgazdasági viszonyok mellett az önálló üzemi szövetkezetek munkáját is pótolhatják. Utóbbiaknak országok szerint különleges alakulatai: Finnországban a villamossági, a jég- és tőzegtermelő; Németországban, Svájcban stb. a legeltető, erdősítő, öntöző és a legtöbb országban, így hazánkban is elterjedt földbérelő, házépítő szövetkezetek, amely utóbbiakról fentebb már szólottunk. A mezőgazdasági üzem hátvédét képezi a Svájcban meggyökeresedett könyvelőszövetkezet, továbbá a tűz-, a jég- és az állatbiztosítás szövetkezeti intézmény is, amely olcsóbb díjtételeivel, méltányosabb elbírálással és gyors kifizetéssel segít a kiscgazdán, emellett díjtartalékaival a munkásházépítést is előmozdíthatja. Az életbiztosítási ágazat már erősen kapcsolódik a népbiztosításba, amelynek speciális szövetkezetei Indiában a malária ellen küzdő szövetkezetek és Jugoszláviában 88 egészségügyi szövetkezet, utóbbi ingyenes orvosi rendelőket tart fenn és gyógyszert oszt ki; végül a vízvezetéki szövetkezet is. A népbiztosítás: a temetkezési, kiházásítási, iskolai stb. szövetkezetek, sőt a szétszórt fekvésű települések telefonszövetkezetei (Amerika) is ide sorolhatjuk, bár azoknak célkitűzése inkább gazdasági.

Külön kell megemlékeznünk a munkaalkalmat biztosító két szövetkezeti alakulatról, amelyeknek szociálpolitikai célkitűzése legszembetűnőbb. A háziipari szövetkezet a földművesek téli foglalkoztatásánál bír jelentőséggel, egyrészt, hogy a saját háztartásban és üzemben szükséges cikkek magá állítsa elő, másrészt, hogy a munkások téli keresetét biztosítsa. Utóbbinál a szakértelmen és a nyersanyagon kívül az értékesítés is fontos, mert enélkül ez a szociális akció nem lépi túl a karitatív tevékenység kereteit. A munkavállaló szövetkezet

működése szélesebb körű, különösen, ha a részes művelést is ide számítjuk. A szoros értelemben vett munkavállaló szövetkezetek hazája Olaszország, ahol a második világháború előtt több mint 1300 működött, százezret meghaladó taglétszámmal. Nálunk az 1923. évi XI. t.-c. alapján az O. K. H. kötelékében több munkavállaló szövetkezet alakult. Főképp közmunkákat végeztek, vízlecsapolást, földjavítást, utak, középületek, vasutak építését. Kedvezményeik, hogy versenytárgyalás mellőzésével, vagy ha így adnák ki a munkát, a legolcsóbb vállalkozónál 10%-on alul maradó drágább ajánlat esetén is, megkapják azt, a kauciót vagy elengedik, vagy a központ teszi le helyettük. A szövetkezet igyekszik tagjai számára munkát szerezni, emberséges munkabért biztosítani és vállalkozói pótlékot juttatni. Tagjainak a végzett munka arányában normális munkadíjat fizet, a munka bevégezése után pedig szétesztja köztük a vállalkozói nyereséget. Szociális téren is előmozdítja a munkavállaló szövetkezet a mezőgazdasági munkások érdekeit, művelődésükre, egészségük ápolására, gyermekeiknek iskolázására, tankönyvvvel, ruhával, lábbelivel való ellátására, nyaraltatásra tetemes áldozatot hoz. A munkavállaló szövetkezetek hazánkban még csak kubikmunkával foglalkoznak, de Olaszországban bérszántást, aratást stb. végeznek, cséplőgépeket szereznek és a betakarítást is vállalják. Hazánkban is lehetséges volna ez, továbbá a szőlőművelési, gyümölcsvédelmi, sáncolási stb. szakmunkák szövetkezeti végezése is sok munkaalkalmat biztosítana.

Bár a szövetkezeti mozgalom elsősorban a kis- és törpebirtokos és a munkás érdekét szolgálja, kívánatos, hogy annak vezetésében a piac számára termelő nagyobb gazdák és az értelmiség is résztvegyenek, mert a kisüzem a maga zárt munka- és fogyasztási rendjével és a természetes gazdaságban gyökerező üzletvitelével alig bír boldogulni az ingótdókével szemben, míg a nagyüzem ehhez a küzdelemhez több mint két évszázad óta hozzászokott és így hozzáértő vezetője lehet, de kell is legyen, a szövetkezeti szervezetbe tömörült kisgazdáknak és munkásoknak. A szövetkezés a mezőgazdaságban a középkori faluközösség szolidaritását van hivatva modern eszközökkel új életre kelteni, ez pedig soha nem volt teljes termelői közösség, hanem a falu kötelékébe tartozóknak önszolgálati és önszervezési kötelessége, tekintet nélkül arra, hogy azok jobbágyok, szabad parasztok, vagy nemesi birtokosok voltak. Ebből a szempontból kiindulva aggályosnak kell tartanunk minden olyan szövetkezeti mozgalmat, amely politikai, faji vagy felekezeti törekvéseket visz ebbe a tisztán gazdasági és szociális alakulatba és akár merev formákkal, akár a nagytőke erejével, akár hatalmi szóval azt a kisemberek önvédelme helyett idegen célok szolgálatába állítani törekszik. Különösen a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom fejlődését hátráltatja az uniformizálás, nemcsak a termelés sokoldalúsága és az ezzel kapcsolatban felmerült szükségletek orvoslásának különböző természetű, de a földművelők csekély tőkeereje miatt is. A francia mezőgazdasági szindikátusok, formanélküli apró szövetkezetek, nagy száma (a két világháború között 16.000 működött) és gyors elterjedése jelzi a jövő fejlődés helyes útirányát, amelyet az államhatalomnak nemcsak erkölcsi és anyagi segítséggel, de megfelelő gazdasági politikával is támogatnia kell, hogy üzleti sikereken kívül szociális eredményeket is elérhessen.

3. §. Kultúrpolitika.

A gazdasági ismeretterjesztés fejlődése. — A nemzeti kultúra jelentősége. — Általános közműveltség, helyes világszemlélet, gazdasági felemelkedés. — Állampolgári nevelés. — Az iskolán kívüli művelődés. — A népfiskolák módszere. — Dánia példája. — A művelődés és a szociális kérdés kapcsolatai. — A mezőgazdasági szakoktatás kialakulása és különböző fokozatú szervei. — A szakoktatás kiépítése a külföldön. — Iskolán kívüli szakoktatás. — A nők háztartási nevelése.

Az agrárpolitika elsősorban az anyagi segítség eszközeit keresi, de már kezdő munkáiban is föllelhető az az elgondolás, hogy a termelési és közzgazdasági alapismeretek nélkül a gazda a legszükségesebb útmutatásokat sem képes követni. A tudományos agrárpolitika tehát vázlatosan foglalkozott a szakoktatás és a szakirodalom hatásával. E tekintetben évszázados, sőt mondhatnók évezredek nyomokon járt. Az ókorban a római szenátus a fejlett karthagói mezőgazdaság legkiválóbb szakemberének, Magonak munkáit latin nyelvre fordította. A középkor szerzetesházai Columellának mezőgazdaságtanát terjesztették és minden kolostor, mint mezőgazdasági szakiskola igyekezett a földművelés tudományát az újonnan telepedő nomádnépek között tanítani. A világi földesurak által alapított apróbb kolostorok vallási feladatokon kívül a letelepülők szakirányú nevelésével is foglalkoztak, mert ettől függött az új jobbágyfalvak tized és kilenced szolgáltatása. Ezt a példát követte a merkantilizmus gazdasági politikája is, amikor a főiskolákon, beleértve a szemináriumokat és a tanítóképezdéket is, tanszékeket létesít a kamaratudományoknak és az agronómiának. Az innen kikerülő papok, tanítók, hivatalnokok továbbadják a szakismereteket és egyesek közülök, mint nálunk Tessedik Sámuel, tanfolyamokat és földműves iskolákat létesítenek. A liberális állam sem mondott le erről a benemavatozás elvi álláspontjáért s az egyetemeken, részben pedig az ezekkel kapcsolatos főiskolákon mezőgazdasági tanszékeket és intézeteket szervezett, amelyeknek laboratóriumaiban, kísérleti gazdaságaiban nagyarányú kutatómunka folyt s ennek munkásait kiváló tanárok nevelték utódaikká. A főiskolai oktatás gondoskodott azoknak kiképzéséről is, akik a szerzett ismereteket állami vagy magánüzemekben értékesítették. Szaporítják nemcsak a gazdatisztképző tanintézeteket, de a parasztság szaktudását közvetítő alsóbbfokú iskolákat is, amelyeknek tanárai és tanítói vándortanfolyamokon igyekeznek a gazdasági ismétlőoktatás keretében el nem sajátított népies szakismeretek pótlására. Ezeknek az intézményeknek és munkásaiknak hatásköre oly mértékben bővül, amily mértékben tudatossá lesz az állam vezetőiben a mezőgazdaság összefüggése a közzgazdasági élet különböző ágaival s a külföldi verseny hatása alatt az érdekelt gazdák is belátják, hogy a szaktudás a piac számára termelő gazdának nem elégséges, ha a vállalkozás és a piac közzgazdasági kapcsolatait nem ismeri. A honi viszonyok áttekintése mellett rá kell térni a külföld mezőgazdasági fejlettségének kiértékelésére is, hogy a nemzetközi versenyben helyt tudjanak állni. A tervgazdaságok mai, többé-kevésbé totális rendjében pedig a reformok tervezőit az ország gazdasági hanyatlása, súlyos termelési és hitelválságok figyelmeztetik, hogy nem elég a termelési készséget és tudást feltételezni, hanem előzetesen kell meggyőződni arról, hogy valamely ország gazdáik kellőképpen fel vannak-e készülve a közzségi termelés célkitűzéseinek megértésére és nem kivételes esetekből, hanem az átlagból megítélni, hogy van-e elegendő tudásuk és termelő-akaratuk a reformok keresztülvitelére. Ha a tervezett reformokhoz a megfelelő készség hiányzik,

először azt kell kutatni, hogy milyen kulturális eszközökkel lehet a gazdákat a tervezett reformok aktív munkásaivá nevelni.

A mezőgazdasági szociálpolitika ezen gondolatirányt magasabb célkitűzéssel szolgálja. A szakismeretek széleskörű terjesztésében csak egyoldalú termelési előfeltételt lát és bár ez kétségtelenül fontos az ország közösségi érdekei szempontjából, a társadalmi fejlődésnek és a főntebb ismertetett tagolódásnak a materiális előfeltételeken kívül más együttthatói is vannak, amelyeket a szociális kultúrpolitikának nemcsak a szakiskolákban s a közműveltség általános iskoláiban, de a nemzetnevelés magasabb fokán is érvényesítenie kell. A szociális pedagógia mindent megelőző célkitűzése az emberiség kultúrvagyonának gyarapítása, ebben pedig az egész emberiségnek nemcsak részesednie, de közreműködnie is kell. Minthogy pedig az egyes ember, akármilyen kiváló szellem legyen is, szolgáltatásait csak bizonyos nemzeti egységben nevelkedve és kifejlesztve érvényesítheti, a világkultúra is csak a nemzeti kultúrák által kitermelt értékekből nyerhet új erőt és továbbfejlődést. Kornis Gyula, Imre Sándor stb. reámutattak, hogy a kis nemzetek kultúrképesége, népi és történelmi alapon kifejlődött sajátosságai — különös kivételektől eltekintve — csak egy nemzet zárt kultúrkörében teljesezhetnek ki. Ebben a tényben adódik azután egyrészt a világkultúrába való kapcsolódás szükségessége, másrészt minden nemzet önálló kultúrfejlődésének az a követelménye is, hogy a világkultúra műveltség-elemeiből a civilizáció vívmányai mellett mindazt asszimilálja, ami a nemzeti műveltséget sajátosságából, tartalmából ki nem forgatja, hanem az illető ország minden társadalmi rétegét annak megbecsülésére és megőrzésére neveli. Nem jelent ez maradiságot, mert amint ezt különösen a legnemzetközibb nyelv, a zene igazolja, az a nagy érték, amely egy-egy nép ősi zenekultúrájában elrejtve, mondhatnám parlagon fekszik, az illető nemzet tehetséges fiainak gyűjtése, interpretálása, talán nagyobb alkotásokba való összefoglalása révén, a világ zenei kultúrájának integráns részévé lehet. Kisebb mértékben ugyanez állítható egy-egy nép költészetéről, színhagyományairól, mondáiról, népművészetéről is. Ha egy nemzet mereven elzárkózik az emberiség haladásának igazi értékei elől, világviszonylatban csökken a kultúrkapacitása. Viszont, ha minden külföldi áramlatot szűrés nélkül iktat közművelődésébe, ebből nemcsak bizonytalanság, de a nemzet sajátos génusza által kitermelt kultúra öntudatlan, sokszor, sajnos, tudatos pusztulása származhat. A magyar nemzet sem jelent a világkultúra számára semmit, ha egyszerű másolója vagy variálója a nagy népek alkotásainak.

Nem könnyű a nemzeti műveltség konzerválásának és haladásának küzdelmében a helyes mértéket megtalálni. Erre a különböző társadalmi osztályokat nevelni kell, elsősorban a intelligenciát, hogy megértse az emberiség kultúrhaladásának nemcsak általános irányát, de részlet-kérdéseit is, másrészt, hogy megbecsülje a nemzeti kultúra konzerválásának leghatalmasabb erőforrását, a falut és a mezőgazdasággal foglalkozókat, mert csak így képes azoknak többszáz éves kultúráját, a világkultúra vívmányaival összhangba hozni s mindkettőt a nemzet szellemi vagyonságába beiktatni. Az intelligencia két irányban és két kultúrfokon tevékenykedhetik. Az egyik az alkotómunka, amely keveseknek adatik, előfeltétele az emberiség kultúrmunkájába való teljes bekapcsolódás, anélkül azonban, hogy a kultúrarisztokrácia a nemzeti kultúrkörből kiválnék. E tevékenység mellett jelentőségre semmivel sem kisebb a kultúr-középosztály feladatköre sem, amely az alkotó munka eredményét recipiálja és az alsóbb kultúr-osztályok között terjesztve teszi a nemzet közműveltségének integráns

részévé. Ha az értelmiség ezt a hivatásszerű munkát becsülettel, tehát hatalmi elgondolástól és az egyéni érvényesülés túlhangsúlyozásától menten végzi, eltekintve a szellemi értéktermeléstől, a társadalmi hatás maradandóbb jellegénél fogva a nemzet sorsát hosszabb időn, talán századokon át irányíthatja.

Főntebb utaltunk már arra, hogy a latinus kultúrának nem önmagáért, hanem osztálytagozódás alapjául való felhasználása milyen szakadékot hasított a különböző osztályok között a magyar társadalom fejlődésében. A magyar értelmiség irodalmi és történelmi műveltsége mellett az életismeretek háttérbe szorultak, úgy, hogy az a szociális és a közgazdasági ismeretekben tájékozatlanabb maradt, mint a munkásság, amely pedig a nemzeti kultúrvagyontól a legutóbbi időig csak töredékes és inkább mehanikus értékeket kapott. A magyar értelmiség igyekezett a nemzet kultúrkincseinek, tradíciójainak megőrzésére, de ehhez nem tudta hozzákapcsolni a nemzetközi eszmeáramlatokat. Azokat meg nem értve, sőt előlük mereven elzárkózva okozója lett annak, hogy a többi társadalmi osztály magasabb célkitűzések helyett az anyagi értékek eszmevilágába elmerülve, a nemzet világszemléletének kialakításában résztvenni nem tudott s így gyakran saját kárára a nemzeti munkamegosztás magasabbrendűségét, sőt a termelés munkarendjének összefüggéseit sem ismerte fel. Amint erre Sebess Dénes (i. m.) utal, életnívója, társadalmi berendezkedése épügy elvált a nyugati eszmékért lelkesülő társadalmi csoportokétól, mint a mindennapi kenyérért küzdő néprétegeketől. «Szem elől tévesztette, hogy csak az egységes nemzeti kultúrvagyon tölti el altruizmussal, kötelességtudással és fegyelmezettséggel a demokráciát, amely nélkül az a túlhangsúlyozott osztályérdekeket soha nem képes a nemzeti termelés és a nemzetegész közös érdekeinek alárendelni és a jövő fejlődés, sőt sokszor az állam fenmaradásának sorskérdéseit sem megfelelőképen mérlegelni.»

Ennek az egyoldalúságnak volt a reakciója az a mozgalom, amely a falusi kultúrát és a paraszt-életnívót a nemzet kizárólagos életformájává és műveltség-szintjévé tenni igyekezve, úgy a magasabb műveltséget mint az értelmiséget nélkülözhetőnek hirdeti. Kétségtelen, hogy a falu sajátos műveltsége, eszmekészlete, sőt szaktudásának általános elemei is kell hogy nagy vonásokban úgy a szellemi, mint a fizikai munkásság műveltségének alkotóelemei legyenek, egyébként ezek a falunak és a mezőgazdaságnak speciális termelési, társadalmi és kulturális viszonyait kizárólag a maguk helyzete és elgondolása szerint, egyoldalúan ítélik meg. Viszont a városi és ipari kultúra elemeinek is érvényesülniök kell a falusi népesség műveltségi létminimumában. A nemzeti műveltség kell hogy egységes és teljes legyen és minden társadalmi osztály élettudását, kultúrelemeit szükség-szerűen egyesítse. Minthogy azonban a termelői munka hosszabb tanulási időt nem enged, ezért az összes társadalmi osztályok speciális tudáskészletéből csak az alapelemek foglalhatók közösségbe. A nemzeti kultúrvagyon a vallási, etikai és szociális motívumokkal, tradíciókkal és aspirációkkal átszőtt ismeretkészlet, amelyet az iskolásműveltségnek és a jórészt tapasztalatokon és hagyományokon alapuló falusi műveltségnek szorosabb összekapcsolása emel világszemléletté és a nemzet minden tagjának élettudásává. Ennek teljessége érdekében legelőször azt a disparitást kell megszüntetni, amely egyrészt az ipari és mezőgazdasági munkásosztály, másrészt az értelmiség tudáskészletében mutatkozik. Csakis a nemzeti kultúra azonos értékeinek közös birtoklása teremthet olyan új társadalmat, amely a tőkés termelés kinövéseit lenyeli, de annak minden vívmányát a nemzeti haladás érdekében megtartja. Amíg ennek az elgondolásnak köztudata

az egész társadalmat át nem hatja, nemzeti szempontból mindig aggályos marad bármely egyoldalú szociális, kulturális, sőt gazdasági emelkedés is. Imre Sándor, a nagy magyar pedagógus, többrendbeli munkájában foglalkozik ezzel a szociálpedagógiai kérdéssel. Megjelöli a nemzeti közműveltségnek nemcsak az ismeretkörét, hanem utal annak az egyoldalúságnak veszedelmére, ha a műveltségnek bizonyos elemei túlzottan nagy helyet foglalnak el, a többiek pedig nem számítják a műveltséghez. «A gazdasági középiskolák része a köznevelésben» című munkájában kifejti, hogy «a közműveltségnek magában kell foglalnia mindazokat az elemeket, amelyek lehetővé teszik, hogy a közösség életének valamennyi munkaterén meg legyen a korszerű tájékozottságnak és a munka tudatosságának minden feltétele. Az egyetemes tájékozottság nem azt jelenti, hogy minden egyes ember minden téren egyaránt tájékozott legyen. Viszont a nemzet sokféle alkotó része között a megértés és a megbecsülés sohasem fejlődhetik ki, ha a részek művelődési törekvései egészen külön utakon vezetnek, ha egymás gondolatvilágába be sem pillanthatnak.»

A nemzeti közműveltség természetesen más és más kiterjedésű az átlagos szellemi felvevőképességű s az ezen felül, vagy alul levő társadalmi osztályoknál. Ennek oka anyagi helyzetükben, hivatásra előkészítő iskolatípusaikban, az ezeket látogató tanulók korában, átlagos felfogóképességükben stb., stb. keresendő. E különbségek megszüntetése azzal az általános orvosszeggel el nem érhető, hogy az alsóbb társadalmi osztályok tehetségesebb gyermekei tömegesebben végezzék el a közép- és felsőiskolát. Ezek t. i. köztapasztalás szerint többnyire nyomtalanul olvadnak el az értelmiségi foglalkozásuk tömegében, anélkül, hogy magasabb világszemléletüket és elmélyülő ismereteiket saját osztályuk kulturális felemelése érdekében érvényesítenék. A másik módszer az egységes tanterv munkaanyagának azonosságában keresi a megoldást. Ennek előfeltétele a tananyag megfelelő szelektálása és a tanulók átlagos képessége, hogy a kijelölt anyagot magukévá tenni tudják. Magyarországon már 70—80 évvel ezelőtt br. Eötvös József, a nagy gondolkozó és szépíró, az egységes polgári iskolában az élettudásnak és a világszemléletnek közös intézményét kívánta megteremteni. Részint anyagi okokból, részint az értelmiség latin műveltsége miatt elgondolása csak szűk mértékben sikerült, Pótlásául szolgált volna a felső népiskola és az ismétlőiskola, mint az alsóbb társadalmi osztályok állampolgári nevelésének szurrogátuma, de utóbbi a városokban a tanoncnevelés egyoldalú intézménye maradt, faluhelyen pedig a beiskolázás hiányossága, a tanulók felfogóképességének különbözősége, legtöbb helyen pedig az egytanítós, osztatlan iskola túlterheltsége miatt a négy elemi osztály el nem végzett tananyagának kiegészítésére szolgált. Ha annakidején a polgári iskola a kisgazdaosztály kultúrjához juttatásának eszköze lett volna, felső tagozatában pedig a mai téli gazdasági iskola tanterve szerint a mezőgazdasági szakképzést is felölelte volna, a parasztság hiányzó középosztályá fejlődését hatalmas méretekben mozdította volna elő. Erre, az értelmiség középiskolaival közös alapú iskolatípusra azután biztosan lehetett volna felépíteni a népfőiskolát, a vándortanfolyamokat, sorozatos előadásokat és az önképzés egyéb eszközeit, tananyagban pedig mindazt, amivel a nemzeti közműveltség időnként bővül. Az önképzés sem lett volna magárahagyott és rendszertelen, hanem céltudatosan irányított.

A nyolcosztályú elemi iskola s az újabban bevezetett általános iskola e tekintetben még kipróbálatlan. Egyetlen valószínűnek vélelmezett jó hatása lesz a hosszabb beiskolázottság, amely a nevelés feladatát a szülői ház és az

iskola között jobban megosztja, mint a négyosztályú, vagy hatosztályú elemi és az ezt kiegészítő ismétlőiskola, amelynek növendékei a tanulásra fogékonyabbak ugyan, de a nevelés egyik legfontosabb tényezőjének, a fegyelmezésnek veszélyes idejét, a kamaszkort még nem érik el. Pedig ezen a hiányon semmiféle továbbképző tanfolyammal segíteni nem lehet, mert ez a rendszeres tanuláshoz szükséges állandó munkát és kitartást stb. nem pótolhatja.

Mik azok az ismeretek, illetőleg az a tudásminimum, amely a nemzeti társadalomban a világszemléletet egységessé teszi? Elsősorban valláserkölcsei elemekkel átszőtt élettudás; C. I. Bryant, a Harvard egyetem elnöke szerint, nem egy meghatározott hivatásra vagy szakmára való tanítás, hanem állampolgári nevelés, amely az egész embert képezi. Ennek pozitív valláson alapuló nevelésben kell kiteljesednie, amely megosztlik a család, az iskola és a mezőgazdasági népességnél a falu közvéleménye között, hogy a faluközösség évezredes szolidáris együttérzése, a jogérzet, a méltányosság és a hivatásszerű munka megbecsülése, a munka örömmomentuma és büszkesége legyen alapja a szociális nevelésnek. A falu népének is minden termelőosztály munkakörét és jelentőségét meg kell ismernie, mert csak így képes más társadalmi osztályok hivatását megbecsülni és a saját fizikai munkájával együtt értékelni. «A hiányos szellemi képzettségű ember könnyen esik áldozatául a totalitárius világrend hirdetőinek. Hacsak az ügyességét fejlesztették — mondja Bryant — vagy csak műszaki tudásra tett szert, semmit sem fog tudni az emberi érzelmek történetéről és az embernek, mint társaslénynek gyakorlati tapasztalatairól... Megtörik a szabad emberré való fejlődése. Az ideális nevelési rendszernek tehát arra kell törekednie, hogy az egyes emberek érettségi fokának megfelelő kapcsolatot sikerüljön teremteni és fenntartani az emberi történelem, az emberi sors azon problémáival, amelyeket az irodalomban, a történelemben és a bölcsleletben foglaltak össze a századok folyamán.» De a fiatalságnak foglalkoznia kell a jó és a rossz etikai és mennyiségtani jelentésével is, kötelességtudásra, de szabad polgári öntudatra is nevelni kell őket.

Az élettudásnak másik csoportja az állampolgári ismeret. A hazai történelem, népismeret, alkotmánytan, a falusi önkormányzat, közigazgatási, magánjogi tudnivalók kellőképpen adagolva az iskolai és iskolán kívüli oktatásban. Imre Sándor szerint (i. m.) az állampolgári nevelés nem más, mint a nemzet nagy kérdéseivel való foglalkozás, egy meghatározott állam feladatkörére koncentrálva és a materiális kérdésektől vezetett alsóbb társadalmi osztályok nevelésére felhasználva. Ezekből a társadalmi osztályokból többnyire hiányzik a történelmi érzék, pedig a mult tanulságainak levonása nélkül a nemzet helyzetét megítélni nem lehet, annál kevésbé felkelteni a tömegekben a jövőre irányuló nemzeti érzést és akaratot. Imre Sándor szerint a ma, egy hosszú fejlődés eredménye és hézagos történelmi ismeretek alapján ezt csak kevesen képesek felismerni s ezért hiányzik az alsóbb néposztályoknál a közös nemzeti tudatosság, de éppen ezért szükséges az állampolgári tudást a falusi népességben erősíteni. Erre törekeshetnek a skandináv országok népfőiskoláinak és az angol rendszerű, kiterjesztett főiskolai oktatásnak a történelem, irodalom, földrajz, állampolgári jogok és kötelességek, társadalomtudomány, közegészségügyi tudnivalók stb.-re vonatkozó sorozatos előadásai. Svédországban az állampolgári jogok öntudatos használatára, a községi autonómia és faluvezetés teendőire intézményesen nevelik a parasztságot és a mezőgazdasági munkásokat. A népfőiskolai hallgatók iskolai előljárást, képviselőtestületet választanak és az ifjúság tanácskozásain a köz-

ség gazdái is megjelennek és vitatkozás közben ismerik meg az újabb törvényeket, rendeleteket, adózást stb., szóval kettőscélú nevelést érnek el segítségével.

Harmadik csoportja az élettudásnak, amelyet Imre szerint a középiskolai oktatásban is erősebben ki kellene hangsúlyozni, a szociális és közgazdasági ismeretek, az önálló vállalkozási szellemre, takarékosagra, üzleti becsületességre, egymás szolidáris segítésére való neveléssel kiegészítve. Az ismeretanyag tantervi összefoglalásán és érvényesítésén kívül az iskolai takarékperselyek és az iskolai beszerző szövetkezetek nevelnek vállalkozásra, az árak és a költségek mérlegelésére, szóval az értelmiség eddig sajnosan nélkülözött közgazdasági készségére.

Az állampolgári nevelés természetesen nemcsak a rendszeres tantervvel, tanmenettel, tanári karral dolgozó iskolákban és az azokhoz felzárkózó iskolai intézményekben, egyesületekben és szövetkezetekben folyhat, hanem az iskolán kívüli oktatás ifjúsági egyesületeiben, olvasóhelyiségekben, könyvtárakban. Az újságoknak, népies iratoknak, naptáraknak, népkönyvtáraknak, filmnek ezek adnak megfelelő keretet, terjesztik a betű és könyv szeretetét is. A könyvtárak anyagának a kiválasztása, sőt a könyvtáradományozás sem elegendő, ha annak megfelelő olvasóközönsége nincs és ha az abban rejlő értékes anyagot az olvasók megemészteni nem tudják. Ehhez pedig szükséges az egyesületek által rendezendő megbeszélés és a könyvtár hozzáférhetősége is. Magyarországon a földművelésügyi minisztérium már évtizedek óta ajándékoz falusi gazdaköröknek jól összeválogatott, népies, de irodalmi színvonalon álló könyvgyűjteményt. Csak az a baj, hogy ezt az anyagot hamar kiolvassák s azután holt kincs marad. Célszerű lenne járási könyvtárakat létesíteni s ezek anyagát állandóan kicserélni az egyes községek között. A szövetkezetek vásárlási visszatérítéseiből szintén lehetne állandó felújítást biztosítani.

Az életismeret megszerzésének nagyszerű eszköze még a tanulmányi kirándulás és a kiállítás. Az utazás és a megtekintés útján szerzett tapasztalatok az önképzés maradandó támaszai. A pusztán szórakozókirándulásoknak nevelőhatása nincs. Egy-egy mintaüzem, gyár, múzeum, állatkiállítás stb. megtekintése, természetesen szakértő vezető segítségével, az iskolán kívüli oktatásnak elsőrendű tényezője. Ezért külföldön fölvetődött a gondolat, hogy nagygyűlések és egyéb összejövetelek alkalmával a múzeumok, képzőművészeti társulatok stb. vándorkiállításokat rendezzenek a falu népe számára. Az iskolán kívüli általános művelődésnek további eszköze még a film és a rádió is, természetesen jól összeválogatott, mulattató, szórakoztató, de mindig oktatócélú műsorokkal.

Mindennél rendszeresebb és nagyobb hatású, bár nálunk a falusi ifjúságnak csak vékony rétegeire kiterjedő oktató intézmény a népfőiskola, amely a gyakorlati életre nevel, általános tudást, látókört ad, de nem szak tudást. Rendszerint a téli munkaszünetet használja fel; állandó székhelye, tanterve és tanári kara van és az internátusi közösségi élet segítségével végzi az erkölcsi nevelést; a skandináv államokban vallásos alapon. (L. Benda Kálmán: Népfőiskolai útmutatás.) A népfőiskola, amelyet tantervének zárt világszemlélete és az internátusi rendszer különböztet meg az angolszász szabadegyetemektől és a német főiskolai tanfolyamoktól, Dániában 1844-ben keletkezett és a Schlezvig-holstein-i veszített háború után (1864) Gruntwig püspök és Kold tanító által reformált alakban az összes skandináv országokban elterjedt. Kisebb-nagyobb mértékben próbálkoztak vele majdnem minden agrárországban, így hazánkban a második világháború előtt már több népfőiskola működött. Dániában majdnem

minden nagyobb községben van népfőiskola, amely fiatal férfiak számára öthónapos téli és nők számára háromhónapos nyári tanfolyamot rendez. Az iskolát többnyire a jómódú parasztság létesíti, jótállásukkal, vagy adományukból épül az iskola és az internátus épülete, viszont az állam a költsön törlesztéséhez járul és a hallgatóságnak is ösztöndíjat ad, hogy a tandíjat és az ellátás költségeit fizetni tudja. A hozzájárulás a tanulók létszámától függ. Állami támogatást a hallgatóságnak (évente 10—12 ezer) több mint fele kap, a felszerelés, kísérletezés stb. költségeit a gazdasági egyesületek, szövetkezetek és a volt népfőiskolai hallgatók egyesületei adományozzák. A hallgatóság elsősorban kiscgazdák 18—20 éves gyermekeiből és mezőgazdasági munkásokból kerül ki, akik az iskola elvégzése után előbbeni foglalkozásukhoz térnek vissza. Szociálpedagógiai szempontból azonban nagyjelentőségű, hogy magasabb iskolázással rendelkező, sőt egyetemi hallgatók is beiratkoznak és néhány hónapon keresztül egy fedél alatt élnek és együtt tanulnak a fizikai munka ifjúságával. Nagyobb részük így készül a népfőiskolai tanári pályára. Ebből a gárdából kikerült népfőiskolai igazgatók és tanárok azután, ellentétben más országok alkalmi előadóival, élethivatásnak tekintik tanári állásukat, jóllehet nyugdíjjogosultságuk csak a legújabb időben lett rendezve. Sok közöttük a néptanító, okleveles mezőgazda, állatorvos, de főleg teológus, akik mielőtt lelkészi állást elfoglálnak, néhány évig mint tanárok működnek a népfőiskolákon. Az askowi kiterjesztett népfőiskola második évfolyama speciálisan a népfőiskolai tanárképzést szolgálja. A tanárok, sőt azok feleségei is tevékeny részt vesznek a nevelés munkájában. Egyszerűbb szülők gyermekeit megtanítják a tisztaságra, a csin iránti érzékre, a népdal, költészet, festészet, irodalom megértésére és megkedveltetésére, tágabb és tisztultabb világszemléletre, az értelmiség legnemesebb műveltségelemeire, a boldoguláshoz szükséges modorra és magatartásra. A tanári kar és családja a délebédet együtt költi el a tanulókkal s ezek tőlük ellesik, hogyan kell viselkedni magasabb műveltségű emberek társaságában. Az együttékezés fesztelensége a tanárok iránt bizalmat kelt és feleségeiknek jelenléte tisztességtudásra neveli a hallgatókat.

A dán népfőiskola sem hivatalra, sem polgári foglalkozásra nem képesít, sem a felsőbb tanulmányoknak nem szolgál előiskolául. Célját Kossuth bizalmasa, a nagy magyarbarát Högsbro, a röddingi népfőiskola első elnöke akként körvonalazta, hogy az szabad előadások útján kelti fel a népben a szellemi élet iránti érzéket, a haza iránti szeretetet, amidőn a hazai nyelv, irodalom, a hazai természetrajz és történelem, a mult és jelen viszonyai felől informálja őket. Emellett nem mulasztja el, hogy a tanulóban kedvet és megértést keltsen a földművelés iránt és ezt különösen a természettudományok vonatkozó fejezeteinek bővebb előadása által éri el. Az írásbeli dolgozatok tárgyául a földművelés és az állattenyésztés alapelemeit választja. Útbaigazítást ad a könyvvezetésre, gyakorolja a hallgatóságot a földmérésben, térképrajzolásban és a vegyelemzésben. Egyébként bizonyítványt nem adván, nem annyira ismeretközlésre és az emlékezet fejlesztésére, mint inkább az értelem és akarat kialakítására vet súlyt. Különös figyelmet érdemel a népfőiskola tanítási módszere. A szemléltetésnek, a kérdésésnek, a beszélgetésnek olyan mesteri kombinációja ez, aminőt sehol, egyetlen más iskolában sem látunk és amely tökéletesen alkalmas arra, hogy még a leggyengébb tehetségű hallgató is elsajátíthassa a tananyagot. Az esti előadások pedig, amelyeket az intézet vezetője nemcsak a tanulók, hanem a környék kiscgazdái előtt a nemzeti történelem valamely fényes eseményéről tart, a hazafias érzésnek állandó kútforrásai és örökké feledhetetlenek maradnak

azok előtt, akik ilyen előadáson résztvettek. Nem csoda azután, ha ez az intézmény a nép egész jellemét átalakította. Dániában évente majdnem 10.000 tanuló kerül ki a népfőiskolákból és szakértők szerint a dán mezőgazdaság és a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom páratlan fellendülésének magyarázata az a körülmény, hogy a dán kisgazdák nemcsak a szakismeretekben, de az általános műveltségben és közgazdasági kérdésben is magasabb nívón állnak, mint más országok hasonló társadalmi osztálya. Ez a kulcsa annak a példátlan fejlődésnek is, hogy Dánia néhány évtized alatt képes volt egész mezőgazdaságát a szemtermelésről az állattenyésztésre, sőt ezen túlmenőleg a mezőgazdasági termékek ipari feldolgozására átállítani.

Az általános műveltség világszemléletet, élettudást, kulturális és társadalmi felemelkedést jelent, de csupán előiskolája a szakműveltségnek. Dániában először földműves iskolákkal kísérleteztek. Ezek azonban mindazideig csak tengődtek, amíg az általános műveltség főiskolái a nép szélesebb rétegében föl nem keltették a kívánságot a magasabbrendű szaktudás után. A népfőiskolák kiváló tanárai, köztük olyanok, akik egyetemi katedrát utasítottak vissza, hogy kedvenc parasztdiákjaik között tevékenykedjenek, mozgatói voltak a népfőiskolát végzett hallgatók iskolabaráti szövetségeinek, amelyek anyagi garanciavállalással vagy adományokkal új népfőiskolák, internátusok, népfőiskolai szállók, könyvtárak, olvasószobák létesítéséhez járultak hozzá. Ők indították el a nagyarányú dán szövetkezeti mozgalmat is. Nem pusztán véletlen, hogy az első dán tejszövetkezet Veienben, az aszkowi népfőiskola politikai községében keletkezett.

Az általános műveltség iskoláinak és iskolán kívüli intézményeinek összehatása a néptömegek műveltség-különbségének kiegyenlítését is jelenti, amire különösen hazánkban volna szükség, mert nálunk, amint erre főntebb utaltunk, a társadalmi osztályalakulás nagyrészt a műveltség különbségein nyugszik. Természetesen a műveltség maradéknélküli kiegyenlítése sohasem lehetséges, hiszen az igazi demokráciának éppen az az előfeltétele, hogy a születési és pénz arisztokráciát a szellemi és a teljesítőképeségi arisztokrácia helyettesítse (l. Aereboe: Agrarpolitik), ezenkívül az emberek különböző képességei miatt soha sem lehet az teljesen egyforma. Viszont Aereboe szerint a széles néprétegnek is meg kell adni a lehetőséget, hogy a művelődési eszközökhöz hozzájusson, mert a növekvő népműveltség a legkényesebb politikai problémákat is megoldáshoz juttathatja, minthogy azoknak végső oka többnyire a hiányos műveltségben keresendő. Még a gazdasági ellentétek is kiegyenlíthetők, ha a szemben álló felek képesek felismerni a közös érdekeket és annak szükségességét, hogy ezekért áldozatokat is kell hozni. Szerinte még a munkásság kizsákmányolása is a munkaadó és munkás közös érdekeinek föl nem ismerésén, a gazdasági és szociális tudás hiányosságán alapul. A tapasztalás is bizonyítja ezt. A szociális ellentétek legkisebbek az Egyesült Államokban, dacára annak, hogy sehol olyan nagy különbség a vagyon-összehalmozódás és a tömeg szegénysége között nincs, mint ott, de a tömeg megfelelő műveltsége folytán minden vállalkozást, ha az az emberi munkának könnyebbséget és több munkaalkalmat biztosít, megfelelően értékelnek és attól a gazdasági sikert nem irígylik.

A szakműveltség azonban soha nem lehet széles néprétegek közkinccse, viszont ennek kultúrértékéről a humanisztikusan képezett értelmiségi osztályokat is megfelelő nevelés útján meg kell győzni. A szakiskola, amint ezt Imre Sándor neveléstanában megjegyzi, növendékeit valamely határozott feladatra,

munkára készíti elő, ezzel az egyénnek a kenyérkeresés, életfenntartás eszközét adja meg, a nemzetnek pedig a közösség életében szükséges munkák elvégzésére megfelelő munkásokat. Az ipar és kereskedelem ezt a feladatot aránylag könnyebben oldja meg, a vállalkozás nagyobb üzemeket teremt s ezekben a közgazdasági és a technikai munka elválik egymástól, ami érezteti hatását a szakoktatásban is, ahol az alsóbb foktól a legfelsőbb fokig úgy a technikai, mint a közgazdasági képzés iskolái korán alakultak ki s amikor az empirikus képzés helyébe a közösség által létesített iskolák léptek, ezeknek tananyaga készen állott és tanárainak kiképzése ennek alapján szilárdabb formákat ölthetett. Az ismereteknek nem populárizálására, hanem elmélyítésére volt szükség. Máskép van ez a mezőgazdaságban. A mezőgazdasági szakoktatás legelsősorban azzal a bizonytalansággal kell, hogy megküzdjön, amely a népi oktatás és az igazi, szakirányú iskolázásból adódik. Bizonyos mezőgazdasági tudással a kis- és törpebirtokosok és a mezőgazdasági munkások milliói is rendelkeznek. Az empirikus kiképzés, amely a családban történik, mindig a szülők haladnivalóságától és célkitűzéseitől függ. Kétségtelen, hogy a családi gazdaság munkaközössége az általános mezőgazdasági ismeretek játszva tanulását sokkal erőteljesebben szolgálja, mint a mezőgazdasági iskola tömegképzése. Ezt ugyan felismerte, de elégségesnek nem tartotta a merkantilista állam sem s ezért a termelés irányítása céljából a főiskolákon tanszékeket szervezett a kamarai tudományoknak, köztük a mezőgazdasági ismereteknek is. De emellett a jobbágy családi gazdaságának példát adó földműves iskolákat is igyekezett létrehozni, mint aminő volt nálunk Tessedik Sámuel 1779-ben létesült szarvasi gazdasági iskolája, gróf Nákó Kristóf nagyszentmiklósi «Kis mezőgazdasági iskolája» vagy Thaer Albrecht hasonló intézete a németországi Celleben. A liberális kor a mezőgazdasági szakoktatást munkakörébe iktatta, részint önállóan, részint az egyetemekkel kapcsolatban a mezőgazdasági tudományoknak főiskolái és akadémiáit teremtette meg, elsősorban Németország területén, de innen Európa egyéb államaiba is továbbterjedt a példa. A főiskolai oktatás célja elsősorban a kutatómunka volt, az agronómia minden ágazatában a kísérletek elmélyítése s az eredmény, amint ezt Liebig, Kühn, Schultze stb. felfedezései bizonyítják, meglepő volt. Különösen az egyetemekkel kapcsolatos mezőgazdasági főiskolák tanszékei és kísérleti intézetei (Berlin, Bonn, Jena, Halle, Zürich) a tanulnivaló ifjúságon kívül a jövődő professzorokat is a világ minden részéről magukhoz vonzották.

A mezőgazdasági főiskoláknak azonban pedagógiai feladatai is vannak, nemcsak a tudományos kutatásra, de a tömeges tanítás feladataira is nagyszámú hallgatót kellett kiképezni. Jóllehet ez a tudományos és kísérleti kutatás rovására ment, de szükséges volt, mert a közgazdasági élet fejlődése s a vele kapcsolatos üzemi intenzitás sok olyan technikailag magasabban képzett vezetőt követelt, akik saját gazdaságukban, vagy mint nagyobb üzemek gazdatisztjei a tudomány alkalmazott ismereteire voltak utalva. Különböző elnevezések alatt minden országban keletkeztek a főiskoláknál kötöttebb tantervű és tanmenetű intézetek, amelyek a főiskolák által szolgáltatott ismereteket gyakorlati szempontból egységbe foglalva, részleteiben lerövidítve adták át tanítványaiknak s ezekből gyakorlati gazdákat neveltek. Nálunk előbb a gazdasági tanintézetek, majd a gazdasági akadémiák, ez idő szerint pedig a mezőgazdasági középiskolák szolgálják ezt a munka-megosztást. Utóbbi iskolák egyébként a humanisztikus középiskolák mellett kitűnő előkészítői a főiskolai tanulmányoknak.

A mult század közepe óta egyre növekvő amerikai konkurrencia tette szükségessé, hogy az intenzitás fokozásának szakismereteit a kisebb gazdák is elsajátítsák s ez teremtette meg az alsóbbfokú mezőgazdasági szakoktatás modern intézeteit. Kiépült a merkantilizmus korában keletkezett, de korszerűbb tantervvel dolgozó földművesiskoláknak mintagazdaságokkal összekapcsolt hálózata, különböző országok szükségletei szerint kertészeti, tejgazdasági, rétművelő stb. speciális alsóbbfokú szakiskolákkal, különböző tanfolyamokkal és előadás-sorozatokkal kiegészítve. Magánosok, gazdasági egyesületek, szövetkezetek stb. tevékenykedtek ebben az irányban. Az állam eleinte jóindulatú semlegességgel nézte ezt a mozgalmat, később azonban erőteljesebben igyekezett befolyását érvényesíteni, elsősorban az elemi oktatással kapcsolatos gazdasági ismétlőiskolákban, majd amikor ezeknek csekély eredményét látták, különböző új kezdeményezések segítségével. Így Magyarországon a Népszövetség tanácskozásából világszerte ismert államférfi, Apponyi Albert gróf, mint kultuszminiszter ezer önálló gazdasági népiskolát tervezett szakképzett tantestülettel és húszholdas gyakorlóterülettel. Ez az elgondolás csak néhány tucat iskolát tudott létesíteni, mert az érdekelt községek húsz holdnyi gyakorlóterületet nem voltak képesek rendelkezésre bocsájtani, de a közbejött háborús viszonyok miatt maga az állam sem tudott kellő számú épületről és gazdasági felszerelésről gondoskodni. A birtokreform alkalmával is megfeledeztek ennek az iskolatípusnak alimentálásáról, pedig könnyű lett volna, különösen a felekezeti iskolák számára megfelelő mintagazdaságot kihasítani. De baj volt a tanszemélyzettel is. Az állam a mezőgazdasági tömegoktatás részére nevelt ugyan a kecskeméti képezdéjében gazdasági szaktanítókat és szaktanítónőket, de a rendszeres képzés csak csekélyszámú férfi és női hallgatónál volt keresztülvihető. Az okleveles tanítók négyhetes nyári tanfolyama a mezőgazdasági ismeretek eredményesebb oktatásához még az ismétlőiskolában is alig volt elégséges, nemhogy a tanítót a falu gazdasági vezetőjévé képezhette volna, ami pedig kétségkívül olcsóbb és a tanító tradicionális szerepéből folyólag eredményesebb megoldás lett volna a fizetett faluvezetők alkalmazásánál.

Az állam eredményes alsóbbfokú mezőgazdasági szakoktatása nálunk így csekély számú iskolára zsugorodott, kielégítő csak a kertészeti, szőlészeti, borászati szakiskoláknál volt, de kiegészítésre szorult a párhónapos baromfitenyésztési, méhészeti stb. tanfolyamokkal. Az alsófokú szakoktatás vezetőintézménye a mezőgazdasági szakiskola volt, kétéves altisztképző és egyéves kisgazdanevelő tagozattal. Eredetileg a piac számára termelő kisbirtokosok fiainak volt szánva, de ezek gyermekeiket még egy évre sem akarták nélkülözni, dacára a tandíj-kedvezményeknek. Így lett az eredetileg földművesiskolának szánt intézményből gazdasági altisztképző iskola. A tanszemélyzetben, tantervben, internátusokban végrehajtott reformok sem hoztak változást e téren s így ma az alsófokú gazdaképzésnek tipikus és legnépszerűbb intézménye hazánkban a kétévfolyamú, késő ősztől kora tavaszig működő téli gazdasági iskola. A kisgazda szívesen adja ide gyermekét, sőt hajlandó még az internátus költségeit is fizetni, mert a tanulás szükségességét belátja, viszont a szorgos nyári időben nem kénytelen a gyermekét nélkülözni. A téli gazdasági iskolák mellett nagy elterjedtségnek örvendenek a sem állandó tanári karral, sem iskolaépülettel, legtöbb esetben még kötött tanrenddel sem rendelkező téli gazdasági tanfolyamok.

Ha a különböző országokban a mezőgazdasági szakoktatás rendszerét típusok szerint vizsgáljuk és figyelmen kívül hagyjuk a nálunk annyira túlértékelt, viszont a lényegét nem érintő kérdést, hogy az államhatalom mely igaz-

gatási ága vonja hatalmi körébe a mezőgazdasági szakoktatást, legelőször azt kell megállapítanunk, hogy a legtöbb ország mezőgazdasági termelésének szükségletei szerint építette ki szakoktatását. Vagy a totális államgazdaság céljaira való szakképzés (Oroszország), vagy a földművelő egyéni boldogulásán keresztül a piacellátás és a mezőgazdasági termelés vállalati vonalának erősítése lebegett a szakoktatás fejlesztői előtt. Oroszország elsősorban a mezőgazdasági kísérletügy számára tudósokat; gazdasági tanárokat, tanácsadókat, kolhozvezetőket akar s ezért a mezőgazdaság technikai ismereteire helyez súlyt a felsőfokon és innen közvetíti az ismereteket a közép- és alsófokú tanításhoz. A totális állam magának foglalja le úgy az általános, mint a szakműveltség közvetítését és miután a szakoktatást az állami közigazgatás egyik szektorának tekinti, a főlé- és alárendeltségi viszonynak belső és külső kapcsolatával igyekszik ezt a szervezetet kiépíteni. Hogy az egyes szovjet-államok autonómiája mennyiben érvényesül a szakoktatás intézményeinél és mennyiben veszik figyelembe az egyes speciális termelési célok és a tájgazdálkodás szempontjait, arra vonatkozólag hiányos forrásmunkáink miatt még tájékoztatást sem tudunk nyújtani, de az ötéves terv gigantikus méretei, merész elgondolásai valószínűvé teszik, hogy az orosz állam ebben a tekintetben is messzemenő munkát végzett.

Sokkal tisztábban áll előttünk Nyugat-Európa és Észak-Amerika mezőgazdasági szakoktatásának rendszere. Hazánkban, Németországban, Ausztriában stb. a felsőfokú mezőgazdasági oktatás egyetemi, vagy főiskolai formában, hat-nyolc szemeszterrel, mint kutató- és tanítóintézet úgy a tudomány, mint a gyakorlat számára tevékenykedik, anélkül, hogy kutatásának eredményeit a szakoktatás középfokú intézményeivel, mégkevésbé az alsóbb fokával szerves kapcsolatba hozná. Mindegyik iskolatípus magának és magáért él. Az egyetem az agronómia szakismeretein kívül a hallgatók közgazdasági és közigazgatási kiképzéséről is gondoskodik, bár túlnyomó a természettudományi kutatómunka, tangazdasági, kísérleti telepei, laboratóriumai ezt a célt szolgálják. A legtöbb mezőgazdasági főiskola és akadémia is ezekre a studiumokra épít, de a közgazdasági és jogi ismereteket csak általánosságban közli a hallgatókkal, miután azok vagy mint középbirtok tulajdonosai, vagy mint gazdatisztek helyezkednek el. Utóbbi iskolatípus a XIX. században inkább csak középfokú tanintézet volt, hallgatóitól érettségét sem követelt és nem az állam, hanem az érdekelt nagybirtokosok létesítették, így nálunk Keszthelyen Festetich György gróf (Georgicon) és Albert tescheni herceg (Magyaróvár). A XX. század első évtizedéig kéthároméves tanfolyamokon általános összefoglaló ismereteket adtak a hallgatóknak, amelyeket azok hajlamaiknak megfelelően, szakkollégiumokkal, szemináriumi és gyakorlati munkával a mezőgazdaság valamelyik ágában elmélyítették. Amidőn mezőgazdasági tanintézeteink akadémiaiakká, majd főiskolákká fejlődtek, az inkább gyakorlati mint elméleti kiképzést kívánók számára új iskolatípusról kellett gondoskodni. Irányadó elsősorban a szülők anyagi helyzete volt, akik gyermekeik számára az általános műveltség alapismereteivel egyidejűleg óhajtották a gyakorlati irányú szakműveltség elemeit megadatni, hogy az életben minél hamarabb találjanak elhelyezést, viszont ez ne zárja el az útját, hogy a kiválóbbak és anyagilag jobb helyzetben levők felsőbb szaktanulmányokra léphessenek. Nálunk a diploma minősítő ereje a tényleges tudásnál nagyobb vonzóerőt gyakorol s ezért a legtöbb mezőgazdasági középiskola érettségi bizonyítványt ad, amely a tanulót felsőbbfokú tanulmányokra és saját gazdaságuk vitelére képesíti, de a középüzemek, mint gazdatisztet is szívesen alkalmazták.

A különböző országok felső- és középfokú oktatása majdnem mindenütt ugyanezt a beosztást és célkitűzést mutatja. Különbség csak annyi, hogy az angolszász területeken az önálló vállalkozásra nagyobb súlyt helyeznek s ezért az állam az érdekelt gazdáknak, az autonóm, helyi közigazgatásnak és a felekezeteknek (különösen a skandináv országokban) nagyobb befolyást enged az iskolaszervezésnél, a tanárok megválasztásánál és a tanterv megállapításánál. Siegescu Miklós munkái, a Magyar Földművelésügyi Minisztérium kiadványai, de egyes külföldi írók (Laur, Aereboe, Tschajanoff stb.) nyomán felvázolhatjuk az eltéréseket. Angliában és az Unióban a közigazgatás decentralizált s ezért a központi kormány csak általánosságban állapítja meg az egyes intézmények programját, területi beosztását és az anyagi eszközöknek csak egy részét biztosítja ezek számára. Az iskolák megszervezése, igazgatása, ellenőrzése már önkormányzati feladat, mert ezek majdnem teljesen függetlenek a kormánytól, a miniszter által felállított kereteket átléphetik, sőt teljes mértékben mellőzhetik is. Anglia mezőgazdasági önkormányzata 14 kerületre oszlik és mindegyikben egy-egy mezőgazdasági főiskola alkotja a kerület (átlag 5 megye) szakoktatási központját. Ahol egyetem működik, ott a mezőgazdasági főiskola ennek egyik osztálya, öt kerületben viszont önálló mezőgazdasági főiskola található. Tekintet nélkül erre a külső formára, minden főiskola elsősorban tudományos kutatásra törekszik s ezért a kísérletügyet nagymértékben fejleszti. Miután Angliában nincs meg az oklevélnek az a jelentősége, mint nálunk s az állásokra a tényleges tudás képesít, az egyetem tekintélyét nem a diploma adja, hanem hogy mennyi lehetőséget nyújt a tudományos képzésre. Az oktatás színvonala ezért igen magas és nagyrészt elméleti. A gyakorlati képzésre súlyt nem vetnek, a tan-gazdaság is csak a kísérletek bemutatására szolgál, viszont a főiskola módot nyújt arra, hogy akik a mezőgazdálkodás speciális kérdéseiben akarnak elmélyedni, ezt szemináriumi és egyéb gyakorlatokkal elérhessék. Éppen ezért a főiskolák és a kísérletügyi intézmények egymással a legszorosabb kapcsolatban vannak és pedig az illető kerület termelési irányának megfelelően külön növénynevelő, gyümölcs-, vagy tejkísérleti telepek, takarmányozási állomások. Az egyetem kísérletügyi intézeteihez tagolódnak az állam kísérletügyi állomásai is. Sok eltérést tehát nem mutat tudományos feladatkörét illetőleg az angol és a középeurópai felsőoktatás. Annál lényegesebb eltérés azonban az angol főiskolák szerves kapcsolata az alsófokú mezőgazdasági szakoktatás intézményeivel. A főiskolák irányítják tudományos szempontból a kerület összes iskolai és iskolán kívüli mezőgazdasági szakoktatását. A főiskolák professzorai a kerület legfőbb mezőgazdasági szaktanácsadói. Velük a mi gazdasági felügyelőinkhez hasonló állású, de sokkal szélesebb munkakörrel rendelkező mezőgazdasági szervezők tartanak fenn állandó kapcsolatot, viszont ők az irányítói a megyei földműves iskolák létesítésének és működésének. Az alsófokú iskolatípus közel áll a mi téli gazdasági iskolánkhoz, két gazdasági évben fél-fél esztendő elméleti oktatást ad. Ezt az iskolát az önkormányzat tartja fenn, de az állam 60—80%-os hozzájárulást adhat, ha a szakiskola megfelel az állami munkatervnek. A gazdasági tanfolyamokat és előadásokat szintén a gazdasági szervező kezdeményezi, azokat a teljes szabadság jellemzi az előadók és a tárgyak megválasztásánál.

Az angol rendszer kiteljesedése az Egyesült Államok mezőgazdasági szakoktatása. A hatalmas birodalom sokkal inkább agrárjellegű, mint Anglia s ebből adódik a tökéletesebb szervezet. A szakoktatás éppúgy, mint az egész iskolai rendszer, az önkormányzati tevékenység hatáskörébe tartozik. A kormányok

csak a legfőbb irányelveket állapítják meg, de azzal nem törődnek, hogy a község akar-e mezőgazdasági iskolát létesíteni vagy sem. A legtöbb község az alsófokú szakoktatást a 12 évig tartó népoktatás keretében valósítja meg. A nyolcéves elemi iskola minden gyermekre egyaránt kötelező. Az erre felépített négyéves középiskola már fakultatív, de ingyenesen rendelkezésre áll mindenki számára és a növendékek tetszés szerint olyan tárgyakat tanulhatnak, amelyeket jövő életpályájuk szempontjából fontosnak tartanak. Erre tekintettel vannak már a tanárok alkalmazásánál is és ezért legtöbb iskolánál mezőgazdasági tanszéket szerveztek, hogy akik mezőgazdasági főiskolára törekeshetnek, vagy farmerek akarnak lenni, megfelelő oktatásban részesülhessenek. Ez iskolák mellett tangazdaság nincs. A praktikus amerikai elsősorban nem az elméletileg egyforma technikai ismeretekre, hanem a minden üzemben annak nagysága és piaci fekvése szerint változó üzemvezetésre helyezi a súlyt s ezért gyakorlati szempontból meddőnek találja, hogy ugyanazt az üzemet többen vezessék, vagy hogy a tanuló olyan környezetben tanulja meg a gyakorlati tudnivalókat, amelyeket saját üzemében nem alkalmazhat. Ez volt eredeti hibája nálunk is a földműves iskolának, amely pár százholdas tangazdaságban tanított üzemvezetésre kigazdafiúkat, viszont ez tette népszerűvé a tangazdaság nélkül dolgozó téli gazdasági iskolát, amelynek tanárai a két évfolyam közötti szünetben a tanulók gazdaságait fölkeresték s a szülőkkel való érintkezés során elsősorban ezt a gazdaságot igyekeztek racionalizálni s a második évben a tanítást minden egyes tanuló saját üzemének méreteihez alkalmazták. A tájjelleg, a talaj, a növényi és állati típusok különbözőségét a tangazdaság nélküli iskolázás a legolcsóbban és legalaposabban oldja meg a növendék munkatervével, amelyet a tanár felülvizsgál és a tanulók üzemében ellenőriz. Az U. S. A.-ban a szakoktatás községenként decentralizált s az amerikai úthálózat és az automobilizmus lehetővé teszi, hogy a tanár a nyári szünetben a tanulókat gyakran fölkeresse és munkájukat ellenőrizze. A tanárokat a község érdekelt lakosainak kívánsága szerint alkalmazzzák. Ha a községnek speciális termelése van, vagy valamely terménynek piaci konjunktúrája jelentkezik, e szerint alakítják át a tantervet és az oktatást, mert egyébként a szülők nem járulnának az iskola további fönntartásához. Az iskola adminisztratív munkával nincs túlterhelve, viszont tevékenyen közreműködik az iskolán kívüli szakoktatásban, amelyet angol minta szerint a gazdasági felügyelők szerveznek és irányítanak. Mindkét feladatkörben praktikus amerikai módszer azonban, hogy a gazdasági felügyelő a tanfolyamot az illető község gazdáival előzőleg letárgyalja és helyi megbízottakat választ, akik azután az általa javasolt módszereket saját gazdaságukban alkalmazzák (vetőmag, szántási technika stb.) az eredményeket a falu gazdáinak bemutatgatják.

Dacára a decentralizációnak és az önkormányzatnak, az amerikai egyetemek mezőgazdasági fakultásai, különösen a tanárképzés révén, nagy befolyást gyakorolnak az alsóbbfokú szakoktatásra. A négyéves tanidő első felében elméleti ismereteket adnak, a második részben speciális képzéssel foglalkoznak. Tangazdasága legtöbb egyetemnek nincs. A tanszék tanára csak az általános irányítást, kutatást végzi, ellenben alája van rendelve az asszisztensi kar, amelynek egy része oktató, másrésze kísérleteket végző, harmadik része pedig a gazdasági felügyelőket és a tanszékhez forduló gazdákat megfelelő szaktanácsokkal és irányítással látja el. A mezőgazdasági főiskolákon a dékán mellett ezért van jelentős szerepe az oktatási, kísérletügyi és szaktanácsadási igazgatónak is.

Áttérve a kontinensre, a mezőgazdasági termelésben élenjáró Dániának általános műveltséget adó népfőiskoláiról már szó volt. Említettük azt is, hogy addig ott a szoros értelemben vett szakoktatás intézményei erősebb fejlődést nem mutattak, amíg a népfőiskolai mozgalom nagyobb lendületet nem vett. Oka ennek abban keresendő, hogy a dán szakoktatás alapja a népiskola, amelynek ismétlőiskolai tagozatában a fiatalabb tanulók csak novembertől májusig tanulnak, viszont a nyári munkaidőben a legidősebb korosztályok hetenként csak egy napon járnak tanításra. A mezőgazdasági szakiskolába csak az a tanuló kerülhet, aki a népiskola két legfelsőbb osztályának elvégzése után valamely mezőgazdasági üzemben minimálisan három tanoncévet eltöltött. Az iskolát az Egyház, valamely egyesület, vagy magánosok tartják fenn; az állam csak akkor támogatja, ha tanítása az állam által megkövetelt nívón van; minősítővizsgát nem ismernek és oklevelet sem adnak. Ez az önkormányzati függetlenség biztosítja a dán szakoktatás teljesen gyakorlati irányát. A legtöbb mezőgazdasági iskola a tejgazdaság, esetleg a sertésenyésztés szakirányú tanítását tűzi célul maga elé, tanítási ideje főleg a téli félévre esik. Az iskolák tanári karát szabadon választják, de többnyire a gazdasági főiskolák végzett hallgatói közül. A főiskolák körülbelül a mi felsőoktatásunk anyagát tanítják. Az elsőéves hallgatónál egységes a tanrend akár mezőgazdasági, akár erdészeti, vagy állatorvosi szakra készülnek, mert a mezőgazdasági alapvetés egységét megkövetelik, csak később specializálnak és pedig erősen a tejgazdasági oktatás irányában. A hallgatók különböző előképzettséggel rendelkeznek. Az állami szolgálatra készülőktől teljes középiskolai végzettséget követelnek, viszont a többiek a népiskolán és három évi gyakorlaton alapuló ügynevezett diákvizsga után lesznek rendes hallgatóul felvéve. A főiskolák tanfolyamokat is rendeznek, részint a végzett hallgatók, részint gyakorlati gazdák számára, hogy valamely termelési ágban speciális szakismereteket szerezhessenek.

Körülbelül ugyanez a szervezete a svéd és norvég mezőgazdasági szakoktatásnak is, azzal a különbséggel, hogy a tanítás főtémája a halászat és a földmérés. Nagy súlyt helyeznek a gazdasági tanárok és szaktanítónők kiképzésére is és ezért a legtöbb főiskola mellett gyakorlóiskola működik és az alsóbbfokú szakoktatási intézmények mellett található tangazdaságok is.

Szervezetileg legfejlettebb a mezőgazdasági szakoktatás Belgiumban. Csekély területéhez és magasfokú iparosodásához mérten az iskolák száma is a legnagyobb és dacára, hogy a főiskolák a kísérletüggyel kapcsolatban magas tudományos nívót mutatnak, a gyakorlati élettel a legintenzívebb kapcsolatot tartják fenn, így pl. külön szakosztályuk van a gyarmati mezőgazdasági mérnökök kiképzésére. Nagy számban található Belgiumban hároméves gazdasági középiskola is, amely tanítványai közé idősebb gyakorlati gazdákat is felvesz. Sok középiskola éppen ezért maga mellé téli gazdasági iskolát is szervezett, amely csupán heti 2—3 félnapos oktatást ad; ezenkívül rendez vándortanfolyamokat is s ezzel kapcsolatban mintagazdaságok látogatásával kapcsolatban terjeszti a mezőgazdasági ismereteket. Végzett tanulóit szervezetekbe tömöríti az elméleti és a gyakorlati tudás folyamatos kiegészítése céljából. Specialitása a nők háztartási ismereteinek rendszeres oktatása, aminek magyarázata abban keresendő, hogy a férfiak többnyire ipari munkások, míg a feleség a törpebirtok belső üzemkörüben tevékenykedve, segít a háztartás gondjain. Négy főiskolán, huszonhat középiskolában és számtalan vándortanfolyamon történik a nők háztartási oktatása és a laakeni főiskola tangazdaságában, gyakorlóiskolájá-

ban, csecsemőgondozó intézetében, kórházában képezik a tanszemélyzetet nemcsak a főzési, mezőgazdasági, de ápolónői ismeretek előadására is. Körülbelül ugyanilyen szervezetű a hollandi mezőgazdasági szakoktatás is, de itt a kertészeti és tejgazdasági irányzat túlnyomó.

Svájc mezőgazdasági szakoktatásának egész világon ismert és tanárainak tudományos szolgáltatásai következtében első helyen álló központja a zürichi műegyetem, amelynek mezőgazdasági fakultása hat szemeszteres oktatási ideje alatt az érettségivel rendelkező vagy felvételi vizsgát tett hallgatókat elméletileg képezi ki. Középfokú mezőgazdasági szakoktatása a mienktől azért eltérő, mert Svájc az elemi oktatás után úgy, amint ezt nálunk Eötvös és Csengery tervezte, a polgári iskolák felső évfolyamaiban taníttatja a magasabbfokú mezőgazdasági szakismereteket. Az alsófokú szakoktatást a régi magyar rendszerhez közelálló földműves- és a téli gazdasági iskolák látják el; kétéves, de csak a téli hónapokra kiterjedő tanidővel rendelkeznek, internátusuk van, tangazdaságuk azonban nincs. Svájc nevezetessége a különféle gazdasági tanfolyamok elterjedettsége. Rendszerint ezek nem általános, hanem speciális állattenyésztési, tejgazdasági, háztartási irányúak; egészen különleges típus a havasi iskola, amely az állattenyésztés és a tejgazdaság szakismereteire oktat. Svájc kantonális beosztása már magában is biztosítja a tanfolyamok legszorosabb kapcsolatát a gyakorlati élettel és az érdekelt gazdák befolyását az iskola szervezésére és ellenőrzésére.

A mezőgazdasági szakoktatás szisztematikus megszervezésének és az érdekeltek kívánságaitól független központi irányításának klasszikus hazája Franciaország. Szinte katonai rendben és beosztás szerint tagolódnak intézményei. Legfelsőbb fokon tanít a párizsi nemzeti agronómiai intézet; tudományos készült-ségű gazdákat, mezőgazdasági köztisztviselőket és mezőgazdasági mérnököket és a nagyobb üzemek és mezőgazdasági gyárak vezetőit képezi. Tanideje csak két év, de a felvétel szigorú vizsgához van kötve. Alacsonyabb a főiskolai típus, kb. a mi régi gazdasági akadémiánk célkitűzésével, gyakorlati gazdákat nevel, akik azonban a főiskolák speciális tanfolyamain megfelelő irányban kiszélesíthetik ismereteiket. Középfokú oktatás az inkább elméleti irányú földművesiskolákban, továbbá a gyakorlati célú mezőgazdasági iskolákban folyik. Ilyen iskolát minden departmentben szerveztek s ezek az alsóbbfokú téli és egyéb gazdasági szakoktatási intézmények, továbbá az iskolán kívüli oktatás irányításával, végül tanácsadással is foglalkoznak, majdnem ugyanolyan célkitűzéssel, mint azt az amerikai rendszerben láttuk.

Tekintettel arra, hogy a legtöbb állam mezőgazdasági termelése fejlesztésre szorul s így a kormányzatnak nincs ideje kívárni a szakképzett fiatalság üzemátvételét, mindig nagyobb és nagyobb súlyt vetnek az idősebb földművesek iskolán kívüli szakoktatására. Nálunk és az egész világon ezt a mozgalmat először a gazdasági érdekképviseletek indították el, majd csatlakoztak az általános műveltség szabadtanítási szervezetei is. Az előadók nagyrészt minden pedagógiai előképzettség nélkül láttak a munkához, hogy a 18-tól 50 éves korig, földműveléssel foglalkozó férfiak közül kikerült hallgatóságnak a három téli hónapban, heti 2—3 napon át előadást tartsanak általános műveltségi és gazdasági tárgyából. Fix tanterve nem volt ezeknek a tanfolyamoknak, aminek előnye, hogy az illető vidék szükségleteihez jobban alkalmazkodhattak, hátrányuk volt azonban, hogy sokszor fölösleges és incidentaliter megállapított témákkal foglalkoztak aszerint, hogy a legheterogénebb előadói-testület tagjai mihez értettek jobban.

Hiánya volt különben az is, hogy sem rendes taneszközei, sem megfelelő helyisége a legtöbb tanfolyamnak nem volt. Ennek dacára népszerűsége nagy volt és szép eredményeket is ért el mindenütt, ahol a gyakorlati élet kérdéseire helyeznek súlyt. A tanfolyam mellett létesített önképző-gazdakör, vagy az iskola-község pedagógiai szempontjai szerint gyakorolták a hallgatókat a szakismeretek alkalmazásában és a faluvezetésben. Dacára annak, hogy a hallgatóság nagyrésze már elszokott az iskolás tanulástól, a tanfolyamok vizsgája, amelyet élénkebbé tett a szavalat, a gyakorlati bemutatás, az énekkar s ahol ez összehozható volt, a zenekar közreműködése, nemcsak a környező falvak gazdáinak érdeklődését keltette fel, hanem tanulságot tett arról, hogy a szakismereteken kívül a közigazgatási, önkormányzati, jogi, egészségügyi stb. ismeretek is megfelelő eredménnyel voltak taníthatók. Magyarországon főleg a téli gazdasági tanfolyamok ezüstkalászos gazdáinak a termelési verseny eredményét feltűntető kiállításai, továbbá ez iskolák mellett szervezett ifjúsági önképzőkör, végül a tanárok által fogantatosított határ- és udvar-bejárások, tanulmányi kirándulások a tanulók szüleinek, rokonságuknak és a vidék gazdáinak tanulmányát felkeltették és a legjobb propagátorai voltak a vándortanfolyamok szervezésének.

Egyébként a nagy népszerűségnek örvendő iskolán kívüli szakoktatásnak legnagyobb szüksége céltudatos pedagógiai irányításra lenne. Ahol mezőgazdasági szakiskola működik, az gondoskodjék a tanfolyam szervezéséről, változó székhelyének céltudatos megválasztásáról és a siker külső előfeltételeinek (előadók, helyiség, propaganda stb.) biztosításáról. Kívánatos lenne, hogy a gazdák helyi szervezeteinek vagy szövetkezeteinek megfelelő állandó előadási terme legyen és rendelkezésre álljanak a demonstrációhoz szükséges eszközök is. Az illető egyesülés ifjúsági csoportja a rádió, esetleg vetítógépes előadások segítségével állandó összeköttetésben lehetne az iskolán kívüli szakoktatás újabb és újabb ismeretanyagával és ha ennek szükségessége mutatkozik, akár általános jellegű, akár meghatározott szakkérdésekben újabb előadás, vagy tanfolyam rendezését kérhetné és előkészíthetné. Az ifjúsági és az idősebb gazdacsoportok szervezetei azután állandó kapcsolatot tarthatnának fenn azokkal a szakiskolákkal, amelyeknek tanárai az iskolán kívüli oktatás pedagógiai irányítását végzik. A sikert t. i. nemcsak a külső, hanem a belső eredmények összehatása teszi maradandóvá. Különböző országok tapasztalt pedagógusai megállapították, hogy az egyes előadásoknak nagy ugyan a hallgatósága, de csak a sorozatos gazdasági előadások teszik lehetővé egy-egy tárgykörnek tüzetesebb megmagyarozását és elsajátítását.

Az összefogó gazdasági ismeretek megszerzése előfeltétele a gazdasági tanácsadás gyakorlati megvalósításának is, épúgy, mint a mezőgazdasági propaganda, sajtó, könyvtár, rádió céltudatos felhasználásának. Ezért figyelemmel kell lenni a téli gazdasági tanfolyamok sikerének pedagógiai előfeltételeire, a tanterv, a tanmenet és az előadó kiválasztásának szempontjaira. Ezekre utal többször idézett munkájában Imre Sándor és Becker Vendel («A magyar alsó-fokú gazdasági szakoktatás problémája»). Nem szabad t. i. elfelejtkezni arról, hogy a hallgatók nagy része saját munkájával elfoglalva, csak korlátozott tanidővel rendelkezik s ezért az előadások idejét a téli munkaszünetre és az állatgondozás teendőinek elvégzése utáni órákra kell helyezni. A tanrendet is úgy kell megállapítani, hogy a legrövidebb idő alatt legtöbb ismeretet lehessen átadni. Ezt természetesen megnehezíti, hogy a figyelő és felfogóképesség a korról arányos mértékben csökken s így a pedagógiai készség maximuma szükséges az ered-

ményes népi előadás sikeréhez, ehhez pedig még a hivatásos tanárok közül is kevés ért, nem is szólva az alkalmi előadókról. A harmadik akadály a tanterv és tanmenet megállapítása. E tekintetben az előadóknak az általános képzés tantárgyainál mindenütt elismert anyag áll rendelkezésére. A helyi, tehát gyakorlati ismeretek oktatása viszont a tanterv módosítását, a tanítandó anyag megrövidítését teszi szükségessé s ennél a tanfolyam rendezője nagyobb nehézségekkel kénytelen megküzdeni (l. Ketter László: «Az iskolánkívüli mezőgazdasági szakoktatás időszerű kérdései»).

Az iskolánkívüli továbbképzésnek külön feladata a nők háztartási oktatása, amelyről már fentebb néhány szóval megemlékeztünk. A falusi gazdasszony munkaköre sokkal tágabb, mint a városié, ez csupán a háztartási munkákra szorítkozik és a főzést, gyermeknevelést, betegápolást, ruhavarrást, foltozást, mosást, mindenképp azonban a takarékos beosztást zárja magába. A falusi asszony mindezt szintén végzi, de munkaköre megnövekedett, mert a termelésben, a termények háziipari feldolgozásában, a baromfi, sertés és a család ellátását szolgáló tehen gondozásánál is helyt kell állania. Minderre a feladatra a gazdasági ismétlőiskola a falusi nőket előkészíteni nem tudja, hiszen a főzés, a gyümölcskonzerválás, a varrás, gyermekápolás asszonymunka, amihez a gazdasági ismétlőiskolát vezető tanító nem ért, sőt hiányos gazdasági képzettsége miatt a legtöbb tanítónő sem. A kisebb állatok tenyésztésére és a háztartási gazdaság kerti tennivalóinak elemeire az ismétlőiskola is oktathatja a falusi leányokat, de már a háziipari tevékenység, a betegápolás, betegkoszt-főzés, csecsemőgondozás teljesen távolesik célkitűzésétől. Annál kevésbé tudja a házvezetésre, az anyag takarékos felhasználására és helyes beosztására nevelni őket. Nemcsak hazánkban, de külföldön is konstatálták, hogy jórészt a háztartási teendők ellátásának és a céltudatos munkabeosztásnak nem ismerése oka annak a túlterhelésnek, amely a falusi leányokat a családi gazdaságból kiválni készíti. A módosabb gazdák leányai kisebb tisztviselőkhöz, kézművesekhez stb. igyekeznek férjhez menni, a törpebirtokosok és kisgazdák leányai pedig gyári munkára jelentkeznek és városi munkásokhoz mennek férjhez. Nálunk a falusi nők elvándorlása még nem öltött olyan méreteket, mint Nyugat-Európában, de már aggasztó kikezdések észlelhetők. Az általános tapasztalás is azt bizonyítja, hogy sem a kisgazda, sem a mezőgazdasági munkás ma már korántsem kap olyan támaszt feleségében, mint annak előtte, pedig a földmives-család csak akkor tud boldogulni, ha a háziasszony a bevételeket és kiadásokat összhangba tudja hozni és emellett a háztartás vezetésében a tisztaságot, pontosságot szem előtt tartja. Ma, a falusi intelligenciánál szolgáló leányokat kivéve — pedig ezek száma jelentéktelen — a falusi háztartás gazdasszonya empirikus módon sem nyer megfelelő útmutatást, a legjobban begyakorolt főzési tudománya is kimerül néhány étel elkészítésében és a fent felsorolt ismeretkörből alig képes otthon valamit elsajátítani. Kívánatos tehát, a módosabb kisgazdák leányai számára az egy- vagy kétéves háztartási iskolatípusok elszaporítása, mint aminők Belgiumban találhatók. Nálunk Komáromban és a Kassa melletti Bárcán működött ilyen mintaintézmény. Vezetői a tanítónői oklevél megszerzése után a kecskeméti gazdasági szaktanárképző 2 éves tanfolyamán képesített tanerők voltak és a háztartás, a kertészet, szabás, varrás, egészségügy, mezőgazdasági ismeretek mellett az általános műveltség egyes elemeire is oktatták a legalább 6—8 népiskolai osztályt elvégzett, de többnyire magasabb iskolát járt 15—20 év közötti leányokat. Ezeknek a háztartási iskoláknak létesítése, tekintettel, hogy internátussal kapcsolatosak, költ-

séges és ezért elsokasításuk súlyos probléma volt, bár a női szerzetesrendek közül többen létesítettek ilyen intézeteket.

Magyarországon egyébként a nők gazdasági képzése szép multra tekinthet vissza. Már a XVIII. században a Tessedik-féle szarvasi intézetnek volt egy női tagozata, a Festetich-féle keszthelyi Georgicon (1808) nyolcadik szakosztálya pedig a Gazdasszonyiskola volt. Ez az intézmény azonban közelebb állt tanrendjének magasabb általános műveltséget adó iránya miatt a középosztály leánynevelő intézetéhez, a fővárosban működő Amizoni intézetéhez és a legutóbbi időben létesített, érettségi bizonyítványt adó és egyetemi és főiskolai tanulmányokra képesítő leányközépiskolákhoz. Tantervében a vallástan, a magyar és német fogalmazás, számolás, földrajz, természettan, természetrajz, történelem, zene és a rajz foglalt helyet; a szakismeretek közül a gazdaságtan, kertészet selyemhernyótenyésztés, főzés, konzervkészítés, szabás-varrás stb., szóval a háziasszonyképzés mai tárgyköre.

Ezeknek az intézeteknek azonban, az internátusi nevelés drágasága miatt, csekély számú növendéke volt. Ezért kellett a tömegoktatás eszközeként a 6 héttől 3 hónapig terjedő háztartási tanfolyamokat megszervezni, amely téren az állam, az egyházak, gazdasági egyesületek és a Szövetkezeti Liga gazdasszony-egyletei stb. buzgólkodtak. De ezeknek a tanfolyamoknak száma is évente alig haladta meg a százat és tanítványainak száma a 2000 résztvevőt, holott legalább 150—200.000 falusi nőnek lett volna szüksége háztartási képzésre. Ennek oka az egyetemes irányítás hiányán kívül abban keresendő, hogy a háztartási és a varrási ismereteket csak gyakorlatilag lehet tanítani és így a rendelkezésre álló helyiség, tűzhely, konyhafelszerelés és varrógép szabja meg a növendékek maximális számát, amely tanfolyamonként 30-at nem haladhat meg. A tanfolyam költségei nem nagyok, helyiséget és a tanárnők számára szállást minden község maga biztosít, a tanulók pedig (többnyire 15 éven felüli nők) csupán a főzésnél felhasználható élelmiszereket adják, vagy ennek az anyagnak pénzbeli ellenértékét. Az oktatás napi 5—6 óra, sokszor két turnusban. A főzésen kívül mosást, vasalást, foltozást, varrást, baromfitenyésztést, borjú- és malacnevelést, vajkészítést, zöldség- és gyümölcskonzerválást tanulnak. Minthogy a mezőgazdasági főiskolákon és a kecskeméti szaktanárnőképző intézetben képesített tanerők nagyobb része a háztartási iskoláknál, leányközépiskoláknál és a tanítónőképződék gazdasági tanszékein nyert elhelyezést, a középfokú mezőgazdasági iskolák végzett növendékeit is alkalmazták kisegítésképpen, de számuk így sem volt elegendő a szükséglethez képest.

A falusi nők háztartási, gazdasági továbbképzését sokan a nyolcosztályú elemi iskola, esetleg az általános iskola keretében kívánják megoldani. Ennek előfeltétele azonban a megfelelő felszerelés és a jól képzett tanszemélyzet, amely ma még kevésbé áll rendelkezésre. A kitűzött cél megvalósításához tehát idő kell, de szükséges a sikerhez a közvetlenül érdekelt szülők megértő támogatása is. Ezért volt egészséges gondolat a Szövetkezeti Női Liga részéről, hogy a háztartási tanfolyamot végzett nőket leány- és gazdasszony-egyletekbe tömörítette és ezek dán mintára mindent elkövettek a háztartási tanfolyamok elsokasítása és a háziasszonyképzés sikere érdekében.

Úgy a földművesifjak, mint a falusi nők általános műveltségének és szak tudásának gyarapítása a társadalmi és gazdasági fejlődés egyik leghatalmasabb tényezője. Ezért sorolja közvetett eszközei közé az oktatásügyet a Mezőgazda-

sági Szociálpolitika és ezért tekinti integráns részének az Agrárpolitika. Igaz, hogy utóbbi inkább a szakoktatás szempontjait hangsúlyozza ki, amelynek jelentőségét a szociálpolitika is elismeri, viszont utóbbinál a társadalmi fejlődés elsődleges kérdés lévén, az általános műveltség intézményeinek eredményes működésére helyez nagyobb súlyt. A különböző célkitűzést azonban könnyű egy nevezőre hozni a parasztság és a mezei munkásság tanításánál, ahol a tömegek szakoktatása, anyagi nehézségek miatt nem külön intézetekben, de az elemi oktatás keretében biztosítható. Az alsófokú szakiskola, bármily kívánatos és tökéletes intézmény legyen is, mindig kivételes iskolatípus marad és kihatása csak a tanácsadás és a tanfolyamok rendezése által terjed szélesebb néprétegekre.

Az sem kiegyenlíthetetlen ellentét, hogy az agrárpolitika elsősorban a szakoktatás felsőfokú intézményeire, tehát a tudományfejlesztésre és a minőségi tanításra, a szociálpolitika pedig a mennyiségi oktatásra helyez súlyt. Az alsóbbfokú szakoktatás megfelelően képzett tanárok nélkül legtöbbször eredménytelen marad. A gyakorlati megoldás tekintetében élenjáró angolszászok ezért igyekeznek szerves kapcsolatot létesíteni a legalsóbb és legfelsőbb szakoktatás intézményei között, amely törekvés egyébként a skandináv, sőt egyes latinfajú országokban is megfigyelhető.

Nálunk a Műegyetem közgazdasági karával kapcsolatos a mezőgazdasági szaktanárképzés, amelynek hallgatói között mezőgazdasági vagy kertészeti fakultást végzett nők is szerepelnek.

V. FEJEZET.

Falupolitika.

1. §. A rendszeres faluvizsgálat tudományos kérdései.

A falukutatás kezdetei. — Helyes és rendszeres falukutatás. — A külföldi falukutatás és eredményei. — Falupolitikai kongresszusok. — A falukutatás fejlődése hazánkban. — A rendszeres falukutatás magyar intézményei. — A falukutatás az egyetemi oktatásban. — A külföldi falukutatás szempontjai és munkaprogrammja. — A falupolitika fogalma, tárgyköre, határtudományai, módszerei és nehézségei. — Az önállósult falupolitika tárgyalási anyaga és célkitűzése.

Az Alapvetésben már utaltunk az agrárpolitika úgynevezett agrárszociológiai irányára, amely különösen Amerikában, Franciaországban, Belgiumban és Németországban, mint a neo-klasszikus közgazdasági iskola visszahatása, eklektikus módon igyekszik azokat a kérdéseket megoldani, amelyeket a történelmi-ethikai iskola Roscher óta az agrárpolitika munkakörében dolgozott fel. Erről az irányról a tudományos mérlegelés minden nehézség nélkül megállapíthatja, hogy az útkeresésnek és a tudatosodásnak azon a fokán áll, amelyen a kamerálisták «gondos családapa» irodalma volt az agrárpolitika rendszerének kialakulása előtt. A szociális hiányok (egyke, városbatódulás stb.) minél sötétebb színben való leírása, társadalmi jelenségek, kormányzati intézkedések ismertetése, a gazdasági összefüggések és lehetőségek mérlegelését nélkülöző javaslatok és követelések összefoglalása jellemzi ezt az irodalmat. Először humanitárius, később szociálpolitikai célkitűzéssel igyekezik a falu jelentőségét értékelni, népeletét, gazdasági viszonyait tisztázni. Természetesen a falu történelmi fejlődését, különösen annak gazdasági jelentőségét nem ismerő, nagyrészt a szépirodalom romanticizmusától vezetett adatgyűjtés a tudomány számára sem objektív anyagot, sem a reformtervekhez megbízható szempontokat szolgáltatni képes nem volt s ez az oka, hogy a falupolitika mindeddig önálló tudománnyá fejlődni nem bírt, hanem vagy megmaradt a monografikus adatgyűjtés körében, vagy az utópiák útvesztőjében tévelygett. Ezzel szemben az angolszász, francia stb. faluvizsgálat rendszerességre törekvő írói többnyire az agrárpolitika anyagának egy részét szövik át falupolitikai kérdések és statisztikai adatok tárgyalásával. Rendszerességre törekvő, de bizonyos egyoldalúságtól nem ment az az irány sem, amely a Thaine Hypolite által a múlt században formulázott környezethatás és a Simmel György-féle tömegpszichológia tantételeit figyelmen kívül hagyva, a falusi közvélemény és a mezőgazdasági termelés alapsejtjének, az oikosnak törvényszerűségeit nem ismerve, túlnyomórésztben a paraszt sajátos egyéniségét, vagy társadalmi tagolódását vizsgálja. Sokan a kapitalizmus ráhatása alatt felbomló falusi társadalomból indulnak ki s ezt a patológikus tünetet

és radikális orvosszereit általánosítják. Kétségtelen, hogy a falunak karaktert a parasztság ad s utóbbi is változik a gazdasági és társadalmi ráhatások következtében. Az organikusan fejlődött falu azonban évezredek alakulat, amely tradícióival, a talajtól és klímától megszabott termelési rendjével, a közgazdasági élet egészébe való tagolódásával úgy a ténymegállapítás, mint a reformok számára sokkal komplikáltabb a városnál, bár ez minden népnél és minden időben a fejlődés dinamikus tényezője volt. A falu önálló életét csak parciálisan befolyásolta a liberális állam centralisztikus közigazgatása, a nagyipari központok és a piacok kialakulása, a tudomány nemtörődömsége, sőt más termelő társadalmi osztályok lekicsinylő, sokszor ellenséges magatartása. Élte a maga szeparált életét, hasonlót hasonlóval fizetett. A piaci termelés és a várossal való érintkezés sok módosító elemet vitt a falu külső és belső szerkezetébe, de korántsem annyit és olyan mélyreható, mint egyes faluleírók szórványos esetekből, vagy a szoros értelemben vett falu valódi típusától eltérő tájkezelések alapján megállapították. A falvak túlnyomó többsége, a látszat dacára is, megőrizte tradícióit, amint ezt a rendszeresebb és mélyebben szántó szociográfiai, földrajzi, folklorisztikus vizsgálódás bizonyítja. Ennek konzekvenciáit a falufejlesztésnél is le kell vonni. Számptalan szociális és gazdasági reform szenvedett hajótörést, mert a falu azokat megérteni, tradicionális munkarendjébe beilleszteni nem tudta. A legkiválóbb üzemtechnikus is hiába magyarázza a racionális vetésforgó, a nemesített vetőmag, a mélyszántás stb. előnyeit, hasztalan sorakoztatja fel példaképen más vidékek magasabb termésátlagait, ha az illető falu lakossága, eddigi üzemvitelét túlértékelve, elzárkózik az ajánlott reformok elől.

A falupolitika tudományos tudatosodásnak további akadályá még tárgyalási anyagának elhatárolatlansága. A klasszikus közgazdaságtan uralmi területén az agrárpolitika rendszere kifejlődni nem tudott s ezért fogalmi meghatározásai, metódikája, beosztása stb. nem nyújtanak támaszpontot a tisztán adatgyűjtő, hiányokat felderítő és a gazdasági összefüggésektől elvonatkoztatottan orvosszereket kereső falupolitika számára. A tudományos önállóságra törekvő irány azért imbolyog a falukutatás, falufejlesztés, a materiális eszközkeresés és a falu lelkiségét analizáló kísérletek között. Ha az agrárpolitikára, sőt igen gyakran a még szűkebb tárgykörű üzemtanra tartozó termelési kérdéseket kikapcsolnák, nemcsak feladatkörük egyszerűsödnének le, de megszűnnék az osztályharc ideológiájának zavaró hatása is az adatgyűjtésnél s az eredmények mérlegelésénél. Természetesen volna még akkor is elég tisztázandó szempont, elsősorban a városi sablonok mellőzése a falu gazdasági, társadalmi, kulturális, közegészségügyi stb. helyzetének vizsgálatánál.

Indokolt volt tehát Roosewelt Tivadar 1911-ben tett alapítványa oly tudományos munkásság támogatására, amely a falu helyzetét rendszeresen vizsgálja s a hiányokra és tennivalókra rávezet. A gyakorlati célkitűzésen kívül az adatgyűjtésben rendszert óhajtott teremteni. Azok a vastag kötetek, amelyek több amerikai egyetem kutatóintézeteinek faluszociológiai és faluszociográfiai munkásságáról beszámolnak, értékes adatokat tartalmaznak a falusi lakosság faji összetétele, a telepedő népfajok kultúrfoka, társulási hajlama, vállalkozási kedve stb. tekintetében és megkönnyítik nemcsak a helyzet javítására szükséges társadalmi akciók és kormányintézkedések tervezeteinek elkészítését, hanem a falusi vezetők kiképzését és a gyűjtött anyag tudományos felhasználását is.

A Le Play által a XIX. század első felében megindított falukutatás, amely-

nek a század végén Méline Gyula «Vissza a faluba» publicisztikai munkája újabb dinamikus erőt adott az egyoldalú városi fejlődéssel szemben, a falu szolidáris szellemének évszázados tradícióit igyekezett érvényre juttatni s ezáltal orvosolni az egyoldalú fejlődés következményeit. Különböző szövetkezetek, gazdasági egyesületek évi jelentései tanuskodnak egyetemes hatásáról. Közöttük úgy mennyiségileg, mint részletességükönél fogva figyelmet érdemelnek az orosz zemstvók gazdasági irányú paraszt-monográfiái. Külön egyesületek is keletkeztek a falufejlesztés és szépités propagálására hazánkban, Belgiumban, Svájcban, Ausztriában és Németországban. Ezek az egyesületek a falusi egészségügy és a földművelők gazdasági és társadalmi helyzetének javítására, közműveltségük emelésére, a népélet és népművészet ápolására, nemes szórakozásaik fenntartására törekszenek, elsősorban a Méline által legfontosabbnak ítélt cél érdekében, hogy a városbatódulást és a falun is elharapódzó egy-gyermekrendszert megakadályozzák. A különböző országok hasonló célú egyesületei, belga kezdeményezésre, nemzetközi egyesületbe tömörültek, amely több országban, köztük 1929-ben hazánkban is; kiállításokat és kongresszusokat rendezett. Ezek közül nevezetes az 1923-ban Brüsszelben tartott Nemzetközi közigazgatási kongresszus, amelyen Henri Fayol a községi monográfiák kérdőívét mutatta be; továbbá az Egyesült Államok területén Lansingban tartott kongresszus, amely különösen a tudományos falukutatás célkitűzéseit tisztázta; végül a budapesti, amely a népművelés és vezetőképítés kérdéseivel foglalkozott. A légei kongresszus a faluvezetők kiképzésének módszerében igyekezett a különböző országok javaslatait egy nevezőre hozni. A «Falufejlesztő Egyletek Nemzetközi Bizottsága» gondoskodott arról, hogy a falufejlesztés munkája nemcsak az agrárjellegű országokban (Dánia, Olaszország, Románia, Magyarország stb.), de a túlnyomóan ipari országokban is (Anglia, Németország stb.) minél nagyobb rendszerességgel és intenzitással induljon meg. E kezdeményezés eredményeiről vastag kötetek számolnak be, amelyek közül különösen Gusti Dimitrie professor bukaresti intézete és tanítványainak falusi monográfiái érdemelnek felemlítést, az amerikai és a német anyaggyűjtésen kívül.

Hazánkban a faluleírás és kutatás, ha nem is modern precizitással, hosszú multra tekinthet vissza. Mária Teréziának 1763-ban kiadott telepítési rendelete a létesítendő új községek rendszeres falutervrajzát (utcák, terek, közutak stb.) írja elő. A XVIII. század elején Bél Mátyás; végén Benkő József, Tessedik Sámuel és Berzeviczy Gergely földrajzi és történelmi munkái értékes adatokat tartalmaznak, így különösen Benkő általános tájleírása Erdélyről és monográfiája Hunyad megyéről. Tessedik: «A parasztember Magyarországon stb.» című munkája a korabeli falusi állapotokat tárgyalja nemcsak technikai és gazdasági, de magasabb közszempontokból is, csatolva hozzá egy jól rendezett falu tervzetét. A XIX. században Széchenyi István reformterveiben is sok a faluleírás s az Erdélyi, Kriza stb. által gyűjtött népmondák, szokások, dalok stb. a falu lelkeségének vizsgálatánál még ma is jó szolgálatot tesznek. Gazdasági téren erős indítást adott Le Play tanulmánya Hatvan mezővárosról és a Tisza-menti jobbágyról. Ő impresszionálta nemcsak tanítványát, gróf Károlyi Sándort szociális munkásságra, hanem Pesty Frigyest is, aki a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából 1864-ben kérdőíveket küldött szét s a helynevek eredetének megállapítása kapcsán a nép szájhagyományait is gyűjtötte. Szakszerűbbé teszik a falukutatást Fényes Elek és Keleti Károly, a magyar statisztika megalapítói. Utóbbi 1868-ban az Országos Statisztikai

Tanácsban munkaprogrammot terjesztett elő, amely a mezőgazdálkodás különleges kérdésein és a tájgazdálkodáson kívül felölelte az eladósodás, a birtokforgalom és a földműves életviszonyaira vonatkozó adatgyűjtést is. Ezt «Hazánk és Népe» című nagy művében foglalta össze. A Magyar történelmi Társulat község-évkönyvei (1868), a váci egyházmegye által már 1773-ban kötelezővé tett plébánia-történet (historia domus) általánosítása (1858) történelmi vonalon is kiegészítik ezt a munkát. Galgóczy Károly Pest vármegye monográfiáját a XIX. század utolsó negyedében már az összes szempontok figyelembevételével írta meg. Új elemet visz az adatgyűjtésbe a Néprajzi Társaság, amely főleg a néphagyományok, ünnepi szokások, játékok, köszöntők, sirató versek, babonás szokások, balladák, népdalok stb. gyűjtésére hívta fel elsősorban a tanszemélyzet és rajtuk keresztül a tanulóifjúság figyelmét. Természetesen a nép bizalmatlansága és az ú. n. utánkutatás és megfigyelés hiánya miatt az adatgyűjtés precizitása sok kívánnivalót hagy maga után. Azóta különösen a tanítóképezdek igyekeznek növendékeiket oly irányban képezni, hogy az életbe kilépve, működési helyüknek kultúrállapotát, történelmi multját, földrajzi és természeti képét, hagyományait, egészségügyét, népmeséit, tárgyi néprajzát stb. összeírni képesek legyenek.

A rendszeres falukutatás irodalmi feldolgozását szolgálták a Magyar Gazdaszövetség parasztnonográfiái (1899); ugyancsak az általa kibocsátott és az Országos Széchenyi Szövetség iskolán kívüli előadásai kapcsán kitöltött kérdőívek (1912); végül a Thomas amerikai szociológus felkérésére Braun Róbert által 1913-ban, a falu lélektanára vonatkozóan szétköldött kérdőív, amely 97 kérdőpontban foglalta össze a közegészségügy, családi élet, nemi-erkölcs, társadalmi hagyományok, egyházi és közigazgatási viszonyok, a társadalmi együttélés, szolidaritás, kriminalitás, elvándorlás stb. falusi adatait. Ezeket a kezdeményezéseket az első világháború és a nyomában járó felfordulás eltemette. A békekötés után a Magyar Tudományos Akadémia fennhatósága alatt megalakult Magyar Szociográfiai Intézet (1924) a falura vonatkozó összes irodalmi és történelmi adatok gyűjtését, térképanyagát, statisztikáját stb. katalogizálta, Társadalomtudományi Bibliográfia címen kiadta, hogy a kutatóknak már a helyszíni felvétel előtt rendelkezésükre álljon minden irodalmi adat. Ugyanezt a célt szolgálja a Magyar Társadalomtudományi Katalógus is. 1925-ben a belügyminiszter elrendelte a Községi Adattárnak Fayol rendszere szerint való összeállítását, amely nemcsak közigazgatási ügyintézés szempontjából igyekezett az ú. n. tájékoztató lapokat a községi jegyzőkkel összeállíttatni, hanem kiterjeszkedett az egyes községek életében előforduló gazdasági, földrajzi, történelmi, közművelődési adatgyűjtésre is. Ugyancsak ezidőtájtban indította meg a Faluszövetség adatgyűjtését a községi monográfiák megírása érdekében, hogy a tájleírás; a népélet, társadalmi, családi viszonyok, népjólét és egészségügy; a kulturális élet; birtok- és gazdasági viszonyok; végül a falu történetének ismerete alapján az összesítés és áttekintés úgy tudományos felhasználás, mint megfelelő reformjavaslatok készítése érdekében rendelkezésre álljon. A Faluszövetség parasztnonográfiáinak feldolgozásánál nagy szerepe volt Steinecker Ferenc professzornak, a Faluszövetség akkori vezetőjének, aki tanszékének összes tudományos munkatársait, elsősorban Bodor Antal magántanárt ebbe a közérdekű munkába bevonva, igyekezett rendszert vinni a faluanalízis magyar irodalmába, azzal a dilettantizmussal szemben, amely kritika nélkül, sokszor tendenciózusan gyűjti az adatokat és színezi a jelenségeket.

Egyik tanítványa (l. Mészár Oszkár cikkét a Honismeret könyvében) utal nemcsak e rendszertelen kutatómunka veszélyére, de a hatóság által gyűjtött adatok és a falusi monográfiák különböző célkitűzéseire is. A közigazgatás csak bizonyos adatok iránt érdeklődik, hogy különféle ügyekben, a helyi viszonyokról gyors és megbízható tájékozódást nyerjen. A falusi monográfiák ezzel szemben nagyobb feladatkört ölelnek fel, elsősorban a falu multját, néprajzát, kultúr-állapotát, lelkiségét igyekeznek megállapítani. Természetesen a két adatgyűjtés kiegészíti egymást.

Külföldi tanulság szerint mindenütt legeredményesebb volt a falukutatásnak — akár otthonismeret, községpolitika, vagy bármi néven nevezik — az egyetemi oktatással való kapcsolata. A tanítási és tanulási szabadság a szociológiai vagy agrárpolitikai tanszékeket, azoknak intézeteit és szemináriumait tudományos pártatlanság szellemével tölti el s ez az egyetlen garancia, hogy a valóságnak megfelelő adatokat nyerjünk s így a falu helyzetét és az összesség szempontjából való értékét megismerjük. Amint Heller Farkas megjegyzi: «Csak az e követelményeknek megfelelő szociográfia vagy társadalomleírás lehet igazi kiindulási pontja a szociológia elméleti tételei alkalmazásának (L. Társadalomtudomány 1925. évfolyam). Ebben a szellemben vizsgálódott nálunk a Magyary Zoltán professzor által létesített közigazgatási intézet, továbbá az egyetemi ifjúság Országos Széchenyi Szövetsége, a cserkészek, a Fiala Magyarországi Szociográfiai Munkaközössége, a sárospataki főiskola faluszemináriuma, a Pro Christo diákszövetség stb.

Németországban Wiese Lipót kölni professzor foglalkozott a falu lélektanának vizsgálatával. Tanítványait megfelelő irányítással kutató körútra küldte, a feldolgozásnál pedig szigorúan ellenőrizte az adatgyűjtést. Az egyénből indult ki, de mindig hangsúlyozva, hogy a falu szociális egység s ezért a kettőnek egymásrahatását és az egyének által alakított csoportok együttélésének sajátságait is megfigyeltette. Kérdései: 1. Minő a falusi emberek egymásközi viszonya (szomszédság, családi és generációs kapcsolatok; a feleség szerepe és a lemenők elhelyezkedése és elvándorlása). 2. A város és a falu kölcsönhatása, lakóinak egymással való érintkezése. 3. Az egyéniség problémája, önállóságra törekednek-e vagy feloldódnak a falu társadalmi életében? 4. Ünnepek, szórakozás, pihenés, korcsmázás, egyesületi élet, pletyka, szenzáció, közvélemény; ujságok, olvasmányok stb. 5. A falusi ember társadalmi kapcsolataiban mit igyekszik erősíteni és mit gyengíteni. 6. A falu, mint életközösség fejlődik-e, vagy visszafejlődik (tradíció stb.).

Az amerikai falukutatás a mammutvárosok kialakulásának ellenhatásként keletkezett és a falusi civilizáció tényezőinek leírásával, továbbá a falu-analízis révén igyekszik lélektani és történelmi alapon megállapítani a jövő fejlődés irányát és a szükséges tennivalókat. Két neves faluszociológus, Lundquist és Carver a munkaprogramm irányelveit következőképpen állította össze: 1. a falusi viszonyok tényfelvétele, beleértve a nép érzelmvilágát és gondolkodását is; 2. ez alapon az anyag lerögzítése, határterületeinek megállapítása és szerves egységbe foglalása; további feladata 3. a megállapításoknak széles körben való terjesztése és 4. megfelelő falufejlesztési program készítése (l. Szeibert János tanulmánya a Honismeret könyvében). Az amerikai rural-sociologie azonban nemcsak lélektani alapon tárgyal, van annak a közigazdasági élettel szorosabb összeköttetésben álló iránya is, amely a vonatkozó irodalmi és történelmi emlékek gyűjtésén kívül elsősorban politikai célkitűzéssel tárgyalja a farmer-

kérdést. Bennünket ez az irány elsősorban azért érdekel, mert a probléma hasonlít a magyar tanyakérdéshez, dacára annak, hogy a földrajzi tényezők hatása más és a farmerek társadalmi, sőt biológiai és lélektani szempontból is különböznek a magyar paraszttól és történelmi adottságok híján az amerikai falu szerkezete, társadalmi tagolódása és a faluvezetők is más megítélés alá esnek. Az amerikai farmközpontok nem egyebek, mint a környékbeli földművelők társadalmi, gazdasági, közigazgatási, vallási és kulturális centrumai. Hogy melyik farmer milyen központba, esetleg több központba kapcsolódik-e be, azt elsősorban az úthálózat és a vasúti összeköttetés határozza meg. Az amerikai falukutatás tehát mindenekelőtt a települési típusokat s azoknak forgalmi, közigazgatási és istentiszteleti vonzókörét igyekszik meghatározni. Az üzleti szállítás, a termelés, az adózás, a fogyasztás, de a különböző telepések vallássossága, faji összetartozandósága, a munkabér és jövedelem stb. dönt az egyes helységszoptok népességi mozgalmá, növekvése vagy csökkenése felett. Különösen a piactól való távolság és a forgalom alapján vizsgálja a community analízis a különböző helység típusokat.

Bár tudjuk azt, hogy a külföldi kutatások, főként a különböző országok falvainak sajátos viszonyai miatt csak kevés alkalmasak deduktív használatra, az eddigi eredmények mérlegelése és lényeges jegyeinek összefoglalása alapján igyekezünk a falupolitika fogalmát, tárgykörét és határtudományait megállapítani. Külföldön is, nálunk is, váltakozva használják a falupolitika, községpolitika, faluszociológia, szülőföldgondozás stb. elnevezést. A fönt vázolt kutatási és eredményt összefoglaló irányok módszeréből, tárgyköréből stb. megállapíthatjuk, hogy a fölhasználás célkitűzése szerint, kevés eltéréssel, ugyanazon fogalomról van szó s az elnevezés különbözősége a falupolitikának önállóságra és tudományos nivóra törekvéséből származik. A tudományos útkeresés eklektikus módszerre utal. Amint anyagát nagyobb mértékben veszi a társadalmi fejlődés és tagolódás különböző jelenségeiből, falusi szociológiának nevezik; a statisztika és tájleírás anyagát értékesíti a szociográfia; végül a községpolitika közigazgatási jelentőségű adatokból dolgozik, célja az adminisztráció jobbátétele, beleértve a falufejlesztés problémáit is. A praktikus amerikaiak azonban felismerték, hogy nem elég a falutársadalom vagy a falu földrajzi adottságainak pusztá leírása, a felvetett, de meg nem oldott problémák gazdasági alátámasztást kívánnak s ezért alkalmazzák a konjunktúrakutatás szabályait a falufejlesztés teendőinél, így azután akaratlanul is részleges agrárpolitikát adnak falupolitika helyett. Igaz ugyan, hogy az amerikai falupolitika rokontudománya, a faluanalízis, amely nagyban és egészben megfelel a mi monografikus irodalmunknak, hasznosan egészíti ki a piac- és gazdaságtudományok egyoldalúságát. Gyakorlatban az amerikai szabad gazdasági rendszer is kiegyensúlyozza a gazdasági kérdések hatását figyelmen kívül hagyó európai falupolitika egyoldalúságát, amely a közösségi beavatkozást túlértékelve, a fedezetre és a várható gazdasági hatásra való tekintet nélkül készíti javaslatáit.

Az európai falukutatás legnagyobb hiánya, hogy ideologikus alapja az etatizmus, amely a falut közigazgatási, tehát mechanikus alakulatnak tekinti, következetlenül azonban mégis az egyén lelki tulajdonságaiból indul ki és ez alapon kísérli meg a társadalmi tagolódást és az osztályalakulást, mint a szülőföld, vagy mint a község jövő fejlődésére döntő tényezőt feltüntetni. Az oknyomozó és módszeres vizsgálatot a célszerűségi kérdés is komplikálja, vagyis a pusztá leírás induktív módszerébe a falufejlesztés bekapcsolása, amely a köz-

gazdaságilag nem iskolázott kutatót gyakran megfosztja tudományos pártatlanságától. A falupolitikának ez az iránya a pauperizmus túlhangsúlyozásával terveiben és javaslataiban öntudatlanul is a pusztakaritás határain belül marad.

Kétségtelen tehát, hogy a falupolitikának elsősorban szorosan el kell határolnia egymástól a tudományos adatgyűjtést és a falufelesztést.

Az adatszolgáltatás és eredményének kiértékelése pártatlanságot és elfogulatlanságot kíván. E téren csak a szociológia módszereit követheti. A szociológia elméleti tudomány, amelynek igazi feladata a társadalomra és a társadalmi életre vonatkozó képzetek tisztázása és rendezése. Tudományos jellegét csak addig őrizheti meg, amíg maga elé semmiféle mellékcélt nem tűz ki. De szükséges e mellett kiépíteni az alkalmazott szociológiát is, amely a társadalmi élet befolyásolásának módozatait és eszközeit van hivatva rendszerbe foglalni. Gyümölcsöző viszont ez a stúdium is csak akkor lesz, ha pontos helyzetfelvételen alapul, amely még a különleges adatokból is csak a fontosat emeli ki. A szociográfiának ezenkívül minden pártszemponttól és minden korban jelentkező előítéletektől mentesnek kell lennie.

A rendszeres falupolitika idővel épügy önállósulni fog, mint ahogy a közgazdasági politikából kivált az agrárpolitika. Ma azonban a materiális és ideális szempontok kiegyensúlyozása érdekében kénytelen az agrárpolitika kialakult rendszerében keresni a kutatási szempontok és a tennivalók módszereit és eszközeit. A falupolitikát az agrárpolitikával a mezőgazdasági szociálpolitika köti össze, amely a termelő ember egyéniségének és gazdasági szabadságának biztosítása mellett a közösségi gazdálkodás társadalmi előfeltételeit kutatja s ennek egyik legfontosabb alakulatát a falu történelmileg fejlődött szervezetében jelöli meg. A gazdálkodás viszont, mint elsődleges jelenség, kénytelen az agrárpolitikában lefektetett termelési törvényszerűségekre támaszkodni. Az agrárpolitika a termelő emberből indul ki s ezért könnyű a falu lakosságának előhaladását a falu és a mezőgazdaság fejlesztésével szerves kapcsolatba hoznia. Az agrárpolitika a mezőgazdaság prioritásáért küzd s ennek során a falu szerepét a termelés terén, de a lakosság gazdasági szolgáltatóképességét, népesedéspolitikai, társadalmi és kulturális hatását is kiértékeli, szóval a termelés szorosan vett kérdésein kívül annak szociális és kulturális együtthatására utal. Tehát nemcsak az egyoldalú ipari fejlődést bírálja, de az eltömegesítéssel és a nyereszkes túltengésével szemben hangsúlyozza a kapitalisztikus termelési rendszerben is fennmaradt szolidaritást, a falu közszellemét és a családi üzemet, amelyben nincs munkás és munkaadó s így verseny és osztályharc sem.

A falupolitika az urbanizmus külső és belső tulajdonságainak dinamikus ereje elől a falu fejlődését nem kívánja hermetice elzárni, de a felszínes és sajnos, ma már erősen deformált társadalmi fejlődést elméletileg törekszik kiegyensúlyozni. Mindezt pedig egy nevezőre kívánja hozni az egyetemes gazdasági és társadalmi fejlődéssel. A szorosan vett termelési kérdések tárgyalásától bátran eltekinthet, hiszen ezek az agrárpolitikában megfelelő méltatást nyertek. Viszont a szellemi tényezőknél kívül foglalja a község technikai fejlesztésével (útépítés, a falu képének csinosítása, utcák, terek rendezése stb.). Kevesebb súlyt vet a fejlett és önálló irodalommal rendelkező földrajzi leírásra és a statisztikát is csak mint segédtudományt veszi igénybe, nemcsak azért, mert adatai folyton változnak, hanem mert annak falupolitikai szempontból is legértékesebb anyaga már az agrárpolitika keretében feldolgozást nyert.

Kiindulva tehát a mezőgazdasági szociálpolitika passzív és aktív alanyainak szerepköréből, a természeti viszonyok, földrajzi és gazdasági adottságok által befolyásolt falutársadalomnak lelki sajátosságait és ezeknek a szociális fejlődésre gyakorolt hatását tárgyalja. Falun erre elsősorban a zárt családi gazdaságban termelő parasztság nyomja reá bélyegét s ezért a szellemtörténet módszereivel annak életét, erkölcsi és kulturális helyzetét is vizsgálja; a falu-fejlesztés szektorában pedig, a falusi kisember önállóságát és a falu sajátosságait igyekszik a kapitalizmus rendszere által kialakított eltömegesítéssel szemben előtérbe állítani. Bár ezek a feladatok minden országban mások, sőt ezen belül is az egyes vidékek, tájak, községek történelmi multja és gazdasági viszonyai szerint eltérők, a világkrízisek következtében mind erősebben érvényesül a Méline által hangoztatott rurális irány, amelynek az első világháború előtt Roosevelt Tivadar, legújában pedig Röpke Vilmos (i. m.) adott hangot. A népélet alapja a család, a község, a vallás és az ember belső viszonya a munkához és hivatásához. A forgalmi gazdaság nyereszkeségi elvével szemben a termelés legfontosabb elemének, magának az embernek gondozása lép előtérbe, de ennél sem a helyi és nemzeti sajátosságokat figyelmen kívül hagyó centralizáció és tömegelrendezés biztosíthat sikert, hanem kizárólag a kisebb társadalmi csoportok, különösen az eddig elhanyagolt falusi élet jelenségeinek megfigyelése, az anyag megfelelő rendezése, az okozati összefüggések felderítése és a falu-fejlesztés legfőbb teendőinek megállapítása.

A célkitűzés tehát nem az, hogy az urbanizmust, amely a kultúrfejlődés hatalmas tényezője, kikapcsolják az emberi haladás tényezői közül. De a túlfejlődött és az eltömegesítést szolgáló nagyvárosi településsel szemben a gyár-ipari termelés decentralizációjával igyekeznek segíteni a városok tömeglakásainak, élelmezési nehézségeinek, a családi életet felbontó tömegnyomorúságnak enyhítésén. A falupolitika falu-fejlesztési munkakörében ezeket a magasabb köz-igazgatási célkitűzéseket megérti, méltányolja is, de megmarad a maga szűkebb területén. A városfejlesztésből átveszi a külső szépítés, rendezés és más műszaki vonatkozású tevékenységet, sőt igyekszik a legtöbb falu népében hiányzó megértést a kulturális, gazdasági és szociális haladás iránt a szükséges szervezetekkel és intézményekkel együtt megteremteni, a városi civilizáció minden értékének méltánylásával, de sajátos szellemi életének, közvéleményének, népművészetének megőrzése mellett, tökéletesebb falu-fejlesztést. Ebben a munkájában nemcsak az államra, de a falu egész társadalmára kíván támaszkodni. Amint ezt Bodor Antal («A falu-fejlesztés alapvetése») kifejti, a falu-fejlesztés a törvényhozás, kormányzat és társadalom ama tevékenysége, amely a falu minden téren való haladását elősegíti és a lakosság életviszonyait javítja. Viszont a falupolitika tágabbkörű stúdium: az ezekre vonatkozó elméleti és gyakorlati ismeretek, célkitűzések és megoldásmódok tudományos kifejtése, rendszerbe foglalása s a falvak kialakulásának megvilágítása. A falu-fejlesztésnél az egyoldalú hiánypótlás célhoz nem vezet. Széleskörű, a falu összes anyagi és szellemi erőit felhasználó szintetikus munka lehet csak eredményes. Nem elég tehát csak köz-igazgatási vagy gazdasági téren javítani. Műveltség nélkül eredménytelen a közegészségügy rendezésére irányuló törekvés, viszont enélkül nincs gazdasági haladás és nem alakulhat ki mindennek előfeltétele, az erős falusi közszellem.

A falupolitika tehát nemcsak szociális politika, de a nemzetépítő és fenntartó állampolitikának évszázadokra ható tényezője s ahelyett, hogy ennek sajátosságait meg nem értve, egy tradíció nélküli városi kultúra intézményeit,

világszemléletét igyekeznénk a tervezett reformoknál alapul venni, az agrárpolitika és mezőgazdasági szociálpolitika keretében, tehát a gazdasági és szociális haladás szellemében kell a magyar falu fejlesztésének föltételeit és eszközeit keresni.

2. §. A falu és annak igazgatása.

A falu fogalmi meghatározása. — A falu népesedési viszonyai és az elvándorlás. — A mezőgazdasági foglalkozás, mint falumeghatározó tényező. — A falu történelmi fejlődése. — A falu és város viszonya. — A valódi falu életrendje. — A falusi közigazgatás. — A falu helyes vezetése és felemelésének módjai. — A falu életszínvonala és lelkiisége. — A falu megszervezése. — A falunak, mint gazdasági egységnek fejlesztése a szolidaritás alapján.

A falupolitika tárgyalásának kiindulópontja csak a falu fogalmának tisztázása lehet. Ez nem egyszerű, mert a statisztika is minden országban mást és mást ért falu alatt. Nálunk az 5000 lakoson aluli települőhelyeket sorolják e fogalom alá, Amerikában ellenben a pusztákat és tanyákat is részletezik: a száz lakosnál kevesebb: hamlet; 100—400-ig village; 400—1200-ig town; 1200—5000-ig citytown és 5000-nél több lakosú: city. Nálunk ezenkívül közigazgatási szempontokat is kevernek a fogalomba. Falunak azt a községet tekintik, amelynek, ellentétben a szétszórt telephelyekkel, van ugyan autonómiája, de felette mint alsófokú közigazgatási egység, a járás áll. Mindkét meghatározás elég ingatag alapú, tekintettel a népmozgalomra és a közigazgatási beosztásnak ezzel kapcsolatos gyakori változására. Dacára annak, hogy a falu természetes szaporodása jelentékenyen nagyobb, mint a városoké (legnagyobb az 1000—5000 lakosú községekben), a legtöbb falu lakosságát az elvándorlás csökkenti. Az első világháborút követő, gazdasági zavarokkal teljes első 10 esztendőben Budapestre több mint 76.000 ember költözött, a 10 törvényhatósági joggal felruházott városba 27.000; megyei városokba 42.000; a 10.000 lakoson felüli nagyközségekbe 7500, tehát a magyar falu 10 év alatt majdnem 160.000 lelket, az ország összlakosságának 2%-át veszítette a város javára. A falusi elvándorlás hazánkban súlyosabb gazdasági bajokat nem okoz, ellenben Német- és Franciaországban a gazdálkodást megnehezítő munkáshiányt jelent. Ennek okaival épűgy, mint a tengerentűli kivándorlással, az agrárpolitika foglalkozott, keresvén az agrárkrízisnek, a közszolgáltatások rapid emelkedésének, az intenzív gazdálkodás hiányának és a munkanélküliség által okozott szociális feszültségnek ellenszereit. Az orvoslás leghatalmasabb eszköze, a gyárpar; viszont ez okozza a munkanélküliségtől megtámadott falusi lakosság elvándorlását. Ez a folyamat a második világháborúig töretlenül érvényesült és minden valószínűség szerint a második világháború után még fokozottabb lesz, viszont a statisztika szerint Magyarország lakosságának ma is több mint 70%-a él falun és 62%-a a 10.000 lakosnál kisebb községekben.

Közkeletű, de meglehetősen felületes meghatározás szerint a város viszonylag sűrűn lakott hely, amelynek lakói főleg ipari és kereskedelmi tevékenységet folytatnak és élelmezésüket faluról kapják. Ezzel szemben a falu túlnyomóan mezőgazdaságból élő telephely. A statisztikai és közigazgatási meghatározásnál a közkeletű fogalmi meghatározás mégis helytállóbb. Magyarországon közigazgatásilag és statisztikailag városnak minősített több megyei, sőt törvényhatósági joggal felruházott város is, lényegben véve nagy falu (Debrecen, Kecskemét, Szeged),

mert lakosságuk főfoglalkozása a mezőgazdaság. A törvényhatósági városok lakosságának átlag 27, a megyei városokénak 31, a 10.000 lakoson felüli községeknek 52·5%-a ; az azon aluliaknak pedig 70%-a él mezőgazdaságból.

A falu lényegét tulajdonképpen a történelmi fejlődésből, a városoktól való materiális és spirituális különbségből, végül a falunak, mint szerves társadalmi alakulatnak, belső tulajdonságaiból lehet megismerni. Az emberi település történetével az Alapvetésben foglalkoztunk. Ott tárgyaltuk a vérségi alapon kialakult faluközösség egységesítő, közvéleményt formáló szociális és gazdasági hatását, szemben a földesuraság, majd a városok cserére alapított magasabb közigazgatási szerkezetével. A nagyobb földesurak udvarházi népességének szigorúbb munkafegyelmével szemben a falut összefogó vérségi kapcsolat lazább. A városokban, különösen a közlekedés és a forgalom gócpontjain, aránylag korán lép a vérségi kötelék helyébe a szomszédsági viszony. A középkori város egyideig a céhekben, gildékben ezt konzerválni igyekezett és a kölcsönös személyes ismeretség, a szomszédság és a hivatás különböző intézményeiben törekedett a falu szolidáris szellemét megőrizni. Minél nagyobb arányokat vett a városi fejlődés, annál erősebben kidomborodik, hogy a falu természetes, a város pedig mesterséges alakulat. A föld eltartási kapacitásának csökkenése, az existenciát veszített falusiakat odahajtja szerencsét próbálni, szintén ott keresnek menedéket azok, akik a falu közvéleményével vagy a hatósággal összeütközésbe kerültek, ott telepedik meg a katona, a tanulni vágyó fiatalság stb., és dacára annak, hogy a történelmi statisztika tanubizonyossága szerint a városi családok átlag a harmadik generációban elpusztulnak, Európa elvárosiasodása hatalmas előhaladást mutat. Ugyanezen jelenséggel, de gigantikus méretekben találkozunk a gyarmatok, főleg az Egyesült Államok területén is. Az első települők, Európa politikai vagy vallási üldözöttjei, a népvándorlás-korabeli Európa településének szolidáris faluformáit hozták létre az Újvilágban s a természettel és az ellenséges indiánokkal való harc a települőköt szoros együttműködésre utalta. Később, amikor a bányászat és az iparosodás, de a forgalom és a világvárosok technikai kényelme és kulturális fejlődése a földművelő amerikaiakat városlakókká tette, vagy e felé terelte s a gazdasági fellendülés az óvilág legkülönbözőbb országaiból milliókat vonzott Amerikába, a farmerfalvak eredeti lényege is megváltozott és a falu és város egymástól elütő szociológiai, lélektani, gazdasági és kulturális sajátosságai is elmosódtak. Az amerikai falukutatás ennek az új életformának komponenseit igyekszik feltárni. Megállapítja, hogy a városi életnek és az iparnak rapid és nagyméretű fejlődése csak külsőségekben hatott, de nem volt képes az első telepesek földművelő munkájának bélyegét az amerikai nép jelleméből, célkitűzéseiből kitörölni. Az amerikai ember vezetőelve ma is a munka, amelynek csupán kiegészítő része az esztétika, a szépirodalom, a kultúra stb. Az önmagára utalt, családi gazdaságában eszközeit maga készítő földműves találékonysága, a természettel vívott küzdelem szigorú munkafegyelme nevelte Amerika feltalálói és üzletembereit, akik a találmányokból nagyipart teremtettek. Viszont a faluközösség társadalmi egyenlősége, a vezetők és vezetettek fizikai munkája ma is alapja az amerikai demokraciának, amely dacára a városi fejlődés eltömegesítő és uniformizáló hatásának, az egyéni szabadság és az egyenlőség biztosításával ellensúlyozza az urbanizmus túlhajtásának veszedelmeit.

Európában a város és falu viszonyának ez a kiegyenlítődése nem ment ilyen simán végbe, mert úgy a falu, mint a város népességének tradíciói ennek

útját állották. A falu már a rendiség kialakulása előtt a társadalom alapépítőménye volt, amelyben a gazdasági közösség, a nyomáskényszer, a közös erdő és legelő a falu minden lakóját sorsközösségbe foglalta és a falusi élet minden megnyilatkozásában egységes közvéleményt, műveltséget és majdnem azonos életlehetőséget adott. A történelmileg fejlődött falu egy nagy család volt, amelyet az agrárius-közösségek, az együttes védekezés szükségessége, a vérségi kötelék stb., örömben, bánatban, a tönkrementek gondozásában összekovácsolt. A rendiség felbomlásáig a falu minden társadalmi, kulturális, erkölcsi stb. megnyilvánulásának alapja az önellátó családi termelés volt. Ennek munkafegyelme és eredményessége felett a falu közvéleménye örködött, egyrészt a kölcsönös segélyezési kötelezettség, másrészt a tradíciókon alapuló erkölcsi felfogása miatt, amely a falusi családot, mint a falu munkaközösségének alapsejtjét közösségi érzésre és szolidáris munkára nevelte. A városok alakulása a falu gazdasági tevékenységében, különösen a háziiparban lényeges változást idézett elő, a korai kapitalizmus s a piac számára való termelés pedig primitív pénzgazdaságával a faluközösség termelési célkitűzéseit is módosította. Radikálisan azonban ez sem változtatta meg a falu jogi, közigazgatási, sőt gazdasági helyzetét. Viszont a rendiség felbomlása, a jobbjárfelszabadtítás, a liberális törvényhozás szelleme, az iparfejlődés és a városi piacok kialakulása meglazította a faluközösség társadalmi egyenlőségét. A gazdagabb falulakók a várost magasabb életformának tekintették s ezt legalább gyermekeik pályaválasztásában igyekeztek elérni, a szegényebbeket pedig a biztosabb munkaalkalom vonzotta oda. A falu törzslakóinak túlnyomó része azonban megmaradt a maga munkakörében és ha a városi kultúrának külsőségeit ruhában, épületformában, szórakozásban stb. át is vette, a falu, mint gazdasági és társadalmi alakulat, megtartotta lényeges sajátosságait. Ennek magyarázata a családi gazdaságnak az agrárgazdaságtanban tisztázott jellege, amelynek évezredes konstrukciója dacol a külső hatásokkal. Hogy mily mértékben, ennek meghatározása a falupolitika legfontosabb, de legnehezebb feladata.

A rendszeres falupolitika csak azt a községet tekintheti valódi falunak, amelynek lakói túlnyomólag az oikos gazdasági rendjében termelnek. Azok, akik a falusi jelenségeket egyéni vagy kizárólag szociológiai alapon vizsgálják, még ha egyébként a paraszti közvélemény által kialakított tradicionális életfelfogást gazdasági alapokra (munkakészség, szorgalom, takarékoság) vezetik is vissza, viszont az oikos évezredes szerkezetét nem ismerik vagy figyelmen kívül hagyják, sem a falu, sem a parasztság életrendjének sajátosságait tisztázni nem tudják. Falunak csak az a település tekinthető, amelynek lakossága túlnyomórésztben mezőgazdasággal foglalkozik, a zárt családi gazdaság munkarendjében termel és fogyaszt és a falu tradicionális közös műveltségének hatása alatt kialakult közfelfogás fegyelmező hatása alatt áll. Ez a hatás úgy materiális, mint ideális irányban érvényesülhet, meghatározva a falu lakóinak lelkiségét és életmódját. Az a település, ahol ezek a jegyek föl nem lelhetők, igazi falunak nem tekinthető. A falupolitika kénytelen ugyan a típusos falutól eltérő alakulatok sajátosságait is figyelembe venni, de az analízisnél, méginkább a falufejlesztésnél, a főnt körülírt jegyeknek megfelelő típust tárgyalja. Ezzel szemben a publicisztika sem a falukialakulás történeti folyamatát, sem gazdasági életrendjét behatóbban nem vizsgálva, a falutípusok különbözőségeit figyelembe nem véve, jórészt külföldi sablonok alkalmazásával általánosít, mérőeszköze pedig többnyire a városi civilizáció. Az agrárpolitika keretében tudományos rend-

szerességre törekvő falupolitika ezt elsősorban nem mint közigazgatási egységet (kis- és nagyközség) tárgyalja, hanem mint a falu lakóinak és autonóm társadalmi és közigazgatási életének alapjául szolgáló termelési szervezetet, amely munkamoráljával a helyi gazdálkodás átlagos intenzitását és eredményességét is meghatározza. Amint erre már több ízben utaltunk, a falu lakói még ott is, ahol a liberális gazdasági rendszer a faluközösséget felbontotta, zárt családi gazdaságaikban az ősi falu többbezeréves háztartási és gazdasági munkarendjét többé-kevésbé átmentették, csak a közszolgáltatások és az ipari szükségletek nyomása alatt, földjük kisebb részén termelnek a munkamegosztásos piacgazdaság számára. Ez a vonás többé-kevésbé fellelhető a törpebirtokos ígásállat-nélküli, ásós-kapás ellátási gazdaságában épúgy, mint az uradalmi cselédekében, sőt a házhelyes földnélküli munkásoknál is. Akár híve valaki a történelmi materializmus kutatási irányának, akár nem, fel kell ismernie a régi agráralkotmány maradványait az európai falvak mai gazdálkodásában és társadalmi berendezkedésében. Visszaverődik ez a vérségi kötelék helyébe lépő szomszédsági elv érvényesítésében, a falu féltékenyen őrzött szokásaiban, kultúrnívójában stb. Az igazi falu tehát nem a városi hatás alatt álló, monokultúrás vagy kizárólag piac számára termelő falu, nem is a mechanikusan létrehozott hordaléktelepülés, hanem történelmileg kialakult együttélés, amely tartózkodóan fogad kötelékébe idegeneket és azoktól is megköveteli, hogy a falu közvéleményének hatása alól ne vonják ki magukat, de gazdálkodásuk rendjében, életmódjukban, felfogásukban igyekezzenek ahhoz hasonlítani.

A falu külső képe után époly kevéssé szabad ítélni, mint annak közigazgatási formája szerint. Különösen hamis nyomon indulnak azok, akik a falut csak mint közigazgatási egységet vizsgálják és pedig abban a szűk szerepkörben, amelyre a liberális korszak közigazgatási centralizációja szorította. A középkori állam a falu közigazgatásával nem törődött, ez magánjogi alapon nyugodott, amelynek voltak ugyan a rendiségből folyó hátrányai, viszont a falu, autonómiáját tekintve, a legmesszebbmenő szabadságot élvezte. Országos ügyekkel terhelve nem volt s így az autonóm falusi közigazgatásnak, mint a családi gazdaságok összefoglalójának közös gondja a mindennapi kenyér biztosítása volt. A francia forradalom az egyén és gazdasági tevékenysége számára a teljes szabadságot vívta ki, viszont különös ellenmondásként, a jogélet egységesítésével, a közigazgatás centralizációjával és alsóbbfokú szervezeteinek kiépítésével véget vetett a falu demokratikus önrendelkezésének. A falusi közigazgatás gazdasági és szociális tartalmát kiüresítette, az agrárius közösségeket és a nyomáskényszer irányító hatását megszüntette s ezzel akaratlanul is véget vetett annak a szociális gondoskodásnak, amely a faluközösséget a tönkrement vagy elszerencsétlenedett tagjaival szemben addig kötelezte. Az írásbeliség és a rendeletek özöne a falu ügyeinek intézését kivette a lakosság kezéből, a községi autonómia a falu élethivatásától különvált, bürokratikus intézménnyé lett. A falu népének legtöbb ügyes-bajos dolgát városokban intézik s a közigazgatási teendők végső fórumai a fővárosokban székelnak. Ezek a falu konkrét kérdéseit nem ismerhetik. Kétségtelen, hogy a jogszolgáltatás államosítása a szabadságjogok védelme szempontjából elkerülhetetlen volt, viszont az is kétségtelen, hogy az anyagi igazságnak megfelelő ítéletet nagyobb valószínűség szerint azok hozhatnak, akik az illető falu speciális viszonyaival tisztában vannak és az ügyek hátterét ismerik. A jászkunok falusi törvényszékei, amelyeknek elnöke sokszor írni-olvasni alig tudott, az ősi jogszokásokra támaszkodó

igazságérzetnek megfelelő ítéleteket hoztak és nem keverték az egyszerű földműveseket olyan bonyolult perekbe, amelyeken a nemesség tekintélyes része vagyonát veszítette és főleg az örökségi osztálynál ma is sok fölösleges költséget okoznak. A szociális kérdés megoldásánál, épügy mint a közoktatás kérdéseinél is, dacára az állami költségvetésbe beállított nagyobb tételeknek és a sok új hivatalnak, ma is csak a falu jóindulatú közremunkálása biztosíthat sikert. A falu lelkeségének megértése és speciális viszonyainak mérlegelése nélkül a legacionálisabb intézkedések is eredménytelenek maradnak, aminek logikus magyarázata, hogy minden falu önálló egyed, amely a táj földrajzi adottságainak és az ezáltal meghatározott termelésnek és értékesítésnek keretei között a maga történeti kialakulása, népi összetétele, anyanyelve, valláserkölcsei, jogi és kulturális fejlődése szerint vezetendő.

Ha a falusi közigazgatás a sablónos ügyintézés, adókezelés, rendfenntartás mellett gazdasági és szociális eredményre is törekszik, akkor a városi sablónoknak falura való alkalmazása helyett a decentralizációhoz és a falu érdekképviselési és szövetkezeti szerveinek hathatós közremunkálásához kell fordulnia, bármennyire képzettek legyenek is a hivatásos közkormányzati és végrehajtó közegek. De az önségtség imént említett szerveibe megfelelő hivatástudatot kell önteni, egyébként marad a régi állapot, amelynél külső forma szerint a falu vezetője a demokratikusan választott, de az ügyek intézéséhez kellő tudással nem rendelkező községi bíró, lényegben pedig a hivatásos tisztviselő. Ennek előfeltétele az Amerikában és Belgiumban is sokra értékelt céltudatos nevelés a faluvezetésre. Ott, ahol az abszентizmus a falu értelmiségét akár testileg, akár lelkiileg még el nem szakította a falutól, annak bekapcsolása a falu közigazgatási, társadalmi és gazdasági életébe elengedhetetlen. A kapitalista gazdasági fejlődés a falu kisbirtokú nemességét hivatali állásokba kényszerítette, a nagyobb birtokosok pedig a túlzott individualizmus, a magának való élés, vagy a haszonhajhászat miatt kiváltak a falu egységes, demokratikus érdekközösségéből, amelynek egyébként gazdasági és kulturális tekintetben vezetői lehettek volna. Spann többször idézett munkájában utal arra, hogy a középkorban és az újkor elején a kisvárosi és a falusi autonóm élet milyen pompás, művészi szempontból is nagyértékű középületeket, emlékeket, könyvtárakat stb. hozott létre és a jobbágyoknak, akkori nivón, mennyire növelte az általános műveltségét. Az önkényeskedő és kizsákmányoló földesúr inkább kivétel, mint szabály. A lengyel főnemesek több mint 100.000 jobbágy családot fogadtak gyermekükké, hogy a felszabadítás törvényes akadályait megkerüljék. Hazánkban is a jobbágyfelszabadítás előharcosa a nemesség volt. A faluközösségbe tagolódott nagyobb birtokos a szomszédos városka kézművesiparát is jövedelme és ízlése szerint munkához juttatta, ami visszahatást gyakorolt a módosabb jobbágyok ruházkodására, építkezésére, bútoraira, de egyszersmind fejlesztője volt a kisvárosok civilizációjának is. Kimutatható továbbá a saját gazdaságával törődő földesurak termelési intenzitásának hatása is, így különösen a burgonya, tengeri, lucerna stb., de az akác- és a gyümölcsfák meghonosításánál is. (L. Széchenyi István akcióját a cukorrépa- és selyemtermelés stb. érdekében.) Ma a nagyvárosok tömeghatása a falvak népi kultúrájának hanyatlásánál mutatkozik anélkül, hogy az urbanizmus valódi értékeit odajuttatni képes lenne. Ebben nagy része van a falusi intelligencia testi és lelki abszентizmusának is, mert nincs közvetítő, aki az értékest az értéktelentől elválasztani és elterjeszteni tudná. Ezt a fontos funkciót ma még a falusi társadalom, magára hagyatva, nem tudja teljesíteni.

A paraszt, amint erre Erdei (i. m.) utal, a saját gazdaságában abszolút vezető, viszont a falusi társadalomban ezért a pozícióért küzdenie kell és miután a faluközösség egységes kultúrájával szemben ma külön kultúrája van a gazdának és a munkásnak, az alkotásra alkalmas idő nagyrészt pozíciószerezéssel telik el. A magyar falu gerincét, a parasztságot az általános és szakműveltség hiánya jellemzi, ami kihat testületi és szövetkezeti szervezkedésére is. Ezért hosszú időn át nem remélhető a falusi élet nivójának észrevehető emelkedése, annyival kevésbé, mert ehhez külső együtthatók: a közlekedés kiépítése, a belfogyasztás, a piaci értékesítés javulása, továbbá az agrárcikkek állandó konjunktúrája stb. szükségesek, végül a parasztüzem termelési intenzitásának jelentékeny emelkedése.

Ezeknek az anyagi és immateriális együtthatóknak hiányából adódik a falu lelki megrendülése és a falu öntudathiánya, amely szinte védtelenné teszi a zárt családi üzem naturális és önellátó termelési rendjében élő falut a forgalmi gazdaság túlkapásaival és a városi civilizáció kinövésével szemben. A mezőgazdaság individuális termelési rendje s az ezen alapuló falusi élet szembekerül a város túlnyomólag kollektív életével, amelyben a villany-, a víz- és gázszolgáltatás, a villamos, az emeletes házak tömeglakásai stb., mind szöges ellentétben állanak a falu zárt családi életrendjével. A város közművei, technikai előnyei, közegészségügyi, köznevelési intézményei, méginkább közbiztonsága, növekvő hatást gyakorolnak a falu lakóira s a városi emberben is a felsőbbrendűség érzetét keltik. Ez különösen az amerikai farmer életében tapasztalható és a falu urbanizálódásában nyer kiegyenlítést, nálunk ellenben a gazdag parasztság és a falusi iparosság azon törekvésében, hogy gyermekeiket városi pályákra nevelje.

A magyar falu lelki megrendülésének oka elsősorban, hogy a liberális kor a szabadság és az előhaladás eszmekörét a termelés fokozásával és a szabadkereskedelem piaci rendjével kötötte össze, s amint erre Mélin, Bernát, Spann stb. utaltak, nem ismervén fel a falu és lakóinak ezeréves fejlődési irányát, nem gondoskodott a modern falu szolidáris megszervezéséről, sőt az erre irányuló szövetkezeti és gazdatársadalmi munkát is haladásellenesnek bélyegezte. A falu ifjúságának nevelésében is mechanikus elgondolás szerint járt el s ezért törekedett az állami iskolák szaporítására, az egyház közreműködésének kikapcsolására és sokszor talán öntudatlanul is, a másik nagy nevelő intézmény, a családi összetartozandóság gyöngítésére, feledve azt, hogy ez volt az alapja a faluközösségnek, amely a jobbágyság idején a parasztság fenntartója és a népi kultúra dajkája volt. A nevelés helyébe az ismeretszerzést iktatva és túlhangsúlyozva, sokszor idegen elemeket, szemhatár nélküli jelszavakat, töredékismerteket kevert a falu eddig egységes világszemléletébe. Hiányos tudására büszke, viszont a népi kultúrából kivetkőzött földműves a városi életformából a magasabb tartalmat kivonni nem volt képes, saját kultúrártékeit eldobta, cserébe pedig a legjobb esetben is csak értéktelen formaságokat gyűjtött. Sok helyütt azonban antiszociális, a társadalmi fegyelmet és összeműködést akadályozó és a városi lakosság ellátását és munkaközösségét fenyegető nyereségvágygal telt meg, amint ezt élelmiszerszükség esetén az árurejtegetés és a feketepiac bizonyítja. Amint ezt a fent említett írók egyértelműleg megállapítják, a félművelt ember képtelen cselekvőleg értékelni őseinek évszázados, szervesen fejlődött világszemléletét s ezért a társadalmat építő és összetartó pozitív együttműködés helyett az ellenmondás, a mindent jobbantudás és a széthúzás negatív

erőit dobja az előbb egységes falusi közvéleménybe. Ezeknek a mesterséges és elhibázott kultúrkikezdéseknek következménye a falu világszerte észlelt lelki-betegsége. A régi értékeket sem elvetni, sem felhasználni nem képes, olyan új, városi életforma után kapkod, amely idegen a családi gazdálkodástól, a falu szolidáris együttműködésétől, de idegen a földműves jól felfogott anyagi érdekétől is.

A háborúk és gazdasági válságok hatása alatt minden állam igyekszik a mezőgazdaság fejlesztésére. Tudatára ébredtek annak, hogy ezt pusztán mechanikai eszközökkel elérni nem lehet és ezért a mezőgazdaság fejlesztéséről szóló törvények minden országban mesterséges szerveket alkottak, hogy legalább a termelés terén a falu népét ismét szolidáris munkára fogják és a falut közigazgatási egységből ismét túlnyomóan gazdasági intézménnyé alakítsák át. A törvény azonban ehhez csak általános keretet adhat, amelyet tartalommal kell megtölteni, ha a kitűzött célt megközelíteni is akarjuk. A falu lényegét, ősi szolidáris munkarendjét, a történelmi hatások irányjelölését kell tehát alapul venni s erre építeni a piacellátást és a városi kultúrának a közegészségügyre, szegénygondozásra, közbiztonságra vonatkozó, de a falu szellemének ellent nem mondó vívmányainak elterjesztését.

Amint erre már fentebb utaltunk, a falusi élet tengelye a zárt családi gazdaság munkarendje, szolidaritása. A város egész életét az determinálja, hogy lakóinak foglalkozása már a családban is oszlott. A kereső családfő a háztól távol van, az otthon körében élő család pedig túlnyomórészt csak fogyasztóközösség. Minden szülői és gyermeki szeretet mellett a szolidáris összemunkálás nem lehet akkora, mint a parasztcsaládban, amely a két funkciót egyesíti s a család tagjai mindkét tevékenységi körben egymást kiegészítik és egymásnak segítségére vannak. Ezt a fontos momentumot a falupolitika publicistái többnyire figyelmen kívül hagyják, vagy leértékelik, mert csupán a munkaerőkifejtés és díjazás oldalát vizsgálják, de mellőzik annak lelki hatását a falu, mint társadalmi alakulat lényegének kutatásánál. Aki eszerint méri és értékeli a falut, alig képes megérteni pl. egy olyan mindennapos jelenséget is, mint ahogy a falu tudja, hogy hol van súlyos beteg, részvétellel kíséri és, ha teheti, ételküldéssel enyhíti sorsát, a temetéseken pedig a munkában el nem foglaltak, még a távol-állók is, tömegesen jelennek meg. A városi emberből ez a szolidaritás hiányzik. Az egyik lakásban haldoklik a beteg, a másikban, rabitzfallal elválasztva, táncolnak. Az egymás kiségitése a szomszédos lakáson túl nem terjed, míg a falu, a maga módja szerint, segíteni kíván az elszerencsétlenedettek. Természetesen a falu lakóinak szolidáris lelkitulajdonságait nem szabad idealizálni. A történelmi viszonyoknak és az újabb időkben ért gazdasági és politikai csatlódásoknak hatása alatt az erkölcsi fejlődés sok fogyatékoskossága kiütközött. Ma már a parasztság lelkileg kevésbé diszponált egy egész ország, sőt még egész vidékeket felölelő szociális együttműködésre is, meg lehetünk tehát elégedve, ha csupán az alap-egység, a falu szűk körében tudjuk a kölcsönös segítséget és a karitatív áldozatkészséget reaktíválni. A piaci termeléssel együttjáró civilizáció, amelynek kiteljesedésétől várják sokan a paraszti rend és a falu sorsának jobbrafordulását, csak a szövetheteti és érdekképviselői munka segítségével lesz áldásos. Elsősorban a falu családi gazdaságainak individualista termelését kell a jól megszervezett nagytőkés értékesítéssel szemben kiegyensúlyozni. Utóbbinak, de minden állami tervgazdaságnak is célkitűzése — amint ezt az Agrárgazdaságtanban láttuk — a többtermelés. Ennek viszont legerősebb akadályja a családi gazdaság zárt szerkezete,

másrészt a piac számára termelő kisüzem terményértékesítésének szervezetlensége. A falu, mint közigazgatási egység, ezt pótolni nem tudja, annál kevésbbé, mert a liberális gazdasági rendszer által felosztott agrárius közösségek összetartó hatása hiányzik. A falufejlesztés elsőrendű célkitűzése tehát a szövetkezeti és érdekképviseleti szervezkedés által a faluközösség szolidáris szellemét új életre kelteni. A magasabb társadalmi és gazdasági közösségből kiesett családi üzemeket a határ közös élésére alapított régi agráralkotmány helyébe lépett, de tőle idegen piaci gazdaság forgalmi rendjéhez kell átvezetni, anélkül, hogy kiegyensúlyozott munkaszervezetük szétesnék. Közigazgatási egység helyett így válik a modern falu is a szolidarizmus etikai és kulturális, de egyben szociális kötelékének, a régi faluközösségnek pótlójává. Nem a nagyipari és városi fejlődés jelzavai indítják el a falut a modern társadalmi és gazdasági fejlődés útján, nem is a nyereszkesedési vágytól eltelt és a piaci értékesítés felé törekvő gazdák, de nem is az életképtelen, vagy a konjunktúrák változásától függő törpeüzemek, még kevésbbé a magasabb kultúrélettől idegenkedő és csak közsegélyezést követelő falusi rétegek. Az önálló családi üzemekre felépített s a családok fegyelmezésének paragrafusokba nem szedhető, de a falu vallásosságában, kultúréletében, örömeiben, fájdalomában, szórakozásában, népművészetében stb. jelentkező tetetlen életközösség teszi a falut ismét a társadalmi fejlődés hatalmas tényezőjévé. Így kapcsolódva az ország egyetemes fejlődésébe, közérdekű intézményeket fog létesíteni, egyesületei és szövetkezetei révén a falu minden lakója számára biztosítja azt az anyagi, erkölcsi és kulturális segítséget, amely a történelmi hagyományok szerint kialakult magyar falut századokon keresztül, annyi vész közt is fenntartotta. Ez az ősi rend teszi lehetővé azt is, hogy a falu ne csak saját sorsával, de hazájával, annak gazdasági boldogulásával, demokratikus haladásával is törődjék és a nemzeti társadalomnak államfönntartó, áldozatkész tényezője legyen.

3. §. Falutípusok, tanyakérdés, faluvezetés.

A különböző nagyságú falvak, községek, parasztvárosok és közvéleményük. — A tanya-rendszer kialakulása, bírálata és problémái. — A tanyafejlesztés feladatai. — A tanya-kirendeltségek, tanyaközpontok terve a közigazgatási kérdés megoldására. — A falu-fejlesztés általános problémái. — Az egyke pusztítása. — A falu kulturális fejlesztése. — A falu társadalmi rétegződése. — A falu vezetői, a tekintélyesebb gazdák, a közép- és nagybirtokosok, a lelkész, a jegyző, a tanító, a gazdatitkárok feladata. — A faluvezetés megoldása. — A falusi iparos- és kereskedőréteg.

A falupolitika és a falufejlesztés tárgyával és a szoros értelemben vett faluval az előző szakaszban foglalkoztunk. Hogy a falupolitika vizsgálódásainak határa és mértéke valamelyest rögzítve legyen, a tárgyalás alapjául csak azt a falutípust állapítottuk meg, amelynek lakossága túlnyomórészt az oikos rendszerében gazdálkodik, ami természetesen nem zárja ki, hogy fölöslegét forgalomba ne hozza és hogy e típus mellett más alakulatok is találhatóak legyenek. Az agrárpolitika általános célkitűzése a valóságkutatás lévén, utóbbiakkal is meg kell ismerkednünk, hogy a tipikus faluról alkotott szemlélet eltéréseit mérlegelni tudjuk. A település lélekszámából kiindulva, ezt a foglalkozás szempontjával kell kombinálni. A statisztika adatai csak így lesznek a falupolitika céljaira használhatók. Bizonyos lélekszámon alul és felül a teiepülés falunak nem tekint-

hető. Hazánkban az ország összlakosságának majdnem 75%-a falun vagy tanyán él, mert az alföldi városok lakóinak 40—50%-a tanyán lakik. Az önálló nagyközségek száma nem éri el az 1100-at; több mint 2300 kisközség 700 lakost valamivel meghaladó körjegyzőségbe van beosztva. Lélekszámra 500 főnél is kevesebb 800 kisközség; az 1000—1500 lakosú falvak száma majdnem öt és félszáz; 1500 léleknél nagyobb község kb. 1000 van, de 10.000 lakosúnál népesebb közöttük csak ötven, nem szólva a 20.000-en felüli, közigazgatási szervezetükkel ellentétes nagyságú községekről, amelyek a normális falupolitika keretein kívül esnek. Viszont nem tekinthetők falunak a bányá- és iparvidékek apróbb községei sem, mert önmagukat élelmezni képtelenek, holott ezeket a közigazgatás és a statisztika faluként kezeli. Ugyancsak nem tekinthetők igazi falunak a nagyvárosok körzeti hatása alatt álló mezőgazdasági települések sem, mert lakóiknak főfoglalkozása ugyan a földművelés, de falusi karakterüket a piaci ellátás jövedelmezősége megszüntette. A zárt családi gazdaság kiegyensúlyozott üzemterve helyett a monokultúra nyomult előtérbe (zöldség- és gyümölcsstermelés, tehenészet stb.) és a termelés fizikai munkájának rovására a kvalifikált cikkek értékesítése a batyuzást és a piaci árusítást teszi főhivatássá. Ezekben a helyeken egyébként erős kitelepedéssel is találkozunk. Sok parasztszármazású közalkalmazott és ipari munkás onnan villamossal vagy kerékpárral naponta jár városi keresetre. Még kétségesebb az olyan település falujellege, ahonnan a lakosság többsége egész héten át ipari munkában távol van és csak vasárnaponként utazik haza tisztálkodni és élelemért. Ezeket a falu közvéleménye nem irányítja, de az ipari munka és a munkásszervezkedés sem fegyelmezi. Erkölcsei felfogásuk tehát lazább és különösen a fiatalabb generáció okoz sok gondot nemcsak a közigazgatásnak, de a faluvezetésnek is, mert ők terjesztik a legizléstelenebb stílust, dalban, ruhában, korcsmázásban, a szülők iránti engedetlenségben.

Külön falutípus a kisközség, amelynek karaktert ugyan a földművelés ad, s a családi üzem is túlnyomó, de a típusos falutól abban különbözik, hogy több község együttesen alkotván közigazgatási egységet, a faluvezetés gondja egyetlen vagy csak néhány intelligens ember vállára nehezedik, miután a közigazgatási és vallási élet központja távol van. Ha ezeket az apró falvakat a geográfiai fekvés és a domborzati viszonyok elzárják a külvilágtól, közvéleményük egységesebb, annak fegyelmező hatása nagyobb, hagyományőrző jellege is erősebb lesz ugyan, viszont a falufejlesztés ezeknél sokkal több akadályba ütközik, mint az értelmiség és az ipari lakosság által rétegezett valódi faluban. Az amerikai falukutatás ezekre a fokozati finomságokra nagyobb súlyt helyez, mint az európai. Magyarországon csak a tanyás parasztvárosok fejlesztésénél, de itt is hiányosan alkalmazzák az amerikai vizsgálódás módszereit. Igaz, hogy Amerikában az integrálódás általában véve ellentétes irányú a magyarral. Ott a közlekedés és a forgalom gyors fejlődése következtében a tanyák és kisközségek gyorsan fejlődnek városokká. Minálunk a török hódoltság következtében létrejött nagyobb városok lakossága rajzott ki a terjedelmes határba s a tanyacsoportok csak most kezdenek integrálódni, viszont ezeknek forgalmi, sőt közigazgatási központja továbbra is a parasztváros maradt.

A parasztváros a falutól eltérő karakterrel bír. Ezt, dacára mezőgazdasági lakosságát jellemző természetes népszaporaságának, főleg a munkaalkalom által előidézett bevándorlás, továbbá a hivatali és az oktatási központosság idézi elő, amely lassan a kézműipari és a kereskedelmi életet is kifejleszti. A magyar parasztvárosok külseje legszembetűnőbben mutatja lakóinak heterogén össze-

tételét és életrendjét. A város centrumában középületek, szállodák, fényes üzletek, bérkaszárnnyák találhatók. A külső perifériák azonban falusi képet mutatnak: apró házak, széles udvarok, gazdasági épületek. Ezek az utcák rendetlenek, járda, világítás, vízlevezető-árok alig van. De a külvárosok mezőgazdasági lakosainak sincs egységes közvéleménye, hiszen az alvég és a felvég között négy-öt kilométer távolság van s ezeknek ügyei a másik városszélet nem érdeklik. Egyébként is 50—60.000 lakosú parasztvárosban a közvélemény nevelő és ellenőrző hatása nem jelentkezik, legfeljebb a lakók anyanyelve, vallása, politikai pártállása ad bizonyos karaktert. A város egyes kerületeiben azonban, ahol a település nem mechanikus bevándorlás, hanem történelmi fejlődés alapján ment végbe, az illető városrésznél parciális közvéleménye alakult. Az olyan parasztvárosokban, ahol a lakosság túlnyomóan katolikus volt, a betelepülő protestánsok templomot építettek és körülötte telepedtek le, nekik ma is sajátos közvéleményük van. Ugyanez észlelhető a protestáns parasztvárosokban, a katolikus városrésznél. Az ipari fejlődés is jelenthet parciális közvéleményt. A török kincstári városokban az egyes céhek meghatározott utcákban helyezkedtek el s ezek az iparos- és kereskedő-városrészek mindmáig megőrizték a földműves-negyedektől eltérő jellegüket, dacára annak, hogy a céhtagok családja már kihalt, elköltözött vagy foglalkozást változtatott. Külön karaktere van a parasztvárosok munkásnegyedeinek. A múlt század vége felé egyes, eddig külterületet képező városrészekben különösen kubikosok telepedtek meg, amit házhelyjuttatásaival a munkásházépítés állami támogatása is elősegített.

Mielőtt a falupolitika és falufejlesztés uralkodó kérdéseire reátérnénk, egy elsődrendűen magyar problémával, a tanyakérdéssel kell megismerkednünk. Külsőségeiben hasonló az amerikai farmerek vállalkozási szelleme által nagy arányokban megindított telepközpontosításhoz, más oldalról azonban emlékeztet az Alpok és a skandináv országok szétszórta parasztudvarainak a geográfiai adottságok által determinált hasonló gazdasági és kulturális feladataira. A dán, az osztrák, bajor és svájci parasztudvarok jelentőségét azonban sokszorosan meghaladja a magyar tanyakérdés. Fejlődésében még ma is felismerhető a tengerentúli első települők küzdelmeinek sok fokozata a városiasodásért, vallási és közigazgatási központokért; küzdelem a természettel, a szélsőséges klímával, az úttalansággal s a civilizáció hiányával. A magyar tanyatelepülés különböző típusai: a szórványos és bokortelepülés, szőlő- és pincelakássorok, tanyaközpontok stb. A magyar települési statisztika a község és a külterület népességi megoszlását a következőképpen tünteti föl: külterületnek számítanak a puszták, majorok, telepek stb. Az ország népességének 25.8%-a, viszont az őstermelőknek 27.5%-a lakott külterületen. A tanyák lakosságát, amely megkülönböztetendő a majoroktól és a dombvidék laza agrártelepüléseitől, az ország egész népességének 12%-ára teszik, ebből azonban 2% nem őstermelő, tehát 10% az összes és 20% az őstermelő összlakosságból tanyán lakik.

A magyar tanyakérdést a 150 évig tartó török megszállás teremtette meg. A mohácsi vész előtt az Alföld tele volt kishatárú faluközösségekkel. Ezeket a török többbizben feldúlta, lakóit rabszolgaságba hurcolta. Végül is az újra visszatérő népesség feladta a meddő küzdelmet, paragon hagyta faluhatárát és a több védelmet biztosító szultáni városokba húzódott. Debrecen mai határán valamikor 12 község feküdt. A török hódoltság megszűnte után Csongrád megye 140 falujából 16, Békés megye 130 falujából 30 maradt meg. Az Alföld újjátelepítése a XVIII. század keserves munkája volt s a gyér népesség megfelelő

instrukció híján a nomád pásztorkodás gazdasági fokán indította meg a termelést. Ez volt a kezdete az úgynevezett kétlaki településnek. A parasztvárosok belső körzetében a szükséglet számára termelő szántóvető földművelés folyt, míg a hajdani falvak határaival megnövekedett külső körzetében ridegmarhát neveltek, méneseket tartottak. A városok szélén terültek el az ú. n. szérűskertek istállóikkal, ahol a nyári szállásokról tére behúzódó pásztornép, a jószág és annak takarmánya nyert elhelyezést. Ezek a szérűskertek utóbb beépültek, állandó mezőgazdasági telepek lettek. Viszont, amikor a városkörnyéki földeket teljesen felszántották s a távolabbi legelőket is felosztották, a parasztvárosok népfölöslege minden terv és rendszer nélkül húzódott ki a nagyterjedelmű határba, ott épített magának kunyhót, istállót és a neki jutott legelőrészből ott alakított szántóvető gazdaságot. A tanyai lakosok nagyrésze azonban továbbra is megtartotta városi lakását, annyival inkább, mert a hatóságok egyideig, a közbiztonsági viszonyok megszilárdítása céljából tilalmazták a határ külső területén való állandó telepedést. A parasztvárosok költségvetésének túlterheltsége szintén oka volt annak, hogy a tanyai település elé közvetlenül vagy közvetve akadályokat gördítettek. E század elejéig az alföldi tanyavilág vigasztalan települési képet mutatott rendszertelen, szétszórt tanyaházaival Pest, Bács-Bodrog, Békés, Csongrád stb. vármegyék területén. Csoportosan, a szabolcsmegyei bokortelepektől eltekintve, csak a jászkunok telepedtek, akik állandó lakóhelyük úgynevezett «örökföldjeinek» legelőilletőségein szintén rendszertelenül építették tanyaházaikat, de a távolabb eső, kizárólag legeltetéssel hasznosított pusztáikon zártabban telepedtek, templomról és plébániáról gondoskodván, idővel az anyaközségtől elszakadva, új közigazgatási és kulturális egységeket létesítettek (Lajosmizse, Kerekegyháza, Majsa stb.). Ezek a falvak, bár újkeletűek, a régi anyaközség tradícióit maradéktalanul őrzik.

A tanyakérdés hosszú ideig terra incognita volt hazánkban. Az állam és a társadalom nem vett tudomást a torlódó és megoldásra váró feladatokról, az anyaközségek pedig ezekben csak költségvetési kérdést láttak és a legsürgősebb iskola- és útépitésre sem voltak hajlandók áldozatot hozni. Pedig az Alföld tanyás vidéke a klíma és egyéb természeti behatások következtében a magyarság nagyértékű asszimilációs területe, amely az oda betelepedett idegen nemzetiségeket egy-két generációban minden hatósági nyomás nélkül époly erős magyar-érzésűekké formálta, mint az U. S. A. a különböző nemzetiségű bevándoroltakat amerikaiakká. Példa erre tömeghatásban a hajdúság, egyedileg a legnagyobb magyar költő, Petőfi (Petrovics) Sándor. A tanyakérdés legelőször gazdasági oldalról nyert megvilágítást. Cserháty Sándor, a magyaróvári akadémia híres tanára Hódmezővásárhely termésátlagait kutatva, a múlt század utolsó éveiben állapítja meg a tanyai gazdálkodás csődjét. A várostól távolabb fekvő tanyák gazdája fél-nomád földművelést folytatott, tavasszal kiköltözött a tanyájára, az őszi vetés befejezte után pedig összes állataival visszatért a városba. A trágyanyerés szempontjából legértékesebb istállózás tehát nemcsak a termőföld erejének fenntartására nézve kihasználatlan, de a legtöbb gazda a trágyának városi lakásáról történő elhordásáért még fizetni is kénytelen volt. Haszonállatot tartani így a legtöbb gazda csak házi szükségletre tudott s ezért a tanyai területen inkább a csikó és tinónevelés, mint tejgazdasági folyt. Vetésforgója a künntartózkodáshoz szabott búza, kukorica, legfeljebb a néha beiktatott ugar s ez az üzemszerűség a trágyázatlan földet teljesen kizsarolja. Talán még a gazdálkodás csődjét jelentő egyoldalúságnál is súlyosabb, hogy a városban tétlenkedő gazda ahelyett, hogy a gazda-

sági haladásnak szakkérdéseivel foglalkozott volna, télen hozzászólt a semmittevéshez, prédája lett a helyi pártpolitikának, amely lassanként fontosabb lett előtte, mint gazdaságának sorsa. Pedig a tanyásgazdák sorában elég kiváló és a mezőgazdasági termelést példájával is fejlesztő kisgazda akadt, a kecskeméti Csóka József, a nagykőrösi B. Tóth Ferenc, a hódmezővásárhelyi Gregus Máté, a majsajakabszállási Gyöngyösi Lőrinc stb. Igaz, hogy ők inkább a tanyán, mint a városban laktak, a gazdasági év túlnyomó részében kint tartózkodó gazda pedig szinte rá van kényszerítve üzemének fejlesztésére, farmgazdálkodást folytat. A tanyásgazda találékonysága a szik- és homokjavításnál, különböző növényekkel való kísérletezésben, az állattenyésztés fokozása és a minőségi kiválasztás terén, továbbá a háziipar fejlesztésénél sokkal magasabb határfokon érvényesül, mert önállóbban, folyamatosabban és intenzívebben használhatja munkaerejét és munkaidejét, mint a városi. A tanyai artézi- és Northon-kutak vizének felhasználása is reményt nyújt, hogy az öntözőcsatornák mellett folytatólagos tanyás gazdálkodás a zöldségkertészetnek nagy lendületet fog adni, épügy, mint ahogyan a tanyásgazdálkodás teremtette meg Kecskeméten a szőlő- és barackkultúrát, Cegléden és Kőrösön a saláta- és uborkatermesztést. Az állattenyésztés terén a mezőhegyesi tájfajta-lótenyésztés; Hódmezővásárhely, Orosháza, Szentés stb. városok határában űzött baromfitenyésztés is mintául szolgálhat a jövő gazdasági fejlődéséhez.

A Cserháty által megindított akciót az Országos Magyar Gazdasági Egyesület karolta fel, de amint erre a tanyakérdés speciális kutatói (Kaán Károly, Gesztelyi Nagy László, Ecséri Lajos stb.) utaltak, hamarosan kitűnt, hogy a probléma sokkal összetettebb, hogyses kizárólag üzemtechnikai vonalon tárgyalható és megoldható lenne. Közigazgatási, közművelődési, közegészségügyi és közlekedési tennivalók egész sorozata merült fel. A Magyar Gazdaszövetség rendszeres kutatásai (1910) nyomán több szaktanácskozást tartottak (1922-ben Kecskeméten, 1925-ben Budapesten) és 1927-ben maga a kormány figyelmeztette a vármegyéket a tanyakérdés legsürgősebb tennivalóira. A tanyaleírás így alakult hazánkban tanyafejlesztési programmá, amely kettő szoros összefüggésben maradt egymással, hiszen ugyanannak a kérdésnek két oldala, csak a falupolitika statikusabb, a tanyapolitika ellenben dinamikusabb természetű. Ez a különbség teszi szükségessé, hogy mielőtt a falupolitika feladatainak és eszközeinek tárgyalására áttérnénk, a tanyakérdés speciális természetével és a fejlesztés sajátos eszközeivel foglalkozunk.

A tanyafejlesztés forgópontja a közlekedés, az Alföld úttalansága, amely a piacközelítést épügy, mint a kultúrérintkezést megnehezíti. E kérdés fontosságát egyébként az amerikai falukutatás is kihangsúlyozza. Az intenzív termelés a piaci értékesítés velejárója. Ahol a tanyák kőút mellett fekszenek, ezek a toll- és tojástermelés legfontosabb üzemei. Ahol ellenben 10—15 km-t kell a november—március hó közötti úttalan időkben szekerezni, amíg a gazda áruja piacot ér, ott elképzelhetetlen a zárt családi gazdálkodás kereteit meghaladó intenzitás. Az úthiány egyébként szoros összefüggésben áll a kulturális, valláserkölcsi, közegészségügyi és közigazgatási tennivalókkal is. Magyarország még egyszerű kocsiközlekedésre alkalmas kövezett utakkal is csak gyéren van behálózva. Az alföldi kőhiány a jövő fejlődést tekintve sem ígér lényegesebb javulást s ezért a legtöbb probléma megoldását nem a parasztvárosokkal kapcsolatban, de magában a tanyavilágban kell keresni. A magyar tanyafejlesztés ezt az irányelvet követte. A Klebelsberg-féle ezer tanyai iskola véget vetett annak az elmaradott

állapotnak, hogy a tanyai gyermekek analfabéták maradjanak, vagy az elemi ismeretekből csak az írni-olvasni tudást tanulják pedagógiai képzettséget nélkülöző iparosoktól, kiszolgált altisztektől stb., az általános műveltség egyéb alkatelemeit pedig nélkülözni legyenek kénytelenek. Egyébként a tanyai iskolák építése kapcsán gondoskodás történt istentiszteleti helyiségekről is ott, ahol az egyházak önálló tanyai lelkészségeket nem szervezhettek. Az iskolahelyiség székhelyeül szolgál még a gazdák összejöveteleinek, olvasóköreinek és az iskolán kívüli oktatásnak. A tanyakörnyezet a tanítóban művelt vezetőt kapott, a megosztott faluvezetés egyedi pótlásául.

Annakidején a tanyakérdés rendezésével kapcsolatban felmerült az úgynevezett iskolaközpontok létesítésének a gondolata, amely egyébként a Klebelsberg-féle iskolapolitikának is egyik motorereje volt. Ezen elgondolás szerint a tanyai tanító, helyesebben véve tanítópár, megfelelő iskolafölddel ellátva, amely életviszonyait magasabbra emelné, mint a falusi vagy városi tanító illetménye, lenne a tanyai közigazgatás és kultúrélet vezetője. Illetményföldje műtrágya, vetőmag, gép stb. segítséggel kis mintagazdasággá lenne fejlesztendő, viszont ennek fejében a tanyai postát és az alsóbbfokú közigazgatás ügyeit is reá lehetne bízni. A tanító felesége, közegészségügyi védőnővé kiképezve, segítségére lehetne az anyaközségben lakó orvosnak, aki hetenkint csak egyszer tartana ambulanciát és telefonon kérne és kapna felvilágosítást a beteg állapotáról. A tanítópár a szokásos gyógyszerkészítményekkel (aszpirin, kinin stb.) és az elsősegély eszközeivel is ellátandó lenne. Ez intézkedéssel a tanyavilág legégetőbb kérdésén lehetne segíteni. Az úttalanság miatt ma meglehetősen elhanyagolt a tanyai lakosság egészségügye. Tanyán orvos nem lakik és a nagy távolság, de az utak járhatatlansága miatt is az orvos nehezen vállalkozik a beteg felkeresésére és így a beteget rázós szekéren, siralmas körülmények között szokták bevinni az orvoshoz. Ez az oka, hogy tanyás helyeken az egészségügyi állapotok statisztikailag kimutathatóan a legrosszabbak. Gesztelyi Nagy László egyik munkájában kimutatja, hogy Kecskemét 80.000 holdat kitevő határában a halálozási arányszám: a városban 13; a városhoz közel s nagyrészt kőút mellett fekvő tanyákon 18·5; távolabb eső tanyákon 25·5 ezrelék. Ezen a nehézségen csak az útépités és az orvosoknak motoros járművel való ellátása tudna gyökeresen segíteni, de ez sokáig a jövő zenéje marad.

Ha a tanító egyszersmind postamester is volna, a kézbesítést az iskolás-gyermekek végeznék. A járlatlevél kiállítását intézve, az állatértékesítés sok nehézségén is könnyíthetne. Kétségtelen, hogy ez az elgondolás nem ad annyi segítséget a tanyai lakosságnak, mint azt egy normális falu keretében a falupolitika megkívánná. Eltekintve a legsürgősebb tennivalók részleges megoldásától, a tanyáknak a magyar törvényhozás által programmba vett s a kormány által létesített kirendeltséggel is támogatott integrálása jelenti azt a célt, amely felé úgy a közkormányzatnak, mint az érdekelteknek haladniuk kell. Ha ma a tanyai település szétszórtsága, a rendelkezésre álló költségek és a megfelelő emberek hiánya miatt ez elé nagyobb nehézségek is tornyosulnak, ideális célkitűzés a Dunántúl és a hegyvidék kisközségi rendszere lehet, amely a falupolitika kipróbált eszközeit alkalmazhatóvá tenné a tanyai lakosságnál is. Ily irányban Csongrád megye már a XIX. század első felében tett kezdeményező lépéseket, de az ország összes tanyás területein ehhez sem az államnak, sem a megyének, sem az anyaközségnek ma sincs elegendő anyagi ereje. Így tehát külön kell választani a sűrűbben lakott és integrálódott tanyai településeket, amelyek-

ből akár önálló község alkotható, mint a jászközségek pusztáiból, vagy az illető város önálló közigazgatási egységei lehetnek, hogy ezek a Székesfőváros különböző kerületeinek mintájára, a közigazgatás minden ágazatát önállóan intézzék. Az ilyen önálló tanyaközpontnak temploma, plébániája, orvosa, iskolája, postája, rendőrsége van, szóval egy fejlődő község közigazgatási helyzetét mutatja. A községgé-alakulás különböző fokát mutatják az alföldi nagyvárosok, különösen a Szeged és Hódmezővásárhely határában létesített tanyaközpontok (Szeged Alsó- és Felső-tanya, Szatymaz, Vásárhelykutas stb.). Nem valószínű azonban, hogy ezekben a tanyaközpontokban a falupolitikának ugyanazon módszereit maradék nélkül lehetne alkalmazni, mint a történelmileg kialakult falvakban, ahol a faluvezetésnek céltudatossága, munkamegosztása és szervezettsége jobban érvényesül.

A kisebb tanyacsoportoknál egyelőre elég lenne egy kirendelt tisztviselő, aki leszámítva a bíraskodást, amelynek hatósága egyébként a falunál is a járás székhelyén található, minden közigazgatási teendőt maga látna el, így az adó-kivetést, behajtást, anyakönyvezést, halálesetfelvételt, marhalevélikiállítást, mezőrendőri és egyéb kisebb kihágási ügyekben a bíraskodást. Még kisebb tanyacsoportoknál az összeírásokat, kézbesítéseket a tanyai esküdt, vagy a pusztabíró végezheti, az érdemi ügyeket pedig a hetenként egyszer vagy kétszer kiszálló közigazgatási tisztviselő intézhetné. Természetesen a tanyának szüksége van még ezenkívül közbiztonsági szolgálatra, temetőre stb., amely problémákat helyi adottságok szerint a vármegyékben és törvényhatósági városokban a magasabb fokú közigazgatás rendezné. A birtokpolitikai akciók során az 1000 holdat meghaladó és a községtől 5 kilométernél távolabb fekvő területek feldarabolásánál iskola, templom, községháza, házhelyek stb. céljaira 30—40 kat. holdat fenn kellene tartani s a közigazgatás fejlesztése alkalmával tanyai szakérők beállításáról is gondoskodni. A tanyakérdés megoldására vonatkozólag egyébként az 1927. évi kormányutasítás többféle tervet állapított meg. A legmagasabb célkitűzés a török által elpusztított községek helyreállítása volna, másodsorban közigazgatásilag teljesen kiépített központok létesítése az anyavárossal szoros összefüggésben, önálló plébániával, iskolai szervezettel, orvossal, állatorvossal, gyógyszerházzal stb. Harmadsorban gondolt csak kihelyezett tisztviselőre, a kisebb közigazgatási funkciók, posta, iratkézbesítés, legalsóbb fokú községi bíraskodás stb. végzése céljából.

A tanyaközpontok létesítése egyébként már a legszorosabb kapcsolatban áll a falupolitika második feladatkörével, a közigazgatási irányt jellemző falu-fejlesztéssel. Önállóan is intézhető, de amint fentebb láttuk, a birtokreform során, a házhelyakcióval, határrendezéssel, tagosítással összekapcsolva, könnyebben keresztülvihető. Nemcsak a tipikusan tanyásvidékeken, de a Dunántúl és a Hegyvidék apró falvaiban is felmerül a központosítás kérdése. Miként ez Amerikában tapasztalható, a tájegységbe tartozó, de szétszórt fekvésű, alig 2—300 lakosú törpefalvakat erősebb közigazgatási, vallási és kulturális egységbe kellene tömöríteni s ahol ennek alapjai már megvannak, azokat tovább építeni. Központnak a közlekedési csomópont legalkalmasabb, mégha ez nem is vasúti összeköttetést, csupán az utak metszéspontját jelenti. Ha a térbeli egyesítés akadályokba ütköznék, a köteléki egyesítés bizonyos célokra (orvostartás, népház, magasabb iskolatípus stb.) a költségek könnyebb viselése szempontjából kívánatos. A szolidaritás, a szomszédsági és rokonsági együttműködés és a harmonikus faluvezetés ezeknél sokkal könnyebben biztosítható, mint az alföldi

tanyáknál. Az egymást támogató falusi munkaközösség legjobban a kishatáru községekben funkcionál, mert itt legerősebb a falu közvéleményének fegyelmező hatása. A nagy falvakban a külső kép, utcák, házformák modernebbek, de a belső struktúra sokszor a felbomlás jeleit mutatja: városiasodása nem bír kiteljesülni, az igazi falu közösségi érzését pedig megbontotta az áruterelés és a pénzgazdálkodás, továbbá idegen elemek fokozott bevándorlása. A nagyhatáru és lélekszámú községekben épúgy, mint a parasztvárosokban a nem mezőgazdasági rétegek fogyasztása előmozdítja a forgalmi gazdálkodást, a közlekedési határrészekeken megindul a családi gazdaság szokásos üzemtervétől eltérő speciális termelés, ami visszahat a falu kollektív lelkeségére. A határ távolabb fekvő részeinek konzervatív termelési rendje, a távolság és a közlekedési nehézségek miatt változatlan ugyan, de a parasztnak és családjának tradicionális munka-erkölcse ellentétbe jut a kertészkedő, tejet, tojást stb. árusító más földművesekkel. Nem csoda tehát, hogy a hazánkban nagy határu alföldi falvak vidéke az átmeneti állapotban levő, állandó forrongásban élő társadalom. Bodor Antal (i. m.) felsorolja az egészségtelenül nagyhatáru alföldi településeket. Szarvas, Törökszentmiklós, Dévaványa, Balmazújváros 45—62.000 holdnyi határu községek, sok közülök megközelíti azokat a parasztvárosokat, amelyeknek határa 60.000 holdon felül van. Debrecen (166.000), Kecskemét (163.000), Szeged és Hódmezővásárhely (132.000), Halas (112.000) a százezer holdas határt is meghaladják. Eredményes falupolitikát csak az 5000 lélekszámú és 10.000 holdnyi határ alatt levő községekben lehet folytatni. A Dunántúl gazdasági haladását, társadalmi kiegyensúlyozottságát jórészt a 2—3000 lélekszámú és 5000 holdnál kisebb területű határainak köszönheti. Természetesen a föld eltartási kapacitását sem szabad figyelmen kívül hagyni. Ha t. i. a népszaporaság és a termelési intenzitás nem követi egymást, ez vagy a falu közszellemét megrontó nyomorban, vagy az elvándorlásban, vagy a szaporodásnak a nemzet életerejét fogyasztó, mesterséges korlátozásában jut kifejezésre. A falupolitika szempontjából egyik sem kívánatos, amint erre már az Agrárpolitika különböző fejezeteiben utaltunk. Itt főleg az egygyermekrendszerrel foglalkozunk, tekintettel arra, hogy a külföldi falukutatásnak ez volt egyik legerősebb elindítója és ma is legbehatóbban tárgyalt kérdése. Világszerte észlelt jelenség, hogy a falu alapsejtjét képező parasztcsalád termékenységének arányszáma a birtokterülettel fordított arányban csökken, viszont a törpebirtokosoknál és gazdasági munkásoknál a szaporodási arányszám kedvezőbb. Ebben a tekintetben érdekes ellentét mutatkozik a városi és falusi munkás felfogásában és életkörülményeiben is. Amint ezt fentebb láttuk, a falu munkarendszerében a gyermek érték, mert kiskorától kezdve a háztartási gazdaságban javakat termel, míg a városi családnál az csak kiadás és mihelyt keresőképes lesz, keresményét ruhára és szórakozásra költi, ahelyett, hogy szülőinek közös kasszáját gyarapítaná. Azoknál a tehetősebb gazdáknál, ahol a gyermeket a munkától kímélik, szintén ez a városi felfogás az egyik leggyakoribb oka.

A falusi egyke a paraszti társadalom gazdag rétegeiből indult ki. A gazdasági okokon kívül a 25—100 holdig terjedő birtokok szétdarabolását és az ezzel kapcsolatos tekintélycsökkenést kívánják ezáltal a családtól távortartani. Hogy a katolikusok között az egyke kevésbé terjed, annak oka egyrészt a Max Weber által megállapított tény, hogy a református vallás racionalizmusa kedvez a vagyongyűjtésnek, másrészt a katolikusoknak a gyónással való fegyelmezése. Természetes hogy ott, ahol a lakosság vegyes vallású, ez a fegyelmező hatás nehe-

zebben ér el sikert. Egyébként az egyke kérdését nehéz elválasztani a népesedés általános jelenségétől. Ezzel a problémával már a Római Birodalom is birkózott, az újkorban a merkantilista uralkodók igyekeztek katonai hatalmukat a népesség szaporításával alátámasztani. Céljuk elérésének eszközeül különböző kedvezményeket (házassági segély, adóelengedés stb.) használtak fel. Az Alapvetésben láttuk, hogy ezt a népesedési politikát elméleti alapon Malthus támadta meg. Tanainak hatása alatt mindinkább erősödött az a felfogás, hogy a népszaporodás mesterséges fokozása nem mindig kívánatos, mert forradalmat, háborút vagy legjobb esetben nagymérvű kivándorlást okozhat. Az újabb kutatások eredménye a túlnépesedés relativitásának megállapítása, mert egyik ország fejlett közgazdasági élete nagyobb népsűrűséget is el tud tartani életnívósökkenés nélkül, viszont kevésbé fejlett országban kisebb népsűrűség is szociális veszélyt jelenthet. Nálunk a földművelés belterjességének fokozásával és az iparfejlesztéssel a mainál jelentékenyen nagyobb lélekszám is eltartható lenne. Eltekintve tehát az egyke néperőpusztító hatásától, falupolitikai szempontból ez azért is káros, mert a pusztuló falusi lakosságnak a tradíció által egységessé kovácsolt soraiba olyan nyugtalan utánpótlás behatolását teszi lehetővé, amely az illető falu társadalmi kereteibe, világszemléletébe csak egy-két generáció elmúlása után tud behelyezkedni s addig mint idegen, zavaró elem hat.

A falufejlesztésnek t. i. nemcsak anyagi, de szellemi és erkölcsi előfeltételei is vannak. A falu kultúrintézményei, középítkezései, utcái, világítása stb., nemcsak a falu teherbíróképességétől függenek, hanem a falu lakóinak közszellemétől, attól a megítéléstől, hogy szükségesnek és sürgősnek tartja-e a lakosság a létesítendő intézményeket. Nemcsak a pótló növekvésétől való félelem, amely lehet sok esetben indokolt, de lehet alaptalan is, állja útját a falufejlesztésnek, hanem az a megítélés is, hogy a falu őslakói abban saját maguk érdekét látják és honorálják-e, vagy csak a «betolakodó idegenek» kívánságait. A legracionálisabb és a közjót maradék nélkül szolgáló intézmény sem érvényesül teljes hatáskoron a közvélemény helyeslése nélkül, annak ellenére pedig létre sem jöhet, ha a falu anyagi hozzájárulása is szükséges ahhoz. A szaktanítós gazdasági iskolák, óvodák, egészségházak stb. hiányos fejlődése igazolja ezt a megfigyelést, dacára, hogy létesítésükhöz az állam is adott támogatást. A helyes faluvezetés éppen ezért nem tiszta racionalizmus, hanem a falu társadalmi rétegződésének teljes ismeretéből és lelkiségüknek mérlegeléséből tevődik össze. Ezért helyez súlyt úgy a belga, mint az amerikai falupolitika egyrészt a falusi társadalom összetételének vizsgálatára, másrészt a faluvezetők nevelésére és állandó irányítására. A központból intézett vagy az egyrétegű, automatikus faluvezetés eredménytelenségét és gyökértelenségét a vonatkozó kutatások igazolják.

A falu társadalmi rétegződése a középkorban veszi kezdetét, amidőn a faluba írástudó és a lakóknak a külvilággal történt érintkezésénél segítséget nyújtó pap, esetleg a földesúr, annak majorosa, vagy soltésze telepedett. Utóbbiak nagyrésze maga is a szabad parasztságból emelkedett ki, a papság pedig bent élt a faluközösségben, mint a szántóvető nyomásos gazdálkodás irányítója. Lelkipásztorkodása módot adott az egyházjog szerinti bíraskodásra és a földesúrral szemben a vitás kérdések békés megoldására. Már akkor megkülönböztethetők tehát a faluvezetők, ha ezek külön réteget még nem is alkottak és a falu magját képező jobbágyokkal szemben irányító szerepük korlátozottabb is. Feltehetően a faluban a házas és házatlan zsellérek rétege is, akiknek a faluközösség legfontosabb ügyeibe kevés beleszólásuk volt, de a falu zártsága a külvilággal

szemben és a közös védekezés szükségszerűsége felfogásban és törekvésben egygyé kovácsolta őket a falu többi lakóival, idővel pedig legnagyobb részük bele olvad a jobbagyságba. A liberális kor gazdasági reformjai ezt a folyamatot megnehezítették, sokhelyütt végleg megszüntették, szakadékot hasítva a családi üzemében önállóan dolgozók és az elegendő földdel nem rendelkező törpebirtokosok között. Ezt a szakadékot a törpebirtokos kis vállalkozása (bérlet, állatnevelés, kupeckedés stb.) hidalja át, de a faluvezetésben ez csak egyedileg sikerül. Igaz, hogy ennek oka a folytonos fluktuáció is, amely az örökösödési szabad osztály miatt önállóságából kiesett réteget sötét pesszimizmussal, állandó elégedetlenséggel tölti el s a falu hagyományaival, közös érdekeivel, sokszor a szomszédság tradicionális kötelességeivel is szembeállítja. A falu konzervatív felfogásával szemben ez a réteg, a parasztvárosoktól eltekintve, csak rendkívüli körülmények között és többnyire csak átmenetileg tud érvényesülni és ha kezdeményezéseiket gazdasági vagy egyéb tekintetben siker nem koronázza, leghajlamosabbak falujuk elhagyására, részint, hogy idegenben szerzett anyagi erejükkel elvesztett földjüket visszaválthassák, másrészt, mert ott nem szenvednek annyit tekintélyük csökkenése miatt. A falu sorsának irányításában még kevésbé érvényesülnek a mezőgazdasági munkások. Amint fentebb láttuk, a tipikus faluban ez vékony réteg és munkaviszonyának különfélesége, a törpebirtokosok közé tagolódása is akadályozza érvényesülésüket.

A falusi társadalmat túlnyomó részben ma is a családi üzem keretében termelő kiscgazda alkotja, felfogásuk döntő a falusi közvélemény kialakulására. Hozzájuk zárkóznak fel, bár vezetőszerrepük kihangsúlyozottabb, a falunak gazdálkodással is foglalkozó értelmisége, kereskedői és iparosai, bár a kiscgazdaréteg velük szemben sokszor bizalmatlan, kivéve, ha maguk is annak soraiból származnak. Majdnem ez a helyzete a piac számára termelő, idegen munkásokkal dolgoztató vagyonosabb kiscgazdának is. Üzemét a gazdasági szabadság rendjében tetszése szerint vezeti, de szorgalma, szívós kitartása, takarékosága és racionális gazdaságvitele, amely munkásaival szemben sokszor fukarrá teszi, automatikusan nem biztosít e réteg számára vezetőpozíciót. Egyedi hatása annál nagyobb, mert a családi üzemben termelő kiscgazda, különösen a fiatalabb generáció, szeretne intenzív termelésével, vállalkozásával több földet szerezni és a nagygazdák soraiba emelkedni. Egyébként, amint ezt fentebb láttuk, a két réteg között sem műveltségben, sem életszintben nincs mélyreható különbség, viszont az örökségi reálistás társadalmi és gazdasági hátrányait a vállalkozó kiscgazda piaci termelésével könnyebben kiegyensúlyozhatja. Természetesen ennek a törekvésnek sikere nemcsak az elhatározástól, de a közzgazdasági élet fejlettségétől és a piac közelségétől is függ s ennek hatása érezhető a falusi jelleget meghatározó többség és a vállalkozó kiscgazdaréteg egymáshoz való viszonyában. Ezenkívül közrejátszanak itt a történelmi adottságok is, így pl. a jászkunok, hajdúk, székelyek szabad paraszti hagyományai, amelyek egyes falvakban a vezetőpozíciót nemcsak a vállalkozás sikerére, de a gazdaságuk tradicionális kiegyensúlyozottságára támaszkodó családoknak biztosítják. Ilyen tradicionális vezetőszerpe van a falun lakó középbirtokosnak, különösen, ha gazdálkodása mintaszerű, tanácsadással állandóan támogatja a kiscgazdákat és önzetlenül vesz részt a falu közéletében, szövetkezeteiben, gazda- és egyéb egyesületi életben. A nagybirtokos ezt a szerepet gazdatisztjei által töltötte be s ez a közvettség személyi befolyását a kiscgazdák körében gyöngítette, viszont a részes-művelés, bérfuvarozás, nemesített vetőmagcsere stb., főleg a törpebirtokosokra nagy

hatást gyakorolt. Az uradalmi cselédségen és az aratómunkásokon keresztül a gazdatisztek irányítása jobban érvényesülhetett volna, de utóbbiaknak a falu ügyvitelére kevés befolyásuk volt.

Tradicionális faluvezető a lelkész, hiszen évszázadokon át egyetlen összekötő kapocs volt a nép és a földesúr között. Az alsó papság nagyrésze az egyetlen nemesek, szabad parasztok, sőt jobbágyok gyermekeiből került ki s ez a magyarázata, hogy pozícióját mindmáig megőrizte. A lelkész kezében van az erkölcsi nevelés és a hitélet irányítása, amely a falu lelkiiségének kialakításánál döntő szerepet játszik. Magyarországon, ahol sok falu lakossága vallásfelekezetekre oszlik, ez a feladat elég kényes, de ha a különböző hitfelekezetek megértik egymást és egységesen lépnek fel, a nehézségek könnyen áthidalhatók. Mindenesetre a faluvezetésben könnyebb a helyzete a protestáns papnak, aki a presbitériumban készséges és engedelmes támaszt kap a falupolitikához. A katolikus papnak magának kell az egyesületeket megalapítani és vezetni s ebben a munkában őt főként a leányegyházak sok időt kívánó pasztorációja, sokszor pedig az elfoglaltságon kívül a faluvezetői munkamegosztással együtt járó hatalmi kérdések is akadályozzák. Bár kívánatos, hogy a lelkész a napi politikától távol maradjon, a falu konkrét ügyei szinte lehetetlenné teszik, hogy hívei érdekében ezek eldöntésénél állást ne foglaljon. Legtöbbször nem az ő hibája, hogy ezeket az ügyeket nem szakszempontok, de helyi pártérdekek szerint mérlegelik. Bizonyos rivalitás nyilvánul meg a községi jegyző és a tanítósal faluvezetői tevékenységénél is. A községi jegyző talán felsőbb utasításra, talán egyéni hajlandósága szerint, közigazgatási fölérendeltséget igyekszik megteremteni a falu népével szemben. Ezt bizonyos mértékig meg is kívánja az adókievetés és a rendeletek zavartalan végrehajtása. Mindkét feladatkör oly súlyos és annyi időt vesz igénybe, hogy miatta nem képes a jegyző a falu gazdasági, kulturális és szociális ügyeinek a község népével együttes intézésére. Kisközségekben az ideoda utazó körjegyzőnek még kevesebb idő áll rendelkezésére. Itt a vezetés épűgy, mint a tanyaközpontokban, a tanítóra hárul, akivel csak az a lelkész vagy jegyző osztja meg a munkát, akinek székhelye a falucsoportnak ugyanazon községében van. De a gazdasági vezetéshez, amely a falupolitikában mindinkább előtérbe nyomul, legtöbbször mindeniküknek hiányzik a megfelelő szakismerete és tapasztalata. A legtöbb országban ezt a hiányt gazdatisztekkel és más szakértő közegekkel igyekeznek pótolni. Ott, ahol ezt a megoldást, mint Amerikában és Dániában maga a falu közvéleménye is kívánja és a hivatást betöltő személyt is maga választja, a titkári tevékenység előfeltételei adva vannak. De a faluvezetés nemcsak gazdasági vonalon történik, a falupolitikának integráns részei a szociális, kulturális, egészségügyi stb. kérdések is s ezeket csak a megfelelően képzett szakemberek együttes munkája és a falu lakóinak szolidáris segítsége képes megoldani. Az illető faluvezető belátása, hatalmi törekvéstől mentes, önzetlen munkája szintén fontos előfeltétel. A vezetőréteg falvainkban elég vékony és foglalkozását tekintve divergens, viszont a faluvezetés teendői meggyarapodtak. Amíg tehát hosszú, türelmes reáneveléssel a falu népe maga nem lesz képes a gazdasági, társadalmi és kulturális haladás rendszeres funkcióját ellátni, megfelelő munkamegosztásra van szükség templomban, községházánál, iskolában, iskolán kívüli oktatásban, egyesületek és szövetkezetek vezetésében. A falu érdeke nem az, hogy az értelmiséget elüldözzék vagy elkedvetlenítsék a vezetőmunkától, de az, hogy minél nagyobb mértékben megnyerjék szakértő támogatását. Így pl. a közegészségügy és az állategészségügy ma már állami feladat és azt nemcsak saját studiumukban, de

szociális kérdésekben és a faluvezetésben is képzett szakközegek látják el. Miután a közigazgatásnak kevésbé odiózus feladatait végzik, közelebb is állnak a falu népének az úri rend iránt bizalmatlan lelkéhez és különösen, amikor nemcsak preventív, de gyógyító tevékenységet folytatnak, működésük körében sok tanácsot és irányítást adhatnak a falu előbbrevitele és a közösségi szellem fenntartása érdekében. Nem lehet akadály, hogy az illető szakközeg idegenből jött, legföljebb az, hogy nincs elegendő orvos és még kevesebb az állatorvos s így hatásuk a községi képviselőtestületek tagsági jogán keresztül alig érvényesül.

Nagy segítségére lehet az értelmiségnek a faluvezetésben az iparos és kereskedő réteg is, ha úgy ők, mint a többi aktív tényezők szerepkörüket megértik és jó lélekkel igyekeznek hivatásukat betölteni. Szerepkörük azonban nincs körülhatárolva és époly labilis, mint társadalmi pozíciójuk. Innen van azután bizonytalan útkeresésük, aminek határozott irányt személyi arravalóságuk és intuíciójuk ad. Kevesen tudják, hogy nálunk a 10.000 lakoson aluli községekben az iparosok és kereskedők 20%-a él; a háziipar pedig kb. 1400 község 20.000 lakójának adott fő- és 220.000-nek mellékfoglalkozást. A kézműves iparosoknak több mint a fele, ma is falun dolgozik. Ezek egy része városban tanult és vizsgázott iparos (kovács, kerékgyártó, cipész, asztalos stb.) és bár városi életformára törekszik, kisebb-nagyobb ingatlana, továbbá megrendelőinek sajátos ízlése, szorosan kapcsolja őket a faluhoz. Úgy ezek, mint a segéd nélkül dolgozó, nem szakképzett paraszti iparosok igyekeznek lehetőség szerint földet szerezni és így legalább mellékfoglalkozásban a falu többi lakóihoz idomulni.

Hasonló helyzetben vannak a falu társadalmában a parasztkereskedők (kofák, kupecsek stb.), többnyire termény- és állatközvetítéssel foglalkoznak, de gyakran az italmérés, a mészárszék, cséplőgépkezelés stb. jelentősebb mellékfoglalkozást, esetleg főfoglalkozást ad nekik. A falu népe és vezetőrétege között igyekeznek elhelyezkedni, társadalmi magatartásukat is ez a kettősség jellemzi. Egyébként kicsinyben a kapitalizmus kezdő korszakának mindent próbáló és minden eszközt felhasználó, merész vállalkozó-típusára emlékeztetnek, nem mindig altruista, de sokszor sikeres magatartásukkal. Tőlük elválasztandók a nagyobb tőkével dolgozó, magasabb műveltséggel és életszínvonallal rendelkező boltosok, vendéglő- és malomtulajdonosok, akik a falu tekintélyes polgárai és a faluvezetésnél az értelmiség munkájában automaticæ osztóznak. Ez a munka kettős: egyrészt a városi formák és intézmények meghonosítására való törekvés, másrészt a falu közvéleményének megnyerése a haladás számára. Ez a második tevékenység fontosabb, mert ez diktálja az első tempóját is. Elégyszer és eléggé soha nem lehet hangsúlyozni, hogy a falufejlesztés tapintatos, minden hatást mérlegelő előkészítés és eljárás nélkül eredményt felmutatni nem tud. Szükséges ehhez a technikai fejlesztés racionális elgondolásain kívül a falu lelkiségének megismerése és ez alapon a falu lakóinak oly irányú meggyőzése, hogy a tervezett reformoknak célja nem a falu ősi kultúrájának, munkarendjének, közvéleményének felbontása, hanem modernebb irányú beteljesítése.

4. §. A falu lelkesége és a falusi kultúra védelme.

A falu lelkeségének vizsgálata. — A falusi emberek felfogása. — A magyar falupolitika különleges kérdései. — Erdei Ferenc nézőpontja parasztságunk rétegződéséről és életrendjéről. — Steinecker Ferenc falukutató munkássága és megállapításai a magyar paraszt tulajdonságairól. — A falusi család élete. — A házaset, a gyermeknevelés, az egészségügy, a valláserkölcsei élet. — A falusi ifjúság irányítása. — A falu hagyományainak ápolása, kultúrájának védelme. — A falukultúrát és a falusi közvéleményt befolyásoló tényezők. — Falusi népviselet, népszokások. — A népművészet kialakulása és ápolása. — A falusi ház és lakás. — A gazda portája. — A falu külső képének csinosítása. — A falu kedélyéletének ápolása. — A falu kultúröntudatának ébrentartása. — A falupolitika eredményessége.

A falu-pszichológia, amint erre több ízben utaltunk, nemcsak a faluleírás fontos fejezete, de a falufejlesztés nélkülözhetetlen előfeltétele. Aránylag kevesen és többnyire egyoldalúan foglalkoztak vele. A parasztság sorsát a különböző országok történelmi és természeti adottságaitól és minden más realitástól elvonatkoztatva vizsgálták és sajátosságait racionális-deduktív módon állapították meg. Ennek az elméleti parasztságnak helyezkedését kutatták azután valamely ország kultúréletében, társadalmi közösségében és hasonlították a társadalom felsőbb rétegeihez. Nyugat- és Kelet-Európa sokban eltérő falusi társadalmának mélyrehatóbb vizsgálata hozta közelebb a falupszichológiát a való élethez. A nyugati országok dinamikus ipari fejlődése a piac számára termelő és a tengerentúli versennyel küzdő parasztot racionális üzemvezetésre kényszerítette akkor is, ha egzisztenciájának, tehát megélhetésének és társadalmi helyzetkedésének és tekintélyének alapja továbbra is az oikos maradt. Utóbbinak termelési rendjét magasabb egységbe foglaló faluközösség eszmei öröksége: a szolidáris összemunkálás modern formája, a szövetkezés és az érdekképviselő, politikai súlyt és társadalmi tekintélyt adott neki. Más osztályokkal, sőt termelési ágakkal szemben is védelmet biztosított a földművesnek, ha egyébként a terjedő materialista gondolkodás a rokoni és szomszédsági szolidarizmus kapcsait meg is lazította és a közlekedés, a piacfejlődés és az áralakulás a parasztot a külvilágtól többé-kevésbé függővé is tette. Bizonyos mértékig a nyugati országok parasztsztyála szembekerült az iparral, kereskedelemmel, bérmunkásosztállyal, a várossal, sőt az államot reprezentáló hivatalokkal is, amint ezt az agrárállam és iparállam vitájánál láttuk. Európa keleti felében a gazdasági fejlődés lassúbb volt s ezért a falu lakosságának lelkeségét nem csupán a pénzgazdálkodás és a piaci értékesítés agrárbajai, hanem társadalmi helyzettsége is befolyásolta. Visszatükröződik ebben Kelet és Nyugat természeti adottsága és történelmi fejlődése is.

A falu lelkeségének elvont kutatása csak felületes eredményt adhat még ugyanazon ország különböző vidékein is, főleg ha kevert vallási és nyelvterületről van szó. A falupolitika nemzetközi elismerésre törekedvén, kénytelen ugyan világszemponthoz igazodni, de meghatározott országhoz lévén kötve, annak falutípusait, ezek lelkeségét és életviszonyait kell, hogy elsősorban szem előtt tartsa. A magyar falupolitika éppen az adatgyűjtés hiányossága, szétszórtsága, egyoldalú beállítottsága, a közbejött háborús események folytán elpusztult feljegyzések feldolgozatlansága miatt fölötte nehéz helyzetben van. Évtizedek cél tudatos munkája lesz szükséges a hiányok pótlására. Bár tudatában vagyunk, hogy ennek beteljesüléséig mindennemű áthidalási kísérlet a tudományos szolgálatás mértékét el nem érheti, a magyar falu lelkeségét két magyar kutató

vizsgálódásai alapján kíséreljük meg felvázolni. Tudatosan két ellentétes pólust választottunk: a radikális politikus, Erdei Ferenc többször idézett, deduktív módszerrel készült tanulmányát és a pártpolitikától távol álló, konzervatív falupolitikus, Steinecker Ferenc induktív kutatásainak összefoglaló eredményét. Erdei Ferenc tulajdonképpen nem a falu lelkiségét, de lakóinak magasabb társadalmi kapcsolódását törekszik megállapítani. Anyagát a szociális fejlődés lépcsőzetének szempontjából foglalja rendszerbe, azt kutatván, hogy a szerrinte rendi szervezetben munkálkodó és paraszti életrendjét megvédeni és konzerválni kívánó földműves hogyan válik a kapitalista termelés polgári osztályává. Különösen az urbanizmus hatása alatt felbomló parasztság lelkiségét igyekszik néhány típusos jelenségből meghatározni s ezzel a történelmi materializmus fejlődési sémáját szellemtörténeti vonatkozásokkal kiegészíteni. Steineckert a magasabb társadalmi kapcsolódás kevésbé érdekli, a falufejlesztés célkitűzésétől vezetve, a falu lelkiségének vizsgálatánál csupán a rendelkezésre álló monografikus adatokból állapítja meg a tipikus lelkimotívumokat, amelyeknek tudományos, vagy gyakorlati felhasználását a falupolitika különböző irányainak művelőire bizza. Erdei utal ugyan a falutípusok, a tanya és az uradalmi nagygazdaság különleges társadalmi szervezetére, de ezen alakulatok kollektív lelki jelenségei helyett a parasztságnak, mint társadalmi egységnek a kapitalizmus által előidézett válságából igyekszik azokat a deformációkat megmagyarázni, a melyek az ország gazdaságilag fejlettebb vidékein a parasztság életjelenségeiben mutatkoznak. Utal arra, hogy a parasztság Dunántúl haladottabb vidékein az intenzív termelés fokozásával; a Sárközben, az Ormányságon stb. az egykével; más helyütt az elvándorlással, foglalkozáscserével, gyermekeinek értelmiségi pályára való nevelésével; a városi szokások, divat stb. majmolásával igyekszik átmeneti állapotát megszüntetni. A jogrend t. i. demokratizálódott, a társadalom rendi formája lényegben tovább él. De a parasztság nem egységes paraszrend már, mint a jobbgazság idejében volt, hanem polgári, kispolgári és munkás-rétegekre szakadt. Viszont eltekintve a romlott parasztságtól, amely birtokát bérbeadva, városban éli úrhatnám életét, mind kötelezőnek tartja magára nézve a paraszti erkölcs törvényeit: az állandó munkát és a takarékos fogyasztást. Erdei szerint a parasztság, mint a társadalom alsó rétege, nem vesz részt a felsőbb osztályok nemzeti életében, annak csupán termésfeleslegét és emberanyagát szállítja, viszont a keret, amelyben társadalmi életét leéli: a családi gazdaság, a puszta, a falu, az agrárváros, őt a nemzeti társadalomba csak közvetve kapcsolja be. A munkára szorító paraszterkölc és csekély terjedelmű földje munkaintenzív termelésre serkenti, ezzel szemben gazdálkodása mint autarchia, konzervatív hagyományoktól befolyásolt, zárt egységekben folyik. Míg az ipari munkás a kapitalista-polgári szerkezet szerint dolgozó osztálya a társadalomnak, addig a lényegileg szintén a munkásosztályhoz tartozó parasztság ma is rend. «A parasztszabed ember, aki társadalmi állásának törvényerejű gyakorlatánál fogva kénytelen dolgozni akkor is, ha tőkéje, földje van, akár annyi, hogy másokat dolgoztatva is meg tudna élni.» Ennek dacára a magyar parasztsz nincs bent a polgári társadalomban, egész emberi élete külön, más társadalmi körben folyik le. Erdei és vele együtt a mezőgazdasági szociálpolitikának minden művelője ezen a felemás helyzeten változtatni kíván, a magyar parasztság általános társadalmi felemelkedését és megbecsülését óhajtja, amihez egyébként annak szorgalma, munkabírása, földszeretete, takarékosága és veleszületett természetes észjárása is segítséget nyújt.

Steinecker Ferenc, a budapesti Műegyetemnek egy évtizeddel ezelőtt elhunyt professzora, az általa létesített falukutató intézetnek és tanszékének vizsgálódásai, kérdőívei, helyszíni felvételei s a tanítványai által írt falumonografiák alapján igyekezett a magyar paraszt jellegzetes lelki vonásait megállapítani. Maga is tevékeny részt vett ebben a munkában s azokat a kapcsolatait, amelyeket, mint a földművelésügyi kormányzat nagy hatáskörű tisztviselője, majd a Faluszövetség igazgatója megszerzett, szemináriumaiban és előadásai-ban hasznosította. Működése rokon a német Münzinger és Wiese professzorokéval. Korai halála megakasztotta abban, hogy kutatásainak eredményét rendszerbe öntesse, egyetemi előadásairól azonban tanítványai pontos jegyzeteket készítettek. Ezeket publikálásuk előtt mesterük átnézte, átjavította és approbálta. Özvegyének szíves engedelmével, amiért ezúton is köszönetet mondok, e jegyzetek alapján iparkodom a következőkben úttörő munkásságának eredményeit publikálni, nemcsak azért, mert egyetemi munkakörét ez idő szerint én látom el, de főleg azért, mert szerény véleményem szerint a magyar falu lelkiségéről ezideig ennél összefoglalóbb vázlat nem készült. Steineckerről a magyar falukutató irodalma megfélemedezett, pedig annak idején hallgatóira nagy hatást gyakorolt s ezeknek úgy irodalmi, mint közigazgatási tevékenységében vonalvezetése ma is felismerhető.

Steinecker elsősorban a magyar paraszt lelkiségének alapmotívumait törekszik tisztázni, hogy ebből egyrészt a parasztság gazdasági és társadalmi cselekvéseinek indítékait megállapítsa, de egyben a falusi közvélemény sajátosságait, hatását magyarázva, azokat a falufejlesztés céljaira felhasználhatóvá tegye. Szerinte a falusi ember legjellegzetesebb tulajdonsága a föld szeretete, amely az otthon és a haza fogalmával egybeolvadt. Nagyértékű alapmotívum, mert Magyarország ezeréves fennállásának ez a legreálisabb magyarázata s egyben ma is legerősebb biztosító. A másik alapmotívum a magyar paraszt individuális világszemléletéből folyó szabadságszeretet, amely üzemének önállóságában, egyéni munkájában és a családi munkamegosztásban gyökerezik. Ez az oka, hogy a magyar paraszt a kollektív művelési formák iránt nem fogékony, mert nehezen tűri a parancsolgatást, még dolgaiba a beleszólást sem, inkább küzködik irracionális, apró parcelláin.

A haza- és a földszeretetből magyarázható azután a magyar paraszt sok minden jó és rossz tulajdonsága. Így, hogy a haza fogalmát saját falujára egyszerűsíti le, katonai vitézsége főleg a magyar föld védelmében bontakozik ki és a háborúba is csak ezzel a jelszóval lehet teljes lélekkel bekapcsolni, ami egyébként az ország védelme szempontjából igen fontos, mert a földműves a legjobb katonanyag, edzett, bátor és a halálfélelmet nem ismeri. A magyar parasztot minden nagy államjogi és politikai kérdés a földön keresztül érdekli. Ezt a felfogást lényegileg osztja Erdei is, aki szerint a népi kultúra sem emeli föl a parasztságot a nemzeti eszme elvontságába és köti össze a nemzeti társadalommal és nemzeti kultúrával, még akkor sem, ha különféle nemzeti mozgalmak a népiséget eszménynek, vagy forrásnak használják. «Ebben az ügyben mindig öntudatlan és passzív volt a parasztság és számára mindig közömbös volt, hogy a nemzeti szinten mit csinálnak a népiségével és népkultúrája műveivel.»

Steinecker szerint a földhöz való ragaszkodás sokszor földéhességgé fajul, a gazdag paraszt is lelkes híve minden földosztásnak, ha abból valami gyarapodást remél, viszont magántulajdonához az utolsó kis barázdáig ragaszkodik,

még erőszak árán is. Ez teszi sokszor halálos ellenséggé az örökösársakat, egyik potens oka a falusi egykének is. Érdekes megfigyelni, hogy a földszeretet dacára sem hajlandó idegenbe, legtöbbször még a szomszédos faluba sem áttelepedni. A régi időkben tömegesen vándoroltak Amerikába, de a helyett, hogy az ott szerzett pénzzel virágzó farmot alapítottak volna, falujukban vásároltak egy-két parcellát. Ugyancsak a földéhség fokozza takarékos hajlamát fukarsággá. A falusi élelmezés alacsony nivója nem minden esetben a szegénység következménye; ahol például tejszövetkezet működik, gyakori eset, hogy még a módos gazdák is utolsó cseppig eladják a tejet apró gyermekeik elől. A gazda beteg állatához inkább hív orvost, mint családjához, mert sajnálja a látogatási díjat. Ez a fukarság nemcsak a közszolgáltatásokkal szemben teszi ellenséges érzületévé, de a falufejlesztésnek is akadálya, különösen, ha kulturális vagy a falu nincstelenjeit érintő szociális kiadásokról van szó.

A földszeretet egyik oka annak, hogy a paraszt saját földjén nagy ambícióval és szorgalommal dolgozik, viszont idegen munkában csak akkor kiváló és megbízható, ha ezt a virtus úgy kívánja. Aratásnál vagy árvízvédelemnél megszakadásig dolgozik, hogy a vele egysorban tevékenykedőknél többet mutasson fel, egyébként tempósan lassú. Igaz, hogy ezt a pepecselést az intenzív növénytermesztésnél a műveleti gondosság is érthetővé teszi, de hatással van a földművesre a téli és a nyári munka aránytalansága is. Steinecker megfigyelte még, hogy a magyar fajú paraszt inkább a rövid ideig tartó nehéz munkát, a német és szláv eredetű, főleg a kertészetben és háziiparban jobban érvényesülő aprólékos teendőket végzi szeretettel. Abban egyébként mindenik egyetért, hogy saját fizikai munkáját túlértékeli, nemcsak az értelmiség, de az ipari munkás fűtött helyiségben, főleg ülfoglalkozással végezhető munkájával szemben. Ellen-szenve főleg azokkal a közületi vagy magánalkalmazottakkal szemben erős, akik a nehéz paraszti munkától elfordulva, kényelmesebb városi foglalkozásban helyezkedtek el, fixfizetést és nyugdíjat élveznek. Ebben egyébként része van annak a bizalmatlanságnak is, amely Steinecker szerint a falu lakóinak általános jellemvonása az idegenekkel szemben. De külföldi tapasztalatok alapján is megállapítható, hogy a paraszt minden hivattal szemben bizalmatlan s az államot és a közkormányzást a vele közvetlenül érintkező hivatalnok után ítéli meg. A magasabb államérdeket sem értékeli, aminek tárgyi oka a törvényhozásnak és a közigazgatásnak a paraszt életfelfogásától idegen formalizmusa. Ezért az állam minden intézkedésében csak újabb megterhelést lát és még az ő érdekét szolgáló pusztá adatkéréssel szemben is gyanakvó, mert adóemeléstől fél. Az idegenkedésnek oka a főntebb ismertett kultúrkülönbség is. A zöld asztal mellől intézkedő bürokrácia központi, racionális elgondolása szerint intézkedik, viszont a paraszt, különösen gazdasági kérdésekben, saját tapasztalataiból indul ki, üzemevezetésében minden állami beavatkozást elzárkózással vagy direkt ellenállással visszautasít; ezért idegenkedik mindenfajta államszocializmustól és túltengő etatizmustól. Bizalmatlanságához egyébként a kapitalizmus politikai, piaci és pénzgazdasági rendszere is hozzájárult. A párt-politikai becsapásokon kívül, járatlanságát gyakran kihasználták ravasz üzletfelei s ez az eljárás nem volt alkalmas, hogy őt a kölcsönös érdek felismerésére és tiszteletére nevelje. Üzletvitele, saját kárára, gyakran irreális, az idegenekkel szemben nem őszinte, a szolgáltatás teljesítésében pontatlan. A bérlő nem mindig teszi eleget fizetési kötelezettségének, az áruszállításnál a mintát nem tartják be, összekeverik az elsőrendű és a hibás árut, aminek természetes következménye,

az üzleti összeköttetés megszakítása, vagy ráfizetés az árcsökkenésben. A magyar földműves melegségére legyen azonban mondva, hogy a történelmi fejlődés során különösen a törökhódoltság és más elnyomás kertelésre, csalafintaságra szoktatta, műveltsége pedig hiányzik ahhoz, hogy a közösségi élet hatóerejét felismerje. Hozzájárul ehhez különös felfogása a deliktumokról. Az emberölést, különösen korcsmai verekedés alkalmával, épügy nem ítéli szigorúan, mint azt, aki naturáliákat lop, viszont a ruházati tárgyaknak, vagy készpénznek eltulajdonítása súlyos megítélés alá esik és a falu közvéleménye a tettest kizárja a társadalmi megbecsüléséből.

Steinecker szerint a falusi nép egyik legnagyobb hibája a szélsőségesség. Az erőt többre becsüli a jóságánál. Agrárrendüléseknél rendszerint nem a legkegyetlenebb földesúr vagy tisztviselő az áldozat, akitől félnek, hanem a legszelídebb és sokszor legemberségesebb. Maga a káromkodás is, amely a magyar nép egyik legcsúnyább szokása és amelynek durvító és minden jóérzést bántó hatása kétségen felül áll, bizonyos mértékig ennek a kemény fellépésnek kivetítődése.

A falusi nép további általános jellemvonása a siker imádata. Ha valakinek kezéből kiesik a hatalom, annak hátat fordít és vakon megy az erősebb és hatalmasabb után, ami bizonyos mértékig a tekintély elvével is kapcsolatos. Ez az oka, hogy még a munkából kiöregedett földműves sem akarja gyermekeinek átadni a gazdaság vezetését, bár sokszor emiatt eladósodik, sőt földjének egy részét is el kell adnia, ami pedig a tekintély rovására megy, mert bíróviselt emberek is ünnepségeken lekerülnek az asztalfőről, ha földjük felére csökkent. Sok helyen az egykének is a tekintélyi elv az oka, épügy, mint a testvérek pörösködésének a jussért, amelyre sokszor az egész családi vagyon rámeleg. A tekintélyi elv viszi idegenbe a gazdasági önállóságát elvesztett kisbirtokost, ugyancsak ez a magyarázata annak a különös jelenségnek, hogy módos gazdák, sokszor a szükséges takarékoság rovására is, városba beillő nagy házakat építenek, de a drága bútorokkal berendezett szobákat nem lakják, hanem a hátulso udvari szoba priccsein alusznak. Ugyanez az ellentét érvényesül a mindennapi étkezés és a lakodalom, vagy a búcsú ételpazarlásánál, épügy az ünneplő- és a munkaruha minémiségében. Közdolgokban, de sokszor magánügyeikben is a tekintély elve és a takarékoság erősen ütközik. Találkozunk falusi gazdákkal, akik nevüket egyházi, vagy iskolai stb. alapítványokkal akarják megörökíteni, viszont a község lakói újabb pótdától félve, ezekkel az adományokkal szemben is elutasító magatartást tanúsítanak. Az adózás kérdése általában véve úgy a közösségi, mint a magángazdaságban nagy szerepet játszik. Sokszor azért nem választanak haladni vágyó embert a falu élére, mert félnek, hogy kikezdéseivel a falu költségvetését megduzzasztja. Viszont a falusi ember ritkán tekinti meg az adóívét, hogy fel szólaljon az adóemelést ellen, pedig ez jóformán semmibe sem kerülne, az adóintés után viszont napokig szaladgál szolgabíróhoz, képviselőhöz, sokszor még egyszer annyit költve, mint maga az adóemelést.

A földműves lelki tulajdonságait vizsgálva, Steinecker utal annak vallás-erkölcsi felfogására is. Szerinte a magyar paraszt nem vallástalan, de a vallási formák nem töltik ki az életét, mert elsősorban az anyagiakra gondol és ebben rossz példával az úri rend járt elől. A Tiszántúl sok községében hónapokon keresztül hétköznap 10 ember is alig fordul meg a templomban, a kereszténységet az antiszemitizmussal, babonás szektákkal vélik pótolni s emellett a gyermekelhajtások, sőt az arzénmérgezések is előfordulnak. A felebaráti szeretet egyé-

ként sem általános erénye a magyar parasztnak. A folytonos harc a török megszállás óta nem erre nevelte. A katolikusok általában jobban ragaszkodnak a vallás által előírt formákhoz, viszont a protestánsok szabadabbak s éppen ezért szélsőségre hajlamosabbak. Ennek oka egyébként nemcsak az egyházak valláserkölcsei fegyelmezésében van, hanem a törökhódoltságban is, hiszen a Dunántúl és a Felvidéken megszakítás nélkül majdnem ezer éve él a kereszténység, míg a protestantizmus a törökhódoltság alatt terjedt el és részben ez a hatalmi nyomás idézte elő az egyházak kisebb fegyelmező hatását. Szerepe van különben ebben a pasztoráció mikéntjének is, mert a Dunántúl és a Hegyvidék apróbb falvaiban 1000—2000 ember valláserkölcsei nevelését gondozza a pap, míg az Alföldön nem ritka a 15.000—20.000, sőt ennél nagyobb lélekszámú egyházközség.

A valláserkölcsei nevelésnél egyébként a szülői ház is döntő hatású és úgy ennél, mint a falusi közvélemény irányításánál lényeges, hogy a miszticizmus milyen fokon érvényesül az egyénnél és milyen az illető családnak és a falu népének felfogása a túlvilági életről, hogy ebben egy nagy kaoszba való beolvadást vagy az egyéni élet folytatását látja-e, amely a földi élet jutalma, vagy büntetése. Magatartását az életben főként a túlvilági élet törvényeiben való hit mélysége szabályozza. A magyar ember általában véve nem fél a haláltól, nem aggódik családjá sorsa felől, többnyire családjá körében hal meg, holtteste is a falu temetőjében nyugszik. Nagy súlyt helyez a tisztességes eltemetésre, bár a temetőről korántsem gondoskodnak úgy, mint Olaszország és Németország népe, a halottak iránti kegyelet legalább Mindenszentek napján megnyilvánul és így az élők és holtak közti összeköttetés megmarad.

A családot, mint a falu lelkeségének leghatályosabb kialakítóját különös figyelemmel kíséri Steinecker. A városi hatásokkal szemben a rokonságnak, szomszédságnak elve falun sokkal jobban érvényesül s ez nemcsak az időszakonként jelentkező munkasegítségnek, de a kölcsönös ellenőrzésnek és az erkölcsi közfelfogásnak is tényezője. A családi viszonyok kutatását a nemeknek egymáshoz való viszonyánál kezdi. Szerinte a parasztházasságban a szerelem alig játszik szerepet, ez csupán a szépirodalom romantikája és nem reális valóság. A szülők már kiskorukban kiszemelik gyermekeik számára a párt és ők már az iskolában kezdenek egymás iránt érdeklődni. A kiválasztásnál elsősorban anyagi szempontok döntők és ezért nem szívesen nézi a módosabb parasztgazda, ha fia törpebirtokos, vagy munkás leánya után érdeklődik. Ha bármely okból a kombináció nem sikerül, az anya új jelöltet választ és ismerve a magyar nép lelkeségének ezerféle megnyilatkozását az édesanya iránt, választását többnyire el is fogadják a gyermekek. A menyasszony kiválasztásánál a vagyonon kívül elsősorban nem a szépséget, hanem az erős fizikumot, a munkabírást és a takarékoskosságot keresik, hiszen a gazdasági munkaközösség megkívánja az asszony kemény munkáját, amely nélkül a zárt családi gazdaság napokig sem tudna megenni, mert a háztartás vezetésén kívül az asszonynak a földművelésben is segítenie kell még akkor is, ha a fiatal pár valamelyik fél szüleinél lakik. A házasságok közötti korkülönbség egy-két év és a legény a katonaev leszolgálása után azonnal megnősül. A városiak házassági korában lévő fiút a faluban már öreglegénynek és a leányt öregleánynak tekintik. Az özvegyek újraházasodását rendszerint hivatalos házasságközvetítő hozza össze, aki ezért ajándékot kap. Sokszor már a halotti toron elkezd az új házastárs ajánlgatását, amiben csak a városi ember lát kegyeletsértést, mert ha a gazda meghal, a felnőtt fiú nélkül szűkölködő özvegyasszony nem tud a gazdaságban

mit kezdeni, cselédet fogadni pedig nem bír. Viszont a férfi, különösen, ha apró gyermekei vannak, anyja meghalt és hajadon leánytestvére nincs, két vagy három váltásruhával és a főzésben való teljes járatlanságával a háztartásban nem bír boldogulni. Tehát ennél a párválasztásnál sem a szerelem, hanem a keserű kényszer a döntő. Özvegyember még kevésbé kap élettársat, csak idősebb leányok és özvegyasszonyok között válogathat. Pedig a paraszti munka koravénné teszi az asszonyokat, amikor a városi munkás felesége még jó erőben van, a falusi asszony a nép nyelvjárása szerint «kiszikkadt» — öreg. Ez a körülmény azonban nem fontos a falusi ember előtt, családi életében az erotika nem nagy szerepet játszik, a sok munka és a nagy gyermekáldás az asszonynál ezt lecsökkenti, viszont a falusi férfi sem hajlamos a kicsapongásra. Végleges elválás a házastársak közt ritka, időlegesen azonban, főleg ha az öregek a fiatalokhoz költöznek, gyakori a különélés, mindazideig, amíg az öregek a gazdasági hatalmat át nem adják, vagy ott, ahol mostoha van, a vagyoni dolgokat nem rendezik. Az ellentéteket a generációk közt az unokák gondozása szokta kiegyenlíteni. A házaselet falun többnyire jó és békés. Legtöbb kifogás a városi, vagy kubikmunkára járó munkások családi életét érheti. A férfi idegenben könnyebben köt ismeretséget és az asszony is szemethúny ez előtt, amíg a viszonynak anyagi, vagy egészségügyi következményei nincsenek. Viszont a távollevő munkás családi életét a falu közvéleménye védi. Azt az asszonyt, aki ura távollétében, vagy katonáskodása idején, mással «összeadja magát», a falu megveti épúgy, mint azt a legényt, aki az ilyen köteléket megbontja. A csábító korántsem az a romantikus hős a falu szemében, mint ahogyan ezt a szépirodalom kialakítja. Viszont gyakori a házasság előtti együttélés. Ha ez a maguk csoportjához tartozók között történik, elnézik, ha pedig házassággal végződik, a falu napirendre tér fölötte. Ha ellenben más társadalmi osztályúval, vagy idegennel köt a leány viszonyt, még ha ennek következményeit házassággal rendezik is, a botlást évek hosszú során át felemlégetik.

Maga a házasságkötés ünnepélyes formák közt megy végbe, falun alig található egyházi áldás nélkül kötött. A leánykérés, az eljegyzés és a lakodalom is különös ünnepély, amelyben az egész rokonság és szomszédság, gazdagabbaknál majdnem az egész falu népe részes. A néprajz részletesen leírja egyes vidékek népi szokásait, köszöntő verseit a lakodalom, a keresztelő és halotti tor alkalmából. Ezekről Steinecker részletesen beszámol.

A gyermekek nevelésében a falusi családoknál szertelenség és a hozzá nem értés uralkodik. Majd agyonkényeztetik, majd a sorsára bízzák, nem említve az egykés vidékeket, ahol az angyalcsinálás szokásos üzlete a lelkiismeretlen bábáknak és javasasszonyoknak. A gyermek egészségügyi gondozásához is sok szó fér, ennél sok a babona és a helyi rossz szokás. A csecsemőápolás teljes elmulasztása, illetve a kapcsolatos tudatlanság miatt Magyarország vezet a csecsemőhalandóság terén. A síró gyermeket pálinkával itatják, mákonyozzák, mindenféle neki nem való étellel etetik, a bélhurut és a meghülés, de a trágylével fertőzött víz, a legyek serege szintén ezeket követel áldozatul.

A falu valláserkölcsi neveléséről kell még néhány szót szólni, amelynél a szülői háznak nagy szerepe van mindaddig, amíg ebbe a munkakörbe az iskola és a templom nagyobb intenzitással be nem lép. Fentebb már beszéltünk az ifjúság iskolai és iskolán kívüli neveléséről. Sajnos, az oktatásnak inkább az elméleti része kihangsúlyozott, mint a valláserkölcsi, pedig a közvéleményalakításnál ez a fontosabb. Az iskola és a templom fegyverező hatását sokszor

a szülői ház nemtörődömsége, vagy cinizmusa rontja le. A tekintélytisztelet t. i. úgy a családban, mint a falusi társadalomban egyaránt alapja a lelkiélet harmónikus fejlődésének. Ennél azonban nemcsak a szülőknek, de a falu vezetőinek példaadása is döntő. A falusi fiatalság ereje tudatában sokszor a gyermekekkel, tehetetlen öregekkel, nyomorékokkal szemben durva viselkedésű, az állatokkal való kegyetlenkedés szintén gyakori. A jó példaadás enyhítheti ezt a barbár hajlandóságot, ezért kell a felnőtt gazdáknak is társadalmi életükben és családjuk körében tartózkodni minden olyan szótól és magatartástól, ami serdülő gyermekeik erkölcsi fejlődésére káros hatással lehetne. A falusi gyermek lelkének eldurvulását meg kell akadályozni, megértetvén vele az öregekkel, betegekkel, rokkantakkal való kiméretlenségnek, állatkínzásnak stb., stb., társadalomellenes voltát. Ez óvja meg felnőtt korában azoktól a durva kilengésektől, amelyeknek Európa népei az utóbbi évtizedben szenvedő részesei voltak. Különösen fontos ez a szőlőkultúra vidékein, ahol az iszákosság eléggé elterjedt és sok erkölcsi és anyagi kárt okoz. Külföldön, főleg a skandináv államokban és az Únióban, erős antialkoholista mozgalom van; ez hazánkban egyrészt a nagyarányú bortermelés, másrészt az egészséges ivóvíz hiánya miatt nem birtmélyebb gyökeret verni. Több jövője van a mértékletességi mozgalomnak, amely a serdülő ifjúság alkoholfogyasztását igyekszik mérsékelni és a korcsmázás ellen küzd. Egyébként az Únióban is az alkohol-tilalmat 1933-ban megszüntették.

A szülői ház és az iskola erkölcsi nevelésének átmeneti nehézségeit az óvoda hivatott áthidalni. Az újabban túlsúlyra jutott testi gondozás mellett vissza kell térni e fontos szociális intézménynél is a báró Eötvös József klasszikus pedagógiai célkitűzéseihez. Az oktató iskola nevelőhatásának alapjait itt kell lerakni, ezt az elemi oktatásban tovább kell építeni és az iskola munkáját kiegészíteni a vele kapcsolatban létesítendő ifjúsági egyletek, iskolaközségek, szövetkezetek által. A földműves-ifjúságot falusi önértetre kell nevelni, hogy büszke legyen hivatására, szeresse necsak a foglalkozását, de megbecsülje saját falujának történelmi multját, a falusi népműveltség termékeit, a népdalt, mondákat és tárgyi emlékeket. Emellett a szövetkezetek, ifjúsági egyesületek, népfőiskolák stb. segítségével igyekezni kell a gazdasági érzék felkeltésére, amely ma leginkább hiányzik a falusi emberből. Nem könnyű az ifjúsági egyesületek vezetése, hiszen azokban nemcsak az ismeretterjesztésnek, de a sportnak, játéknak, dalnak, színelőadásoknak váltakozva kell a nevelés célkitűzését szolgálnia. Az idősebb gazdák, vagy ha leányegyesületekről van szó, gazdaasszonyok jóindulatú részvétele nélkül, kizárólag a tanítónak, vagy a papnak bármily lelkiismeretes munkája sem lehet eredményes. Hogy csak egy példát hozzunk fel, az ifjúsági színelőadás megfelelő nézőközönség nélkül erkölcsi és anyagi veszteséggel küzd. Nem szabad tehát kizárólag csak az egyes iskolák, a szabadtanítás, szórakozás stb. intézményeinek és azok hivatásos vezetőinek munkamegosztását számbavenni, hanem igyekezni kell a falu egész vezetőségét, értelmesebb gazdáit stb. mind bekapcsolni ebbe a szociális munkába.

Steinecker előadásai sokkal átfogóbban és részletesebben tárgyalják a terjedelmes anyagot, munkánk további felépítése szempontjából azonban további felhasználásuk közömbös. Viszont a közöltek is elegendő magyarázatául szolgálnak a falusi közvélemény motívumaihoz, de ahhoz is, hogy a falu kultúrájában évszázadokon keresztül lesűrűsödött szokások, intézmények, miért gyakorolnak konzerváló hatást a falu lelkiéletére. Ebből magyarázható a kölcsönhatás is az idegen és a népi kultúrák érintkezésénél, amely, mint fentebb láttuk, a nem-

zeti közműveltség kialakítására döntő, de a falu által megőrzött kultúrkincsek, dalok, népmondák, népviselet, ház- és bútormotívumok stb., a körülmények szerencsés találkozására folytán a magyar kultúra nemzetközi érvényesülését is előmozdítják. Ha nem csupán műzeális-értéknek tartjuk mindezt, úgy a falu lelkeségének alapmotívumait a falu kultúréletének kiegyensúlyozott fejlesztésénél föl kell használnunk. Ebben a tekintetben sem a merev konzervatizmusnak, sem a furor reformandinak jogosultsága nincs.

A falu történelmi tradícióit tudatossá kell tenni, mert csak ezen az alapon épülhet fel a szilárd hit, hogy amit a falu ezeréves kultúrája kitermelt, bár új formákba öntve, a haladásnak fontos tényezője. A nemzet köztudatában éljen, hogy minden haladásnak a már meglévőből kell kiindulnia és a falu ősi kultúrájának fejlesztésével azért kötelesség foglalkozni, hogy az újítások bölcs alkalmazása által a falu virtuális kultúrkincseit megerősíthessük. Ez a közös célkitűzés összekapcsolhatja a falusi vezetőket és általuk a falu népét a városi intelligenciával, megértetvén utóbbival, hogy a falu látszólagos kultúrátlansága, alapjában véve egy régi, igen mély és a nemzeti élet minden vonatkozásával szoros összefüggésben lévő kultúrát rejt magában, amelynek megbecsülése, ápolása és fejlesztése mindenkire nézve fontos, aki a falusi nép felfogásából, a falusi művészet és poézis kiapadhatatlan forrásából akar egy új, de minden ízében magyar kultúrát kifejleszteni.

A falusi kultúra lényegéről, védelméről, ennek módszereiről és eszközeiről sok vita folyt. Sokan azt állítják, hogy sajátos paraszti kultúra nincs. Ha ezt úgy értik, hogy egységes, az egész országot átfogó és a földművelő foglalkozásra jellegzetes falusi kultúra nincs, ebben igazuk van. Főntebb láttuk, hogy különböző falutípusok vannak s ezeknek lakóinál is az urbanizmus és az értelmiségi osztály latin-germán kultúrájának merev elhatárolása különböző változásokat eredményezett. A táj kutatás a természeti és történelmi hatások vizsgálata nyomán megállapítja, hogy maga a nyelvjárás is szavaiban, kifejezőmódjaiban, de a gazdálkodás, a népművészet stb. az egyes falvak népe között minő különbözőségeket termelt ki. A tájegység évszázadokra konzerválta a földet megszálló telepések eredeti kultúráját, szokásait és bár a természeti adottságok a világkultúra hullámgyűrűzése elől az illető tájat elzárták, ez az elzárkózás szokásban, erkölcsi felfogásban, gondolkodásban, szemlélődésben, költészetben, műveltségben olyan értékeket termelt ki, amelyeknek könnyelmű elpusztítása, bár a haladás jelszava alatt történik is, vétek nemcsak a nemzeti kultúra, de az általános emberi polgárosodás ellen.

Erdei a paraszti kultúrát vizsgálva, ennek sajátosságait a földművelő és állattenyésztő foglalkozásból magyarázza, amelynek valódi népi termékei (népdal, építési forma stb.) a felsőbb rétegek kultúrájának ráhatásai alatt keletkeztek ugyan, de a földhöz-, faluhoz-, emberhez és társadalmi állapothoz kötöttség, továbbá ezzel kapcsolatban a lassú fejlődés, a népi hagyományokat konzerválta. «A népkultúra így jellemző terméke a paraszt-helyzetnek, de másrésről tényezője is a parasztság kiformalódásának és konzerválódásának.» A felső ráhatást abban keresi, hogy különböző közvetítéssel a külvilágból egyes műveltségelemeket (díszítés, dalok stb.) átvesz s azokat saját kultúrájába építi. Sok külsőség is hat: ujságot olvas, rádiót hallgat, moziba jár s így polgárosodva kezd a nemzeti társadalomba kapcsolódni. Ez a fejlődés a kultúrnívó kiegyenlítéséhez vezethet. A mezőgazdasági szociálpolitika több évtizedes kívánsága, hogy a parasztság ne passzív tömeg legyen, hanem a nemzetéletnek aktív ténye-

zöje. Viszont nem egységes a felfogás abban a tekintetben, hogy a parasztságnak kibontakozása a falu társadalmából, ha ez teljes szakítást jelent is a tradícióval és a történelmi munkaszervezettel, reá és a közösségre hasznos-e. A magyar falu kultúrfejlődésének kettős vonala erre a kérdésre biztos feleletet nem ad. A magyar nép alapműveltsége a nomadizáló finn-ugor-turk nemzetségek, továbbá a földművelő avar és az elrómaiásodott pannon-szláv kultúra összeolvadásából keletkezett. Ezeknek tradíciói, mondavilága, jogszokásai, házépítési formái, bőripara, agyagedényei, a keresztény kultúra kiegyenlítő hatása alatt egységbe olvadtak. Természetesen ez a hatás más volt a nyugati kereszténység tipikus területén, a Dunántúl és a Felvidéken és más azokon a részeken, ahol a bizánci kereszténység, később a föléje kerekedett török uralom imperialista célkitűzései hosszabb időn át érvényesültek, mint pl. a Délvidéken, de bizonyos mértékig Erdély területén is, ahol az ősi magyar kultúrát csak a székelység települési területe őrizte meg. Ettől az évszázados kultúra által adott lelkiségtől eltér az Alföld falukultúrája, amely alig 200 esztendő s az újjátelepítés során behozott népelemek keverék műveltsége lehetetlenné tette egy kiegyensúlyozott, a nemzeti műveltség minden elemét magába záró lelkiség kialakítását. Innen magyarázható az a válság is, amely a parasztság politikai állásfoglalására döntő hatású Alföld falusi társadalmát állandóan gyötri, mert 200 év alatt közös tradíciókat fejleszteni nem tudott, népi viseletét, házformáit, mondavilágát stb. elvesztette. A vezetésre hivatott intelligencia is vékony rétegű és gyenge gyökéretű; tradíciók nélkül közvetítette a hordalék-városok felületes kultúr-hullámaikat, zenében, táncban, viseletben, életstílusban. Az Alföldnek csak egyes falvaiban, de sohasem a parasztvárosokban, lelhető fel a falu tradícióinak többkevesebb maradványa.

Arról már fentebb több ízben szóltunk, hogy a kapitalizmus a falusi kultúra történelmi emlékeit mily mértékben halványította el s a város hordalék-kultúráját, annak divat szerint változó elemeit miként rajzolta be azok fölébe és maga az állam is, közintézményeivel mennyiben befolyásolta a falu sajátos világnézetét, intézményeit. A világháborúk is alaposan összezavarták úgy a volklorét, mint a tárgyi emlékeket. Elég csak a ruházatra utalni. Az anyagihiány, a falu népét konfekcionált árukra szorította és ahol, mint például a Székelyföldön, a textilgyártásnak háziipari jellege nem védte a régi formákat, a felületes szemlélt az azt hinné, hogy a népi kultúra összes ruházati emlékei megsemmisültek. Ugyanilyen hatással volt a rádió és a gramfon a népdalokra, bár e téren mutatkoznak a konzerválás jelei is, mint például a Bartók- és a Kodály-féle gyűjtés. Ezeknek nemzetközi sikerei a hazai közvéleményben is érdeklődést keltettek és az értelmiség is felismerte, hogy a falusi kultúra nem holt anyag, hanem élő valóság s ennek szervesen kialakult, egészséges alapjait idegen néplélekből válogatás nélkül átültetett műveltségelemekkel megtölteni, nem jelent reális értégyarapodást. A nemzeti közvélemény kezdi mindinkább belátni, hogy a világkultúra alapjában véve áthasonított, megnemesített és kifejlesztett nemzeti kultúra, amelynek gyökerei a falu őstalajából táplálkoznak. Ha valaki a falu népét kultúremlékeinek elhagyására kényszeríti, ezzel sokszor a jövő fejlődést teszi tönkre, még a lehetőségét is elvéve annak, hogy később e népies motívumokból a költészet, a zene, az építészet világvonatkozásban is maradandót tudjon alkotni. Minden kultúrfejlődés a létezőnek kisebb-nagyobb megsemmisítését jelenti. A haladás a nemzet számára élet, de a túlzástól tartózkodni kell, mert soha nem tudhatjuk, hogy nem semmisítünk-e meg sokkal többet, mint amennyi

a haladás biztosításához szükséges. Természetesen senki nem gondolhat olyan dolgok konzerválására, amelyek a falu népét a tudomány vívmányaival, a társadalmi fejlődéssel és sokszor saját érdekével is szembehelyezik. Mindaz, ami él, folyton fejlődik, a kultúrtényezők hatása elől tehát a falu társadalmát hermetice elzárni nem lehet, viszont vannak a falusi műveltségnek önálló termékei, amelyeket városi sablonokba szorítani vétek volna a falu kultúrképessége ellen. A falu évszázadoknak alkot, primitív házformái tovább élnek, mint a városok hatalmas palotái. Egy-egy ruhaforma, bútor, népszokás, népmonda századokon keresztül hat a köztudatban, mert tradicionális néplelek nyilvánul meg abban. Különösen a népdalnál lép ez előtérbe, amely a falusi nép gazdasági viszonyaival, a mezei munkával, de a közösségi élet egyéb megnyilvánulásaival is kapcsolatos. Ugyanez áll a népmondákra és a mesékre is, amelyeknek szövegét megrontják, vagy megrövidítik a városi munkára járók mozitörténetei, ponyvaregényei, érzelgős műdalai. A védelemnek leghatályosabb ellenszerei a népi összejövetelek, a kukoricafosztás, aratás, szüret stb.; a nemzeti és egyházi jellegű ünnepek, felvonulások, vasárnapi összejövetelek.

A régi formák konzerválják a falusi társadalom egységét is, amelyet annak közvéleménye féltékenyen őriz. A falu népe sokáig emlegeti, ha valaki idegenből hoz házastársat, vagy idegen faluból vőnek megy. Igaz, hogy a bevándoroltak is rendszerint megtartják eredeti viseletüket, eredeti szokásaikat és nyelvjárásukat. E tekintetben különös figyelmet érdemel a népviselet, amelyet a város uniformizáló hatása és a tömegmunka erősen kikezdezt. Pedig ezáltal mennyi szín, eredetiség, nemzeti vonás, a falu népének fantáziája veszíti el jelentőségét. A falusi iparosság elsősorban magának ártott, amikor a népviseletet városi mintára alakította át, mert utat nyitott a konfekcionált olcsó gyári munkának. Természetesen ahol a népviselet kiveszett, hasztalan minden kísérlet annak felélesztésére. Ahol azonban még él, mint különösen a palóc vidékeken, Sárközben stb., igyekezni kell ennek megbecsülésére buzdítani a népet és a falu öntudatának felkeltése által törekedni a népviseletnek a célszerűség és életkörülmények figyelembevételével történő olyan reformálására, hogy eredeti jellege el ne vesszen. Ünnepségek alkalmával pl. nem az uniformizált magyar ruhát, de a helyi népi viseletet kellene hordani. Ez természetesen összefügg az iparosképzés reformjával is. A legtöbb falusi iparos nem ismeri az illető vidék szabásmintáit és a magyar-ruhára jellegzetes kötött gomboknak és paszományoknak készítése is alig egy-két szakértő mester munkája. A szücsmesterség, a művészi háziipar, csipke és varrottas készítése, a piaci értékesíthetőség hatása alatt újabban lendületet vett. Mintái azonban, de a feldolgozott anyag is, sokszor esik az üzleti számítás áldozatául. A hozzá nem értő a háziipari tömegárúknak is ugyanazt a művészi értéket véli felismerni, mint amit a falu régi mívesei minden technikai oktatás, előképzettség és a városi kultúra segítsége nélkül, kizárólag művészi érzékük érvényesítése céljából, önmaguktól alkottak. Számtalan tehetség, akikről földművesfoglalkozásuk miatt tudomást sem vett a kultúrtörténet, dolgozott csendben, a maga primitív eszközeivel és naiv felfogása szerint, amíg egy-egy vidék csipke- és hímzés-mintái, ruházata, építészeti stílusa kialakult. A földműves legtöbbször minden különös szándék nélkül, szinte öntudatlanul elégitette ki művészi érzékét és mivel senki sem dicsérte alkotását, maga csodálkozott volna azon, ha munkáját valaki művészi szempontból értékelte volna. Ez az öntudatlanság volt az oka, hogy a tőkéstermelés gyári mintáival szemben a népművészet termékei, a házi eszközök, építészeti, ruházat háttérbe szorultak

és ma már motívumait is nehezen lehet feltalálni. Így tűntek el az asztalos-, ács- és kovácsmunkák, bútorok, eszközök, kerámiák és textiliák, amelyek sokszor egy-egy módosabb gazda, vagy földművelést űző falusi iparos fantáziájának és készségének sajátos termékei voltak ugyan, de templomok, temetők díszítésénél alkalmazott mintái generációkon keresztül éltek és a falu népjellemének megtestesítői voltak. A gyáripár a falu művészi törekvéseinek nagyban és egészben véget vetett. Az olyan falvakban, ahol a nép lelkében soha nem élt a vágy házát, házi eszközeit, viseletét saját fantáziájával szebbé tenni, a népművészeti tevékenységet bevezetni lehetetlen, az érzéket eziránt újból feléleszteni is csak ott lehet, ahol annak még nyomai találhatóak. De itt is figyelembe kell venni a változott viszonyokat. A népművészet szülőanyja a jómód volt. A család gazdasági erőssége nyújtott alkalmat arra, hogy tagjai téli napokon, sőt heteken keresztül kézimunkával, faragással stb. foglalkozzanak a művészi termelés pedig többnyire a család számára történt. Ma nem a módosabb, hanem a szegényebb parasztok foglalkoznak háziiparral s ennek célja az értékesítés. Természetes tehát hogy ennél az alkotó munka örömmomentuma és büszkesége hiányzik, de lelket lehet azért abba is belevinni, ha a népi mintákat hozzáértő művészek az idegen motívumoktól szorgosan megtisztítják, a nélkül, hogy ez a kiválasztás az értékesíthetőséget hátrányosan befolyásolná.

A falu kultúrájának további jellegzetessége maga a kisgazda portája, elsősorban lakóháza, annak belső berendezése és díszítése. A természeti viszonyok, a kő és fa előfordulása, de a települő nép származása is érvényesül az egyes vidékek házformáiban. Az építészeti stílust elsősorban a célszerűség alakította ki, ennek keretein belül azután tág tér nyílt a szépérzék kielégítésére. Nem a külső hatás, hanem a magas hó és ennek olvadása vezette a székelyt és más hegyvidéki falvakat a csúcsos tetejű házépítésre. Ott adva volt a fa és kő, mint építési anyag, tehát a falusi ház szükségszerűleg alkalmazta a nagyobb tetőfelületet és a faanyagot. Városokban mindenféle építészeti stílustól átvett motívumok találhatóak. Ennek a romlott stílusnak káros hatása a faluhelyen létesített középületeken át a módosabb falusi gazda építkezésénél is érvényesült, szemben a régibb házformákkal, amelyek nemcsak díszítőelemeikben, de szerkezetüket tekintve is magyarosak voltak. Az újabb falusi középületek kevert stílusa, csempedíszítése, sujtásos magyar motívumai stb. a városi építkezés stílustalanságát és nyugtalanságát bélyegezték a falu arculatára ahelyett, hogy az ősi motívumokból fejlesztettek volna magasabbrendű magyar építészeti irányt, megmentvén ott, ahol még ez lehetséges, az illető táj tipikus építési formáit. Amint ez Thoroczkai Wiegand Ede többrendbeli munkájából olvasható, a falusi építkezéseknek nemcsak díszítő motívumai, de konstrukciója közül is sok alkalmas monumentális épületek alkotására. A nép ugyan elsősorban a célszerűt keresi, de ha módja van hozzá, igyekszik emellett a szépet is felhasználni, különösen a nemesi kúriák motívumaiból az oszlopokat és ahol a kőanyag bőségben volt, az árpádkori templomok bolthajtásait. Ez szolgálhat útmutatásul a népi stílusból kiinduló új építészeti irány számára is.

A falusi házon belül a beosztás, a bútorok, a lakásdíszítés és mindennek fölött a fűtőtechnika érdemel említést. A kapitalizmus olcsó gyáripari termelésének áldozatul estek a parasztság ősi bútorai; a tulipános láda, a falóca, a faragott szék stb. Ezeket feltűzelték, legfeljebb egy-egy kamrában, vagy padláson pusztulnak. A kemencepadka helyett kanapé, a magasra tornyozott, faragott ágy helyett ó-német, vagy barokk furnéros ágy foglal helyet, a menyasszonyi ládát a duplaajtós szekrény, a kemencét a vaskályha váltotta fel. Régebben

a falat a feszületen kívül kézzel festett tányérok, kancsók díszítették, ma izlés-telen olajnyomatok, míg az értékes agyag- és porcellánedények, potom pénzen összevásárolva, városi vitrinekbe kerültek. Ezeket ugyan a falusi házakba újra visszavinni nem lehet, de az értéktelen és mégis drága olajnyomatok helyett igazi művészek nagy alkotásainak izléses reprodukcióit, a vallási és a mezőgazda életéből vett képeket, el lehetne terjeszteni; a kiscgazda háztartásában teher-tételt jelentő vaskályha helyett pedig a praktikus székelykemencét meghonosí-tani, amely a szószoros értelmében vett családi tűzhely. Ez egyébként szoros összefüggésben áll a konyha, de részben a kamra beosztásával is.

De nemcsak maga a ház, hanem a gazda portájának berendezése is fontos. Ennek célszerűségi szempontjait lentebb még tárgyalni fogjuk, itt csak arról van szó, hogy a gazda a takarékoság elvének rovására néhány négyszögöl kertet engedjen át az asszonyoknak a magyaros virágkultúra ápolására. Amilyen sze-rény ez a kívánság, a falu kultúrélete szempontjából épp annyira fontos. A falusi ember általában nem sok érzékkel bír a természet szépségei iránt. Nem tudja megérteni a városi ember rajongását a fák, a madarak, a táj szépségei iránt, hiszen a szabad természetben él s így észre sem veszi annak fölségességét. Apponyi Albert gróf, mint kultuszminiszter, elrendelte a madarak és fák napjának meg-ünneplését, azzal a célzattal, hogy ezáltal a falusi ifjúságban szeretetet keltsen a természet szépségei iránt. Ennek az akciónak látható eredménye nem volt. Viszont a legtöbb falusi háznál fellelhető virágoskert minden lelkesítő magya-rálatnál jobban kapcsolja a falusi embert a szabad természet szépségeihez és annak megbecsüléséhez. A virág a gyöngéd érzelmek kifejezője. Szerepel a falusi ember életének minden fontosabb megnyilvánulásánál. A legény virággal ked-veskedik a leánynak, ettől bokrétát kap a kalapja mellé; virággal díszítik a kisleányt első áldozáskor és konfirmációnál; ezt viselik az esküvőnél, ezzel kísérik temetőbe a halottakat és ezzel becsülik meg az elhunytak emlékét. Ezt a ter-mészetes érzést kellene fejleszteni. A közterek, temetők csinosításánál; de a falu utcáinak rendezésénél is, a magyar nép kedvenc virágainak, bokrainak, fáinak kultuszát kellene érvényre juttatni, ugyanígy a vasúti állomásokat, őrháza-kat ezekkel ékesíteni. Ha a mi szegénységünk nem is engedi az U. S. A. ősparkjá-nak utánczását, legalább ne mellőzzük a nyírfát, az akácot; de főleg az ősi magyar virágokat, a rozmaringot, rezedát, bazsalikumot, muskátlit ne hagyjuk színes, de illat nélküli városi növények által háttérbe szoríttatni.

A falu kultúrája azonban nemcsak tárgyi motívumokban nyilvánul. Fen-tebb már megemlékeztünk az ünnepélyek nevelő hatásáról. A kedélyélet ápolá-sának és a falu szórakozásának ezek a társadalmi ünnepei a falusi kultúrának szintén fontos velejárói. Emellett lélekformáló kollektív hatásukat is értékelni kell. A szociális kérdés nem kizárólag bérkérdés. Az ipari munkás elégedetlen-ségének oka jórészt az ő egyhangú, gépszerű, szórakozás nélküli élete. Ezért turistáskodik a városi ember, ezért tömörül az iparosság dal- és sportegyletekbe, ahol a tagokat nem születés és vagyon, de képesség szerint értékelik. Ezeket az eszközöket kell a falusi ember lelkiségének további fejlesztésére is felhasználni. De itt is csak a meglevő alapokra lehet építeni. Aki a falusi ember pihenőnapját kizárólag az általános műveltség vagy a szaktudás pótlásának időpontjául tekinti, nem ismeri az ember testi és lelki szükségleteit. Kellő beosztással, vetítógépes elő-adásokkal, rádióval élénkítve, bizonyos mértékig a pihenőnap továbbképzésre is felhasználható, de fűszerezni kell azt sporttal és szórakoztató előadásokkal; ének, szavaltat, népies táncok tegyék azt élénkebbé. Ebben az ifjúságnak is

szerep biztosítandó, de ne csak a faluvezetők gyermekeinek, hanem lehetőség szerint a falu minden társadalmi rétegének. Kiváló hatású lehet a népszínművek műkedvelő előadása is, mert a próbák összehozzák a különböző társadalmi rétegeket és ennek emléke enyhítheti a szociális feszültséget. Nagy hiány van azonban a falu lelkeségének megfelelő és falusi előadásra alkalmas darabokban. A falu ízlése egészen más, mint a városé és a divatos és sokszor nagyszerű népi daraboknak előadását nemcsak a szereposztás nehézsége, de a falusi közhangulat is visszautasítja. Faluhelyen még most is rég elfelejtett írók darabjait adják elő, esetleg az újabbak közül néhányat erős átdolgozással. A falusi kultúra lényegét elismerő újabb alkotásokra égető szükség lenne. Az íróknak nem a városi színpad és nézőközönség számára kellene dolgozni, hanem a falu szűkebb viszonyait és évszázados népi hagyományait, meséit, mondáit értékelve. Nem kiindulópontul, de tájékoztatásul és mérték gyanánt említjük a falu szórakozását és kedélyéletének ápolását szolgáló népünnepélyeket. Ezek azonban csak a valódi és nem a deformált falvakban találhatók fel. Ahol a régi népünnepélyek még ki nem haltak, vagy könnyen feléleszthetők, ezeknek falunevelő hatását igénybe kell venni. Így a gazdasági munkával szoros kapcsolatban lévő összejövetelek (dohánysímítás, kukricafosztás, szüret stb.) szintén hozzájárulhatnak a kedélyélet ápolásához. Ügyelni kell azonban, hogy az ezek által nyújtott szórakozásban ne csak az ifjúság, hanem az idősebbek is részt vegyenek, nehogy az ének, a mesemondás, a játék stb. durvasággá fajuljon. A szokásos farsangi összejöveteleken kívül, amelyeken a szavalatnak, az éneknek, a zenének, a magyaros táncoknak megfelelő szerep biztosítandó, három tradicionális falusi ünnepély játszik hazánkban nagyobb szerepet. Sorrendben első a félig egyházi, félig társadalmi jellegű karácsonyi pásztorjáték, amely a betlehemesek járásában ország-szerte ismert. Protestáns helyeken is szokásos, katolikus falvakban pedig, megfelelő szövegírással az iskolásgyermekek kedves és hatásos egyházi ünnepévé fejleszthető. A március 15-iki szabadságünnep az ifjúságé, a hazafias érzést erősíti és módot ad a község lakóinak, hogy gyermekeik szellemi fejlődését figyelemmel kísérhessék. Az aratási hálaadás ünnepe inkább külföldön szokásos, míg nálunk a vele időileg egybeeső Szent István-napi ünnepséget csak Budapesten tartják, igaz, hogy országos keretekben és gyakorta nemzetközi érdeklődés mellett. Szép gondolat lenne, ezt az ünnepet minden faluban megülni, mint az aratás eredményének hálaadó napját és összekötni ezt a népies viselet és a népkultúra egyéb emlékeinek bemutatásával. Ahol a régi népszokások (májusfa, pünkösdi királyság stb.) emléke még él, ezek megerősítése és kifejlesztése is kívánatos.

A kedélyélet ápolása, a szórakozás éppúgy, mint a sport különböző nemei természetesen csak az összes tényezők jóakarató együttműködése mellett vezethet sikerre. Ne egymás ellen, hanem egymással nemes versenyben igyekezzenek a falu vezetői képességeiknek és tudásuknak javát adni, hogy a falu népéből azt a kisebbségi érzést, amely a városi kultúra sokszor üres csillogásával szemben úgy a módosabb gazdát, mint a legszegényebb munkást is eltölti, ki lehessen küszöbölni.

Kétségtelen, hogy a falu kultúröntudatának fölébresztése terén az újabb idők oktatási iránya üdvös változást jelent. Az elemi iskolák tanterveiben a szülőföld történelmére, földrajzi, néprajzi, gazdasági, közművelődési viszonyaira számtalan utalás történik; az iskolai énekkarok és falusi dalárdák, maga a rádió is, a dalművészet népi termékeit terjesztik; az irodalom is mindinkább a falusi élet problémái felé fordul. Sajnos, utóbbinál sokszor hiányzik a rendszeresség

és a faluproblémákból nem a nép kultúrképességének kiemelése, hanem az osztályharc problémakörének egy-egy kérdése jut szóhoz, amelynek visszhangja falun kevés, viszont a falusi kultúrától idegenkedő értelmiséget a falu tradícionális értékeivel szembeállítani alkalmas s így azt a törekvést, amely a falusi műveltségénél magasabb műveltséggel egységesíteni iparkodik, korántsem szolgálja. A falupolitikát csak mellékgondolat nélkül, önzetlen jóakarattal lehet eredményessé tenni, mert a falusi öntudat nem azonos a virtuskodással, másfoglalkozásúak és az idegenek lenézésével, annak lényege az a felemelő érzés, hogy a szántó-vető magyar ezer éve tartja a röögöt és termeli az egész nemzetcsalád részére az életet adó kenyeret. Senki munkáját le nem becsüli, de foglalkozásához, paraszti hivatásához ragaszkodik, munkájának minden küzdelmével, örömmomentumával együtt, viszont annak megbecsülését másoktól is megköveteli. Amint a faluközösség idején szolidáris munkájában örömet lelte, ma sem idegenkedik a falujának haladását szolgáló áldozatoktól és büszke arra, hogy közintézményeit, templomát, iskoláját, községházát, útjait, egészségügyi berendezkedéseit a maga erejéből létesíti. Ez ad neki jogot arra, hogy ez intézményekben éppúgy, mint lelki megnyilvánulásaiban tradícióit érvényesítse, szemben a városlakókkal, akik büszkén mutogatják ugyan az állam támogatásával létesült közintézményeiket, de azokat soha nem tekintik tulajdonuknak, kevés kivételtől eltekintve, inkább örök felmondásban lévő bérlői saját városuknak.

5. §. A falufejlesztés materiális kérdései (táplálkozás, ruházat, lakás, egészségügy).

A falu életszínvonala. — A családi ház követelményei. — A falusi építkezés. — Udvarrendezés, utcarendezés. — Az ivóvíz. — A falusi közegészségügy. — A falusi ember ruházata, táplálkozása. — A magyar falu élelmezési deficitje. — Táplálkozási szokások. — Az étkezés ideje, egyoldalúsága. — A néppusztító betegségek. — Megelőző közegészségügyi munka. — A falusi orvosi szervezet. — Falusi egészségügyi házak. — A betegápolás megszervezése. — A védőnők feladata. — Kórházkérdés, gyógyszerárkérdés. — A betegségbi biztosítás. — Védekezés a járványos betegségek ellen. — A materiális és lelki egyensúly biztosítása.

A falu lelkiségének ismerete az életnívó néhány közérdekű meghatározójának közelebbi vizsgálata nélkül nem elégséges a falufejlesztéshez. A középkori faluközösség összetartó kapcsa is az volt, hogy minden család existenciáját a kemény munkával megművelt föld biztosította, mindenkinek megadva az akkori viszonyoknak megfelelő lakást, ételmet és ruházatot. Az egészségügyi viszonyok nem voltak ugyan kifogástalanok, az átlagos életkor alacsony volt és a pestis és egyéb járványok erősen tizedelték nemcsak a városok, de a falvak lakosságát is, de a sorscsapást egyformán viselte a falu minden lakója, nagyobb eltérés sem a jobbágyok, sem a földesúr és annak udvarnépe javára nem mutatkozott. Ma ellenben a társadalmi kérdés magja az életnívókülönbség, a gazdagabb osztályok kényelmesebb lakása, bővebb táplálkozása, finomabb ruházata. A falusi társadalom, eltekintve annak értelmiségi és iparosrétegétől, e tekintetben egységesebb, mint a városi és normális körülmények között ezt a relációt a jómódú gazda igénytelensége és föntebb ismertetett takarékosága stabilizálja. Ott szóltunk már a földművesek különböző csoportjainak életnívójáról, ehelyütt a falunak, mint egyesítő köteléknek szempontjait vizsgáljuk, előtérbe helyezve a hiányok

pótlásának kérdését. E szakasz tehát a falupolitika diagnosztikáját és terapiáját egyesíti. Az orvosi szakkifejezések az életnívóval szoros kapcsolatban álló egészségügyi kérdéseknél (táplálkozás, ruházkodás, lakásügy stb.) nemcsak képletes, de reális jelentőséget nyernek.

Kétségtelen, hogy a különböző vidékek falvainak életnívóját elsősorban a talaj termőképessége, a beléfejtetett tőke és munka mennyisége határozza meg. E kérdéssel azonban az agrárpolitika más részeiben foglalkoztunk és szükség nélkül ismétlésekbe nem bocsátkozunk. A falupolitika feladata azonban annak megállapítása, hogy a lakosságnak milyen az életmódja, illetve, hogy jövedelmi és kereseti viszonyai ezt mennyiben befolyásolják. Ez a probléma elsősorban szintén agrárpolitikai, mert a falu lakóinak jelentékeny része munkájának ellenértékét földjének termésében kapja, viszont utóbbi nehezen becsülhető fel. Általánosságban, a statisztikai adatok alapján csak annyit tudunk megállapítani, hogy a magyar mezőgazdaság a nemzeti jövedelemnek valamivel több, mint 40%-át termeli, de hogy ebből mennyi esik a piacot ellátó és mennyi a háztartási tevékenységre, továbbá a mezőgazdasági bérmunkára, mennyit használnak föl ebből falun és mennyit a városokban, pontosan alig állapítható meg. Még labilisabb volna ezt akár a táj kutatás, akár a falusi monográfiák feljegyzései alapján az általános falupolitika kiindulópontjául választani. Majdnem olyan tudománytalan lenne, mint az egyes falvak lakóinak származását, gazdálkodásának mikéntjét stb. az egész ország helyzetképevé általánosítani. Akár a monográfia-írásnál, akár a táj kutatásnál elengedhetetlen feltétel az adatoknak pontos ellenőrzése, épügy, mint az előzetes geográfiai és történelmi tájékozottság, továbbá a népesség szaporodásának, egészségi állapotának, átlagos életkorának, foglalkozásának, vallás szerinti megoszlásának, vagy kulturális helyzetének részletes ismerete. A rendelkezésre álló adatokból ma a falupolitika az életnívót illetőleg csak általános tájékoztatást szerezhet.

A magyar falu életviszonyait meghatározó lakás, ruházat és táplálkozás közül csak az első kettő áll szorosabb kapcsolatban a falusi kultúrával és a falu lelkeségével. Falun a lakosság 87%-ának van háza vagy házrésze s így a lakás a szó szoros értelmében otthon is, alapja a családi összetartozandóságnak, mert a városok otthontalan lakosságával (l. Laky Dezső: «Az albérlők és ágybérlők szociális viszonyai Budapesten») szemben a falu házainak többsége generációkon keresztül ugyanazon családok birtokában van. A lakás, erkölcsi jelentőségétől eltekintve, az embert az időjárás szélsőségei: a hideg, a hőség, eső, szél ellen oltalmazza, ezenkívül gazdasági épületeivel és udvarával együtt, a családi üzem központja is. Ez a körülmény, továbbá, hogy falun többnyire csak egy család lakik egy házban, az otthont belsőségesebbé teszi. A külön lakott háznak fokozott jelentősége van az ember életében. A békés otthon és a családi tűzhely biztosítja a munka utáni nyugalmat. A városi munkásnak is fontos, hogy ne legyen ágyrajáró és különösen a népes családok önálló lakásban lakjanak, mert az idegenek gyakran megzavarják a család békéjét. Falun ez még nagyobb mértékben szükséges, hiszen a mezőgazdasági munkásnak is életszükség, hogy önálló kis háztartási gazdasággal rendelkezék, mert kiskertjében termel zöldséget, a konyhahulladékból pedig baromfit, sertést nevelget.

A falusi házat a közegészségügy, a csinosság és a lakályosság szempontjából szokás vizsgálni, amely utóbbi alatt az imént említett családi, közerkölcsi és szociális szempontokat értik. Falusi vonatkozásban legtöbb kifogásra ad okot az agyagból épült, alapincézés hiánya miatt többnyire nedves és rosszul szellőz-

tetett ház, amelynek egy szobába zsúfolt lakói állandóan ki vannak téve a t. b. c.-nek, kanyarónak, vörhenynek, némely vidéken a trahomának és a háború óta igen elterjedt vérbajnak és más tömegbetegségeknek. A zsúfolt lakásban többen használják ugyanazt az ivóedényt, mosdótálat, törülközőt stb. Természetesen a jól megépített és kellő beosztású ház magában véve még nem jelent annyit, hogy megfelelő egészségügyi ismeretek nélkül ezekkel a veszedelmekkel szemben a falusi nép védve van. De mégis a családon belül tudott dolog, ha valakinek valami baja van és ha az iskola a testápolás elemi ismereteire már a gyermekeket megtanítja, könnyebb az elővigyázatosság, kisebb a fertőzés veszedelme. A falusi lakások túlnyomó része (50%) sárból, vagy vályogból épült. Egyszobásak, alacsonyak, sötétek, padlójuk agyaggal tapasztott, a szellőztetés is hiányos, aminek következtében a szoba levegője dohos és rossz, mert ugyanabban a szobában hálnak, laknak, főznek, étkeznek és dolgoznak. A takaréktűzhely, különösen az Alföldön, a tüzelő kímélése céljából a szobában van és télre az ablakokat be-
szegeznek, vagy betapasztják. A község az egészségére veszedelmes házak kiürítését elrendelhetné ugyan, de ezzel a jogával ritkán él a falu népének szegénysége miatt. Egyébként, ha a gazda jóléte emelkedik, legelőször a házat építi ki. Igaz, hogy ennél inkább a tekintélyi, mint a közegészségügyi szempontok vezetnek.

De a falusi építkezés problémája többrétű, mint a városi lakásoké, ahol csupán a légtér, a munkahelytől való távolság, a világosság, a szellőztethetőség és a fűtés oldandó meg, a többi már a háziasszony gondja, a takarítás és a tisztaságszereteté, mert az építkezés egészséges keresztülvételét az építési szabályrendeletek előírják. Másként van ez falun, ahol ez az ellenőrzés hiányzik és legfeljebb jótanácsokkal szolgálnak a saját költségükön építkezőknek. Különösen a sokgyermekes családok építkezésénél kellene magasabb falazatról vagy nagyobb ablaknyílásokról gondoskodni. A helyes építkezés és a higienikus lakáshasználat kiegészítik egymást. Ezért kell felhívni a figyelmet a gyakori szellőztetésre. A ragályos betegségek terjedésének egyik oka a padozatlan lakhelyiség. Amíg tehát a falusi szegényembernek pénze akad a szoba-padlózat elkészítésére, a tapasztott padló gyakori, száraz homokkal való felszórására kell buzdítani. Az új házak építésénél a falak és a padozat szigetelésére, megfelelő méretezésű ajtóra, ablakra, pince, padlás és klozet készítésére törekedjenek. Természetesen túl magas kívánásokkal ne riasszuk el a falun lakókat az egészségkövetelte minimális berendezkedéstől. Egyesek pl. túllőve a célon, a vályogépítést, mint teljesen egészségtelent elvetik. Ennek ellene mond a köztapasztalat is, hiszen az Alföldön a nemesi kúriák túlnyomó része vályogépület, köztük több akad száz esztendő is és sokkal szárazabbak, mint ugyanazon vidék városainak homokkőből épített temploma vagy más középületei. Ehelyett tehát inkább azt kell követelni, hogy a ház alapja épüljön téglából, a földtől 30—50 cm magasságtól kezdve, megfelelő izolálással a falak vályogból is épülhetnek, ügyelni kell azonban az ajtók és ablakok megfelelő méreteire. Célszerű a falusi házak építését kész tervekkel alátámasztani, amelyek tekintettel vannak a falusi lakás egyéb kellékeire, a csinosagra, megfelelő beosztásra és az illető táj építési stílusára is. A tervezetet ki kell egészíteni az udvarrendezéssel is. Ne legyenek a parasztházban használatlan paradés szobák, hanem száraz, jól szellőztethető, gombamentes faanyagokkal padlózott lakóhelyiségek, külön konyha- és kamrarészekkel.

A házak belső berendezése többnyire lakóinak ízlésétől és anyagi helyzetétől függ. Ebbe nehéz beavatkozni. Fontos azonban az udvarrendezés, mert a falusi házat nem lehet elválasztani a portától, amelyen a gazdálkodáshoz szükséges

épületek vannak, istállók, ólak, szerszámkamrák stb. Helyet kell ott foglalnia nemcsak az emberi élvezetre alkalmas, jó ivóvizet szolgáltató kútnak, de a klozetnek és a trágyatelepnek is. Ezeknek egymástól való távolsága és izolált elhelyezése elengedhetetlen. A klozet a kúttól legalább 10 méter távolságban legyen, ezenkívül vízvezető árok is szükséges, hogy az istállók szennyvize a kútat és a lakóházat meg ne fertőzze.

Elvászthatatlan a házépítés az utcarendezéstől is. Főként itt kell érvényesíteni az egységes falutervezés szabályait, különösen a házhelykiosztásnál, amelynek jelentőségét, úgy nálunk, mint a külföldön, kellőképpen értékelik. Arra kell ügyelni, hogy az új telepek inkább magasabb, mint mélyebb területeken létesüljenek, az árvizes esztendő katasztrófái e tekintetben elég tanulságot szolgáltatottak. Az új utcák kijelölésénél gondolni kell arra is, hogy a rakott gazdasági szekerek ki tudjanak egymásnak térni. Gondoskodni kell a gyalogjárókról is és ha már a kövezés falun sokáig csak ábránd marad, a járdák vízlevezető árkokkal és fákkal legyenek elválasztva a szekérúttól. Ez a maláriának, de a por által terjesztett t. b. c.-nek is preventív ellenszere. A legtöbb falu házai és utcái, mint a vadvirágok nőttek ki a földből, sokszor a falun átfutó patak vagy a hegyvonulat által meghatározottan. Az Alföldön, ahol az utcaszabályozásra elég tér és alkalom lett volna, a rendezetlenség sokkal bántóbb és a beavatkozás sokkal indokoltabb lenne. Minden rendezésnél azonban figyelembe veendő a háztulajdonosok anyagi helyzete. A gazdasági nehézségekkel számolva, a költséges kisajátításokat lehetőleg kerülni kell. Az új építkezéseknél, különösen a munkásházak tömeges létesítésénél, amit mint fentebb láttuk, az 1907. évi XLVI. t.-c., majd a Falusi Kislakásépítő Szövetkezet és az Országos Nép- és Családvédelmi Alap közbejöttével az állam támogat, mindezeket az irányelveket könnyebben lehet érvényesíteni, bár itt is tekintettel kell lenni a közületek szociális szolgáltatóképességére, a házépítési kölcsön feltételeinek megszabásánál pedig gondolni kell az érdekelt teherbírására is. Ezekhez a kölcsönökhöz különben a biztosítóintézetek, főként a szociális biztosítás díjtartalékait fel kellene használni.

A falurendezéssel kapcsolatos probléma még az ivóvízkérdés is, különösen ott, ahol csak nagyobb mélységben található jó ivóvíz. A magyar falvakban ma még ismeretlen a vízvezeték, de az artézi- és norton-kutak már sok helyen kiszorítják a házi kutak szennyezett talajvizét, vagy a folyóból hordott ivóvizet. Ahol hegyiforrások állnak rendelkezésre, vízvezetéki szövetkezetekkel is könnyebbé lehetne tenni a falusi gazdaasszony életét. Külföldön községcsoportok, de egész járások is létesítenek ilyen szövetkezeteket. A vízellátás díját fej- és állatlétszám szerint állapítják meg. Az alföldi községekben eleinte 30—40 m mélységben már találtak felszökő vizet, viszont ezeknek az olcsó és egészséges kutaknak tömeges létesítése komoly aggályt kelt, hogy az Alföld alatt elterülő nagy vízmedence előbb-utóbb kimerül és a kutak eliszaposodnak. Ahol csak ásott közkutak vannak, méginkább áll ez a magánkutakra, azokat gondosan be kell fedni, nehogy fertőzőanyagok kerüljenek beléjük. Mindez egyébként a községek közegészségügyi teendőihez tartozik, amely az építészeti közrendezésen kívül kötelezi az előljárást a szennyvizek, mocsarak, belvizek levezetésére, közkutak, vízmedencék, víztárolók, esetleg vízvezeték létesítésére és fenntartására. A közkutak vizét gyakori bakteriológiai vizsgálatnak kell alávetni. A községi előljárásnak kell ellenőrizni nemcsak az utcák és terek tisztántartását, de azt is, hogy a házakból a szennyvizet ki ne öntsék az utcára és az egyes udvarokban is ügyeljenek a tisztaságra.

Közvetlen hatósági beavatkozásnak nincs helye a falusi életnívót meghatározó két másik tényezőnél a ruházatkodásnál és a táplálkozásnál, illetve utóbbinál csak közvetve, a hússzemle, élelmiszervizsgálat és a hamisítások üldözésére vonatkozó közegészségügyi rendőri hatáskörben. A ruházatkodás az egészségvédelem egyik fontos tényezője, amely az embernek az időjárás változásaival szemben védelmet nyújt, ha a lakáson kívül tartózkodik. Fentebb e kérdést kultúrszempontról vizsgálva, már utaltunk arra, hogy a háború okozta válság mily változást idézett elő a magyar falu ruházatkodásában. A népies viselet háttérbe szorult, házivászon anyagát a pamut, majd a műrostosanyagok váltották fel. A bunda és a szűr tradíciós viselete már az első világháború előtt kezdett eltűnni a faluról. Ecséri Lajosnak a magyar nép mindennapi életéről írt könyve (A szegény ember) elég részletesen vázolta a falusi ember ruházatának ősi idők tapasztalataiból kialakult sajátos formáit. A szorosan záródó nadrág és kabát a tél fagyja és a hideg ősz ellen jobban véd, mint a pantalló, vagy a felső kabát. Darányi Gyula «Egészségvédő» könyvében ugyanezt hangoztatja: a hideg ellen különösen a nyak, a csukló és boka körül kell védekezni. Ugyancsak egyezik Ecsérral az a megállapítása is, hogy a magyar nép bőrviselete (bunda, ködmön, bekecs) sokkal alkalmasabb a természetben élő falusi ember számára, mint a szövött felső. Ecséri szerint a bunda majdnem ház a pusztán élő pásztorember védelmére, télen a hideg, nyáron, szőrével kifordítva, a perzselő nap ellen. A csizma is a legjobban védi a falusi embert a sár és a nedvesség ellen. A parasztember régebben egy pár parádés-csizmával egész életén át megvált, munkacsizmáját téli időre kimélte, nyáron rossz csizmaszárból készített bocskorban, esetleg inkább nők által viselt papucsban dolgozott. Az aratómunkát bő ingben és gatyában végezte. Ma pantallóban és cipőben dolgozik, ami elég drága, mert amíg azelőtt a ruházat és a lábbeli 5—10 évig is használható volt, ma egykettőre tönkremegy, ezenkívül célszerűtlen is úgy a munkaerőkifejtés, mint az egészségvédelem szempontjából.

Nincs talán még egy olyan sokszor átvizsgált és kihangsúlyozott része a falu életnívójának, mint a táplálkozás kérdése. A legtöbb faluleírás ebben a látszólag legkönnyebben gyűjthető anyagban véli a falu életének egyedüli meghatározóját feltalálhatni. Ennek a kérdésnek úgy agrárpolitikai, mint szociálpolitikai oldalát már tárgyaltuk s ott utaltunk a hibaforrásokra is: hogy a legtöbb kutató a táplálkozás nívóját a háztartási költségvetés alapján igyekszik megállapítani, viszont a fedezetet az árindex és a felhasználás alapján számolja. Utaltunk a kalóriaszámítás nehézségeire is, arra t. i., hogy bár a férfimunkaerő átlagos szükséglete világvonatkozásban napi 3000 kalóriára tehető, az egyes országok klímája, gazdasági, társadalmi és kulturális helyzete szerint nemcsak a kalóriaátlag eltérő, de ezen belül is lényeges eltolódás jelentkezik a táplálkozás három alapanyaga között. Pedig ennek mikénti megoszlásából ott, ahol megbízható adatok állanak rendelkezésre, következtetés vonható le az életnívóra. Utaltunk arra is, hogy a falusi nép táplálkozásáról szóló adatok többnyire megbízhatatlanok, egyrészt a gazdaságban termelt és háztartásilag fölhasznált anyag átszámításának bizonytalansága miatt, de főleg azért, mert a falusi ember főntemlített bizalmatlansága miatt minden kérdezősködőt gyanus szemmel néz és helyzetét tudatosan tünteti fel rosszabbnak, minthogy adóemeléstől fél, ha bármely vonalon jómódot mutat. Különösen áll ez a friss húsfogyasztást illetőleg, amelyet luxusnak tart. A házivágásról (sertés és baromfi) egészen megbízható statisztikát eddig sehol sem tudtak készíteni s ezért kénytelenek a váro-

sok vágóhídi statisztikájából (3 személyre számítanak egy sertésvágást) deduktíve megállapítani a házilag leölt és falun fogyasztott sertések valószínű számát. A baromfivágásokra vonatkozólag még ilyen gyenge támaszpontunk sincs. Valamivel biztosabb alapon nyugszik a gabonafogyasztás mérése, amely a malmok őrlési statisztikájával könnyen ellenőrizhető, bár számolni kell a házi darálások és szítálás által előállítható liszttel is. Orvosok, szociálpolitikusok, a háziasszonyok továbbképzésével foglalkozó pedagógusok leginkább a Népszövetség mellett működött népelelmezési bizottság sémája szerint, a vitamin- és kalóriaelmélet, a tej- és cukorfogyasztás alapján tárgyalják e kérdést, többnyire figyelmen kívül hagyva a magyar falu tradicionális táplálkozási szokásait. Városi mértékkel mérve konstatálják a magyar falu élelmezési deficitjét. Kétségtelen, hogy a magyar falu fogyasztása és annak iránya nem kielégítő. Viszont nem szabad feledni, hogy ez nem speciális magyar jelenség, világszerte tapasztalható, hogy a rossz konjunktúra elsősorban a parasztcsalád életnivóját csökkenti, ezenkívül különbséget kell tenni az egyes családok vagyoni helyzete, földjének termőképessége és jövedelmi viszonyai között is. Az elégtelen táplálkozás oka nem mindig a jövedelemhiány, szerepe van abban a háziasszony beosztásihiányának, de jó értékesítési lehetőség mellett a kapzsiságnak is. Szerepet játszik ezenkívül a nép élelmezési szokásainak hatóereje is, amellyel szemben sem a tudomány elméleti fejtegetései, sem az állam szociális beavatkozása átütő erővel nem bír. Változás csak az adott alapok felhasználásával remélhető, elsősorban az iskolás gyermekek étkeztetési akciói révén, amely különösen a tejfogyasztás általános emelkedését eredményezheti. A földreform végrehajtása óta kevésbé járható másik út a bentkosztos cselédek és a summások élelmezésének hatósági szabályozása, továbbá a természeti munkabéreknek olyan megállapítása, amely a munkáscsalád táplálkozását az egészségügyi követelményeknek megfelelőbbé teszi.

A magyar paraszt elsősorban kenyérevő s e nélkül még hússal sem elégíthető ki, nem szólva arról, hogy az angolszász és a német katona élelmezésében oly nagy szerepet játszó cukor, csokoládé, vaj, lekvár, sőt még a tojás is, alig becsült a magyar földműves előtt. Ecseri (i. m.) szerint egy család évente 8—10 q búzát, 1 sertést, nagy mennyiségű burgonyát, káposztát, babot, kását, kisebb mennyiségben borsót, paprikát, sőt fogyaszt. Mások egy mezőgazdasági munkáscsalád évi szükségletét 8 q liszt, 14 q burgonya és főzelék, 60 kg hús, 52 kg szalonna és 40 kg sóra becsülik. A kiscgazda és a törpebirtokos, aki üzemtervét ezeknek a szükségleteknek szem előtt tartásával készíti, valamivel bőségesebben táplálkozik, de époly kevés zöldséget és gyümölcsöt fogyaszt, mint a munkás. Természetesen rossz termés vagy rossz konjunktúrák alkalmával táplálkozását csökkenti, talán még a munkásság életnivója alá is. Ugyancsak takarékosabban él a munka nélkül töltött napokban. A magyar falu ellátásának alapja elsősorban a kenyér lévén, ebben a tekintetben fölötte igényes. Búzatermő vidéken fehér, tisztabúza kenyeret esznek és csak nagyon szűk esztendőben vegyítik árpával vagy kevés kukoricával. Homokos vidéken rozsos vagy tiszta rozskenyeret esznek, keleti részeken kukoricakenyeret. A tészta anyaga többnyire búza-, egyes vidékeken kukoricaliszt. Kenyér nélkül beköltözik a nyomor a hajlékba. Ugyancsak fontos táplálék a szalonna és az állati zsiradék, szemben a Nyugattal, amely inkább a vaját és a mesterséges ételzsírt, továbbá a Balkánnal, amely a faggyút és Kelettel szemben, amely a növényi zsiradékot előnyösíti. A szalonna a falusi ember számára a legfőbb

kalóriaforrás, főként nehéz munkánál. Húst ritkán eszik, nyáron nem is nagyon kívánja, mert aki megterheli a gyomrát, a nagy melegben nem tud aratni. Ecseri szerint a húsétel a mi éghajlati viszonyaink között inkább télen szükséges a testi erő tartalékolására. Ezért a leölt sertést felfüstölik, az alföldi pásztorok pedig szárított húst készítenek, amit összetörve forró vízbe dobnak s ez piritott hagymával és tarhonyával keverve, izletes és tápláló levest ad. A konzervkészítésnek ezt az ősi módját már a honfoglaló magyarok is ismerték, csapataikat pusztá területeken tarisznyában vitt hússal ételmezték. Ugyancsak ilyen falusi konzerv a tarhonya és a száraz tészta is, amelyet nyáron készítenek és téli fogyasztásra napon szárítanak. A zsíros tarhonya, köleskása, lebbencsleves, télen a sültkrumpli és sülttök kedvenc falusi tömegétel. Húst leginkább ünnepnapon fogyasztanak és pedig baromfit, juh- és sertéshúst, ritkábban marhahúst; a vadat, a halat, tejet, tojást, zöldséget, cukros ételeket általában nem kedvelik. A gyümölcsfogyasztás is csak ott divik, ahol a falusi nép maga termeszt, egyébként pénzt nem ad érte; kivétel a dinnye és a szőlő. — Az alkoholfogyasztás, a tipikusan bortermelő vidékektől eltekintve, elég mérsékelt, a parasztember munkaközben vizet iszik, legfőleg reggeli előtt egy pohárka pálinkát.

Figyelmet érdemel még az étkezés ideje és a táplálkozás beosztása a különböző napszakok között. Ez a legszorosabb kapcsolatban van nemcsak a biológiai követelményekkel, de a munkabeosztással is. Az étkezés idejét úgy a munkánál, mint a kisgazdánál a munkatempó határozza meg. Befolyásolja a lakás és a munkahely közötti távolság, továbbá, hogy a háziasszony a külső munka mellett ráér-e ebédet főzni. A munkások általában kevesebbet törődnek a munka sűrűségével, mert az étkezés számukra munkaszünet is. Télen azonban, amikor nincs kereset, a szegényember kielégítőleg csak egyszer táplálkozik naponta, rendszerint főttételt. A parasztcsalád a munka folyamatosságához szabja étkezését és ha a munkahely távol van és nincs, aki a meleg ételt kivigye, nyáron is csak este eszik meleg ételt úgy, mint a téli munkaszünetben, amikor rendszerint csak kétszer étkeznek, reggel hideget, besötétedéskor pedig meleg ételt. Nyáron háromszor szoktak enni, reggel 7 órakor, délben és este 7 óra után. A reggeli többnyire hideg étel, amely a család anyagi helyzete szerint füstölt hús, vagy szalonna, sajt, túró, vöröshagyma vagy zöldpaprika. Utóbbinak munkaerőfokozó hatását a magyar paraszt hamarabb felismerte, mint a vitaminelmélet. Külső mezőgazdasági munkánál nagy súlyt helyeznek a déli meleg ételre, amely többnyire tarhonya- vagy lebbencsleves, gulyás, krumpli, vagy bab, ahol ezt nem bírják a mezőre kivinni, ott szalonnát csurdítanak, burgonyát vagy kukoricát sütnek a kenyér mellé. Vacsorára száraztésztát, kását, krumplit, babot, paradicsomot, de mindenekfölött savanyított káposztát főznek, mindezt jó zsírosan és paprikásan elkészítve. Második tál ételnek tésztaneműt fogyasztanak.

A falusi ember táplálkozásának egyoldalúságát a szokáson kívül gazdaságának üzemterve határozza meg. Piacról jóformán semmit nem vásárol; legtöbb faluban mészárszék sincs, ezért, eltekintve a kényszervágásoktól, füstölt húsról és baromfira van utalva. A házinyúl- és a baromfinevelés kiterjesztése kétségtelenül javítana a húsellátáson. A tej- és tojásfogyasztás megkedveltetése szintén emelhetné a fehérjeszükséglet kielégítését. Legfontosabb kezdeményezés volna azonban a más országokban igen kedvelt zöldségfélék termesztésének beiktatása a családi gazdaság üzemtervébe. A falusi ember közöttezen termel ugyan krumplit és babot, egyes vidékeken tarlórépát is, de az étlapját változatosabbá tevő sóskát,

spenótot, kelkáposztát stb. elégtelen mértékben; arra pedig nem igen gondol, hogy ezeket télire elrakja. A paradicsomon és savanyított káposztán kívül alig tartalékol valamit háztartása számára. Aszalt gyümölcsöt és szilvalekvárt elvétve és inkább a gyermekek kedvéért készítenek ott, ahol gyümölcsstermeléssel is foglalkoznak. A zöldségtermesztés azonban nem olyan könnyű feladat, mint ahogy sokan gondolják, főleg nem az egyoldalú termelésre kárhoztatott, szárazklímájú, vízszegény Alföldön. De függ a jobb táplálkozás a háziasszonytól is, akinek nemcsak főzési és gazdasági tudása, de anyagérték kiszámítási képessége határozza meg, hogy ugyanazt a kalóriát valamely tápszerben alacsonyabb vagy magasabb költségekkel szerezheti-e meg. A falusi ember egyoldalú táplálkozásának igen gyakran az az oka, hogy a falusi gazdaasszony, aki búcsún vagy lakodalmon tündöklök a töltöttkáposzta, a paprikás és rántott csirke s a rétes készítésével, sokszor a rendelkezésre álló anyagból sem képes ízletes és változatos ételt készíteni. Különösen áll ez a friss zöldségfélékre. Téli étlapja még egyoldalúbb, alapanyaga a tészta étel, ezt kiegészíti a krumpli, bab és egyes helyeken a borsó és enyhíti, hogy ez időre esik a disznóölés. Az az akció, amelyet a Földművelésügyi Minisztérium, de legutóbb a Szövetkezeti Asszonyliga is megindított, a főzési ismeretek terjesztésével célul tűzte ki az ízletesebb, olcsóbb és takarékosabb táplálkozást és a főzés korszerűsítését, továbbá, hogy a falusi asszony a keze alatt lévő kert üzemtervét ebben az irányban alakítsa át. Fel kell e helyütt még a figyelmet hívni a Németországban és Skandináviában elterjedt, hazánkban azonban alig ismert, a termosz elve alapján készült főzőládára. Segítségével frissen sült hús ugyan nem készíthető, viszont a leves és főzelék, félórai előfőzés után, fazekastól a főzőládába helyezve, a jól izolált tartóban, hőfokát megtartva, magától befejezi a főzési folyamatot s így a munkás a távoli munkahelyen meleg ételhez jut anélkül, hogy az ételhordás munkaidőmulasztással járna.

Még csak a tisztálkodásról kell néhány szót szólni, amely egyéni dolog, de a közegészségügyet is erősen befolyásolja. A falusi ember általában szeret deréig mosakodni, fürdési alkalmat azonban ott, ahol folyóvíz nincs és főleg télen, alig van. Fehérneműjét azonban hetenkint váltja és a gazdasszony minden héten mos és vasal a családra. A közfürdők létesítése falun, a közegészségügy feladatkörébe tartozik.

A falu közegészségügyi állapotát elsősorban annak életnívója határozza meg. Főntebb már utaltunk arra, hogy a munkaerő a dolgozónak sokszor egyetlen értéke, amelynek épségbentartása az egész nemzet érdeke úgy gazdasági, mint katonai szempontból. A falu kedvezőbb születési arányszámát a lakásnyomorrall és a helytelen táplálkozással okozati összefüggésben álló tuberkulózis és csecsemőhalandóság, a gondatlanság okozta lúgkómergezés, a rossz ivóvízzel együttjáró tifusz rontja le. Pedig a falusi ember fizikuma erősebb s így betegségre való hajlamossága is kisebb s az egyén egészsége, munkaképessége a falu egész gazdasági és kultúrfejlődését befolyásolja. A város lakó gyengébb fizikumú, de kedvezőbb közegészségügyi viszonyok között él s a betegségi biztosítás a legszegényebnek is módot nyújt az orvosi segítség igénybevételére. Megszívlelendők tehát Méline szavai (i. m.): «Amely nap megalakul falvainkon a szervezet, amely a betegeknek és szegényeknek, rokkantaknak és öregeknek ugyanolyan előnyököt biztosít, amilyeneket azok városhelyeken élveznek, azon a napon a föld megnyeri a pert s akkor a falu fog gögös és büszke versenytársával szemben felülkerekedni».

A magyar falu népének egészségét elsősorban a tüdővész pusztítja. A tüdőbaj halálzási eseteinek egy részét a csecsemőhalandóságnál tartják nyilván s ezért

jelentékenyen nagyobb a statisztika adatainál. Oka elsősorban az elégtelen táplálkozás, a gyakori meghűlésből származó hajlamosság és a csecsemőgondozás irracionális volta. Egyéb okai a fentebb említett egészségtelen lakás, továbbá a kocsik által felkavart por, amely a rendezetlen utcák levegőjét órákra megfertőzi. A tbc.-ben megbetegedettek gyógyulása éppen ezen okok miatt kedvezőbb a városokban, mint a falvakon, különösen a Nagyalföldön. Itt pl. 15.000 halálozásból a 20—30 év közöttiekre 50 ; 30—40 év között 31 ; 40—60 év között 23 esik tüdővészre. A gyógyítás kérdése eléggé tisztázott ma már, több tüdőbetegszanatóriumot létesítettek, amelyekben a beteg a levegőzéshez és napozáshoz alkalmas sátorban élvezi a napfény gyógyító hatását. Sajnos, ennek a gyógykezelésnek lehetősége aránylag kevés, a falusi ember alig jut hozzá s ezért a tbc. megelőzése fontosabb, mint maga a gyógykezelés. Decentralizált tüdőgondozó és tüdővészbejelentő állomások és a családban való izolálás több segítséget adhat. E tekintetben az oktatásra vár nagy feladat. Már az iskolában kell figyelmeztetni a gyermeket a baj megelőzésére. Természetesen nem szabad a vagyonos városi ember tárcájához és életmódjához mért tanácsokat adni, mert ez a falu számára elérhetetlen és csak pesszimizmust termel. Viszont, amit szerény anyagi viszonyai megengednek, azt mind meg kell a beteggel értetni és alkalmazására megtanítani. A Németországban folytatott közegészségügyi vizsgálatok megállapították, hogy a tbc.-re vonatkozó hajlandóságot már csecsemőkorban megszerzi az ember és ez tovább fejlődik az iskoláztatás ideje alatt. A csecsemőhalandóságnak, de a későbbi aktív tüdőbajnak melegágya, hogy a kisgyermeket túlmeleg szobában tartják, de arra nem ügyelnek, hogy a bepakkolt kised láb a dunnából meztelenül lóg ki, a test felső részének melege 38 fok körül van, a láb pedig 15—16 fokon. A csecsemőt a látogatók össze-visszacsókolják, tekintet nélkül arra, hogy náthások vagy direkt tbc.-sek-e. A falusi gyermek majdnem mindig köhög, mert hiányos ruhában, meztláb szaladgál, a földes szobát a felnőttek össze-visszaköpködik s a padlón mászkálva, a kisgyermek a fertőzés csiréit szívja magába. A falusi, de főként a tanyai tanuló nagyobb távolságról, átázott lábbeliben jön az iskolába és meleg étel nélkül, átfázva órákig ül a tanteremben. A legtöbb falusi iskolában télvíz idején a tanulók szakadatlanul köhögnek. Ezen úgy próbáltak külföldön segíteni, hogy minden tanteremhez előszobát építettek, ahol a gyermekek lerakják átázott ruháikat és nedves cipőiket a magukkal hozott posztópapucsokkal cserélték ki. A háziipar szalmapapucs, vagy a hollandoknál divatos fapapucs szintén segíthet a fertőzés állandó veszedelmén. Ahol a falusi házak szétszórtabban fekszenek, vagy a tanyai iskolákban, meg lehetne honosítani a gyermekek meleg levessel való ellátását is. A szülők a főzéshez szükséges anyagot és a tüzelőt ingyen szolgáltatnák, a főzést pedig a nagyobb leányok háztartási oktatásával lehetne kapcsolatba hozni. Tanyás vidéken az is javulást eredményezne, ha rossz időben a csoportban lakó kiscsapatok megállapodás szerint, felváltva szállítanák szekereiken gyermekeiket a távol fekvő iskolába.

Johan Béla (l. «Gyógyul a magyar falu») szerint a táplálkozás, de a lakásvizonyok racionalizálásával is hatékonyan lehetne küzdeni minden népbetegség ellen. A falu egészségvédelme t. i. nemcsak a beteg ember egészségének helyreállítására szorítkozik, szociális szempontból sokkal fontosabb ennél a megelőzés, a falusi társadalom egészségügyének gondozása. Természetesen e mellett nem szabad megfeledkezni a szerényebb anyagi viszonyok közt élő betegek egyéni gyógykezeléséről sem, amely a legújabb időben mindinkább a társadalombiztosítás

keretében nyer megoldást. Mindinkább köztudattá válik, hogy az államnak közelebb kell hoznia a falu népéhez az egészséggondozás aktív tényezőit. A megelőző közegészségügyi munka, amint erre Szeberthy többször idézett munkájában utal, három ágazatban folyik: 1. Anya- és csecsemővédelem; 2. iskolaegészségügy; 3. tuberkulózis és más népbetegségek elleni küzdelem. Az első kettő egyaránt része a falu általános közegészségügyének és a különös gondozásra szorulóknak védelmével foglalkozó karitásznak.

Hazánkban a közegészségügy 1907 óta állami feladat, az 5000 lakóson felüli községekben a községi, ezen aluliakban pedig a körorvos végzi a fent felsorolt feladatokon kívül a véd-himlőoltást, esetleg a halottkémi teendőket, felügyel a gyógyszerárakra, közoktatási intézményekre és hetenkint kétszer köteles ambulanciát tartani minden faluban. Fizetését az állam vállalta magára. Munkáját egyébként a községi egészségügyi bizottság támogatja. A közbejött háborús események azonban úgy anyagi, mint szellemi téren megakasztották a falusi orvoskérdés megoldását, csak 1936-ban vett ez újabb lendületet, amikor a városok és falvak közegészségügyét a magánprakszistól eltiltott tisztiorvosokra bízták és föléljük a megyei tisztifőorvost rendelték. Ezeknek feladata elsősorban a tömegbetegségek megelőzése és az egészségügyi közigazgatás rendelkezéseinek végrehajtása. Sajnos, az orvosképzés hosszú tanulmányideje és a magánpraxis megfogyatkozása, faluhelyen ezenkívül a lakáshiány állandó akadálya a községek orvossal való ellátásának. Nagyobb határú falvakban és tanyahelyeken ezenkívül az út- és fuvarkérdés, tehát a távolság okoz majdnem elháríthatatlan nehézségeket. A hatósági orvosok munkáját, mint továbbképző, segítő és ellenőrző szervezet, az Országos Közegészségügyi Intézet foglalja össze. Ez gondoskodik a női segédmunkaerők (zöldkeresztes védőnők) kiképzéséről is, akik olyan falvakban, ahol orvos nincs, segítségére vannak a körorvosnak úgy a megelőző, mint a gyógyító egészségvédelem, főleg az anya- és csecsemővédelem és az iskolaegészségügy terén, de a népbetegség elleni küzdelemben is. Természetesen munkájuk csak úgy lehet sikeres, ha ezt megfelelő technikai felszerelés is támogatja. Ezek sorában elsősorban áll az egészségügyi házak létesítése, amelyekben a betegvizsgálathoz alkalmas helyiség, várószoba és tussfürdő is van. Amint ezt már fentebb említettük, faluhelyen a fürdővel baj van ott, ahol folyóvíz nincs, nyáron is, télen pedig mindenütt, ahol a népfürdő hiányzik. Külföldön olcsó megoldás a tussfürdő, minden malom vagy más ipari üzem a fáradt gőzt vagy a hűtővizet használja fel erre a célra, de az újonnan létesült iskolák mellett is építettek tusozó-helyiségeket.

A hivatásos egészséggondozónők kiképzése és kihelyezése lassan haladt előre, főként az állam nehéz anyagi helyzete miatt. A falu lakóinak tehát e téren is az önszolgálat eszközeit kellene igénybe venniük, a betegápolás megszervezésével és az önkéntes betegápolónők szolgálatra való soros kijelölésével. Ezek az első segélynyújtás, gyermekápolás munkáin kívül ott, ahol más női segély nincs, a megbetegedett háziasszony háztartását is ellátnák, és pedig nemcsak a főzést és a gyermekek gondozását, hanem a gazdasági munkát, az állatok etetését stb. is. E szolgálat megszervezése kellő propaganda mellett azért is könnyebben menne, mert a falusi beteg nem szívesen hagyja el a családi kört, ezenkívül a kórházi ápolás elég költséges. Németországban a falun lakó értelmiség és iparosok férjhez nem ment leányait és az özvegyasszonyokat képeztetik ki ily irányban, ezeket a gazdakör vagy a szövetkezet évi fizetéssel alkalmazza, viszont a beteg családja díjviszatérítésül a rendes napszámért téríti meg a gazdakörnek vagy szövet-

kezetnek. A rendszer t. i. számol a magasabb intelligenciájú betegápolónők szociális érzékenységével. Ez az intézmény egyébként megfelelő kiegészítése lenne a fakultatív betegségi biztosításnak. Ugyancsak ehhez zárkozhatnék fel a szegényebb falusi családok orvosszerekkel való ellátása, amelyet a szövetkezet a vásárlási visszatérítésből, más falusi egyesületek pedig gyűjtésből, multságok jövedelméből stb. fedezhetnek. Alakítható lenne önálló betegápoló egyesület, vagy mint fentebb említettük, beteggondozó szövetkezet is, amelynek tagjai férfiak és nők, a nemükbeli beteg ápolását látnák el. Az évi tiszteletdíjjal alkalmazott orvos állandó felügyeletet gyakorolna, utasításokat adna és hetenként az egyesület tagjai részére ingyenes rendelést tartana. Ez a szövetkezet gondoskodhatnék a ma többnyire hiányzó betegápoló eszközök beszerzéséről is. A kollekciót a közegészségügyi intézeteknek kellene összeállítaniok, s azt orvosi felügyelet mellett a betegápolónőkre bíznák, akik annak gondozását, különösen pedig a fertőtlenítést kötelesek volnának elvégezni. A betegápolás eszközei a szegényeknek ingyen, a vagyonosoknak csekély ellenszolgáltatás fejében volnának kikölcsönözhetőek, természetesen azzal a kikötéssel, hogy azokat hiánytalanul visszaszolgáltatják, vagy az esetleges kárt megtérítik. Az első segélynyújtásnál elengedhetetlen mentőszekrényen kívül, amelynek beszerzésére és felújítására minden cséplőgép-, traktor- és autótulajdonos kötelezve van, legszükségesebb felszerelés a vándorbabakelengye, a szegényebb szülőanyák részére, de ügyelni kell arra, hogy ezek tiszta és jó állapotban kerüljenek az újabb igénylőhöz. Németországban ezenkívül ismeretes az ú. n. Margit-adomány is, amelyet egy falusi gazda tüdőbajban elhalt leányának betegfelszereléséből azzal a céllal alapított, hogy más tbc.-és falusi leánynak gyógykezelésénél használható legyen. Erre a példára mások is hasonló adományokat létesítettek, mint ahogyan a vándor-babakelengyék Magyarországon nagyrészt magánosok, de főleg a szövetkezetek adományaiból terjedtek el. A beteggondozó szövetkezet gondoskodhatnék továbbá ott, ahol helyben vasútállomás nincs és a köves út hiánya miatt a Vármegyék Mentőegyesülete sem tudja autóval szállítani a falusi beteget, betegszállító eszközről. Külföldön e célból a gazdaegyletek és szövetkezetek ruganyos kocsikat szereztek be, amelyekre hordágyat lehet felszerelni.

Az önkéntes betegápolónők szakképzése természetesen meghaladja a falu képességeit, ez állami feladat éppúgy, mint a hivatásos védőnők (zöldkeresztes védőnők) oktatása. Mindkét kategóriának azonos a feladatköre, csak a védőnőknél a falu általános közegészségügye, az önkéntes ápolónőnél az egyéni beteggondozás lép előtérbe. Előbbinél megkövetelendő, hogy összekötő legyen a falu népe és az orvos között s ezért nemcsak higiénikus, de szociális képzésben is részesítendő. Segítenie kell az orvost a babona és a kuruzslás elleni küzdelemben, a tisztaságra, a szellőztetésre, a diétás koszt főzésére való buzdításban, az elsősegélynyújtás ismereteinek terjesztésében. E mellett a betegápolás terén is alapos képzettséggel kell, hogy rendelkezzen. Oktatásuk tehát magasrendű, több éves tanfolyam és hosszabb kórházi gyakorlat után nyernek diplomát. Az önkéntes ápolónők kiképzése rövid ideig, közkórházakban decentralizált kurzusokon történhetik, viszont kívánatos, hogy munkakörükbe hivatásos egészségügyi védőnő vezesse be őket. Feladatuk túlnyomó része a betegápolás, itt is segítségére lehetnek az orvosnak a lázmérés, az orvosság beadása, diétás koszt főzése terén és az okleveles szülésznőnek a gyermekágyi gondozásban. Az önálló munkához azonban szoktatni kell őket.

A falusi ember hosszabban tartó, súlyosabb természetű, főleg operációval gyógyítható betegsége kórházi gondozást követel. A magyar falu ebben a tekintetben igazán mostoha gyermek a városokkal szemben. A munkásbiztosítás modernül felszerelt kórházai, az ingyenes kezelés vagy az önköltséget is alig fedező ápolási díj olyan előnyt jelent úgy az ipari munkásnak, mint más városlakónak a földműves dolgozó fölött, hogy ez nemcsak a kedvezőbb halálzási arányszámnak, de a városba költözésnek is okául tekinthető. A kérdés megoldása nem könnyű, mert nemcsak falusi munkásokról van szó, akiknél a munkaadói hozzájárulás segíti az intézmény fenntartását, hanem a családi gazdaság keretébe tartozókról, akik munkások és munkaadók is egy személyben. A gazdasági cselédek után holdankint fizetett betegsegélyezési hozzájárulás a birtokreform következtében erősen le fog csökkenni s így az egészségügyi intézmények létesítésének és fenntartásának költségeiről más módon kell gondoskodni. A különböző hatóságok közt kell a feladatokat megosztani. A falu létesítsen községi egészségházat, vagy legalább helyiséget, a törvényhatóság járási és vármegyei kórházakat, viszont az orvos- és védőnőkérdés rendezése állami feladat, ami a földadó pótlékolásából nyerhet fedezetet. A kórházi ápolási díjak tekintetében, addig is, amíg a falu minden lakójára egyaránt kötelező betegségi biztosítás megvalósítható lesz, a fakultatív biztosításban kell megoldást keresni. A falu lakói betegsegélyezési egyesületet, vagy szövetkezetet alakítanak, amely a kórházi kezelés magasabb költségeit megosztaná a tagok között. A falu szegényei helyett a biztosítási hozzájárulást a község fizethetné.

A közegészségüggyel kapcsolatban két fontos kérdéstről kell még megemlékezni. Egyik a gyógyszertárak szaporítása, mert ma a kisebb falvak betegeihez külön kell nagyobb távolságról hozni orvost s ennek receptjével ismét 10—15 kilométerre menni a gyógyszertárba. Kisegítés lehetne egyelőre az orvosok kézi patikáinak nagyobb mérvű engedélyezése. Ennél is sürgősebb feladat a járványos betegségek ellen való védekezés, ha lehetséges megelőzéssel és oktatással, de járványkórházak és a fertőtlenítés megszervezésével is. Ma többnyire beérik azzal, hogy a fertőző beteg lakására figyelmeztető cédulát ragasztanak, a félreeső helyiségeket karbolla vagy mésszszel leöntik, a ragályos betegségben elhaltak ruhaneműit kimossák és a szobát újra meszelik. Pedig szükséges volna minden faluban külön fertőtlenítő helyiségről és legalább körzetenként a fertőtlenítéshez szükséges gépről, anyagról, továbbá annak kezeléséhez értő szakemberről gondoskodni, akit egyébként a gyümölcs-termesztő szövetkezetek és hegyközségek is szerződtethetnének a gyümölcsfavédelem szakszerű vezetésére és így a költség megoszolnék. A falu közegészségügyének, anyagi jólétének, életnívójának emelése nemcsak az egyes falulakók érdeke, de a falusi társadalom összességének is szolidáris feladata. A falu lelki-ségének egészséges iránya, közvéleményének egységes alakulása, fegyelmező hatása csak akkor érvényesülhet, ha annak materiális alapjai — úgy mint a középkorban — biztosítottak. Csak a falusi társadalom gerincét alkotó földműves családok materiális és lelki egyensúlya emelheti fel a falut arra a magaslatra, hogy úgy a közintézmények hasznát, mint elszerencsétlenedett falutársaik sorsközösségét felismerve, azokról megfelelően gondoskodják.

6. §. A falusi szegényügy és a különös védelemre szorulóknak gondozása.

A falusi ember közömbössége. — A szegény- és rokkantügy megoldásának fejlődése. — A gondozás és segélyezés megszervezésének módjai. — A szegénygondozás története. — A falusi szegényügy rendezése hazánkban. — Az intézményes megoldás módjai és problémái. — A szegénygondozás családi megoldása. — Lelencügy. — Nyomorékgondozás. — Szülőanyák kímélete. — Gyermekvédelem. — Családi házak létesítése. — Különleges támogatások. — A szegényügy intézményes megszervezése a külföldön. — Az egri norma. — A falusi szociális kérdés agrárpolitikai vonatkozásai.

A falusi ember lelkiségének főnt ismertetett vonásai között nagy szerepet játszik nemcsak másokkal, de sajátmagával szemben is a keménység, a szenvedések tűrése és elviselése. Amilyen nagy erény ez a munka és a katonai szolgálat fáradalmaiban, époly mértékben teszi őt mások sorsával szemben közömbössé, sőt takarékossga fukarrá és keményszívűvé. Különösen a pénzgazdálkodás, a piaci termelés és az ezekkel kapcsolatos konjunktúrahullámmzás hatott károsan a természetes gazdasági rendben még könnyörületes és jólelkű, de mindenenk felett a faluközösség rokonsági és szomszédsgái köteléke által befolyásolt parasztságra. A régi időben a természetes gazdálkodás lehetővé tette a falu szegényeinek házanként, sorosan adott melegéttel, esetleg főzőanyaggal való ellátását. A családtalan öregembereknek szállást, tüzelőt a község adott, apró költségeiket pedig a templom előtt gyűjtött alamizsna fedezte. Az előregedett vagy rokkant szegény többnyire a rokonságnál nyert menedéket úgy, amint ez Németországban a törzsörökösödés vidékein a legutóbbi időkig szokásban volt. Főntebb megemlékeztünk a németországi és svájci községi közbirtok (Almende) használatának szegényügyi vonatkozásairól. A falunak gazdasági és társadalmi egységből közigazgatási szervezetté való átalakulása a szegényügyi gondozás terén gyökeres változást idézett elő. Amíg azelőtt a különös gondozásra szorulóknak faluhelyen biztosabb existenciát találtak mint városban, most a társadalmi biztosítás, a kórházi ápolás és a szegényügyi hivatásos rendezése lényeges eltolódást idézett elő a városi szegények javára. A falupolitika ezt a változást a városbatódulás egyik oka gyanánt jelöli meg és ha a támogatásra szoruló szegények sorsa humanitárius szempontból nem is érdekelné az államot és a társadalmat, az egyoldalú fejlődés veszedelmei kell, hogy a falusi szegényügy rendezésére felhívják figyelmét, ugyanígy a tudományos vizsgálódás érdeklődését is.

A falupolitika határvonala a mezőgazdasági szociálpolitikával szemben azoknak a falusi rétegeknek gondozása, akik saját erejükből képtelenek magukon segíteni, vagy azért, mert anyagi erejük hiányzik, vagy mert szellemileg gyöngék, vagy mert a falu sajátos helyzete miatt a segítség általános eszközét nem képesek igénybevenni. Másik határvonala a falusi karitás. Földes Béla szerint (Közgazdaságtan II. kötet) a szegénység okai között a fiatalkor, az öröklött betegség, aggkori és rokantsági munkaképtelenség játszik legnagyobb szerepet. Ez jelöli meg a teendőket is. Azok között legelső a csecsemőgondozás, beleértve a szülő-nőkről való gondoskodást is. Majd foglalkozni kell a falusi ovodás és iskolás szegény gyermekek, végül a nyomorékok, magukkal tehetetlen rokkantak és öregek istápolásával. A falupolitika e kérdések megoldásánál városi nyomokon indul, de kénytelen figyelembe venni a falvak speciális viszonyait: a decentralizációt, a helyi adottságokat és azt a körülményt, hogy ellentétben az ipari szociálpolitikával, a költségekről jórészt a falu kicsiny közönsége kénytelen gondoskodni. Ezek az eltérések teszik szükségessé, hogy a falupolitika is tárgyálja a külö-

nős védelemre szorulók, elsősorban pedig a szegénység fogalmát, megállapítsa az elesettség okait és a segítség módozatait. Mérlegelnie kell a szegénygondozás költségeit is, azt, hogy a nyílt vagy a zárt szegénygondozás kecsgetet-e több eredménnyel és ebből a szempontból kiindulva alkossa meg a szegénygondozás legcélszerűbb szervezetét. Ez lehetőség szerint önkéntes társadalmi segítség legyen, de ha szüksége mutatkoznék, az állam kényszerű beavatkozása sem mellőzhető.

E problémásorozathoz szintén a történelmi fejlődés szolgál útmutatással. Már a római birodalomban a jónak nevezett Narva császár alapítványokat tett a szegény gyermekek nevelésére. Az őskeresztény egyház diakónusai a szegények egyéni kezeléséről gondoskodtak. Ezt ugyan a Nagy Szent Gergely-féle Capitulárék elvben megtartották, de az egyház részére tett alapítványok, szegény-, árva- és kórházak, a kolostorok leves- és kenyérosztása az egyéni kezelést eltömegesítették. Ez okozta azután a XIII. és XIV. században a koldusok elszaporodását és munkakerülő kóborlását. A reformáció célul tűzte ki a koldulás megszüntetését és a segélyezendők ellenőrzését. Többnyire a városok kezelésébe juttatja a szegényügyet, amely különösen drágaság esetén gabonakereskedéssel és munkaalkalom nyújtással igyekezett segíteni. Ennek fedezésére a városok az eddigi alamizsnázkodás helyett bevezetik a szegényadót. A merkantilista állam a városi szegénygondozás ellenőrzésére és dologházakkal való kiegészítésére törekedett. Katolikus államokban az egyház közreműködése, ha méreteiben hanyatlott is, egészen soha meg nem szűnt. Ma a szegénygondozás részben szabad társadalmi, részben állami feladat, amelyet utóbbi sokszor a községekkel végeztek. A merkantilista állam dologházait a szükségmunka és a kötelező munkaszolgálat (munkatábor) helyettesíti.

A falusi szegényügy nálunk az 1886 : XXII. t.-c. szerint községi feladat : ott, ahol a magánjótékonyság erre nem elégséges, a községnek kell gondoskodnia az ott illetékes szegények ellátásáról. Szintén a község kötelessége az ott lakó betegek és más ügyefogyottak ápolásáról gondoskodni, visszkeresetét fenntartva, ha ők vagy hozzátartozóik a segélyt megtéríteni képesek. A legtöbb ország törvényben állapítja meg a segélyre való igényjogosultságot, azt az illetőségi helyhez kapcsolja. Az illetőséget, amely a község segítségére jogosít, régebben nehéz volt elnyerni, mert a lakosok vették föl az idegent a község kötelékébe. Ma legtöbb állam néhány évi helybenlakáshoz és adófizetéshez fűzi azt. Megkönnyíti természetesen a község helyzetét, ha az állam a szegények bizonyos kategóriája (gyógyíthatatlanok, vakok, süketnémák, elmebetegek, elhagyott gyermekek, öregek és rokkantak) számára külön intézeteket létesít.

Állandó vita tárgya, hogy az intézeti vagy a családi gondozás előnyösebb-e a különös védelemre szorulóakra nézve. Kétségtelen, hogy a betegápolás előnyösebb a kórházakban és az üdülőházakban. Sok országban a szegényellátást és az árvanevelést is ilyen zárt intézetekben látják el, ahol ezenkívül a gyermekeknek munkára nevelését és a szegényeknek könnyebb háziipari teendőikkel való keresetét (kosár- és seprőfonás, kertészkedés, foltozás stb.) is megszervezték. Az intézetekben természetesen példás rendnek kell lennie, mert gyakori a hozzá nem értő, de sokszor egoista személyzetnek rossz bánásmódja, viszont számolni kell a szegények érzékenységével, sokszor rosszindulatával is. Az állami szegényházak fenntartása aránylag költséges és mégis ritkán felelnek meg a közegészségügy kívánalmainak. Gyakran nedvesek, elhanyagolt külsejűek és a bennük lakó, sokszor tehetetlen szegények rendet és tisztaságot tartani nem tudnak. Ahol a

gondozandó szegénynek családja van, őt ettől elválasztani a családi kapcsok meglazítását jelenti, ami nem kívánatos. Az épségben maradt kastélyokban és gazdasági épületekben tehát a menhelyeknek angol rendszerét meg lehetne honosítani, a házastársak együtt maradnának, eltartásukat könnyebb munkák végzésével olcsóbbá tennék, viszont a munkára beutalás elriasztaná a dolgozni nem akarókat a csavargástól és a hivatásszerű koldulástól. A fönt vázolt bajok a decentralizált járási szegényházaknál is fellelhetők, bár építési és berendezési költségek kisebb, viszont holt kiadásai, az ápoló- és felügyelőszemélyzet és az ételmezés költségei jelentékenyek. Faluhelyen az önkéntes adakozás inkább az alamizsnára szoruló személyes ismeretségén nyugodván, az a járási szegényházaknál hiányzik s így a fenntartás és a beutaltak ellátása csak adóztatás útján fedezhető. A hozzátartozók nélkül álló falusi szegények számára mégis a járási szegényház jelzi a közel jövő útját, miután a nagybirtok által a kiöregedett cselédek és munkások számára fél-konvencióval összekötött csősz-, éjjeliőr- stb. munkakör megszűnt, a legtöbb község pedig hajléktalanok menhelyét, sőt szegényszobát sem képes fenntartani. A szegényeket felruházó, az ingyenkenyeret és más segítséget nyújtó társadalmi egyesületek is hiányoznak és a faluhelyen azelőtt szokásos házsor-szerinti, heti étkeztetés is nagyban és egészben megszűnt. A falu koldusa, aki régebben hetenként egy meghatározott napon könyöradományok gyűjtésére jogosult volt, ma már nem az a valaki, akivel szemben a falu apraja és nagyja az irgalmasság testi cselekedeteit gyakorolni kötelességének érezné. Az öreg-ségi biztosítás némi segítséget fog ugyan adni, de ez a csekély járadék csak a családi kötelékben elhelyezkedettekre nézve jelent existenciát, amint ez Franciaországban a betegápolási törvény alapján juttatott pénzsegély nyomán megállapítható.

Kívánatos, hogy úgy a falusi szegénygondozás, mint más különös védelemre szorulókat segítése a falusi társadalom alapsejtjét képező családon keresztül történjék. Ez a gondolat volt az alapja az 1901. évi XXI. t.-c. létrejötté óta a magyar lelencügy rendezésének, amely külföldön is figyelmet keltett és mint bátor kezdeményezés elismerést aratott. Ez a törvény a közsegélyre szoruló hét éven felüli gyermekek gondozásáról intézkedik, kiterjesztve a védelmet a házasságban született, de a család anyagi, vagy erkölcsi romlása, vagy az árvaság következtében otthontalan, továbbá a házasságon kívül született, végül az erkölcsi romlásnak kitett, züllésnek indult, vagy már züllött és büntetett gyermekekre is. Ezek számára gyermekmenedékhelyeket létesítettek s a Gyermekvédő Liga is tevékenykedik érdekükben. Kiegészíti ezt a gyengeelméjű és gyógyíthatatlan gyermekek telepeinek és otthonainak létesítése és a patronázsintézmény szociális tevékenysége, amely különösen a fiatakorú bűnösöket igyekszik a társadalom hasznos tagjává nevelni. A gyermekgondozótelepek falvakban jöttek létre. A Gyermekvédő Liga az elhagyott gyermekeket tömegesen adta ki egy-egy faluba, családokhoz, felnevelésre s ezzel azokat, de a legtöbbször anyjukat is az elzülléstől mentette meg. Igaz, hogy addig, amíg ezekre a telepekre felügyelőnőket ki nem helyeztek, a lelencek halálozási arányszáma a szoptatás befejezéséig elég magas volt, mert az anya a saját gyermekét sokszor túlszoptatta a lelenc rováására és a felügyelet nélkül hagyott lelencek baleseti arányszáma is aggodalomra adott okot, bár a sajátgyermekeket is ugyanaz a veszedelem fenyegette. Az óvodák és nyári menhelyek létesítése, továbbá a falun lakó intelligens nők önkéntes vagy csekély ellenszolgáltatással összekötött gyermekgondozása e téren is javulást eredményezett. A magyar paraszt legtöbb esetben,

de általában véve az egész falu a lelenceket védelmébe vette, azok tehát falun otthont és családi köteleket találtak és később, mint munkások, sőt házasság révén mint önálló birtokosok, ott exisztenciát alapítottak. Ismerünk eseteket, hogy a nevelőszülők a náluk elhelyezett apátlananyátlan árva gyerekeket akkor is maguknál tartották, amikor az állam a korhatár elérése miatt a táppénz fizetését megszüntette, gyakori volt az örökbefogadás, a házasság és az állandó letelepedés is. Érdekes eseteket tudunk arra vonatkozólag is, hogy a falusi család munkaközösségében városi származású, értelmiséghez tartozó, sőt a földműveléstől távol álló zsidó lelencekből is milyen derék földművesek lettek.

A lelencgyermekes családi gondozásával kapcsolatban szerzett kedvező tapasztalatok bírták reá az államot, hogy az értelmileg korlátozott, de nem közveszélyes egyéneket falura és családi ápolásba helyezték el. A süketnémák és vakok gondozására ez a rendszer kevésbé alkalmas egyrészt, mert számuk aránylag jelentéktelen, másrészt pedig mert munkaképességük nagyobb lévén, az intézeti szakoktatáson kívül, számbaveendő családalapításuk és a gazdasági életben való elhelyezkedésük is. Egyébként faluhelyen a nyomorék-gondozás a legsúlyosabb probléma, még vagyonos kisgazdacsaládoknál is, mert ezekkel alig törődnek, gyermekkoruktól kezdve örökös gúnyolásnak kitéve, elvadulnak. Szükséges tehát őket hasznos munkára nevelni, a gyógyíthatatlanokat pedig a kórházi és menedékhelyi ápolástól eltekintve, családi gondozásba adni.

Ami most már a falu normális szegénygondozását illeti, ennél is a családból kell kiindulni. A feladatkör kezdődik a családalapítás megkönnyítésével, bár amint erre már fentebb utaltunk, falun a kiházásítás szükséges tárgyait még a szegény szülők is a gyermekek keresetéből apródonként beszerzik. Sokkal sürgetőbb és egyetemlegesebb megoldást követel a falusi szegény anyák gondozása, az előrehaladottan terhesek megkímélése a nehezebb munkától úgy a szülés előtt, mint azután. A legtöbb falusi anya időnap előtt kénytelen felkelni a gyermekágyból, hogy háztartási kötelezettségeit elvégezhesse, ami kihat egészségi állapotára s ez az oka, amiért a legtöbb falusi asszony koravénnek látszik. Az egyke egyik oka, hogy a falusi anya a szüléssel járó kellemetlenségeket igyekszik kikerülni, bár a fizikai fájdalomtól nem idegenkedik. Faluhelyen a szülés ugyanabban a helyiségben történik, ahol a felnőttek a gyermekekkel együtt laknak és ha a szülésznőnek mai kiképzése mellett a gyermekágyiláz már nem szedi nagymértékben áldozatait, nemcsak a kezelés, de a háztartásvezetés nehézségein legalább a szülést követő tíz napon át a főt ismertetett módszerrel könnyíteni kellene. Gondoskodni kell továbbá, hogy az anya a gyermeket megfelelő ideig maga táplálja és túlkorán el ne válassza és ha erre kényszerülne, a csecsemő számára tej és cukor biztosítandó.

Több ízben megemlékeztünk már azokról a veszedelmekről, amelyeknek a falusi kisgyermek, különösen szorgos nyári munka idején ki van téve ott, ahol a munkaképességben megfogyatkozott nagyszülők vagy más rokonok nem vigyázhatnak rá. Ugyancsak az iskolásgyermekes védelmének módszereiről is szóltunk a népbetegségekkel kapcsolatban. Nem elég azonban óvodákat létesíteni és az iskolákban az egészségügyi gondozás tudnivalóit (testápolás, fogkefehasználat stb.) megismertetni. Napközi otthonokról, meleg ételről is kell a falu szegény gyermekei számára gondoskodni. E tekintetben a városok sokkal jobb helyzetben vannak, bár a zöldkeresztes akció 1937-ben, tehát a legutolsó igazi békeévben 17 millió liter tejet osztott szét a szükölködő falusi gyermekek közt.

A cukorkiosztás már kisebb mérvű volt, részben az elég magas cukoradó miatt. Utóbbi nehézségen a háború alatt jól bevált mustbesűritéssel lehetne segíteni, amely egyszersmint az időszakonként fellépő és a szőlőkisbirtokost sújtó borkrizist is ellensúlyozná.

A magyar falu szegénygondozása egyébként két vonalon indult meg, egy sokkal kisebb rétegre kiterjedő állami akcióval, amelynek hátvéde a költségvetésileg létesített szegénysegélyző-alap, kezelője pedig az országos szociális felügyelőség. Ügyeit decentralizáltan a vármegyei közjóléti szövetkezetek s a melléjük rendelt előadók, szociális gondozók és a zöldkeresztes védőnők intézik, akik nemcsak a szakminisztériumokkal állanak összeköttetésben, de munkaközösséget szerveztek a törvényhatóság területén működő összes szociális és karitatív egyesületekkel. Tekintélyes összegek felett rendelkeztek, mert a nép- és családvédelmi pótagó révén évente több millió folyt be az alapba. Ennek felhasználása a mezőgazdasági szociálpolitika vezetelve szerint elsősorban nem az egyént, hanem a családot, még pedig a gyermekek számához mértén támogatta, boldogulásokat pedig nem alkalmi segélyekkel, hanem gazdasági tevékenységük felerősítésével, tehát az önsegítség által igyekezett előmozdítani. Juttatásban csak az részesülhetett, akinek birtoka 10 holdat, vagyonának összértéke 5000 és havi jövedelme a 150 pengőt meg nem haladta. Legfontosabb segédeszköz nem az adomány, de a kölcsönnyújtás volt. A családvédelmi kölcsön kamatmentes, csupán egyszer és mindenkorra legfeljebb 5%-ig terjedhető kezelési költséget kellett fizetni. Elnyeréséhez legalább négy 18 éven aluli gyermek volt szükséges s azt rendszerint nem pénzben, hanem természetben (építő- vagy más nyersanyag, állattjuttatás stb.) folyósították. Legfontosabb célkitűzés volt a családi házak létesítése, a magyar állam az utóbbi években több, mint 10.000 házat épített. Bankszerű fedezetet nem kértek, a család erkölcsi értéke, munkakedve és szorgalma pótolta ezt. Minden gyermek után 10%-ot engedtek el a kölcsönből, összesen azonban az építési költség 70%-át, a törlesztési idő 30 év volt. A közjóléti szövetkezet segítségének falusi jellege főleg a teleknek gyümölcsös vagy zöldséges kertté való alakításában csúcsosodik ki. De támogatta a kisgazdákat a tehén-, sertés- és ígásállatbeszerzésben is, a munkásoknak pedig baromfit, angóryanulat, kecskét juttatott, a tulajdonjog fenntartása mellett mindaddig, amíg a gazda a kölcsönt vissza nem fizette (1—5 esztendő). Az ingó-jelzálog szabályait alkalmazták ezenkívül a mezőgazdasági művelés kisebb eszközeinél (eke, szekér, vetőgép stb.) is. A törlesztés vagy készpénzben, vagy természetben (tej, állatszaporulat stb.) történt. A téli munkahiány miatt szűkölködőket a háziipar munkaeszközeivel és nyersanyagbeszerzéssel, továbbá az értékesítés megszervezésével támogatták. A segélyezés és a munkáhozjuttatás kombinációja jellemezte tehát a falusi közjóléti akciót. De utóbbi nemcsak a munka vonalán volt tevékeny és nemcsak a családok megélhetését, keresetét, gazdálkodását mozdította elő, hanem a rászorulóknak házasodási kölcsönt is nyújtott, a kisgyermekeket napközi otthon, óvoda stb. létesítésével, étkeztetéssel, tejjel és cukorral való ellátással támogatta; rendkívüli időkben pedig (árvíz, háború stb.) a tehetetlen, vagyonukban tönkrement, vagy kenyérkeresetüktől megfosztott családoknak istápolásával is foglalkozott. A Közjóléti Szövetkezet munkaköre teljesen még nem alakulhatott ki, amikor működését a világháború fejlődésében megakasztotta. A tönkrement magyar államháztartás aligha jut egyhamar abba a helyzetbe, hogy az özvegyek, árvák, öregek és betegek családi gondozását nagyobb arányokban folytathassa. A régi alapítványoknak nagyrészen földbirtokba fektetett vagyonságait fel-

osztották s így sem az államnak, sem a községnek nem lesz módja fűtőanyagot, orvosságot, élelmiszert adni a szegények számára. Az önkéntes adományok a falu általános leszegényedése miatt legfeljebb a kirívó és az általános nyomor méreteit tetézetten meghaladó esetekben ígérnek némi enyhítést. A mai viszonyok között tehát még fokozottabban lesz szükséges az esetek egyéni mérlegelésére és a szegénygondozás társadalmi megszervezésére. Minthogy pedig hosszú ideig aligha lesz módja a falusi társadalomnak, hogy a munkaképtelen elaggottak és elhagyott gyermekek számára a Don Bosco-féle szegényházrendszerter megteremtse, a falvak az egyházközségek gyűjtéseire (Szent Vince Egylet, Szent Antal kenyere stb.) lesznek reáutalva. De ezeknek sikere is a legszorosabb összefüggésben áll a szigorúan bírált felhasználással, mert ha az adakozók azt látják, hogy adományaikat az adminisztrációs költségek felemésztik, vagy a segélyt arra reá nem szorulóknak adják, nehezen nélkülözött filléreiket nem fogják fölálldozni. Ügyelni kell tehát arra, hogy a falusi szegényügy még akkor se bürokratizálódjék el, ha az angol grófságok prakszisa szerint a falvak külön hivatásos szegénygondozókat állíthatnának a karitatív tevékenység vezetésére. Ez az oka, hogy még tehetősek külföldi városokban (Glasgow, Edinburg, Elberfeld stb.) is a szegénygondozást kollegiálisan szervezték meg és a lelkészek, orvosok, az előljáróság, a képviselőtestület és egyes jószívű érdeklődőkből megalakult tanácsadótestület kerületenként ingyenesen látja el a tisztségét. Minden egyes tag csak annyi szegény családot vállal gondozásra, amennyit tizennégy naponként fel tud keresni. Ez az egészséges decentralizáció jobban biztosítja az egyéni gondozást, mint a hivatásos gondozók sablonos ügykezelése. Utóbbiaknak viszont döntő szerepe van a szegénystatisztika és a gondozásra szorulóknak törzslapjainak felfektetésénél. A társadalmi akció önkéntes munkatársai pedig a segélyezés mikéntjét és nagyságát az adott körülmények szerint mérlegelik, mindig szem előtt tartva az illető család legnagyobb és legsürgősebb szükségletét, tekintettel a lakás, fűtés, táplálkozás, termelés stb. követelményeire és sorrendjére.

Magyarországon a szegénygondozásnak egy speciális formája, az ú. n. egrinorma alakult ki. Oszlay Oszvald ferencrendi házfőnök, Eger város szegényügyi hivatalának adataira támaszkodva, szegényügyi tanácsot szervezett, amelyben a város polgármesterén, a tisztiorvoson és lelkészen kívül a nagyobb ipari vállalatok és pénzügyintézetek vezetői is helyet foglalnak. Utóbbiak teremtik elő a gyorssegélyhez szükséges költségeket, amihez egyébként a város is hozzájárul. A ferencsek harmadrendjének tagjai sorra látogatják a családokat, és környezet-tanulmányaik alapján a szegénygondozó tanács határozza meg, ki mennyi segélyt kapjon, de ellenőrzi azt is, hogy az illető a segélyt mire használja fel. A segítség nem egyszerű pénzadomány. Mindenkit egyénileg bírálnak el, az egyiknek munkát szereznek, másikon apróbb vállalkozási kölcsönnel segítenek, lakást, fűtést, ruhasegélyt, élelmiszert adnak, csak kivételes esetben pénzsegélyt, mert köztapasztalás szerint, ennél legnagyobb a csábítás a visszaélésre. Faluhelyen ez a módszer csak jelentékeny változtatással alkalmazható. Ott fizetett szegénygondozó alkalmazása lehetetlen, minden munkát csak önkéntes alapon, elsősorban az egyházak vallásos és karitatív egyesületei végezhetnek. A szegénygondozó bizottságnak azonban itt is szerepe lehet az összeírásnál és az igénylések elbírálásában, továbbá a segélyezés idejének, módjának meghatározásában. Faluhelyen, főleg tél végén merül fel a segélyezés szükségessége, amikor még kereseti lehetőség nincs, de a készletek, már kezdenek kifogyni. A ruha- és tüzelősegély az őszi és téli hónapokban legaktuálisabb. A készpénzsegéllyel

szemben falun a naturális segítség lép előtérbe, hiszen a napos csibekiosztás, vetőmag, vagy a sertéshizlalás befejezéséhez szükséges egy-két mázsa kukorica, sokszor többet jelent a falusi család megsegítésénél, mint a nagyobb összegű készpénz.

* * *

A szegénygondozás félig karitatív, félig falupolitikai tennivalóinak tárgyalásával az agrárpolitika rendszere lezárult. A falupolitika a mezőgazdasági szociálpolitika társadalomgazdasági körébe kapcsolódik, viszont ez szerves része az agrárgazdaságtannak, mert a földműves sorsát nem a tetetlen vágyak és a szeretlen követelések, hanem kizárólag a termelés eredménye, annak mikénti felhasználása vagy értékesítése határozza meg. Utóbbi a hitelkérdéssel együtt az Agrárpolitika kardinális tárgyköre. A tudományos agrárpolitika e kérdéseket nem öncélúlag, de a közgazdasági élet teljességébe tagoltan vizsgálja, az egyoldalú gyáripari fejlődéssel szemben hangsúlyozza ugyan a mezőgazdasági termelés prioritását, de teljes megértéssel van a népesség szaporodása és a föld eltartási kapacitása által követelt iparosodás iránt. Speciális kutatásaival segít a klasszikus közgazdaságtant a való élethez közelebb hozni, mert ez csak így lesz képes a szabadverseny és az atomizált gazdasági erők világpiaci találkozásának fikciója által elhomályosított érdekközösséget a termelő tőke és a dolgozó ember közt újból tudatossá tenni s ezáltal azoknak végzetes ellentétét kiegyenlíteni. A tőke és a munka küzdelmei kartell-despotizmust és etatizmust termeltek ki s ez az egyén emberi méltóságát, gazdasági önrendelkezését, sőt munkaszabadságát is végpusztulással fenyegetni látszik anélkül, hogy az emberiség ellátásának évezredes célkitűzését, a dolgozó ember erkölcsi, szellemi és anyagi létminimumát biztosítani tudná. Az agrárpolitika a szociális igazságosságot nem elvontan, eszmei magasságokban, de a termelés konkrét feladataiban keresi. Ez a felfogás viszont nem azt jelenti, hogy az egyház erkölcsi tanításait (a *Rerum novarum*, *Quadragesimo Anno*, *Divini Redemptoris* enciklikák és a protestáns egyházfők szociális megnyilatkozásai); a demokratikus államok célkitűzéseit (atlanti megegyezés) és a közgazdaságtan új irányát (Spann, Eucken, Röpke, Heller, Navratil stb.) elutasítaná. A közjóra irányuló teljesítményi közösség vezetőelve csak a realitás lehet: nem kívánható szolgáltatás ellenszolgáltatás nélkül. Ennek példája az oikos, a parasztcsalád termelési és fogyasztási közössége s az ezt nagyobb egységbe foglaló faluközösség. Egy magasabb szociális és etikai világrend gazdasági alapjainak megalkotásánál az agrárpolitika a közgazdasági elméletet és gyakorlatot figyelmezteti, hogy a mezőgazdaság tradicionális munkaalkotmányában az individuális termelés elve a szociális igazságossággal egyesül s úgy az oikos, mint ennek magasabb kötetléke, az ősi faluközösség, modern szövetkezeti formában életre keltve, nemcsak a család és a falu, de a nemzet, sőt az egész emberiség ellátásának és célszerű munkamegosztásának alapjává lehet. Ezeknek szolidáris együttműködése alkalmas a magántulajdon és a közjó ellentéteinek kiegyenlítésére is anélkül, hogy ezzel kapcsolatban az intenzitás csökkenne, vagy a termelési eszközöket nélkülözők és az önmagukon segíteni képtelenek sorsa megnehezednék. A mezőgazdaság évezredes pilléreire épülhet fel az a szolidáris közgazdasági rendszer, amely a kapitalizmus minden valódi értékét megtartva, méltányos munkarendjével, decentralizált termelésével, szövetkezeti önszolgálatával, humánus társadalmi és kulturális politikájával és ezt kiegészítő karitatív tevékenységgel a tőkét és a munkát békés és megértő összedolgozásra egyesítené az emberiség javakkal való

bőségesebb ellátása érdekében. Ha a mezőgazdasági termelés az emberiség szaporodásával és a közgazdasági élet fejlődésével arányban növeli szolgáltatóképességét, ez az emberiség ipari és kereskedelmi fejlődésének is alapja lehet. Az emberszeretet és a méltányosság etikai elvei által irányított, mindent gondosan mérlegelő és az összesség érdekeit szem előtt tartó agrárpolitika lesz a leghatályosabb védelem az egyoldalú gazdasági fejlődés veszedelmei, valamint az emberi civilizációt fenyegető eltömegesítés ellen, ez lesz elhárítója az újabb világkatasztrófáknak és leghatalmasabb védőbástyája a mindenki által óhajtva várt tartós világbékének.

TARTALOM.

III. KÖTET. MEZŐGAZDASÁGI SZOCIÁLPOLITIKA.

I. FEJEZET.

Szociális kérdés a mezőgazdaságban.

	Oldal
1. §. A szociális agrárpolitika társadalomtani összefüggései	3— 19
2. §. A mezőgazdasági népesség gazdasági és szociális helyzete Magyarországon	19— 33
3. §. A magyar mezőgazdasági népesség társadalmi tagolódása	33— 42

II. FEJEZET.

Birtokpolitika.

1. §. A föld mint a társadalmi fejlődés alapja	43— 73
3. §. Az organikus birtokpolitika alapelvei	73— 87
4. §. A földbérlet	87— 97
5. §. A családi üzem birtokpolitikai védelme	98—106

III. FEJEZET.

Mezőgazdasági munkaügyi politika.

1. §. A mezőgazdasági munkásság társadalmi kérdései	107—120
2. §. A munkabér a mezőgazdaságban	120—126
3. §. Az állam mezőgazdasági munkáspolitikája	126—136

IV. FEJEZET.

A mezőgazdasági szociálpolitika közvetett eszközei.

1. §. Érdekképviselési kérdés	137—143
2. §. Mezőgazdasági szövetkezetek	143—151
3. §. Kultúrpolitika	152—170

V. FEJEZET.

Falupolitika.

1. §. A rendszeres faluvizsgálat tudományos kérdései	171—179
2. §. A falu és annak igazgatása	179—186
3. §. Falutípusok, tanyakérdés, faluvezetés	186—197
4. §. A falu lelkisége és a falusi kultúra védelme	198—212
5. §. A falufejlesztés materiális kérdései (táplálkozás, ruházat, lakás, egészségügy)	212—223
6. §. A falusi szegényügy és a különös védelemre szorulóknak gondozása	224—231

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÁS.

ALAPVETÉS.

I. FEJEZET.

A TUDOMÁNYOS AGRÁRPOLITIKA ELŐFELTÉTELEI.

1. §. Az agrárpolitika és a közgazdasági elmélet.

Oldal

Az agrárpolitika helye a közgazdasági politikában. — A mezőgazdaságnak, mint termelési ágának közgazdasági jellemzése. — Az agrárpolitikának, mint önálló tudománynak kifejlődése. — A mezőgazdasági termelés jelentősége és párhuzambaállítása az iparral. — A mezőgazdasági és ipari termelés egyensúlybiztosításának fontossága. — Agrárpolitikai irányzatok és a közgazdasági elméletek. — Az agrárpolitika önálló művelésének szükségessége

5—20

2. §. Az agrárpolitikai gondolkodás irodalmi fejlődése.

Az agrárpolitikai irodalom kifejlődése, agrárirodalmi irányzatok. — Az agrárpolitika érvényesülése az ókorban, középkorban és újkorban. — A merkantilizmus agráralkotmánya. — Az abszolút állam agrárfelfogása. — A bürokratikus, illetve kameralista rendszer. — A fiziokratizmus agrárirányzata és hirdetői: Quesnay, Turgot, Beccaria. — A klasszikus iskola felfogása, hatása és vívmányai. — Smith és Ricardo közgazdaságtana és agrárfelfogása. — Malthus tana, Young hatása, Balsamo nézőpontja, Thünen vizsgálódásai. — Az agronomusok: Thaer jelentősége, Schwerz felfogása, Liebig agrokémiai kutatásai, Kühn jellemzése. A történeti iskola. List vizsgálódási rendszere, Meitzen és Inama—Sternegg agrárhistorizmusa. — Rodbertus felfogása és követői: Schäffle, Stein, Mayer és Ruhland. — A történeti etikai iskola agrárpolitikája, Roscher jelentősége és követői. — Az agrárállam és iparállam kérdése, Wagner és Brentano vitája. — Meline, Gide és követők agrarizmusa. — A szocialisták és revizionisták (Kautsky Dávid), George és követői: Hertzka és Dávid agrármunkái. — A kis- és nagyüzem kérdése. — Az eklektikus Oppenheimer és Dániel agrárszociális felfogása. — Buchenberger és von der Goltz irányzata. — Követők: Buday és Kenéz. — Wygodzinski és Gruntzel munkái. — Brentano tanai. — Ferraro és Brinckmann felfogása. — Sering agrárkutatási területe. — Strakosch és Skalweit vizsgálódási anyaga. — Bauer—Mengelberg összefoglaló agrármunkája. — Thalheim agrárpolitikai vázlat. — Aereboe és Laur méltatása. — A magyar agrárpolitikai irodalom. — Kautz, Matlekovits, Gaál, Navratil, Földes, Bernát érdeme. — Mattyasovszky méltatása. — A külföldi agrárpolitikai munkák. — Brun reformtervei. — A legújabb agrárpolitikai irányzatok. — Az állam szerepe, az autarchia kérdése. — A dinamikus agrárpolitika bírálata. — Ihrig «Agrárgazdaságtana». — A neomerkantilizmus, illetve

etatizmus irányzata és képviselőinek tárgyalási anyaga. — Schürmann művének nézőpontjai. — Az agrárszociológiai irány, illetve a neofizokratizmus. — A falupolitikai kutatás fejlődése. — Le Play és iskolája. — Az orosz és olasz faluszociológia (Rural sociology). — A birtokpolitika előtérbe kerülése. — Az agrárpolitikai vizsgálódások földrajzi alátámasztása. — Haushofer és Penck geopolitikai szemlélete. — Fassbender leírásai, Sohnrey népjóléti útmutatója. — Wiese és Münzinger faluszociológiai kutatásai. — Steinecker, Teleki, Györffy falukutató munkássága. — Külföldi falukutatói módszerek. — Az agrárpolitikai irodalom fejlődésének összefoglalása

20— 55

II. FEJEZET.

AZ AGRÁRPOLITIKA FOGALMI KÖRE.

1. §. Az agrárpolitika módszere, rokon- és segédtudományai.

Az agrárpolitikai vizsgálódás induktív és deduktív módszerei és ezek alkalmazói. — Az agrárpolitika társtudományainak (rokon- és segédtudományainak) szerepe. — Gazdaságtörténet, közgazdasági politika, agronómia, üzemtan, agrártörténelem, gazdasági földrajz, statisztika (számítás, konjunktúra-vizsgálat), mezőgazdasági közigazgatási jog, falupolitika (etnográfia, közegészségtan, kultúrpolitika).....

56— 64

2. §. Az agrárpolitika rendszere, fogalmi meghatározása, anyagfelosztása.

Az agrárpolitikai kutatási rendszerek és értékelésük. — Az agrárpolitika vizsgálódási anyagának elhatárolása. — A mezőgazdasági termelés jövedelmességének kérdése, különös tekintettel ezen termelési ág organikus jellegére. — Az agrárpolitika fogalmi meghatározása. — Az agrárpolitika a mezőgazdaságpolitika, a mezőgazdasági szociálpolitika feladatköre. — Az agrárpolitika különböző iránya, különös tekintettel a rokontudományok alkalmazására. — Agrárgazdaságtan. — A termelés és fogyasztás kérdése. — A termelés fejlesztésének módjai és a népesedés. — Az értékesítési politika (piacügy, konjunktúrakutatás, árpolitika). — Az agrárpolitika, a mezőgazdaságpolitika, a mezőgazdasági szociálpolitika és a falupolitika tárgyi felosztása, érintkezési felületei, aktív és passzív alanyai és működési területük. — Az agrárpolitika régebbi és újabb irányainak bírálata. — A mezőgazdasági üzem típusok általános meghatározása. — A földbirtoklás kérdése, a kis- és nagyüzem lényege. — Az egyes üzem típusok elhatárolása és jellemzése Eucken felosztása alapján. — A különböző üzem típusok gazdasági és szociális értékelése

65— 82

3. §. A mezőgazdálkodás üzem típusai.

A családi üzem szervezete és lényegének ismertetése. — A törpeüzem és a családi kisüzem egybevetése. — A parasztgazda fogalma és üzemének munkareje. — A forgalom számára termelő nagyüzem meghatározása, célkitűzése, szerkezete, vezetése és munkarendszere. — A közösségi gazdálkodás jellemzése. Az állam beavatkozása, különös tekintettel a termelés fejlesztésére és a közellátás biztosítására. — Az árpolitika szerepe. — A közösségi termelési, illetve értékesítési rend egyes európai országokban. — A termelés intenzitásának fokozása az egyes európai országokban. — Az orosz agrárrendszer. — A kolhozok és típusai (toz, artjel, kommün). A szofhozok rendeltetése és termelésük. A közösségi ellátás

82—102

4. §. Az üzem típusok közösségi értékelése.

- A családi gazdaság és a forgalmi üzem szolgáltatóképessége és közgazdasági értékelése. — A többtermelés és az ellátás kérdése. — Az üzem típusok helyes megoszlása, különös tekintettel a termelési színvonalra, az élelmi-szerellátás biztosítására és a munkaerő felhasználására. — A kis- és nagyüzem eltartási kapacitása. — A különböző üzem típusok válságellenálló ereje, közösségi bekapcsolódása. — A földtulajdon államosításának kérdése és hirdetői. — A gazdaságvezetés formái és közösségi kapcsolata. — Az optimális üzem típus kérdése 102—115

III. FEJEZET.

A MEZŐGAZDÁLKODÁS TÖRTÉNELMI FEJLŐDÉSE.

1. §. A földművelés kezdete, letelepedés, üzemrendszerek, falufejlődés.

- A mezőgazdaság gazdaságtörténeti vonatkozásai. — Az ősember gazdasági tevékenysége. — Okkupációs, gyűjtőgető gazdálkodás, a tűz felfedezése, készletgyűjtés, primitív tárolás — A nomád pásztorkodás. — Legeltető és földművelő gazdálkodás. — Kapásművelés. — A matriarchátus és patriarchátus munkarendszere. — Primitív állattenyésztés és földművelés. — Letelepedés és vándorlás. — Falualakulás. — Faluközösségi formák. — A középkori agrárrendszer. — Demokratikus és arisztokratikus település. — Paraszti és földesúri telepítések, teleknagyságok. — A faluközösség lényege. — A faluközösségi gazdálkodás, a nyomáskényszer. — A termelési rendszerek fejlődése. — A vetésforgók alakulása, az egy-, két- és háromnyomásos gazdálkodás. — A javított háromnyomású gazdálkodás. — A váltógazdálkodás. — A norfolki négyes vetésforgó. — A falu keletkezése, alakzatai, munka- és életközössége, ellátása 116—131

2. §. A földtulajdon és földhasználat.

- A földtulajdon jelentősége. — Közösségi tulajdon, földhasználati jog és magántulajdon. — A földszerzés módjai. — A földtulajdon fejlődése. — A patriarchális gazdálkodás és faluközösség birtokrendje. — A föld és az államhatalom kapcsolata. — A római agráralkotmány, földjog és gazdálkodás. — A középkori agráralkotmány, földhasználat és birtokrend. — A hűbérrendszer. — A nemesi, földesúri birtok. — A jobbágyság és a zsellérség. — A francia forradalom hatása a birtokjogra. — A jobbágyfelszabadítás utáni birtokrend. — Az állam beavatkozása a földhasználatba 131—140

3. §. A mezőgazdálkodás munkaalkotmányának fejlődése.

- A munkamegosztás az ókorban. — A római földművelés, a latifundiumos gazdálkodás. — A középkori földművelés munkarendszere. — A földesúri gazdálkodás munkarendje, mezőgazdasági és ipari termelése. — A faluközösség lényege és munkaköre. — A földesúr és jobbágy viszonya. — A magyar jobbágyság helyzete. — A kapitalizmus hatása. — A munkarendszer átalakulása. — Az államhatalom beavatkozása. — Az urbáriumok. — A jobbágyfelszabadítás formái és következményei. — A szabad bér-munka 140—153

4. §. A mezőgazdaság közgazdasági munkamegosztásának fejlődése.

- A mezőgazdasági termelés a közgazdasági munkamegosztásban. — A táplálkozás történeti fejlődése. — Az ókori népek fogyasztása. — A középkori termelés és ellátás. — A városgazdaság. — A termelés és fogyasztás alakulása Amerika felfedezése után. — A merkantilizmus gabonapolitikája. — A tengerentúli területek bekapcsolódása és a világpiacok kialakulása.

— A gazdasági liberalizmus termelési és élelmezési politikája. — A tőke, illetve a hitel szerepe a mezőgazdaságban. — A mezőgazdasági termelés és a világpiac szerkezete. — A nemzetközi szabadkereskedelmi rendszer. — Termelési övek és fogyasztó centrumok kialakulása. — A világpiaci forgalom alakulása. — A tengerentúl és Európa mezőgazdaságának fejlődése. — Az európai agrárországok helyzet alakulása. — A világpiaci szabadság biztosítása

154—171

IV. FEJEZET.

AZ EMBERISÉG ELLÁTÁSA.

1. §. Az ember mezőgazdasági szükségletei.

A termelés a szükségletkielégítés szolgálatában. — A fogyasztás, mint a termelés kiindulópontja. — A táplálkozás alapanyagai, a kalóriaszükséglet. — A fogyasztás iránya. — A fő agrártermékek, illetve szükségleti cikkek. — Az ember fogyasztási szükséglete

172—179

2. §. A szükséglet és a termelés földrajzi adottságai és kapcsolatai.

A termelés és a táplálkozás alakulása. — Fogyasztási szokások. — A fő tápanyagok, illetve az élelmiszerszükséglet az egyes földrészek népeinél. — A közszükségleti és élvezeti cikkek forgalmának és fogyasztásának alakulása

180—191

3. §. A népesség szaporodásának és a tápszükségletnek kölcsönhatásai.

A termelés és a népesedés alakulása. — Malthus, Schmoller, Wagner vizsgálódásai. — A túlnépesedés kérdése. — A népmozgalom alakulása. — A faluról való elvándorlás. — A fogyasztás irányváltozása. — A termelőképesség és a szükséglet mérlegelése. — A termelés alakulásának hatásai. — Az élelmezés jövő kilátásai. — A termelőterületek kiterjesztése. — A termelési övezetek kérdése. — Teleki, Haushofer és Penck agrogeográfiai vizsgálódásai. — A termelés fejlesztésének és az ellátás biztosításának kérdése

191—200

II. RÉSZ.

AGRÁRGAZDASÁGTAN.

I. FEJEZET.

TERMELÉSI POLITIKA.

1. §. Az őstermelés közgazdaságtani határvonalai: a csökkenő földhozadék törvénye és a földjáraadéktan.

A csökkentő földhozadék és a földjáraadék lényege. Fejtegetőinek (Turgot, Ricardo, Malthus, Thünen, Stuart Mill, Liebeig, Schumpeter, Heller, Diehl és Navratil) felfogása. — A nyershozadék, illetve a tiszta hozadék alakulásának vizsgálata. — Laur, Aereboe, Waterstradt, Howard és Ballod nézőpontjai. — A racionalizálás és az intenzitás kérdése, a termelékenység és a termelés fokozásának határai. — Dávid rentabilitás- és produktivitásvizsgálata a földtörvény érvényesülésével kapcsolatban. — Smith földjáraadékelmélete. — Anderson és West bizonyítása. — Malthus népesedéstana és a földjáraadék alakulása. — Ricardo földjáraadéktan. — A földjáraadék tényleges alakulása, illetve érvényesülése és a további

mezőgazdasági járadékok. — Marx, Menger, Schäffle és Rodbertus fel-
fogása a földjáradékról. — Thünen elmélete. — Mattyasovszky föld-
járadékkutatásai. — A földjáradéktan bírálata. — Schmoller, Carey,
Brentano, Georg, Meitzen, Strakosch és Laur megállapítása a földjáradék
alakulásáról. — A földhozadék reális értékelése 3— 16

2. §. *A mezőgazdálkodás természeti és üzemtechnikai feltételei.*

A természet szerepe a mezőgazdasági termelésben. — A mezőgazdasági és
ipari termelés közötti különbség. — A mezőgazdasági termelés alapjai. —
Az időjárás és talaj jelentősége. — A talajerő biztosítása. — A tőke
szerepe. — Az emberi munka a mezőgazdasági termelésben. — A mező-
gazdasági üzem szervezete és jellemzése. — Termelési ágak, módok és az
optimális termelés kérdése. — A különböző termelési, illetve üzemirányza-
tok. — Az üzem fekvésének jelentősége. — Az üzemszervezés lénye 16— 29

3. §. *Az intenzitás.*

Az intenzitás és a racionalizálás mezőgazdasági üzemi vonatkozásai. — Az inten-
zítás emelésének módjai. — A beruházások és a konjunkturális helyzet-
alakulás. — Termelési zónák, üzemövek kialakulása, a fogyasztó centru-
mok felvevőereje. — A távolság hatása a mezőgazdasági üzemre. —
A gépesítés kérdése és az intenzitás. — A gép- és munkaerőszükséglet ... 29— 41

4. §. *A mezőgazdasági üzem nyers és tiszta hozadéka.*

A mezőgazdasági üzem nyers- és tisztahozadékanak reális megállapítása. —
Az üzemtani vizsgálatok agrárpolitikai értékelése. — A statisztikai fel-
vételezések, a konjunktúrakutatás, a monográfiák, a könyvelés- és becslés-
tan felhasználása. — A jövedelmezőségvizsgálat agrárpolitikai módszerei.
— A jövedelemalakulás tényezői. — A mezőgazdasági válságból kivezető
utak. — A jövedelmezőségvizsgálat összehasonlító módjai és nehézségei,
illetve a bizonytalansági tényezők. — A tisztajövedelem helyes mérle-
gelése. — A reprezentatív felvételezések értékelése. — A különböző gazda-
sági tőkék mérlegelése. — A földtőke értékelése. — A földbér alakulása.
— Az üzemfelszerelés leltári értékelése. — A befektetett tőkék kamat-
vizsgálata. — A bevételi és kiadási tételek. — Állandó és változó költsé-
gek. — A munkaerőszükséglet és költségei. — Adóterhek és más köz-
szolgáltatások. — A bevételek és kiadások egyenlege a helyes üzemveze-
tésben 42— 59

5. §. *A különböző üzem típusok szerepe a termelésben.*

A családi gazdaság, a forgalmi üzem és a közösségi gazdálkodás jellemzése. —
Az ideális üzem nagyság kérdése. — A különböző üzem típusok szűk-
ségele és szolgáltatóképessége. — A saját ellátás és a piacra való termelés.
— Az üzem típusok intenzitásának mérlegelése. — A növénytermelés, az
állattenyésztés és a mezőgazdasági ipar az egyes birtokkategóriáknál. —
Az egyes üzem típusok vezetési, termelési és munkamódszere. — A nagy-
és kisüzem felszerelése, beruházásai, szerkezeti, termelési és jövedelmező-
ségi összehasonlítása köz- és magángazdasági szempontból. — A külön-
böző üzem típusok gazdasági kapcsolatai. — Az igatartás, a munkaerő-
szükséglet. — A piaci bekapcsolódás. — Az állatállomány alakulás és a
növénytermelés előtérbekerülése. — A takarmányozás és élelmezés kér-
dése az önellátó törekvésekkel kapcsolatban. — Az állam és a mező-
gazdaságfejlesztés intézményei. — Talajjavítások, meliorációk, bonifi-
kációk, tagosítás, vízgazdálkodás. — Az egyes termelési ágak felkarolásá-
nak, illetve racionalizálásának előfeltételei a helyi adottságok szerint. —
A helyes termeléspolitika alapelvei. — A közösségi gazdálkodás termelés-

politikája. — A tervgazdaság, a többtermelés, a kenyérkérdés. — A termelés alakulása. — A termelésfejlesztés és a szervezkedés szükségessége és módjai. — A termelői szolidaritás és a munkakiegészülés a különböző üzemtípusok között

59—93

II. FEJEZET.

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS FORGALMI RENDJE.

1. §. A mezőgazdasági termények áralakulása.

Az értékesítés jelentősége a mezőgazdasági üzemben. — Az áralakulás és a jövedelmezőség. — Szabad piaci áralakulás és árbefolyásolás. — A mezőgazdasági termények különleges áralakulása. — A mezőgazdasági terményértékesítés különböző módjai. — Az ipari és mezőgazdasági áralakulás kölcsönhatása. — Mezőgazdasági termékek vásárlóereje és áralakulása. — Forgalmi, illetve szállítási költségek. — Árukülönbözetek, árhullámzások. — A mezőgazdasági termények értékesítési nehézségei. — Termelés, fogyasztás és áralakulás. — Értékesítésügyi vizsgálatok. — Árstatisztika, piac- és konjunktúrakutatás. Konjunkturális áralakulás. Indexszámítás, agrárrolló. — A gabonafélék, állatok, állati termékek és kisebb mezőgazdasági termények értékesítése és áralakulása. — A terménykereskedelem tevékenysége. — A közvetítőkereskedelem árhatása. — Szabad és kötött piaci rendszer. — A belföldi piac, a külkereskedelem, a nemzetközi terményforgalom. — Az agrárválság értékesítési és árpolitikája. — Árszabályozás és a készletelosztás racionalizálása

94—112

2. §. Az értékesítés.

A mezőgazdasági termények értékesítési módjai és piacai. — A termelés és a piac kapcsolata. — Piacforgalom. — Piacellátási övek és a szállítás. — A piac- és konjunktúrakutatás célja és eljárási módjai. — A nemzetközi forgalom formái. — A külföldi, illetve világgiazi kereslet és kínálat alapvonása. — Az önellátó törekvések hatása a forgalomra. — A piacok megváltozása, a kereslet alakulása és kihatása. — Termelési és fogyasztási mérleg. — Az értékesítési nehézségek áthidalása, piacbiztosítás. — A kivitel, behozatal és a kereskedelmi mérleg alakulása. A belső piac ellátásának fontossága. — A mezőgazdasági kivitel és fő cikkek. — Az áru piacképesége és az értékesítési rádius alakulása. A különböző üzemtípusok piaci szolgáltatása. Modern exporteljárások. A külföldi piac meghódítása. Minőségi termelés. Standardizálás. A versenyképes ár biztosítása. — A főbb mezőgazdasági cikkek kereskedelmi technikája (Gabona- és állatkereskedelem, kisebb termékek piacrahozatala.) Tárolás, feldolgozás. — Az állam szerepe a terményértékesítés szolgálatában. — Az agrártermékek nemzetközi, illetve világgiazi forgalma. — Az agrárválság elmélete, kihatása és a megoldására irányuló gyakorlati eljárások.

113—125

3. §. Értékesítési politika.

A piac befolyásolása. — Az állam értékesítési politikája. — Az értékesítési politika eszközei és bírálata. — A tőzsdei ügyletek szabályozása. — A vámvédelem formái és hatásuk a termelésre, fogyasztásra és a külkereskedelemre. — A külkereskedelmi forgalom befolyásolásának módjai. — A behozatal és a kivitel megszervezése. — A termelői és piaci ár alakulásának kérdése. — A túltermelés, illetve árcsökkenés megakadályozása. — Ár- és piacbiztosítási eljárások. — A mezőgazdasági értékesítő szövetkezetek feladata. — A gabonarakar, állatértékesítő, vágóhíd, tej-, tojás-, gyümölcs-, zöldség- és borértékesítő szövetkezetek működése.

- A piac- és árfolyásolás új módjai. — A kereslet és kínálat összhangbahozatalának fontossága. — Az értékesítés biztosításának útja. — A világpiacon áralakulás kérdése. — Az állam újabb értékesítéspolitikai eljárásai. — Kontingentálások, monopóliumok, a kompenzáció, illetve kliringrendszer. — Nemzetközi termelés és értékesítésügyi intézkedések. — A piaci szervezet szabad működésének fontossága 125—141

III. FEJEZET.

A TŐKE ÉS A HITEL A MEZŐGAZDASÁGBAN.

1. §. A mezőgazdasági termelés hitelszükséglete.

- A tőke, illetve a hitel szerepe a mezőgazdaságban. A tőke és hitel előteremtése. A mezőgazdasági hitelpolitika lényege. A mezőgazdasági hitelformák kialakulása. — A kölcsönbiztosítás kérdése. — A magyar agrárhitelügy, illetve földteher alakulása. — A záloglevél. — A járadékrendszer. — A rövidebblejártú (üzemi és személyi) hitelszükséglet megoldása. — Az állam pénz- és hitelpolitikája. — A mezőgazdasági hitelügy nemzetközi rendezésének szükségessége. — A mezőgazdasági hitelszervezet helyes működésének előfeltételei 142—156

2. §. A mezőgazdasági hitel különböző fajtái.

- A különböző mezőgazdasági hitelformák. A fedezet és törlesztés kérdése. — Az ingatlanhitel. — A zálogleveles kölcsön és reformja. — Jelzáloglevél-forgalom. — A járadékhitel alkalmassága. — Az üzemi és személyi hitel felvétele, felhasználása és visszafizetése. — A produktivitás kérdése. — A váltóhitel a mezőgazdaságban. — A kötelezvénykölcsön. — Az ingó jelzáloghitel intézménye. — Warráns-hitel, idényhitelek. — A tőke, illetve hitelellátás megszervezése 156—165

3. §. Eladósodás és földtehermentesítés.

- Az eladósodás mérlegelése és rendezése. — Az eladósodás okai. — A hitelrendezés módjai. — Földtehermentesítési akciók, illetve eljárások. — A telekkönyv lezárása, az eladósodási határ beiktatása. — Életbiztosítások, földtehermentesítés. — A járadékrendszer alkalmazása. — A homestead és kényszerkezelésbevitel. — Az állam és a hitelügy rendezése ... 165—174

III. RÉSZ.

MEZŐGAZDASÁGI SZOCIÁLPOLITIKA.

I. FEJEZET.

SZOCIÁLIS KÉRDÉS A MEZŐGAZDASÁGBAN.

1. §. A szociális agrárpolitika társadalomtani összefüggései.

- A mezőgazdasági szociálpolitika munka- és feladatköre. — A szociálpolitika és a gazdasági és társadalmi fejlődés. — Az alsóbb osztályok gazdasági felemelkedése. — A mezőgazdasági osztályképződés okai és a társadalomtagozódás jellege. — Az osztályfelemelkedés lehetőségei. — A társadalmi és gazdasági haladás tényezői. — A felemelkedés a mezőgazdaságban és az iparban. — A mezőgazdasági és ipari szociálpolitika különbözősége és kölcsönhatásai. — A szociális kérdés a mezőgazdaságban és az iparban. — A mezőgazdasági szociálpolitika lényege, eszközei és lehetőségei. — A falu

szociális törekvései. — A népesedés és a föld eltartóerejének kérdése. — A szociális kérdés és a földbirtoklás. — A mezőgazdasági szociálpolitika irányelvei. — Passzív alanyai. — Felosztása és eszközei. — A birtokpolitika szerepe. — Az ingótféke és a mezőgazdasági kiségzisztenciák. — A termelés fejlesztésének jelentősége. — Az önállóságrajutás feltételei. — Az önálló parasztbirtok. — A családi üzem gazdasági problémái. — Kulturális feladatok és szervezési teendők. — A helyes munkarendszer és a jobb megélhetés. — A társadalmi és gazdasági reformok mérlegelése.

3— 19

2. §. *A mezőgazdasági népesség gazdasági és szociális helyzete Magyarországon.*

A gazdasági és szociális vizsgálódások nehézségei a mezőgazdaságban. — A magyar föld eltartási kapacitása. — Az iparosodás kérdése. — Magyarország agrárnépessége. — Mezőgazdaságunk strukturája és a közigazdasági fejlődés lehetőségei. — A mezőgazdasági szociálpolitika hatóköre. — Az életszínvonal alakulása. — Az ipar és a mezőgazdaság gazdasági és szociális összefüggései. — A munkaalkalom és a munkabér termelési, népesedési és szociális vonatkozásai. — A mezőgazdasági népesedés kérdése. — Az üzemformák és termelési rendszerek hatása. — A földbirtokmegoszlás és az eltartáskapacitás. — A munkaalkalom alakulása a különböző üzemtípusokban. — A törpe- és kisbirtokos munkája és keresete. — A mezőgazdasági munkásosztály foglalkoztatottsága és megélhetése. — A családi gazdaság munkaköre és életszínvonala. — A mezőgazdasági népesség gazdasági és szociális kérdésének lényege

19— 33

3. §. *A magyar mezőgazdasági népesség társadalmi tagozódása.*

A földművestársadalom kialakulása és alapsejtje. — Az ember és a föld kapcsolata. — A parasztcsalád és üzeme, mint termelési és fogyasztási közösség. — A családi gazdaság munkaszervezete és a társadalmi tagozódás. — A kisgazdaosztály általános jellemzése. — A magyar földművesnép sajátos társadalmi tagozódása. — Agrártársadalmi törekvések. — A középosztályalakulás kérdése. — A felemelkedés anyagi és kulturális tényezői. — A kisgazdaosztály, a törpebirtokosok és a mezőgazdasági munkásság életformája

33— 42

II. FEJEZET.

BIRTOKPOLITIKA.

1. §. *A föld mint a társadalmi fejlődés alapja.*

A föld, mint termelési tényező, gazdasági és társadalmi jelentősége. — A föld birtoklásának alakulása. — A birtok és az üzem fogalma. — Az üzemtípusok kérdése. — Birtokpolitika és birtokmegoszlás. — A birtokmegoszlás gazdasági és társadalmi összefüggései. — A birtokpolitika célkitűzése és eszközei. — A birtokmegoszlás automatikus folyamata. — Az agrárországok kisbirtokpolitikája. — A birtokpolitika általános fejlődése. — Az állam beavatkozása. — A pénzügyintézetek birtokpolitikai tevékenysége. — A földvásárlás lehetőségei. — Külföldi birtokpolitikai eljárások. — A nemzeti, a szociális és a gazdasági birtokpolitika. — A múlt világháború utáni birtokpolitikai irányzat. — A birtokpolitika és a társadalmi fejlődés

43— 52

2. §. *Birtokmegoszlás és birtokpolitika a különböző államokban.*

A statisztika szerepe a birtokpolitikában. — A birtok-, illetve üzemkategóriák meghatározása és alakulása a különböző országokban. — A birtokkategóriák egymáshoz való viszonya. — A kisbirtok előtérbe kerülése. —

A birtokmegosztás és a birtokpolitika fejlődésének jellemző példái. — Az első világháború után végrehajtott birtokreformok és a birtokmegosztás alakulása a különböző államokban. — A birtokpolitika célkitűzése, népesedési, termelési és szociálpolitikai kapcsolatai. — Az új birtokpolitikai eljárások jellemzése 52— 73

3. §. Az organikus birtokpolitika alapelvei.

Organikus és mechanikus birtokpolitikai eljárások. — A telepítés lényege és célkitűzése. — A parcellázás. — A telepítés tényezői, szempontjai és technikai lebonyolítása. — Az emberanyag kiválasztása, a föld megszerzése és felhasználása. — A közösségi és közbirtokok szerepe. — A német telepítési eljárás. — Új telepes-községek létesítése. — A telepítés sikerének előfeltételei. — A házhelyakció. — A birtokreformok pénzügyi része. — A hitel szerepe. — A birtokpolitikai eljárások költsége 73— 87

4. §. A földbérlet.

A földbérlet, mint birtokpolitikai kisegítőeszköz. — A földbérlet fejlődése, formái és elterjedése. — A bérleti forma előnyei és hátrányai. — A bérleti jog szabályozása. — Földbérleti formák (örökbérlet, időbérlet, nagy- és kisbérlet, pénz- és részesbérlet, részesművelés; kollektív és egyéni bérlet). — A földbérlőszövetkezetek és szövetkezeti földbérletek. — A közjóléti szövetkezetek bérletjuttatásai. — A bérleti intézmény jövője 87—98

5. §. A családi üzem birtokpolitikai védelme.

A családi kisüzem vezetőszerpe. — A kisbirtok védelmének főbb kérdései (öröklés, hitelügy). — A családi otthon védelme. — Birtokminimum, parcellaminimum. — A törzsöröklés intézménye. — A magyar földöröklési rendszer és reformtervei. — A parasztüzem konzerválásának további formái. — A birtokállag védelme és a hitbizományi rendszer ... 98—107

III. FEJEZET.

MEZŐGAZDASÁGI MUNKAÜGYI POLITIKA.

1. §. A mezőgazdasági munkásság társadalmi kérdései.

A mezőgazdasági munkás sorsának vizsgálata. — Az ipari és mezőgazdasági szociálpolitika összehasonlítása. — A mezőgazdasági kisegizisztenciák és felemelkedési lehetőségeik. — A pénzber és a természetes szolgáltatások jellemzése. — A háztartás ellátásának biztosítása. — A munkásság megélhetése. — A munkásvédelem fejlődése. — A munkavállaló és munkaadó joga. — A mezőgazdasági munkásvédelem lényege és célja. — A mezőgazdasági munkásság helyzete. — A zsellérek és jobbágyok. — A jobbágyfelszabadítás utáni helyzet. — A mezőgazdasági munkásság osztályozása és munkateljesítményük. — A gazdasági cselédek. — Részes- és egyéb munkások. — Az aratók. — A napszámosok. — A munkásság teljesítménye és jövedelme. — A munkanélküliség alakulása 107—120

2. §. A munkabér a mezőgazdaságban.

A munkabérek alakulása és ennek hatása. — A munkateljesítmény ellenőrzése és jutalmazása a mezőgazdaságban. — Munkaszervezés. — Bérrendszerek. — A mezőgazdasági munkásság keresetének reális értékelése. — A pénzber és a naturáliák. — A cselédek, munkások és napszámosok bére. — Különleges bérfizetések A családi munkabér 120—126

3. §. Az állam mezőgazdasági munkáspolitikája.

A munkaviszony rendezése, illetve szociális szabályozása. — Hatósági munkásvédelem. — Mezőgazdasági munkajog. — A kollektív szerződés. — Hatósági és egyéb munkabérmegállapítás. — Az állam szociális munkásvédelme. — A női- és gyermekmunka védelme. — A munkaidő szabályozása. — A falusi lakáskérdés. — A munkásbiztosítás fajtái és formái. — A munkanélküliség elleni küzdelem. — A mezőgazdasági munkásközvetítés szervezete

126—136

IV. FEJEZET.

A MEZŐGAZDASÁGI SZOCIÁLPOLITIKA KÖZVETETT ESZKÖZEI.

1. §. Érdekképviseleti kérdés.

Szabad agrártársadalmi szervezetek. — Az országos gazdaegyesületek működése. — A kényszertársulás elve. — A mezőgazdasági kamarák szervezete. — Hivatásrendi szervezetek. — A nemzetközi agrárszervezetek érdekképviseleti és tudományos működése. — A mezőgazdasági munkavállalók és munkaadók szervezetei. — A szakszervezetek. — Az olasz szindikátusok. — A német Mezőgazdasági Rend. — Az orosz mezőgazdasági rendszer

137—143

2. §. Mezőgazdasági szövetkezetek.

A szövetkezeti elv lényege. — A szövetkezetek célkitűzése és működési területük. — A szövetkezetek jogi meghatározása és üzletvitelük. A szövetkezetek magasabbrendű alakulatai. — A szövetkezeti központok és feladataik. — A szövetkezetek különböző irányai, illetve fajtái. — Schultze—Delitzsch és Raiffeisen rendszere. — Az állam ellenőrző és támogató szerepe. A szövetkezetek elterjedtsége. — A különböző mezőgazdasági szövetkezetek működése. — A dán szövetkezetek eredményei. — Az értékesítés és beszerzés szövetkezeti megszervezése. — Közvetlen szövetkezeti kapcsolatok. — Speciális szövetkezetek. — A háziipari és munkavállaló szövetkezetek. — A helyes szövetkezeti szervezkedés kérdése

143—152

3. §. Kultúrpolitika.

A gazdasági ismeretterjesztés fejlődése. — A nemzeti kultúra jelentősége. — Általános közműveltség, helyes világszemlélet, gazdasági felemelkedés. — Állampolgári nevelés. — Az iskolán kívüli művelődés. — A népfőiskolák módszere. — Dánia példája. — A művelődés és a szociális kérdés kapcsolatai. — A mezőgazdasági szakoktatás kialakulása és különböző fokozatú szervei. — A szakoktatás kiépítése a külföldön. — Iskolán kívüli szakoktatás. — A nők háztartási nevelése

152—170

V. FEJEZET.

FALUPOLITIKA.

1. §. A rendszeres faluvizsgálat tudományos kérdései.

A falukutatás kezdetei. — Helyes és rendszeres falukutatás. — A külföldi falukutatás és eredményei. — Falupolitikai kongresszusok. — A falukutatás fejlődése hazánkban. — A rendszeres falukutatás magyar intézményei. — A falukutatás az egyetemi oktatásban. — A külföldi falukutatás szempontjai és munkaprogramja. — A falupolitika fogalma, tárgyköre, határtudományai, módszerei és nehézségei. — Az önállósult falupolitika tárgyalási anyaga és célkitűzése

171—179

2. §. A falu és annak igazgatása.

A falu fogalmi meghatározása. — A falu népesedési viszonyai és az elvándorlás. — A mezőgazdasági foglalkozás, mint falumeghatározó tényező. — A falu történelmi fejlődése. — A falu és város viszonya. — A valódi falu életrendje. — A falusi közigazgatás. — A falu helyes vezetése és felemelésének módjai. — A falu életszínvonala és lelkisége. — A falu megszervezése. — A falunak, mint gazdasági egységnek fejlesztése a szolidaritás alapján... 179—186

3. §. Falutípusok, tanyakérdés, faluvezetés.

A különböző nagyságú falvak, községek, parasztvárosok és községek. — A tanyarendszer kialakulása, bírálata és problémái. — A tanyafejlesztés feladatai. — A tanyakirendeltségek, tanyaközpontok terve a közigazgatási kérdés megoldására. — A falufejlesztés általános problémái. — Az egyke pusztítása. — A falu kulturális fejlesztése. — A falu társadalmi rétegződése. — A falu vezetői, a tekintélyesebb gazdák, a közép- és nagybirtokosok, a lelkész, a jegyző, a tanító, a gazdatitkárok feladata. — A faluvezetés megoldása. — A falusi iparos- és kereskedőréteg 186—197

4. §. A falu lelkisége és a falusi kultúra védelme.

A falu lelkiségének vizsgálata. — A falusi emberek felfogása. — A magyar falupolitika különleges kérdései. — Erdei Ferenc nézőpontja parasztságunk rétegződéséről és életrendjéről. — Steinecker Ferenc falukutató munkássága és megállapításai a magyar paraszt tulajdonságairól. — A falusi család élete. — A házaset, a gyermeknevelés, az egészségügy, a valláserkölcsi élet. — A falusi ifjúság irányítása. — A falu hagyományainak ápolása, kultúrájának védelme. — A falukultúrát és a falusi közvéleményt befolyásoló tényezők. — Falusi népviselet, népszokások. — A népművészet kialakulása és ápolása. — A falusi ház és lakás. — A gazda portája. — A falu külső képének csinosítása. — A falu kedélyéletének ápolása. — A falu kultúrántudatának ébrentartása. — A falupolitika eredményessétele 198—212

5. §. A falufejlesztés materiális kérdései (táplálkozás, ruházat, lakás, egészségügy).

A falu életszínvonala. — A családi ház követelményei. — A falusi építkezés. — Udvarrendezés, utcarendezés. — Az ivóvíz. — A falusi közegészségügy. — A falusi ember ruházatkodása, táplálkozása. — A magyar falu élelmezési deficitje. — Táplálkozási szokások. — Az étkezés ideje, egyoldalúsága. — A néppusztító betegségek. — Megelőző közegészségügyi munka. — A falusi orvosi szervezet. — Falusi egészségügyi házak. — A betegápolás megszervezése. — A védőnők feladata. — Kórházkérdés, gyógyszerárkérdés. — A betegségi biztosítás. — Védekezés a járványos betegségek ellen. — A materiális és lelki egyensúly biztosítása 212—223

6. §. A falusi szegényügy és a különös védelemre szorulóknak gondozása.

A falusi ember közömbössége. — A szegény- és rokkantügy megoldásának fejlődése. — A gondozás és segélyezés megszervezésének módjai. — A szegénygondozás története. — A falusi szegényügy rendezése hazánkban. — Az intézményes megoldás módjai és problémái. — A szegénygondozás családi megoldása. — Lelelőügy. — Nyomorékgondozás. — Szülőanyag kímélete. — Gyermekvédelem. — Családi házak létesítése. — Különlétes támogatások. — A szegényügy intézményes megszervezése a külföldön. — Az egri norma. — A falusi szociális kérdés agrárpolitikai vonatkozásai... 224—231

NÉVMUTATÓ.

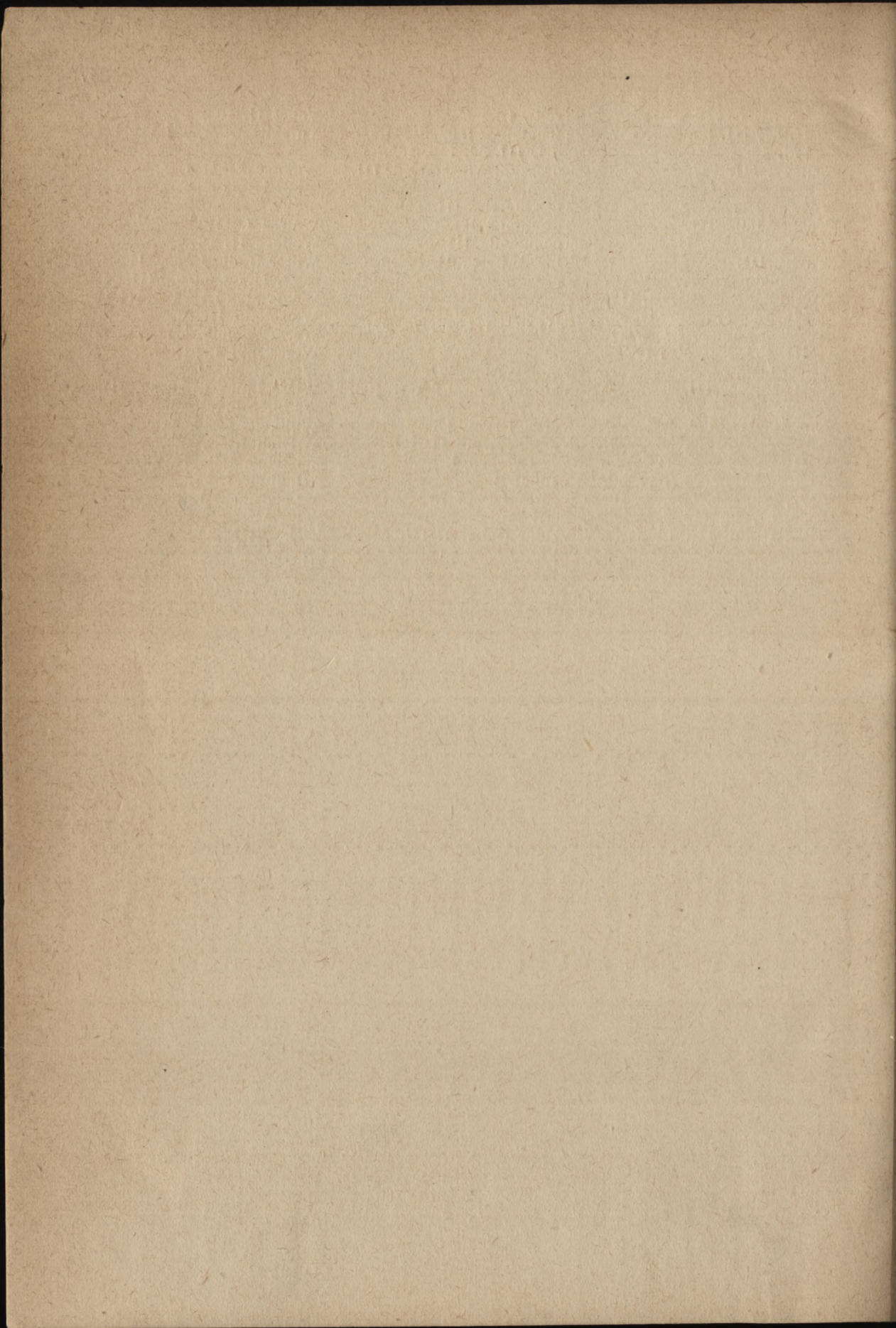
- Acerbo II. 49.
 Adorján János I. 90, II. 41, 61, 62, 67, 71, 73, 89, III. 39.
 Aereboe I. 27, 43, 44, 59, 63, 71, 77, 91, 105, II. 5, 6, 30, 31, 37, 42, 43, 49, 50, 61, 73, 77, 82, 101, 128, 159, III. 92, 103, 104, 110, 125, 159, 163.
 Albert tescheni herceg III. 162.
 Andrejev A. A. I. 35.
 Anderson II. 4, 8, 10.
 Ammon III. 6.
 Apponyi Albert III. 49, 161, 210.
 Auburtin Fernand I. 54, III. 54.
 Alwater I. 184.
 Árköry Richárd I. 41.
 Backe I. 49.
 Balás Károly III. 12, 83.
 Balitcki II. 167, 168, III. 49, 60.
 Ballod I. 91, II. 5, 63.
 Bardini I. 22.
 Balsamo I. 26.
 Baross János III. 101.
 Bartók Béla III. 207.
 Bauer-Mengelberg Käthe I. 43.
 Bean L. H. II. 124.
 Beccaria I. 23.
 Becker Vendel III. 167.
 Beckmann I. 151.
 Bellami II. 87.
 Beksics Gusztáv III. 49, 63.
 Benda Kálmán III. 157.
 Benkő József III. 173.
 Bernát Gyula II. 169, III. 92, 94.
 Bernát István I. 32, 45, 52, 162, II. 166, 168, III. 27, 47, 98, 137, 143, 184.
 Bernhardi I. 81.
 Berzeviczy Gergely I. 23, III. 173.
 Bethlen István III. 49.
 Bél Mátyás I. 52, III. 173.
 Biasuti III. 54.
 Birdseye II. 123.
 Blanc Louis III. 146.
 Boér Elek I. 13, 17.
 Bodor Antal III. 174.
 Bosco Don III. 229.
 Bramstedt II. 100.
 Brandt II. 124.
 Brentano I. 8, 9, 32, 40, 41, 110, II. 10, 14, 50, 127, 128, 129, III. 103, 104.
 Brinckmann I. 41, 59, II. 29, 35, 36, 42, 46, 101.
 Brdlyk Vladimír II. 65, 66.
 Brun Henry I. 46, 47, 54.
 Bryant III. 156.
 Buchenberger I. 21, 39, 40, 45, II. 50, 150, 171, 173.
 Buchez III. 146.
 Bud János I. 17, 81, 94.
 Buday László I. 39, 40, 66.
 Bücher I. 18, 19, 20, 60, 88, 144, 145, 146, 157.
 Caesar I. 119, 123, 193.
 Carey I. 22, II. 14, 49, III. 12.
 Carli I. 23,
 Carlyle I. 7, 45, III. 3.
 Cassel III. 44.
 Cato I. 22.
 Carwer I. 54, III. 175.
 Ciriacy Wantrup II. 124.
 Clark II. 150.
 Claudius II. 84, III. 62.
 Cobden I. 159.
 Colbert I. 23.
 Columella I. 22, 142, III. 152.
 Comte III. 5, 6, 7.
 Concha I. 21, 66.
 Conrad I. 21, 31, 110.
 Csengery III. 166.
 Cserháty Sándor III. 189, 190.
 Damaschke I. 34.
 Darányi Gyula III. 216.
 Darányi Ignác II. 92, III. 62, 63.
 Darré I. 49.
 Darwin III. 6, 7.
 David Eduard I. 33, 37, 38, 39, 40, 91, 98, 113, 166, 172, II. 7, 8, 17, 23, 28, 41, 71, 72, 73, 77, 88.
 Dániel Arnold I. 38, 39.
 Deák Ferenc I. 151.
 Deffontaines I. 54.
 Delbrück III. 137.
 Denikovicz Trofim I. 35.
 Dessewffy I. 51.
 Dettweiler II. 23.
 Dékány István I. 19.
 Diehl I. 68, II. 5, 108.
 Dimitrie Gusti III. 173.
 Dioklecián I. 137.
 Dopsch I. 61, 136.
 Dózsa György I. 148.
 Drescher III. 54.
 Duthoit I. 54, III. 54.
 Echhart Ferenc I. 148.
 Ecseri Lajos III. 190, 216, 217, 218.
 Eibl II. 75.
 Ely I. 68.
 Engelbrecht I. 61.
 Eötvös József I. 52, III. 155, 166, 205.
 Eperjessy I. 130.
 Erdei Ferenc I. 87, III. 184, 199, 200.
 Erdélyi János I. 51, III. 173.

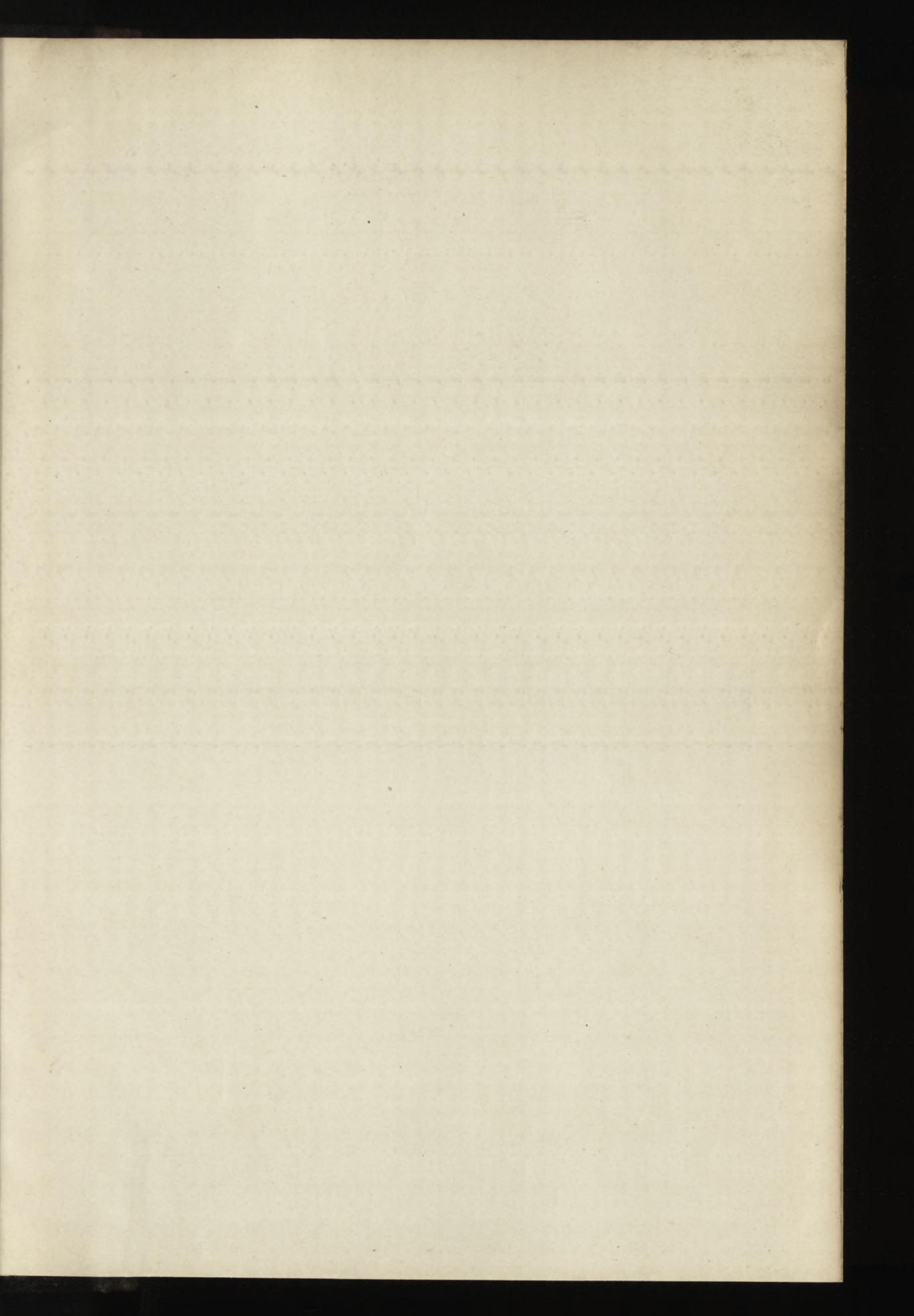
- Eucken I. 11, 18, 20, 67, 77, 78, 79, 95, II. 113, III. 230.
 Ezekiel M. II. 124.
 Farkas Árpád II. 23, 64, 75, 76, III. 34, 35, 44.
 Fassbender Márton I. 53.
 Fay III. 143.
 Fayol Henry III. 173, 174.
 Fellner Frigyes I. 30, II. 165.
 Ferraro I. 41.
 Festetich György gr. III. 162, 169.
 Fetter II. 150.
 Fényes Elek II. 165, III. 173.
 Fichte I. 7.
 Fodor Ferenc I. 119, 173.
 Fournier III. 54.
 Földes Béla I. 31, 32, 45.
 Franck II. 150.
 Franges I. 112, III. 60, 86.
 Frauendorfer III. 99.
 Franchetti III. 99.
 Gaál Jenő I. 21, 31, 32, 44, 66.
 Galgóczy Károly III. 174.
 Galiani I. 22.
 Genovesi I. 22.
 Gergely (Nagy Szent Gergely) I. 22, 145.
 George Henry I. 33, 34, 38, 109, 110, III. 71.
 Gesztelyi Nagy László III. 190, 191.
 Gide Károly I. 32, 46, 53, 69, II. 93, III. 54, 143, 146.
 Gierke I. 21, 61, 131, 133, III. 101.
 Giesswein Sándor I. 34.
 Gobineau III. 6.
 Goltz I. 39, 40, 43, 45, 59, II. 42, 73.
 Goldstein I. III. 54.
 Gordon E. F. II. 68, 69.
 Gottl I. 10, 15.
 Grassalkovich III. 62.
 Gregus Máté III. 174.
 Grachus I. 127, 141.
 Grosschmidt I. 110.
 Grunczel József I. 40.
 Grünwald Béla III. 37.
 Gyórfy István I. 54, 130.
 Gyöngyösi Lőrinc III. 196.
 György Endre I. 52, 162.
 Hahn Eduard I. 61, 116, 120.
 Hainisch M. III. 117.
 Halács Ágoston III. 112.
 Hansen II. 65, III. 13.
 Haruckern III. 62.
 Haushofer I. 52, 61, 69, 122, 124, 125, 173, 197, III. 98.
 Hawthorn I. 54.
 Hecht II. 172.
 Hegel I. 7.
 Hellferich II. 128.
 Heller András III. 113, 117.
 Heller Farkas I. 11, 17, 66, II. 5, III. 110, 119, 230.
 Helley András II. 41.
 Hévey László III. 54, 55.
 Hildebrand Brunó I. 8, 121.
 Hintze I. 173, 184.
 Hollmann I. 112, II. 61, 124, III. 60, 86.
 Homeros I. 141.
 Hoover II. 136.
 Howard II. 5, 41.
 Högsbro III. 158.
 Huber V. A. III. 143, 144.
 Hypolite Thaine III. 171.
 Ihrig Károly I. 48, 96, III. 32, 48, 63, 101, 104, 124, III. 20, 27, 29, 52, 143.
 Imre Sándor III. 153, 156, 167.
 Inama Sternegg I. 29, 60, 61, 144, 147, 163.
 Iván (Rettenetes) III. 56.
 Jewons I. 11.
 Jourg Albert I. 23, 26, 51, 158.
 József (II. József) I. 150, III. 62.
 Juhos I. 63, 89, II. 24, 43, 64, 67, 68, 72, 74, 79, 107.
 Justi I. 22.
 Kant I. 7.
 Kanitz I. 95.
 Kautsky I. 33, 35, 36, 37, 77, 78, 90, 98, 113, 172, II. 41, 62, 71, 72, 73, 88.
 Kautz Gyula I. 31, 45.
 Károly (III.) III. 62.
 Károlyi Sándor gr. I. 51, 162, III. 62, 63, 95, 137, 146, 173.
 Keleti Károly II. 165, 173.
 Keller I. 174, II. 25.
 Kemenesy Ernő II. 31.
 Kenéz Béla I. 40, III. 11, 26, 52, 57, 38, 106.
 Kerék Mihály III. 64, 79, 97.
 Kesztyüs L. I. 63, II. 43, 79, 107.
 Kettele III. 127.
 Ketter László III. 168.
 Kidd III. 3, 5, 6, 7.
 King II. 102, III. 144.
 Kiss Albert II. 81.
 Klebelgsberg III. 190.
 Knapp I. 128.
 Kóbero György II. 67, 68.
 Kodály Zoltán III. 207.
 Konkoly-Thege Gyula II. 73, 166.
 Kossuth Lajos I. 51, 151, III. 158.
 Korek Valéria II. 16.
 Korniss Gyula III. 152.
 Krapotkin II. 87.
 Kreybig Lajos II. 83, 85.
 Kriza I. 51, III. 173.
 Krzymowski I. 61.
 Kulin Sándor I. 63, II. 23, 43, 64, 67, 68, 69, 74, 76, 79.
 Kuthy Lajos I. 52.
 Kühn Gyula I. 27, 28, III. 160.
 Lange II. 100.
 Laky Dezső II. 154, III. 213.
 Lamprecht I. 61, III. 101.
 Laponge III. 6.
 Lassalle III. 121.
 Laverne III. 54.
 Laur Ernő I. 43, 44, 45, 57, 58, 59, 63, 85, 104, 118, 139, II. 5, 15, 31, 37, 42, 43, 45, 48, 49, 52, 58, 59, 73, 74, 131, III. 86, 163.
 Lenin I. 35, 97.
 Leopold Lajos II. 115, 123.
 Lexis I. 21, 172.
 Liebig I. 6, 27, 28, 35, 40, 151, II. 4, 6, 20, 21, III. 160.
 Liebknecht III. 3.
 Lieffmann III. 143.
 Lipták László II. 49, 63, 131.
 Lissenko I. 35.
 List Frigyes I. 7, 8, 29, II. 65, 108, 127, III. 12.
 Lorenzoni I. 49, III. 102.
 Loria III. 5, 6.
 Lubin Dávid III. 139.
 Lundquist I. 54, III. 175.

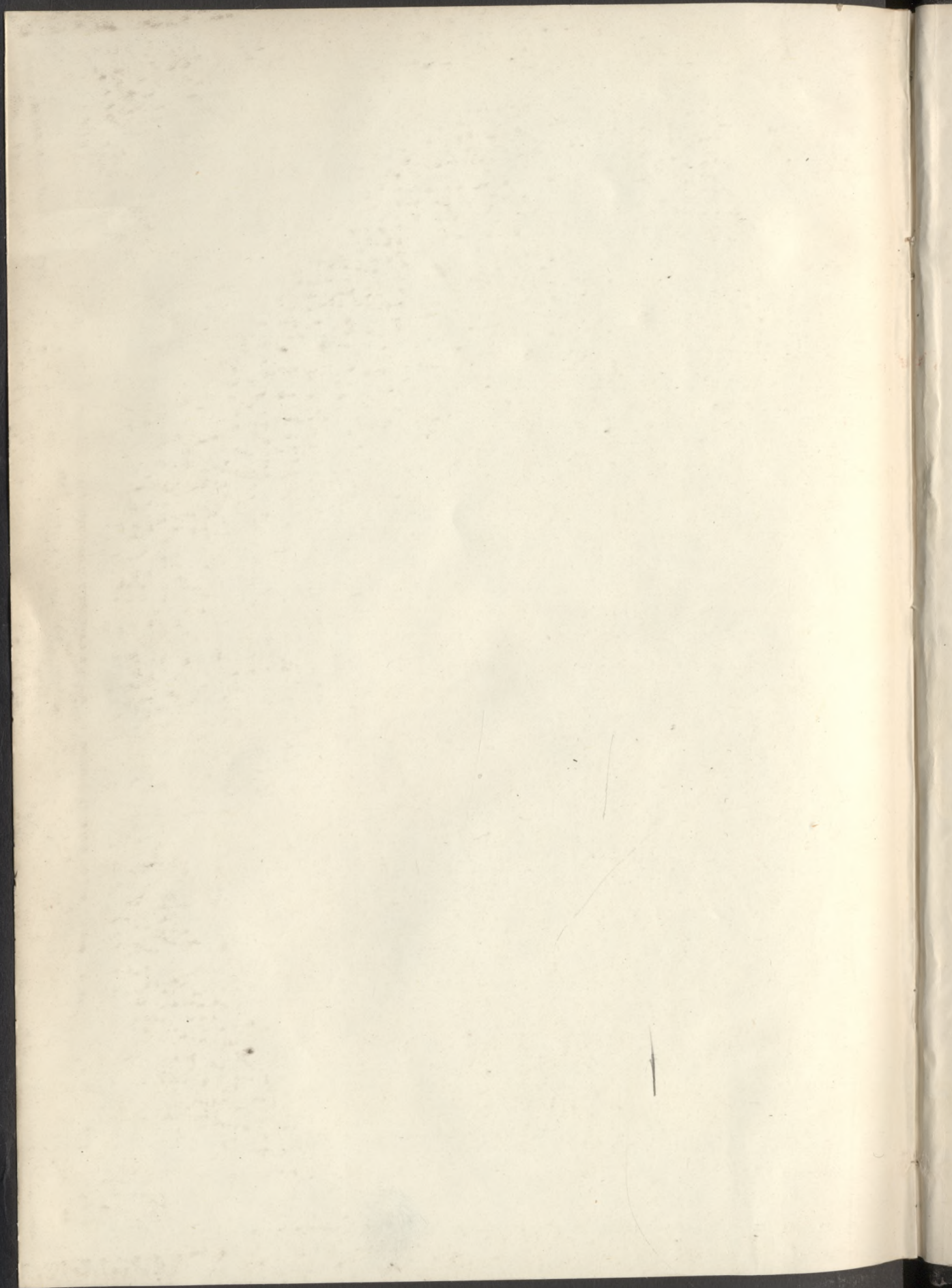
- Mago I. 22, III. 152.
 Magyary Zoltán III. 175.
 Malthus I. 5, 24, 25, 26,
 191, 192, 200, II. 4, 8, 9,
 10, 16, 35, 104.
 Markgraf I. 186.
 Marton Géza I. 138.
 Marschall I. 11.
 Marx I. 33, 34, 35, 37, 92,
 103, II. 10, 49, 71, III. 6,
 121.
 Matlekovits I. 31, 45.
 Matolcsy Mátyás III. 30,
 79, 84, 118.
 Mattyasovszky Miklós I. 45,
 46, 59, 60, 66, 69, 88, 110,
 II. 11, 61, III. 101, 104.
 Mayer Rudolf I. 30.
 Mária Terézia I. 150, II. 79,
 84, III. 62, 83, 173.
 Meitzen I. 21, 29, 60, 119,
 122, 123, 125, 133, II. 14,
 Meline Gyula I. 32, 53, III.
 173, 184.
 Mendel II. 26.
 Menger I. 11, 21, II. 10.
 Mészár Oszkár III. 175.
 Miaskowski I. 60, 61.
 Milhoffer S. II. 124.
 Mocsáry Lajos III. 37.
 Mun I. 22.
 Mundella III. 127.
 Müller Ádám I. 7.
 Münzinger I. 53, 54, 91,
 II. 41, 43, III. 32, 200.
 Myrdal I. 15.
 Nagy Frigyes II. 161.
 Nagy Károly I. 22, 53, 126,
 137.
 Nagy Konstantin I. 136.
 Nagyatádi Szabó István III.
 63.
 Nagypataki (Reichenbach)
 Béla I. 59, III. 26, 31, 42,
 45, 52, 67.
 Napoleon III. 102.
 Navratil Ákos I. 17, 21, 32,
 55, 68, 94, II. 5, III. 7,
 110, 230.
 Nákó Kristóf III. 160.
 Neri I. 23.
 Nero I. 155.
 Nizsalovszky Endre I. 110.
 Odiseus I. 141.
 Oltay Károly II. 83.
 Oppenheimer I. 17, 34, 38,
 39, 98, 164, 166, 197, III.
 143, 149.
 Ostermayer II. 129.
 Oszlay Oswald III. 229.
 Ottilienfeld I. 10.
 Owen I. 98, III. 144, 149.
 Pallotti I. 23.
 Pareto III. 6.
 Pataky László I. 63, III. 23,
 64, 67, 69, 74, 76.
 Pártos III. 147.
 Penck Albert I. 52, 199.
 Pernecky Béla III. 127.
 Pesty Frigyes III. 173.
 Petőfi Sándor III. 189.
 Pigou I. 68.
 Pfeiffer I. 22.
 Philippovits I. 21, 31.
 Le Play I. 51, III. 4, 34, 38,
 54, 55, 98, 101, 172, 173.
 Prinzing II. 124.
 Prohászka Ottokár I. 34,
 III. 63.
 Prjaniskov Dimitrij N. I. 35.
 Raiffeisen I. 162, III. 144,
 146.
 Rau I. 21, 77.
 Rákóczi György I. 84.
 Reich Eduárd I. 173.
 Ricardo I. 5, 24, 26, 33, 34,
 191, II. 4, 9, 10, 11, 13,
 16, 35, 57, 119.
 Richgraber I. 173.
 Ries II. 41.
 Rodbertus I. 29, 30, 31, 109,
 110, 147, 163, III. 17, 101,
 121.
 Rohringer Sándor II. 85.
 Roosewelt I. 53, II. 83, 86,
 136.
 Roscher Vilmos I. 7, 9, 21,
 29, 31, 32, 40, 43, 60, 65,
 70, 77, 80, 110.
 Röpke I. 11, 15, 16, 81, 95,
 96, II. 230.
 Ruhland Gusztáv I. 30, 31,
 109, II. 50, III. 47, 101,
 103.
 Ruskin I. 7.
 Rühmkehr I. 60, III. 137.
 Sagawe II. 31.
 Saint Simon III. 3, 7.
 Say II. 120.
 Savoyai Jenő III. 62.
 Sándor cár (III.) III. 56.
 Sebess Dénes I. 110, III. 9,
 10, 37, 89, 98, 101, 154.
 Seckendorff I. 22.
 Semjanow I. 173.
 Sering Miksa I. 41, 42, 45,
 53, 110, II. 43, 124, III.
 74, 82, 101, 103, 137.
 Serpieri I. 49, 113, II. 42,
 59, III. 99.
 Settegast I. 120.
 Siegescu Miklós III. 163.
 Sigmond II. 86.
 Simmel György III. 171.
 Simon de Sismondi I. 7.
 Skalweit I. 42, 81, 112.
 Smith Ádám I. 5, 7, 24, 26,
 27, 34, 194, II. 8, 9, 35,
 49, 94, 114.
 Sohnrey Henrik I. 53.
 Sombart I. 13, 18, 80, 144,
 160, III. 143.
 Schäffle I. 30, 109, 110, 147,
 163, II. 11, 93, 150, III.
 47, 101.
 Schmidt III. 44.
 Schmoller I. 8, 13, 60, 110,
 125, 131, 144, 191, 193,
 197, II. 10, III. 5, 7, 10,
 101, 120.
 Schrecker Éva II. 154.
 Schubart I. 151.
 Schultze-Delitzsch I. 162,
 III. 144, 146, 160.
 Schürmann I. 49, 50.
 Schumpeter II. 4, 50.
 Schwerc I. 27.
 Spann I. 14, 15, 18, 44, 57,
 65, 81, 83, 106, II. 97, 142,
 III. 8, 10, 39, 108, 183,
 184, 230.
 Spencer III. 5, 6, 7.
 Spiethoff I. 17.
 Stalin I. 35, 98.
 Stein Lőrinc I. 21, 30, 109,
 110, 163, II. 93, III. 101.
 Steinecker Ferenc I. 59,
 III. 174, 199, 200, 201,
 202, 203, 205.
 Stolypin I. 97, 152, III. 57.
 Stakosch I. 41, 42, 71, 113,
 II. 15, 16, 56, 100, 128,
 III. 104, 118, 138.
 Strobl II. 65.
 Stuart Mill II. 4, 93, 13, 106,
 III. 3.
 Szabó Miklós I. 4, II. 116,
 169.
 Szafka Elek III. 30.
 Szeberthy János III. 110.
 Szeibert János III. 118, 175.
 Szent István III. 56.
 Szent Tamás III. 7.
 Szentgyörgyi I. 186.

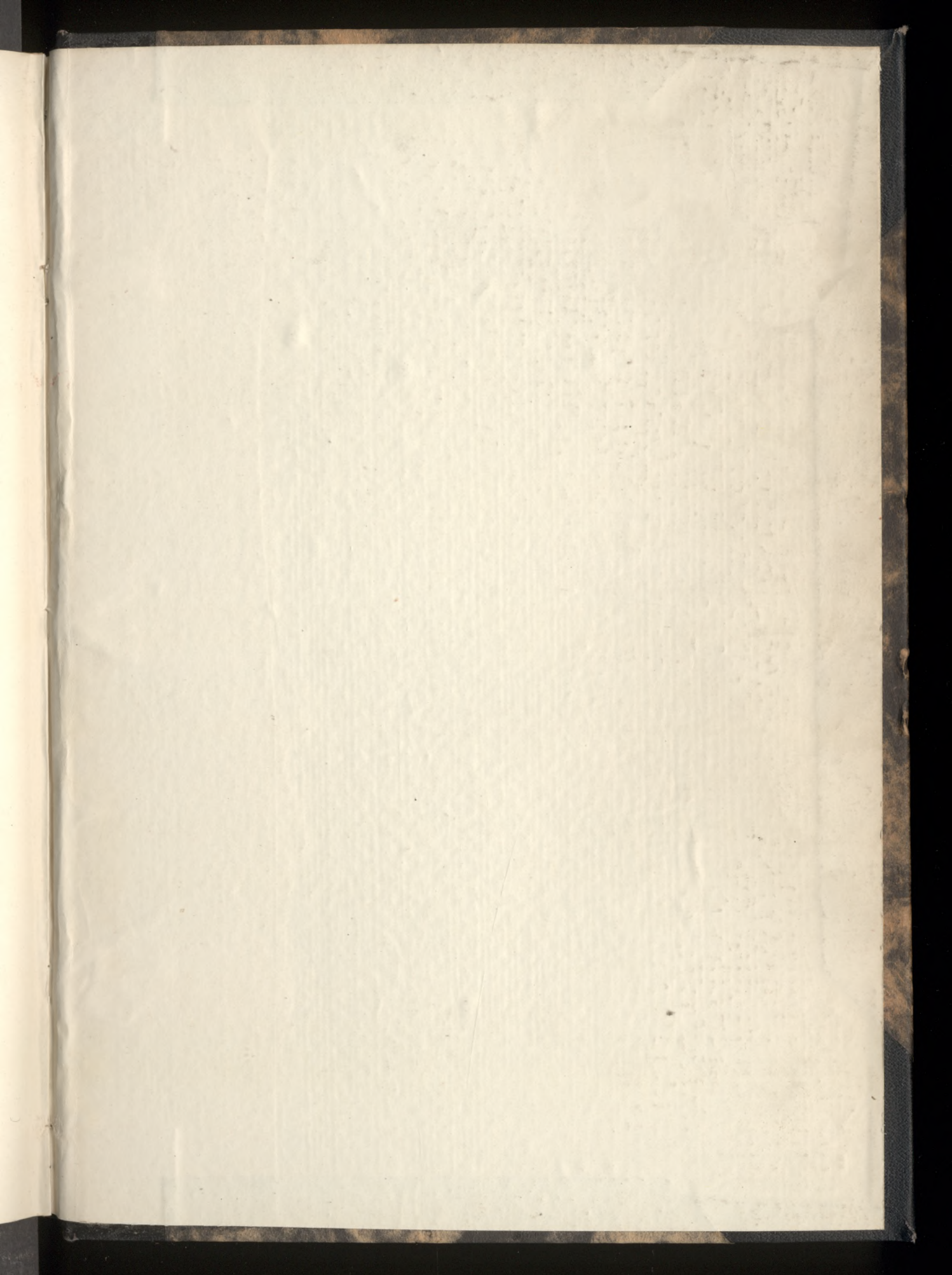
- Széchenyi István I. 51, 151,
II. 84, III. 38, 106, 137,
173, 183.
Szilágyi III. 147.
- Tacitus I. 123.
Takács Imre III. 127.
Tassinari I. 49, III. 99.
Taylor III. 122.
Teichmann II. 76.
Teleki Pál I. 54, 61, 62, 117,
118, 166, 173, 198, II. 83.
Tessedik Sámuel I. 22, 51,
III. 152, 160, 169, 173.
Thaer I. 16, 27, 28, 139, 151,
II. 49, 84, III. 160.
Thalheim C. Károly I. 43.
Thomas III. 174.
Thunyogi Szücs Kálmán I.
110.
Thünen I. 6, 26, 27, 44, 56,
71, 163, 165, II. 4, 7, 10,
35, 37, 45, 114.
Tisza István III. 106.
- Treitz II. 86.
Tschajanoff I. 52, 91, II. 60,
64, III. 34, 140, 163.
Toroczkai Wiegand Ede III.
209.
Tóth Ferenc III. 190.
Totomianz III. 143.
Tocqueville III. 54.
Turgot I. 23, II. 3.
- Ujlaki Nagy Árpád I. 190,
II. 23, III. 27, 79, 94.
- Vadnay Andor II. 85.
Van der Borghht III. 109,
134.
Varga István II. 124.
Vargha Gyula II. 165.
Vas Gereben I. 52.
Vauban I. 22.
Vedres István I. 51.
Verri gróf I. 23.
Vladár Gábor I. 110.
- Vogel II. 108.
Vutskits György I. 110.
- Wagner Adolf I. 8, 9, 31,
32, 110, 192, 197, II. 11,
127.
Walras I. 11.
Wallace II. 167.
Waterstradt I. 59, II. 5,
42, 44, 50, 55, 98, III. 86.
Weber Max I. 18, 120, III. 193.
Weismann III. 6.
Werner Sombart II. 143.
Wesselényi I. 51, 151.
West II. 4.
Wiese Lipót I. 53, 54, III.
175, 200.
Willikens I. 49.
Wittich I. 61, 128.
Wittchen Béla II. 43, 66.
Wladimir I. 170.
Wygodzinski I. 40, 59, 60.
- Zichy III. 62.

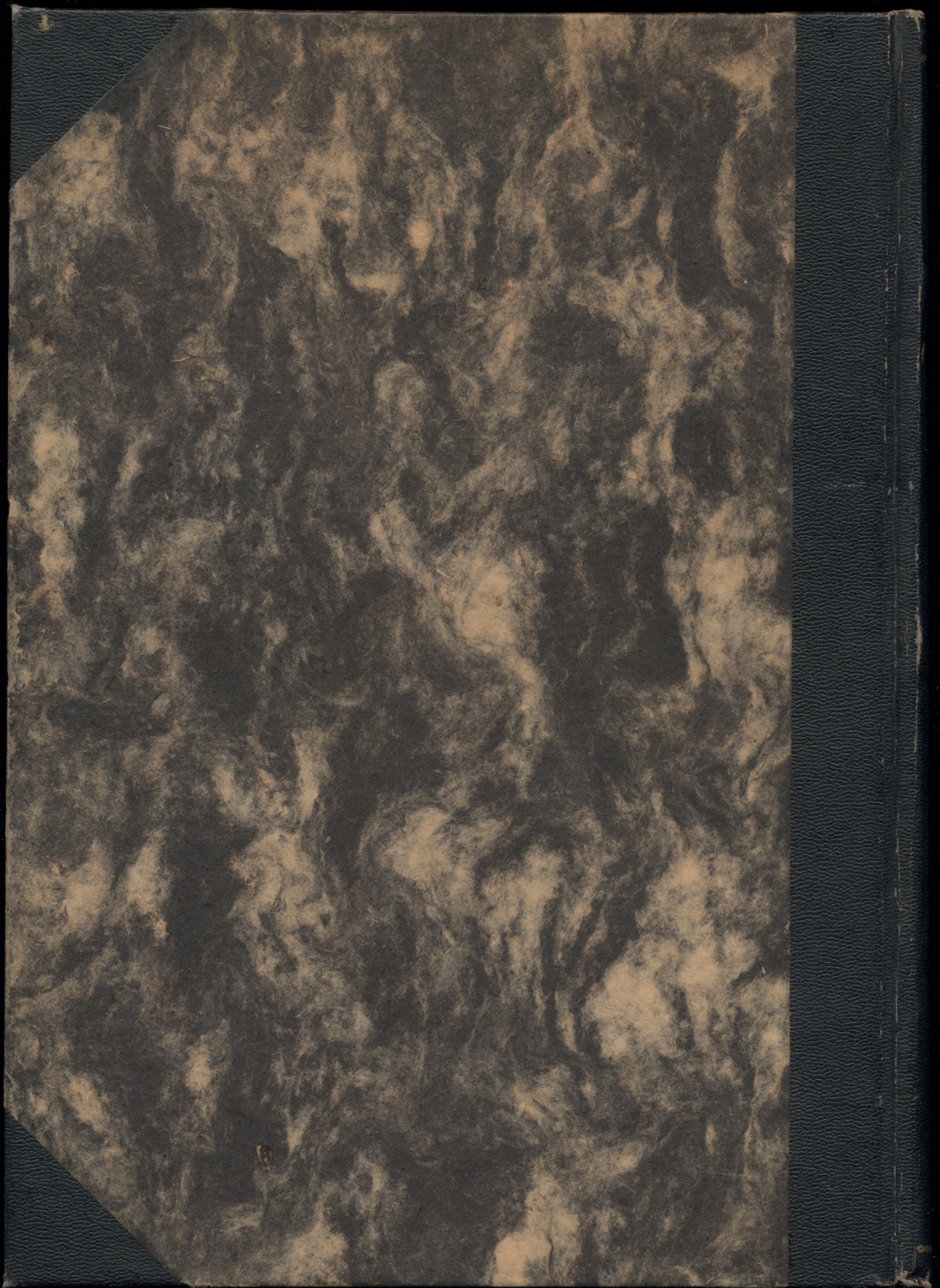

Czettler
✻
Agrárpolitika

III

N.M.